

LATVIJAS VĒSTURES INSTITŪTA ŽURNĀLS

Mihai Dragnea. Verbal and Non-Verbal Communication between Germans and Wends in the Second Half of the Tenth Century • *Liene Rokpelne.* Valmieras oriģināldokumentu izpēte: pilsētas senākā zīmoga un ģerboņa problēmas • *Anita Čerpinska.* Rīgas pilsētas vadības un nevācu amatu attieksme pret sabiedriskajām klaušām no 18. gs. vidus līdz 19. gs. sākumam • *Daina Bleiere.* Komunistiskā ētika kā nomenklatūras uzvedības kontroles instruments Latvijas Komunistiskās partijas politikā (1944–1982) • *Aukse Noreikaite.* Lietuvas latviešu tēls Lietuvas un Latvijas pierobežā • Vēstures avoti • Zinātnes dzīve • Recenzijas

2019

2

LATVIJAS VĒSTURES INSTITŪTA ŽURNĀLS

DIBINĀTS 1936. GADĀ
ATJAUNOTS KOPŠ 1991. GADA DECEMBRA
IZNĀK DIVAS REIZES GADĀ

Žurnāls sagatavots LU Akadēmiskās attīstības projekta
“Zinātniskā periodiskā izdevuma “Latvijas Vēstures Institūta
Žurnāls” sagatavošana un izdošana 2019. gadā”
(vad. Dr. hist. Kristīne Ante) ietvaros

Rīga, Latvijas Universitātes Latvijas vēstures institūts

Dibinātājs
LATVIJAS UNIVERSITĀTES LATVIJAS VĒSTURES INSTITŪTS
Reģistrācijas apliecība nr. 1651
lvi@lza.lv

Atbildīgā redaktore *Dr. hist. Kristīne Ante*
kristine.ante@lu.lv

Redkolēģija:

Asoc. prof. Ph. D. KARI ALENIUSS (*Kari Alenius*), Oulu Universitāte, Somija; Asoc. prof. Dr. hist. DAINA BLEIERE, Rīgas Stradiņa universitāte, LU Latvijas vēstures institūts; Asoc. prof. Hum. m. dr. AUDRONE BLIUJIENE (*Audronė Bliujiene*), Klaipēdas Universitātes Baltijas jūras reģiona vēstures un arheoloģijas institūts, Lietuva; Prof. Ph. D. LAZARS FLEIŠMANS (*Lazar Fleishman*), Stenforda Universitāte, ASV; Prof. Ph. D. JERGS HAKMANS (*Jörg Hackmann*), Ščecinas Universitāte, Polija; Ph. D. MAGNUSS ILMJERVS (*Magnus Ilmjärv*), Tallinas Universitātes Vēstures institūts, Igaunija; Prof. Dr. hist. ALEKSANDRS IVANOVŠ, Daugavpils Universitāte; Prof. Dr. hist. ĒRIKS JĒKABSONŠ, Latvijas Universitāte; D. Phil. METJŪ KOTS (*Matthew Kott*), Upsalas Universitāte, Zviedrija; Vēst. zin. kand., doc. MIHAILS KOVAĻEVŠ, Saratovas Valsts tehniskā universitāte, Krievija; IMANTS LANCMANIS, Latvijas Zinātņu akadēmijas goda loceklis, Baltijas vēstures komisijas (Getingenē) korespondētājloceklis; Prof. Ph. D. ĒRO MEDIJAINENS (*Eero Medijainen*), Tartu Universitātes Vēstures un arheoloģijas institūts, Igaunija; Prof. emer., Ph. D. ANDREJS PLAKANS, Aiovas Valsts universitāte, ASV; Vēst. zin. kand., doc. TAMĀRA PUŠKINA, Maskavas Valsts universitāte, Krievija; Prof. Dr. hist. h. c., Dr. habil. chem. JĀNIS STRADIŅŠ, Latvijas Zinātņu akadēmijas īstenais loceklis, Baltijas vēstures komisijas (Getingenē) korespondētājloceklis, LU Filozofijas un socioloģijas institūts; Prof. Dr. habil. hist. AIVARS STRANGA, Latvijas Zinātņu akadēmijas īstenais loceklis, Latvijas Universitāte; Hum. m. dr. ŽILVĪTIS ŠAKNIS (*Žilvytis Šaknys*), Lietuvas Vēstures institūts, Lietuva; Doc. Ph. Dr. LUBOŠŠ ŠVECS (*Luboš Švec*), Kārļa Universitātes Starptautisko studiju institūts, Čehija; Asoc. prof. Ph. D. IEVA ZAĶE, Rovana Universitāte, ASV; Dr. hist. GUNTIS ZEMĪTIS, LU Latvijas vēstures institūts

Žurnālā ievietotie zinātniskie raksti ir recenzēti
Articles appearing in this journal are peer-reviewed

No 2012. gada "Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls" ir iekļauts EBSCO datubāzē
Academic Search Ultimate.

From 2012, "Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls" has been included in the EBSCO
database *Academic Search Ultimate*.

Redakcijas adrese
Kalpaka bulv. 4, 126. ist., Rīgā, LV-1050, tālr. 26556776

Redaktore:
Antra Legzdīna (angļu val.)
Ināra Stašulāne (latviešu val.)
Māksliniece *Ināra Jēgere*
Maketētāja *Margarita Stoka*

Iespiests SIA "Drukātava"
Reģ. Nr. 40003744728

ISSN 1025–8906
<https://doi.org/10.22364/lviz.110>

© LU Latvijas vēstures institūts, 2019

LATVIJAS VĒSTURES INSTITŪTA ŽURNĀLS • 2019 Nr. 2 (110)

SATURS/CONTENTS

ZINĀTNISKIE RAKSTI/SCIENTIFIC ARTICLES

Mihai Dragnea. Verbal and Non-Verbal Communication between Germans and Wends in the Second Half of the Tenth Century/

Mihajs Dragnea. Vāciešu un vendu savstarpējā verbālā un neverbālā saziņa 10. gadsimta otrajā pusē. 5

Liene Rokpelne. Valmieras oriģināldokumentu izpēte: pilsētas senākā zīmoga un ģerboņa problēmas/

Liene Rokpelne. Research of Valmiera's Original Documents: Problems of the Oldest Seal and Coat of Arms of the City. 34

Anita Čerpinska. Rīgas pilsētas vadības un nevācu amatu attieksme pret sabiedriskajām klaušām no 18. gs. vidus līdz 19. gs. sākumam/

Anita Čerpinska. The Attitude of the Riga Town Authorities and the Non-German Craftsmen Towards Public Duties from the mid 18th up to the Early 19th Century. 53

Daina Bleiere. Komunistiskā ētika kā nomenklatūras uzvedības kontroles instruments Latvijas Komunistiskās partijas politikā (1944–1982)/

Daina Bleiere. Communist Ethics as an Instrument of Control of *Nomenklatura* Conduct in the Policy of the Latvian Communist Party (1944–1982) 82

Aukse Noreikaite. Lietuvas latviešu tēls Lietuvas un Latvijas pierobežā/

Auksē Noreikaitē. The Image of Lithuanian Latvians on the Lithuania–Latvia Borderland 116

VĒSTURES AVOTI/SOURCES OF HISTORY

Edgars Ceske. Andreass Meijers un viņa “Kāda jauna Vidzemes, Kurzemes un Vācijas apceļotāja vēstules” (1777) (turpinājums)/

Edgars Ceske. Andreas Meyer and His “Letters of a Young Traveller through Livland, Courland and Germany” (1777) (continuation) . . 152

ZINĀTNES DZĪVE/SCIENTIFIC LIFE. 176

RECENZIJAS/REVIEWS

Michael Minkenberg. *The Radical Right in Eastern Europe. Democracy under Siege?* New York: Palgrave Macmillan, 2017
(aut. Pēteris Timofejevs) 186

Cīņa par brīvību: Latvijas Neatkarības karš (1918–1920)
Latvijas Valsts vēstures arhīva dokumentos. 1. daļa: 1918. gada
18. novembris – 1919. gada 16. aprīlis. Sast.: Ēriks Jēkabsons,
Jānis Šiliņš. Rīga: Latvijas Nacionālais arhīvs, 2019
(aut. Aivars Stranga) 191

Pravoslavie v Pribaltike: reliģija, politika, obrazovanie
1840-e – 1930-e gg. Sost. Irina Piart. Tartu: University
of Tartu Press, 2018 (aut. Agita Misāne) 198

Priit Raudkivi. *Der livländische Landtag: zur Entstehung einer*
mittelalterlichen Institution (Schriften der baltischen
Historischen Kommission. Hrsg. von Stefan Donecker,
Matthias Thumser und Ralph Tuchtenhagen. Bd. 21). Berlin:
Lit. Verlag, 2018 (aut. Vija Stikāne) 202

AUTORI/AUTHORS 207

VERBAL AND NON-VERBAL COMMUNICATION BETWEEN GERMANS AND WENDS IN THE SECOND HALF OF THE TENTH CENTURY*

Mihai Dragnea

PhD, Balkan History Association, President, Bucharest; Editor-in-Chief of *Hiperboreea*, an online academic journal published biannually by the BHA. Research interests: relations between Germans and Wends during the High Middle Ages, focusing especially on crusading and conversion.

This study has provided a brief analysis of the linguistic interactions and verbal communication between Germans and Wends. What we noticed is that there is no Slavic language which has been unaffected by political and social influences from other dominant cultures. In the second half of the tenth century, cultural identity was linked more with political alliances than with language. Learning of German was a political reality which varied according to time and context. In order to maintain good relations with the Saxon nobility, the Wendish elites needed to know German. This would have ensured a direct, unambiguous communication. Translators could interfere with the messages and generate conflicts. Some of the Wendish elites could have known Latin as well. As tributaries of Saxon margraves and dukes, they could have signed documents regarding their obligations. Therefore, a sort of ethnic consciousness was more developed among the Wendish upper classes than lower class.

Key words: linguistic interactions, cultural borders, Wends, Duchy of Saxony, Thietmar of Merseburg, Adam of Bremen, Helmold of Bosau.

* This research was conducted at the Faculty of Catholic Theology within the Johannes Gutenberg University of Mainz and it was supported by the EU-funded project “Research Infrastructure on Religious Studies – ReI-ReS” (Scholarships for Transnational Access), grant agreement ID: 730895.

The concept of communication is extremely broad and it might include almost every human activity in the course of history. Communication is an essential feature of all forms of social and political life. Thus social and political communication refers to various forms of communication dealing with cultural identity and public matters often under unequal power relations. After the Second World War, communication sciences became a popular discipline among scholars, and since the 1970s it has also influenced medieval studies.

In a modern sense, cultural identity could be explained by a person's sense of belonging to a particular culture or group. As a logical result a collective identity could be seen as a shared notion of self-identification and which is constantly constructed. In this process, the individual's internalization of his group of belonging involves aspects related to language, religion, traditions, heritage, gender, ancestry, as well as other social structures of a culture. Medieval peoples and their ethnicity may not correspond to modern states, but that is precisely because the political and social context in which they operated is different. For the medieval society, the solidarity between the members of a group is a natural consequence of shared identity. In this way, language became an emblem of cultural identity as well as ethnicity. This is why we should attempt to understand the medieval societies on their own terms and through the language and concepts they deployed.

Medieval writers produced a vast literature related to different political and social matters, but they did not write books on linguistic theory. Such kind of modern theories related to linguistics have been reconstructed from a large number of medieval primary sources. It was emphasized that speaker, listener as well as the context must be taken into account in order to explain how words can communicate something different from their primary sense. Therefore in this paper we propose a research methodology relying on critical enquiry as well as historical criticism of primary sources. Our research will cover mostly the second half of the tenth century, and will focus on the chroniclers' discourse regarding the Wendish society and culture in general, and the language and verbal communication, in particular. The importance of this research within the wider research regarding the cultural interactions between

Germans and Wends will be highlighted by the multidisciplinary and interdisciplinary approaches. These approaches involve disciplines such as History, Linguistics, and Theology, which will be placed in the general context of Cultural History.

From the seventh century onwards, the exonym *Wendi* (Latin) and *Wenden* (German) had been used by the Germanic peoples to refer to speakers of Western Slavic languages, from Holstein in the north to Carinthia in the south. The Wends were a people that settled mainly on the eastern cultural and political border of the Empire of Charlemagne. The eastern and the southern Slavs were influenced by the Byzantine Empire. However, the Wends kept different cultural characteristics from the eastern and southern Slavs which will not be discussed in this paper.¹

We know that most of the Latin authors who wrote about the Wendish Crusade of 1147 (Helmold of Bosau, Vincent of Prague, Arnold of Lübeck, Vincent of Cracow, Otto of Freising, Saxo Grammaticus or the author of the *Annales Palidenses*) use the terms *Slavi* or *Sclavi*.² Beside its importance within the crusading history, the Wendish Crusade is also a significant event which helps us to understand the political status and cultural identity of the Wends.

The late eleventh-century German chronicler Adam of Bremen mentioned the following Wendish tribes: Wilzi or Luticii (between Warnow and Oder, up to Peene), Abodrites or Reregi (between the Bay of Wismar and Lake Schwer; Mecklenburg), Sorbs or Sorabi (Upper Saxony, in Lusatia; between Elbe and Saale), Wagri (Wagria, Holstein), Warnabi or Warnavi (on Warnow), Polabians (between Trave and Elbe; Ratzeburg), Circipani or Zerezepani (between Recknitz and Peene), Kicini or Kissini (on Peene), Redari (right bank of Peene; Demmin; Mecklenburg), Rani or Rugians (Rugia island), Hevelli or Stodorans (on Havel), Leubuzzi (on Oder) and Pomeranians (in Pomerania, between Oder and Vistula).³

The thirteenth-century German chronicler Henry of Livonia uses the exonym *Wendi* five times. The Wends of Henry, who lived in northwestern area of Latvia, have been considered a small tribe of uncertain ethnic origins, either Slavic, Baltic or Finno-Ugric. Thus, Henry uses the name which probably is taken from the local pronunciation, without connecting it to the ancient *Veneti* and also not to the Slavs.⁴

During the time of the Ottonians, 'State' and 'Church' formed a single entity. The Ottonian military conquest of the Wendish territory across the Elbe during the tenth century was followed by a Christian mission. There, Otto I (d. 973) founded five dioceses as suffragans of Magdeburg⁵ and one suffragan of Hamburg-Bremen.⁶ The Wends became subjects of the Saxon nobles, to whom they had to pay a tribute. Due to a heavy tribute, the Wends from north-eastern Germany organised successive revolts against the newly-established ecclesiastical organisation, followed by massacres of clerics and the destruction of churches.⁷ Therefore, the Wends were the enemies as both the ecclesiastical and secular Saxon powers.⁸

Within the Ottonian state, the bishops governed the conquered territory with the conscience that they were serving God as well as their emperor and his vassals, the dukes. They were both missionaries and government officials. One of the most active clerics which was involved in the conversion of the Sorbs⁹ at the end of the tenth century was a cleric known as Boso of Merseburg (d. 970). Boso was invested as bishop of Merseburg (968–970) by the archbishop Adalbert of Magdeburg. Boso started his career as a Benedictine monk at the abbey of St. Emmeram in Regensburg. There, Boso received his missionary education under the guidance of bishop Michael (d. 972). As a reward for the effort made in the conversion of the Sorbs, Otto I offered him the choice of one of the two suffragan dioceses of Magdeburg: Zeitz or Merseburg. The chronicler Thietmar, bishop of Merseburg, between 1009–1018, tells us that Boso chose the "peaceful" diocese of Merseburg, "he ruled zealously" for as long as he lived.¹⁰ There were other cases when a cleric was rewarded for his missionary effort among a population or conversion of a pagan leader. A cleric called Poppo, known for his efforts to baptize the Danish King Harald 'Bluetooth', received the diocese of Würzburg. His faith in Christ was proven in the manner of a judicial ordeal by carrying a heavy hot iron without being burned.¹¹

In terms of the present article, the *Chronicon* of Thietmar of Merseberg (mentioned above), is one of the most relevant sources for studying the intercultural exchanges between Germans and Wends during the Ottonian era. For Thietmar, the Slavic language was an essential element of cultural identity for the Wends. His

work contain valuable information, not to be found elsewhere regarding the contemporary history and civilization of the Wendish tribes, as well as valuable information for studying the Poles and Hungarians at this time. Thietmar must have known the Wends well enough, since he was the ruler of a border diocese that also covered part of their territory. This explains the rise of Thietmar in the Ottonian sphere of influence.¹² Thietmar's status in the Ottonian court would therefore have an influence on his portrayal of the Wends and Germans, and thus their intercultural exchanges.

Thietmar gives us clues about the cultural dialogues in his diocese. Some of the most relevant testimonies are the indications on language skills of the German clergy. Two primary language groups were used in the eastern border regions along the Duchy of Saxony – German and Slavic. The constant interaction between these two language groups stimulated the sensibility of contemporaries for linguistic differences. It is very likely that the linguistic interferences are the result of political relations between the Saxons and the Germans and, therefore, provide value in studying cultural exchange and the power of language in this region. The effects were seen within the Wendish societies among both the upper and lower classes. Historical scholarship concerning the relationship between Germans and the Wends in the tenth century has not yet focussed on the modes of communication between the Wendish social classes and the German-speaking population within Saxony. The reason is the lack of explicit primary sources, which can help scholars to investigate the linguistic interferences between the two language groups. As we know, the source material regarding the linguistic evidences is generally laconic. Therefore, what we deduce in this study is mainly based on the analysis of the political relations between the Wendish elites and the Saxon nobility. It argues, further, that these political relationships have influenced heavily the Wendish lower class.

We believe that the Wendish elites were usually cosmopolitan and integrated into interregional aristocratic networks. These networks existed mainly within Saxony, but also across the Baltic Sea, in Scandinavia.¹³ Therefore, most of the Wendish elites (including Sorbs) must have known German. The most important alliance between the Wendish elites and Saxon nobility was the relationship

of Otto I with a Hevelli princess from Brandenburg. From this relationship came the bastard son William, who became Archbishop of Mainz (954–968).¹⁴ Another interesting case worth mentioning is the intention of the Abodrite prince, Billug (*princeps Winulorum*), who married the sister of bishop Wago of Oldenburg (974–983). The twelfth-century chronicler, Helmold of Bosau (d. after 1177) mentioned that the bishop's friends advised him not to marry his sister with the Abodrite prince, because "it is not right that a most beautiful virgin should be united with an uncultured and boorish man".¹⁵ Indeed, Helmold's statement illustrates the 'laconic' nature of the sources with respect to language. The chronicler does not use the word *interpres* / *interpretes* when he reproduces some dialogues between the Wends and Germans. However, his chronicle contains relevant information regarding the customs of the groups from the tenth century onward.

Helmold never indicated what language the two were using, or if an interpreter was mediating the dialogue. It is very likely that Wago, who had lived among the Abodrites, knew elements of the Slavic language. What Helmold tells is that the bishop feared about a possible hostile reaction upon his diocese and gave his sister in marriage. The event not only confirms that Billug was a Christian, but also that he knew German. His pagan name was Mstivoj which, after baptism became Billug. The prince was baptised after his probable godfather Hermann Billung, the Margrave of the Billung March in the northeastern Duchy of Saxony. Helmold tells us that from this marriage resulted a daughter known as Hodica. She was placed by Wago in a convent of nuns, trained in 'Sacred Scriptures' and sent to be an abbess over the nuns who lived among the Abodrites. In this case, Hodica was taught German and Latin as well. The second child of the marriage between Billug and the bishop's sister was Mistislav, an apostate and fierce enemy of Christians.¹⁶

When Wago visited Billug and his chiefs in Mecklenburg, the Abodrite prince "addressed publicly" (*palam alloquitur*) the bishop with a long speech. Billug offered to collect the tribute regarded as a tithe and to allot it to his daughter and the bishop's niece, Hodica. In exchange, Billug would give to Wago some possessions and revenues within the Abodrite state. The bishop easily accepted the

proposal. Later, he decided to allot the properties he had just received to some settlers (*coloni*).¹⁷ However, there are no mentions about the origin of these *coloni*. They could be Germans, as well as Wends. If they were Wends, they would be part of the lower class and then they would need to know German. Another possibility is that the bishop could have appointed German governors who knew Slavic, or some Abodrite elites (perhaps from the entourage of Billug) who knew German. Even if Helmold does not mention what language Billug spoke with Wago, we can assume that the Abodrite prince knew German. His marriage to a Saxon woman who knew German and a close relationship with many Saxon nobles and clerics, reinforces this assumption. The communication between the Saxon nobility and the Abodrite elites, without an interpreter, was not a hard task. Close to the eve of the 983 Wendish uprising, Dietrich, the Margrave of Nordmark, opposed marriage between the prince Mstivoj and a niece of the Saxon duke, Bernard I. The margrave claimed that “it is only right that the high-born niece of a great prince should be married to a man of exalted rank and not, indeed, be given to a dog”.¹⁸ It is more likely that this statement refers not to the religious status of the Abodrite prince, but to the power ratio between the Saxon nobility and the Wendish elites. For the Saxon margraves and dukes, the Abodrite princes were tributaries outside the Duchy. This meant that they could not benefit from the same social status and respect as other Saxon nobles.

It should be emphasized that Helmold did not describe these scenes as it seemed reasonable to him in his own time.¹⁹ His testimonies confirm that the linguistic interactions between the two groups are based on political interests, rather than mere observation of culture. This phenomenon occurred in the tenth century and continued at least until the second half of the twelfth century. Neither Thietmar nor Adam of Bremen mentioned the existence of any interpreters, which would have facilitated the communication between the Wendish elites and the Saxon ecclesiastical and secular leaders. Adam of Bremen, from which Helmold copied entire passages about certain historical events from previous centuries, does not give us clues about the difficulty of communication between the two language groups. During the Ottonian period, the Saxon

dukes or margraves had the right to impose their own policy on their vassals and tributaries.²⁰ The beneficiaries of these political alliances were usually the prince, his family and some close elites. By following the Ottonian model, the Wendish elites not only had an interest in learning German, but also the opportunity. Therefore, knowledge of German should be seen less as a marker of a cultural identity, and more as a means of communication according to the political interests. Prejudices of the Saxon nobility towards the Wendish elites could be linked to ethnicity, but not necessarily to the language.²¹ In order to maintain a close relationship with their Saxon allies, which would have ensured peace, the spread of Christianity and prosperous incomes, the Wendish elites needed to know German. First of all, it would have been a sign of obedience and respect for the Saxon nobles. Most of the Wendish uprisings were organized by the lower class and part of the elite, who disagreed with the tribute and tithes paid to the Saxons. In most of the cases, the Wendish prince and his family were forced to follow the will of their subjects, in order to prevent a reaction against them. When the prince and his family did not follow the will of the subjects, they were banished or even killed.²²

It is very likely that the early missionaries preached more to the Wendish upper class who knew German. This was a common practice in the missions who took place across the Elbe during the next centuries. The prince and other chieftains could have taught their subjects at least some basic Christian teachings. Due to the revolts of the lower class, this custom continued until the twelfth century, when there was a short period of peace. For the twelfth-century missionaries Vicelin (1149–1154) and Gerold (1154–1160), preaching in Slavic was not a central priority. An exception was bishop Otto of Bamberg (c. 1060–1131) of whom we know he was familiar with the Polish language. After he conquered almost the whole Western Pomerania, the Polish duke Bolesław III (1107–1138) invited Otto to come as a missionary to this region. The bishop had previously been chaplain at the Polish court, and so he had knowledge of both Polish language and customs.²³

Some scholars consider that the language spoken in medieval Pomerania is a dialect of Polish. Others consider it a separate language.²⁴ The only surviving trace of the medieval Pomeranian lan-

guage is Kashubian, spoken in the western and south-western areas of Gdańsk.²⁵ Similar to Kashubian and Pomeranian was Slovincian, which became extinct in the early twentieth century. Another extinct language is the so-called Polabian, spoken mainly by the Abodrites and known from a very few writings in the late sixteenth and seventeenth centuries. Together with Polish and Pomeranian, Polabian is often grouped as Lechitic label within the West Slavic languages.²⁶ Related to the Lechitic group is the language spoken by the Sorbs, the last remnant of the Wends. Their language has two varieties, Upper and Lower Sorbian. The first literary text written in Lower Sorbian is a New Testament from 1548. Today, the combined total of speakers is only about 50 000. Most of them are in Upper and Lower Lusatia (Bautzen and Cottbus) and are bilingual. Only a few remain who are monolingual.²⁷

The cultural and linguistic differences between the Wends and Poles have been known by contemporaries. For instance, the linguistic differences between Pomeranian and Polish are confirmed by Bolesław III, who offered to send to the Bishop Otto of Bamberg some language interpreters as well as some military companions.²⁸ However, during the next centuries, the Polish perception about the Pomeranian identity changed according to political context. In the fifteenth century, chroniclers such as Jan Długosz (1415–1480), mentioned consanguinity and linguistic similarities of Poles, Pomeranians and Rani from Rugia.²⁹

During the twelfth century, not only the German clerics spoke the Slavic language. Helmold of Bosau mentioned the bilingualism of the Saxon nobility.³⁰ One example is Count Adolf II of Holstein (c. 1128–1164), who learned the Slavic language in order to be able to communicate with the Abodrite elites who did not know German. Another example is the missionary priest Bruno, brought by Vicelin in Liubice (Lübeck) in 1136 for the purpose of convert them.³¹ Helmold does not mention how well Bruno knew the Slavic language, but points out that that he only “wrote sermons composed in Slavic” (*Habens sermons conscriptos Slavicis verbis*).³² It was emphasized that some of the Abodrite elites to have translated certain texts so that the readers could read the transcripts.³³ Later, Bruno arrived in Oldenburg, where he offered “holy” assistance to Bishop Gerold.³⁴

In the late tenth century, for the missionary bishop Bruno of Querfurt (974–1009), preaching in Slavic was indeed a priority. The bishop's activity is an example of connection between mission and 'rational martyrdom' (*rationale martyrium*). As far as we know, the quantitative aspect was very important for Bruno and his companions. In order to win for Christ as many souls as possible, a true missionary and prudent martyr had to learn Slavic and integrate within the pagan society. This happened through some physical changes such as hair growth and the wearing of secular clothing. For Bruno and his companions, these changes were necessary in order to open more efficiently the way to baptism for the pagans.³⁵

In other situations, missionaries were native speakers of Slavic. This is the case of Adalbert (956–997), missionary bishop of Prague and martyr at the hands of the Prussians. Adalbert was born as Vojtěch (Wojciech, Voitecus) in Libice in a minor princely family of Bohemia. He was educated in Magdeburg by the archbishop Adalbert (c. 968–981), from which he took his name. After he was invested as bishop of Prague in 982, he was forced into exile by the Bohemian duke Boleslaus II (972–999). Later he became a zealous monk at the Benedictine monastery of SS Boniface and Alexius in Rome. There, Adalbert asked the pope's permission to preach the Gospel to the pagans. From sources we know that Adalbert preached in Hungary, as well as in the half-converted Bohemia.³⁶ Due to his close friendship with the Emperor Otto III, he became the adviser of Adalbert of Magdeburg on converting the Wends.³⁷ In 997, Adalbert of Prague arrived at the court of the Polish duke Bolesław I. Despite the fact that he knew Slavic, Adalbert was advised by the Polish duke to preach not in Pomerania, but among the Prussians. The duke supported his new mission from Prussia, because he wanted to ensure his supremacy along the south-eastern Baltic coast. During his Prussian mission, Adalbert had an interpreter called Benedykt-Bogusz.³⁸ This mission was short-lived, and he was martyred shortly after his arrival by the pagan Prussians, who had beheaded him.³⁹ He was buried in Gniezno, but in 1039 his relics were brought to Prague by the Bohemian duke Břetislav I.⁴⁰

In all the cases discussed earlier, Saxon missionaries and Wendish elites appear to have been able to communicate easily with

one another. Yet, such straight communication did not necessarily always take place when it came to those of the lower class, and perhaps some of the Wendish chieftains. As far as the lower class is concerned, peasants were mostly connected with other members of their local community. Chroniclers such as Adam of Bremen or Helmold of Bosau believed that the Wends and the Norsemen were culturally influenced by the societies to which they belonged. In an attempt to convert them, the missionaries were forced to take them out of pagan societies; a process that usually can be long lasting.⁴¹ Thus, the linguistic interferences were influenced by this social climate. From Helmold's writings we can deduce that the lack of knowledge of the German language by the Wendish peasants was due to their stubborn desire to remain pagan. The learning of German was enforced by the conversion process, usually supported by the Wendish Christian elite.⁴² Even so, during the mid-twelfth century, the Saxons of Holstein and the Wends still lived in separate settlements. Over time, however, ethnic intermixture became much more common in the rural area.⁴³

How reliable is the information present in the text of authors such as Thietmar, Adam of Bremen or Helmold of Bosau? We know that in most of the cases, when they describe some events, the medieval authors' objectives were primarily of a moral and theological nature. Thietmar reported on the missionary activity in the Wendish territory, conducted by the German clerics.⁴⁴ The author seems to have been familiar with the concept of the northern "barbarian" from the Carolingian period. Scandinavians and Wends are called "barbarians" only a few times, compared to other pagan populations. His attitude towards the Wends follows moral landmarks of the civilization and culture of the Christian world. The evaluation criteria are similar to those of the Scandinavians. Thus, the Wends "are always united in doing harm".⁴⁵ In attempting to describe the individual actions of them, Thietmar did not use the same pejorative terms. Individuals are described more positively, because each of them can be converted. Wendish statehood is always dangerous for Christianity, because the Wendish apostasy can be both religious and political.

Thietmar knew the Sorbs well enough, since he lived in Merenburg (a border diocese), where the Sorbs were the majority.⁴⁶ His

accounts about the Wendish upper class would be, therefore, primarily first-hand. His narratives are based on his own hands-on experiences regarding the missionary activity and the clerics who took part in this conversion process, some of whom he knew personally. However, his knowledge about the lower class must have been second-hand. In fact, Thietmar's *Chronicon* is one of the few sources in which, along with anthroponyms and toponyms, we can also find some imperfect phrases in Slavic.⁴⁷

The most important cleric directly involved in missionary activity among the Sorbs was Bishop Boso of Merseburg, mentioned above. Testimonies regarding the conversion mission of Boso also contain some information about the way he and the Sorbs communicated. The bishop wanted the Sorbs who accepted baptism to have the most accessible way to understand and practice the new religion. To do this, he first translated the catechetical texts into Slavic language (*slavonica scripserat verba*). It is very likely that the translation would be made with the assistance of someone who knew Slavic better than the bishop. This could be one of the Sorbian elites or other clerics from his diocese. However, his intention was to familiarise the Sorbs with the usefulness of religious terms. Thus, the Sorbs were able to participate in certain religious services by praying in their own language. As long as they practiced Christian rituals, the Christianity could be maintained among the subjects for a long time. According to Thietmar, perhaps during the celebration of a Liturgy, the bishop would have asked the Sorbs to sing the *kyrie eleison* prayer, after explaining what it meant. Not knowing the meaning of the two terms, the Sorbs would have turned them into a combination of Slavic words with similar resonance – *ukrivolsa* – which, translated in English means “the alder stands in the bush”. All of the bishop's attempts to correct the pronunciation have resulted in the “fools” amusement and the same answer: “so has Boso spoken”.⁴⁸ However, the edition of Holtzmann publishes two parallel texts; there were corrections in the text (in addition to *ukrivolsa* there is also *kriolosso*) and the Latin translation was added later (and also in several variants).

This story confirms that Boso had at least some little knowledge of Slavic language. The bishop, as well as Thietmar, knew what the word *ukrivolsa* meant. Boso's attempts to correct the pro-

nunciation show us how much he wanted to teach the Sorbs to pray like Germans. The level of his knowledge of Slavic is confirmed by the explanations offered to interlocutors about the meaning and importance of this prayer. Even though the bishop explained the meaning of prayer, the Sorbs were not able to understand this because they did not know German or Latin. Boso was not so familiar with the Old Church Slavonic which had been used in neighbouring states such as Bohemia. Indeed, his “Slavic” was not an eloquent language.⁴⁹

A common Slavic language, used for communication, cannot be the result of a massive migration. This language, often referred to as Old Church Slavonic, developed later than the tenth century.⁵⁰ It is universally recognized by the scholars as the first literary language of the Slavs. However, it is often evaluated from a narrow historical-comparative perspective, and this is why it cannot be considered as a true literary language. It was emphasized that at the beginning of the Old Church Slavonic language we find also a certain presence of Latin and of Old High German influence.⁵¹ Cyril (c. 826–869) and Methodius (815–885) originated from Macedonia (Thessaloniki) but they never worked as missionaries there. Instead they were active in Great Moravia. Within the Byzantine theme of Macedonia, some disciples of Cyril and Methodius created a largely artificial liturgical language and began their missionary work by using translations of the Gospels from Byzantine Greek. The first missionaries who spread the Old Church Slavonic language among the southern and eastern Slavs first used the Glagolitic script, and later what we now know as the Cyrillic alphabet. For instance, in Macedonia there were bilingual communities of the Greek and South Slavic variety. Among the Western Slavs, missionaries used the Latin script. This proved to be an imperfect tool to handle Slavic sounds. It was emphasized that the oldest datable Slovene manuscripts written in Latin script are the so-called *Freising Fragments*, compiled about 1000 AD. The oldest Slovene book is the *Ostromir Gospel* (ca. 1056–57).⁵²

The lexical blending of Old Church Slavonic could be justified by the opposition of the German clergy who, in defence of their political interests, took advantage of the early Church doctrine that God’s message may be preached in one of the three old languages:

Hebrew, Greek and Latin. This so-called trilingual heresy or theory of the three holy languages was attacked by Cyril in a dispute in Venice. For Cyril and Methodius, the 'trilingualists' were the Frankish Catholic clergy, who opposed the use of Old Church Slavonic. In Cyrillo-Methodian tradition, the 'trilingualists' are considered heretics. However, even if the Cyril and Methodius rejected the trilingual heresy, the Greek language had a major impact on the structure of Old Church Slavonic. Missionaries such as Cyril and Methodius were charged with heresy for not using one of the three sacred languages. Later they were cleared and Pope Hadrian II (867–872) ratified the Slavic translations of the Gospel and ordered Slavic priests to be ordained.⁵³

Since the seventh century, the Wends started to borrow a few toponyms from German speakers. They also appeared to have borrowed some other terms connected with religious matters.⁵⁴ Scholars suggest that the process was reversed in the tenth century when the Germans, who lived on the border with the Wends, adopted both the new Slavic toponyms and the German names borrowed three centuries ago. The process has led to the emergence of hybrid words, such as Thietmar's *ukrivolsa*, which is discussed above. These hybrids came into the use of German authorities and clerics from the tenth century onward. In the twelfth century, German chroniclers used Slavic names for deities, such as the Pomeranian Triglav, or hybrid terms like the God Svantevit from Arkona.⁵⁵ The German authorities and clergy sought to apply the acquired knowledge of the Slavic language in order to maintain stability and spread the Christianity among the Wends. Geographical names or deities fixed in the charters and chronicles prove, for one, the competence of the authors in linguistic interactions. In the twelfth century, German authors used even more Slavic words than in the previous centuries.⁵⁶ From the so-called Polabian dialect spoken by the Wends from the north-eastern part of Germany, only 2800 lexical items survived. Approximately 20% of this extant lexicon consists of German borrowings which were phonologically assimilated and morphologically adapted to Polabian.⁵⁷ However, since the Wendish society had been described only by Christian and mostly non-Slavic clerics, the depiction of its deities, divination systems, rituals, economy, warfare and even geography is fundamentally blurred

behind the ideological filters of *interpretaatio Christiana*. This meant that non-Christian cultural and social elements or historical facts were adapted to Christianity by means of appropriate interpretation.

Indeed, the Wends did not ever use the Old Church Slavonic as liturgical language. In the second half of the tenth century, the written language was Latin. We can assume that Slavic and German dialects were spoken in the large towns such as Szczecin or Wolin, whereas the villages tended to be monolingually Slavic.⁵⁸ Therefore, at the end of the tenth century, some German and Czech words were added to the original *kyrie eleison*. In the eleventh century, the prayer started to be known as *Christ uns genade* (“Christ have Mercy upon us!”). Perhaps the Sorbs would understand some words from the prayer if the bishop would have sung *Hospodine, pomiluj ny* (“God have Mercy upon us”).⁵⁹ The text dates from the third quarter of the tenth century and is considered the oldest known Czech hymn. It is preserved in several copies, all in Latin script (the earliest dating from the 1380s), comprising elements of Old Church Slavonic which are mixed with Czech words. The earliest extant texts from the Czech language area were translated from Latin in the mid-tenth century or perhaps at the end of the ninth century, known as the *Kiev folia*. These were written in Old Church Slavonic with Glagolitic alphabet, with a few generally North Slavic (including Sorbian) and characteristically Czech features, such as the reflexes *c*, *z*, for Common Slavic **tj*, **dj*.⁶⁰

Despite his impressive linguistic abilities, Boso's zeal was stopped by the scepticism and impertinence of the Sorbs. Although they accepted Christianity and participated in religious ceremonies in churches, the Sorbs did not cease to attend the pagan sanctuaries. They continued to use sacred spaces, like groves or waters, to perform rituals associated with their primary religion. This case was not a singular one. At the end of the tenth century, this religious syncretism was practiced by most of the Wends, including the Abodrites. Thietmar is sorrowful when he tells us that a Wendish tribe from Bautzen, called in German *deleminci*, and in Slavic *glomaci*, had a sacred eponymous space (*Glomač*), which was attended more than Christian churches.⁶¹

By his methods, Boso failed to persuade the Sorbs to abandon their pagan beliefs. Neither was Bishop Wigbert of Merseburg (1004–1009) more successful after destroying more pagan sanctuaries than his predecessors. According to Thietmar, the zeal with which Wigbert preached was due to the destruction of the sacred groves (*Zutibure*) and the construction of churches in their place.⁶² But even though the Sorbs appeared to be formally Christianized and went to church, they did not abandon pagan sanctuaries that used elements of nature such as groves and waters to define sacred spaces. The Sorbs practiced a sort of religious syncretism, and this is why they rarely attended Christian churches and refused visits to the priests. For Thietmar, the Sorbs were false Christians because they lived outside of the Christian society. The chronicler believes that the Sorbs, which he calls *rustici*, refused contacts with the priests because of their faith in certain household deities (*domestic dei*). Among these deities, Thietmar mentioned an idol named Hennil, represented in the form of a ring-bearing hand.⁶³

The Sorbs' refusal to accept Christian eschatology was primarily due to communication difficulties. Thietmar interpreted this refusal as a proof of stupidity. According to him, the Sorbs were not able to understand the Christian doctrine, because they were *inlitterati*.⁶⁴ This explains the urge of Boso to teach the Sorbs in their language, the basic ideas of Christian catechetics. Thietmar was aware that the literacy of the Sorbs would have made it possible to understand the Christian doctrine and would have led to the full integration of the new converts into *Christianitas*. It was not enough for some of the catechesis to be translated into Slavic. It was important for the converts to learn Latin, or at least religious terminology. Therefore, the differences between the two language groups were not due to contradictions between paganism and Christianity, but rather to a linguistic misunderstanding. Despite of his *interpretatio Christiana*, Thietmar appears to be sufficiently informed about the Sorbian society. This is not only due to the fact that he lived among them. During the time he was in Henry II's court, Thietmar had the opportunity to study directly another Wendish tribe, the Lutici, which were allies of the Ottonian king against Poland. His information does not differ from that of contemporary authors such as Bruno of Querfurt.⁶⁵

In many cases, a medieval interpreter did not go beyond purely linguistic ability. However, his linguistic ability was often supplemented or supported by symbolic action. Gestures and symbols could sometimes bridge linguistic problems or, on the contrary, have a provocative effect to the audience.⁶⁶ On the eastern border of Saxony, the existence of different cultural communities led to many tensions. The dividing line was marked by the linguistic differences. This is confirmed by the most important law book and collection of customs of the Duchy of Saxony, known as *Sachsenspiegel* (The Saxon Mirror), which would have been compiled and translated from Latin in the first half of the thirteenth century as a record of existing customary law. From this book we find that language was a significant problem when the Wends were judged by the margrave court. Everyone accused could refuse to answer unless he is accused in his native language. This meant that a charge against a Wend who did not know German had to be put forward in Slavic language before the court. Since the court was normally conducted in German, the spokesmen functioned as interpreters for Wends. Because they wanted to avoid some ethnic conflicts, margraves refused to ask a Saxon to hand down a judgment on a Wend and vice-versa. In the case of the local court, which was under king's juridical authority, any German could hand down a judgment on Wends.⁶⁷ Perhaps a similar law was used for the Poles in Silesia as well as in Pomerania.⁶⁸ The existence of a German law among other Slavs was highlighted by scholars. It is assumed that Polish church officials and nobles sometimes recruited Slavic speaking colonists with German law or granted German law to existing Wendish (Pomeranian?) or Polish settlements. This is explained by the fact that the German law was more consistent and gave to the Polish lords the advantage of unifying various services and providing one form of jurisdiction for collecting revenues (tribute, tithes).⁶⁹

Ethnic conflicts could have taken place both within the Wendish society, as well as between the Wends and the Saxons. By the twelfth century, these conflicts could be generated, for instance, when German settlers received better lands than Wends.⁷⁰ Even if these conflicts were occasional, they caused a sort of permanent enmity between the two language groups. However, the conflicts

could be solved at the margrave court. Thus, the spokesmen must have known both German and Slavic. The Wends who have been judged were part of the both upper and lower classes. If a Wend was accused by a German, the first needed to defend his cause before the court. Even if the interpreter knew the Slavic language, there was no guarantee he would have supported the cause of the accused.

Of course, in the second half of the tenth century, we do not have any records about a massive German colonization east of the Elbe, but similar ethnic conflicts could have taken place especially along the Saxon border. The conflicts could be generated because the Saxon nobility possessed several properties on the right side of the Elbe. Some information not to be neglected about the Saxon possessions across the Elbe came from the foundation charters of some dioceses such as Brandenburg and Havelberg.⁷¹ In these charters, it is mentioned that Otto I transferred certain privileges to the new churches under the jurisdiction of the two dioceses east of the Elbe. However, most privileges would have been offered to the archdiocese of Magdeburg. According to Thietmar, Archbishop Giselher of Magdeburg (981–1004) received from King Henry II his countship (*comitatus*) along with his benefice (*beneficium*) on the Mulde River.⁷² This confirms that Otto possessed a whole range of privileges, which he granted according to his royal interests.⁷³ The possession of the Magdeburg archdiocese has increased significantly in 965, when Otto granted one-tenth of all silver paid in the form of a tribute by five of the Wendish tribes (Ukrani, Riacani, Redari, Tholenzi and Zerezepani) to *ad publicum nostrae maiestatis fiscum*. This heavy tribute generated a conflict which led to a massive rebellion of these five tribes in 983.⁷⁴

CONCLUSIONS

This study has provided a brief analysis of the linguistic interactions between Germans and Wends in the tenth century. What we noticed is that there is no Slavic language which has been unaffected by the political and social influences from other dominant cultures, in this case the German influence and religious influences brought about by attempts at Christianisation. In the second half of

the tenth century, cultural identity was linked more with political alliances than with language. Learning of German was a political reality which varied according to context. In order to maintain good relations with the Saxon nobility, the Wendish elites needed to know German. This would have ensured a direct, unambiguous communication. Translators could interfere with the messages and generate conflicts. Some of the Wendish elites could have known Latin as well. As tributaries of the Saxon dukes, they could have signed documents regarding their obligations. Therefore, a sort of collective identity was more developed among the Wendish upper classes than lower class.

The integration of the Wends into the German *imperium christianum* was a complex process and comprised both the upper and lower classes. In the tenth century, the lower class had little reason to know German. As we have shown, the linguistic interferences occurred especially due to Christianisation. The Germanisation of the Wends reached its peak in the twelfth century, when the land was settled by Germans and re-organised (*Ostsiedlung*). This human colonisation paved the way to a monastic and, therefore, spiritual colonisation. The Cistercians and Premonstratensians who settled in the region during the second half of the twelfth century shared not only the Christian faith, but also the German language of the conquerors. Due to the process of assimilation following German settlement, most of the Wends from the lower class adopted the German language. Only some rural communities, such as the Sorbs, who did not have a strong degree of integration with German settlers and continued to use Slavic languages (Upper and Lower Sorbian) were still called Wends. With the gradual decline of the use of these languages, the exonym *Wends* slowly disappeared, too. Surprisingly, in other regions such as eastern Pomerania (Pomerelia), it was German speakers who adopted Slavic. This was possible mainly due to the local clergy and perhaps some influential Wendish chieftains.

Fig. 1. Linguistic borders, Wendish fortifications and German bishoprics across the Elbe (10th century). Source: Matthias Puhle (ed.) (2001). *Otto der Große, Magdeburg und Europa*. Mainz, p. 66.

REFERENCES

- ¹ Archaeological research confirms the existence of distinct cultures on the southern shore of the Baltic Sea, which dates back to the beginning of the seventh century. In northeastern Germany no dwellings built after the Slavic models across Europe were found. Also, the existence of ritual funerals specific to the Slavic community cannot be confirmed. A significant recent work on the problem of the archaeology of the early Middle Ages in the Baltic region is Mirosław Rudnicki (2018). *The Olsztyn Group in the Early Medieval Archaeology of the Baltic Region: The Cemetery at Leleszki*. Leiden: Brill.
- ² Ane L. Bysted et al. (2012). *Jerusalem in the North: Denmark and the Baltic Crusades, 1100–1522*. Turnhout: Brepols, pp. 24, 27.
- ³ J. M. Lappenberg (ed.) (1876). *Adami gesta Hammaburgensis ecclesiae pontificum*, MGH SRG. Hannover: Impensis Bibliopolii Hahniani, I. 1; II. 18–19; III. 19, 21; IV. 13, 18.
- ⁴ Laur Wolfgang (1961). Die sogenannten Wenden im Baltikum. *Jahrbuch für fränkische Landesforschung*, 21, pp. 431–438. Some historians argued that the Wends of Livonia were most probably of Slavic ethnicity. Other historians stated the Wends of Livonia are clearly linked with archaeological material of Finno-Ugrians (as it was established already in the 1970s). However, by the end of the thirteenth century, they were largely assimilated with the Lettgallians and disappeared. For more details regarding the ethnicity of the Livonian Wends, see Alan V. Murray (2013). Henry of Livonia and the Wends of the Eastern Baltic: Ethnography and Biography in the Thirteenth-Century Livonian Mission. *Studi Medievali*, 54, pp. 807–833; Nils Blomkvist (2005). *The Discovery of the Baltic: The Reception of a Catholic World-System in the European North (AD 1075–1225)*. Leiden: Brill, pp. 320–321; Zigrīda Apala, Jānis Apals (2014). The Vendic hill fort on Riekstu kalns in Cēsis. In: Heiki Valk (ed.). *Strongholds and power centres east of the Baltic Sea in the 11th–13th centuries*. Tartu: University of Tartu, pp. 115–138. For an extensive discussion of this terminology in Byzantine and Western world in the Early Middle Ages, see Florin Curta (2001). *The Making of the Slavs: History and Archaeology of the Lower Danube Region, c. 500–700*. Cambridge: Cambridge University Press, pp. 36–73.
- ⁵ In 948, Otto I founded the dioceses of Brandenburg (east of Elbe) and Havelberg (confluence between Elbe and Havel). These two dioceses were responsible for the missionary activity in the territory of the Wilzi/Lutici. In the same year were founded another three dioceses, Merseburg (on Saale), Zeitz (later Naumburg, on White Elster) and Meissen (on Elba), responsible for the conversion of the Sorbs. Richard Fletcher (1999). *The Barbarian Conversion: from Paganism to Christianity*. Berkeley: University of California Press, p. 419.
- ⁶ Diocese of Oldenburg in Holstein was responsible for the conversion of the Wagri. *Adami gesta Hammaburgensis*, II. 14

- ⁷ Thietmar of Merseburg tells us that even the dead prelates were not spared; the body of deceased bishop Dodilo of Brandenburg was desecrated by the Abodrites. R. Holtzmann (ed.) (1935). Thietmar, *Chronicon*, MGH SRG. Berlin, II. 17–18.
- ⁸ Mihai Dragnea (2016). Divine Vengeance and Human Justice in the Wendish Crusade of 1147. *Collegium Medievale*, 29, pp. 57–58.
- ⁹ The earliest known mention of Sorbs in Central Europe was in 631. Thus, the Frankish *Chronicle of Fredegar* refers to a certain Dervanus, *dux gente Surbiorum que ex genere Sclavinorum*, who wanted to declare his independence from the Franks. The Sorbs are called by Fredegar *surbi*. The Sorbs of Fredegar were located on the borders of Bavaria and Thuringia respectively, farther south than the tribal-groups encountered on the banks of the Elbe. The later version *sorabi* was used for the tribes who lived between the Saale and the Elbe, described by chroniclers like Adam of Bremen. Etymologically and historically, *surbi* or *sorabi* were linked to Balkan Serbs. However, the Sorbs were not united by a single speech form. Gerald Stone (2015). *The Smallest Slavonic Nation: The Sorbs of Lusatia*. London: Bloomsbury, p. 9; Curta. *The Making of the Slavs*, p. 109; W. Oschlies (1991). *Die Sorben. Slawisches Volk im Osten Deutschlands*. Bonn-Bad Godesberg: Friedrich-Ebert-Stiftung, p. 11; Jan Brankač and Frido Mětsk (1977). *Geschichte der Sorben*. Vol. 1: *Von den Anfängen bis 1789*. Bautzen: VEB Domowina-Verlag.
- ¹⁰ Thietmar, *Chronicon*, II. 36.
- ¹¹ Fletcher. *The Barbarian Conversion*, p. 419.
- ¹² For more details about the military history of the Ottonians, see David Bachrach (2007). Memory, Epistemology, and the Writing of Early Medieval Military History: The Example of Bishop Thietmar of Merseburg (1009–1018). *Viator*, 38 (1), pp. 63–90.
- ¹³ For more details regarding the intercultural interactions between Wendish and Scandinavian societies, see the work of Mats Roslund (2007). *Guests in the House: Cultural Transmission between Slavs and Scandinavians 900 to 1300 AD*. Leiden: Brill.
- ¹⁴ Christian Lübke (2008). Christianity and Paganism as Elements of Gentile Identities to the East of the Elbe and Saale Rivers. In: Ildar H. Garipzanov et al. (eds.). *Franks, Northmen, and Slavs: Identities and State Formation in Early Medieval Europe*. Turnhout: Brepols, p. 198.
- ¹⁵ *Cumque allegacionibus crebris pontificem super hoc negocio convenisset, quidam familiarium episcopi petitionem incauta verborum iniuria repulerunt, dicentes iniustum esse pulcherrimam virginem agresti et inculto viro copulare*. Bernhard Schmeidler (ed.) (1937). *Helmoldi presbyteri Bozoviensis Cronica Slavorum*, MGH SRG. Hannover: Impensis Bibliopolii Hahniani, I. 13.
- ¹⁶ *Ibid.*, I. 13.
- ¹⁷ *Ipse quidem villas amplissimae possessionis accepit, tributum vero, quod supra memoravi, genero suo ad manus filiae ipsius colligendum resignavit; aliquandiu etiam apud Obotritos commoratus predia colonis exercenda distribuit ordinatisque omnibus in terram Wagirorum reversus est*. *Ibid.*, I. 14.

- ¹⁸ Ibid., I. 16. Thietmar of Merseburg called his parishioners “dogs”. H. W. Hazard (ed.) (1975). *A History of the Crusades: The Fourteenth and Fifteenth Centuries*. Madison: University of Wisconsin Press, p. 548.
- ¹⁹ Sébastien Rossignol (2014). Bilingualism in Medieval Europe: Germans and Slavs in Helmold of Bosau’s Chronicle. *Central European History*, 47 (3), p. 531.
- ²⁰ For more details regarding the models of the Ottonian kingship and imperial agenda, see the work of Gerd Althoff (2003). *Otto III*, trans. by Phyllis G. Jestice. University Park in Pennsylvania: Penn State University Press; Mihai Dragnea (2019). The Saxon expeditions against the Wends and the foundation of Magdeburg during Otto I’s reign. *The Romanian Journal for Baltic and Nordic Studies*, 11(2), pp. 7–34.
- ²¹ The construction of the identity of pagans in northern Europe (Scandinavians, Wends) at authors such as Thietmar of Merseburg, Adam of Bremen or Helmold could include certain hostile political (refusal to pay tribute, disobedience or other duties) or religious elements (apostasy, persecution of some clergy). Dragnea, Divine Vengeance, p. 58.
- ²² The eleventh-century Abodrite prince Gottschalk (*princeps Godescalcus*), who spent his youth in Lüneburg, knew both German and Slavic and was able to mediate the dialogue between the two communities. *Helmoldi presbyteri Bozoviensis*, I. 20.
- ²³ A short description of the bishop’s life and activity according to three hagiographers (Wolfer, Ebo and Herbord) was made by Przemysław Wiszewski (2010). *Domus Bolezlai: Values and Social Identity in Dynastic Traditions of Medieval Poland (c. 966–1138)*. Leiden: Brill, pp. 343–357; C. Stephen Jaeger (2010). *The Origins of Courtliness: Civilizing Trends and the Formation of Courtly Ideals, 939–1210*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, pp. 49–53.
- ²⁴ Benjamin W. Fortson (2010). *Indo-European Language and Culture: An Introduction*. Chichester: John Wiley and Sons, p. 430.
- ²⁵ For more details about the Kashubian language and its history and contacts with German and Polish, see Jadwiga Zieniukowa (2015). The Kashubian language — a minority language spoken in borderlands as it was and as it is today. *Český lid* 102 (1), pp. 43–54.
- ²⁶ Fortson. *Indo-European Language*, p. 430.
- ²⁷ Sorin Paliga, Eugen S. Teodor (2009). *Lingvistica și arheologia slavilor timpurii. O altă vedere de la Dunărea de Jos*. Targoviste: Cetatea de Scaun, p. 58; Fortson. *Indo-European*, p. 430; Lübke. Christianity, p. 190.
- ²⁸ The bishop’s involvement in the political, and ecclesiastical affairs as well as his missionary activity were described by the three hagiographers according to the theological doctrine of that time. For more details, see Mihai Dragnea (2015). Otto din Bamberg: Reformă Monastică și Misiune Apostolică. In: Ileana Căzan and Bogdan Mateescu (eds.). *Timp, societate și identitate culturală. “Miniaturi” istorice*. Cluj-Napoca: Academia Română – Centrul de Studii Transilvane, pp. 25–48.

- ²⁹ Adam Mesiarkin (2013). Examining the Slavic Identity in the Middle Ages: Perception of Common Sense of Slavic Community in Polish and Bohemian Medieval Chronicles. *Studia Ceranea*, 3, p. 98.
- ³⁰ For more details about the communication between the two language groups in the twelfth century, see Rossignol. Bilingualism, pp. 523–543.
- ³¹ *Helmoldi presbyteri Bozoviensis*, I. 94.
- ³² *Ibid.*, I. 84.
- ³³ Friedrich Lotter (1974). Bemerkungen zur Christianisierung der Abodriten. In: Helmut Beumann (ed.). *Festschrift für Walter Schlesinger*, 2. Cologne-Wien: Böhlau, p. 421; Volker Scior (2002), *Das Eigene und das Fremde. Identität und Fremdheit in den Chroniken Adams von Bremen, Helmolds von Bosau und Arnolds von Lübeck*. Berlin: De Gruyter, p. 210.
- ³⁴ *Helmoldi presbyteri Bozoviensis*, I. 54.
- ³⁵ After he preached among the Wends and within the Prussian lands, Bruno (“Apostle of the Prussians”) was killed by pagan Prussians in 1009. His martyrdom changed the perception about the Christian mission. For more details regarding the missionary activity of Bruno and his martyrdom, see Darius Baronas (2009). St Bruno of Querfurt: The Missionary Vocation. *Lithuanian Historical Studies*, 14, pp. 41–52; Idem (2008). The year 1009: St. Bruno of Querfurt between Poland and Rus’. *Journal of Medieval History*, 34, pp. 1–22.
- ³⁶ Francis Dvornik (1956). *The Slavs: Their Early History and Civilization*. Boston: American Academy of Arts and Sciences, p. 260.
- ³⁷ Peter Štih (2015). Ko je Cerkev začela govoriti slovansko. K ozadjem pokristjanjevanja v Karantaniji in Panoniji. *Zgodovinski časopis*, 69 (1–2), 151, p. 15.
- ³⁸ Maria Paradowska, Anna Urbańska (1996). Kult św. Wojciecha w polskiej kulturze ludowej. Zarys problematyki. *Etnografia Polska*, 40 (1–2), p. 43.
- ³⁹ Grzegorz Białuński (2002). O świętym Wojciechu raz jeszcze. *Komunikaty Mazursko-Warmińskie*, 2, pp. 262–264. His missionary endeavour in Prussia and the image of the pagan Prussian tribes in the eyes of Bruno of Querfurt were analysed by Miłosz Sosnowski (2013). *Prussians as Bees, Prussians as Dogs: Metaphors and the Depiction of Pagan Society in the Early Hagiography of St. Adalbert of Prague*. *Reading Medieval Studies*, 39, pp. 25–47.
- ⁴⁰ For more details about the history of Bohemia and missionary activity of Adalbert of Prague in regions such as *Polliana*, *Sclavinia*, *Waredonia* and *Cracovia* in French sources, see Jakub Izdný (2017). Western Frankish Chroniclers’ Accounts about the Bohemian and Central European History in the 10th and First Half of the 11th Century. *Prague Papers on the History of International Relations*, 1, pp. 7–22.
- ⁴¹ Timothy Barnwell (2015). Fragmented Identities: Otherness and Authority in Adam of Bremen’s History of the Archbishops of Hamburg-Bremen. In: Clemens Gantner et al. (eds.). *The Resources of the Past in Early Medieval Europe*. Cambridge: Cambridge University Press, p. 217.

- ⁴² A study about the process on linguistic assimilation in the medieval Central Europe was made by Jan M. Piskorski (2004). The Medieval Colonization of Central Europe as a Problem of World History and Historiography. *German History*, 22 (3), pp. 323–343.
- ⁴³ Charles Higounet (1989). *Les Allemands en Europe centrale et orientale au Moyen Âge*. Paris: Aubier, pp. 112–113.
- ⁴⁴ Przemysław Urbańczyk and Stanisław Rosik (2007). The Kingdom of Poland, with an Appendix on Polabia and Pomerania between paganism and Christianity. In: Nora Berend (ed.). *Christianization and the Rise of Christian Monarchy: Scandinavia, Central Europe and Rus' c.900–1200*. Cambridge: Cambridge University Press, pp. 263–318, here 301.
- ⁴⁵ Andrzej Pleszczyński (2011). *The Birth of a Stereotype: Polish Rulers and Their Country in German Writings C. 1000 A.D.* Leiden: Brill, pp. 30–31.
- ⁴⁶ David Fraesdorff (2002). The Power of Imagination: The Christianitas and the Pagan North during Conversion to Christianity (800–1200). *The Medieval History Journal*, 5 (2), p. 317.
- ⁴⁷ Gerard Stone (2015). *Slav Outposts in Central European History: The Wends, Sorbs and Kashubs*. London: Bloomsbury, pp. 43–44.
- ⁴⁸ *Hic ut sibi commissos eo facilius instrueret, Sclavonica scripserat verba et eos kirieleison cantare rogavit exponens eis huius utilitatem. Qui vecordes hoc in malum irrisorie mutabant ukrivolsa, quod nostra lingua dicitur: aeleri stat in fructum, dicentes: 'Sic locutus est Boso', cum ille aliter dixerit.* Thietmar, *Chronicon*, II. 37.
- ⁴⁹ The Proto-Slavic language used by the Wends and German missionaries was called *Slavica missionarica* by scholars. Karlheinz Hengst (2014). *Lingua Slavica missionarica in terra inter Salam et Albiam*. In: Karlheinz Hengst (ed.). *Sprachkontakte, Sprachstudien und Entlehnungen im östlichen Mitteldeutschland seit einem Jahrtausend: ausgewählte Studien zur Sprach- und Namenforschung*. Wien: Praesens, pp. 21–38.
- ⁵⁰ For more details regarding the Proto-Slavic language, see Florin Curta (2015). Four questions for those who still believe in prehistoric Slavs and other fairy tales. *Starohrvatska prosvjeta*, 3 (42), pp. 286–303; Horace Gray Lunt (1989). Common Slovene and Common Slavic. *Slavisticna revija*, 37 (1–3), pp. 7–14.
- ⁵¹ A study about the so-called Old Church Slavonic and its nature as a literary language was made by Giorgio Ziffer (2003). On the Historicity of Old Church Slavonic. *Simpozij Obdobja 20: Slovenski knjižni jezik – aktualna vprašanja in zgodovinske izkušnje*. Ljubljana: University of Ljubljana, pp. 629–635.
- ⁵² Henry R. Cooper Jr. (1987). The Bible in South and East Slavic Lands: a Preliminary Investigation. *Slovene Studies*, 9 (1–2), pp. 63–68, here 63.
- ⁵³ Stanisław Gogolewski, Barbara Lewandowska-Tomaszczyk (1991). Graphisation and lexication of slavic languages under the Christian Missions. *History of European Ideas*, 13 (1–2), pp. 19–31, here 20.

- ⁵⁴ The Proto-Slavic languages borrowed a significant amount of words not only from Old High German, but also from Thracian, Iranian (especially Scythian), Finno-Ugric and Altaic. For more details regarding the last three linguistic groups, see Lenore A. Grenoble (2010). Contact and the Development of the Slavic Languages. In: Raymond Hickey (ed.). *The Handbook of Language Contact*. Oxford: Oxford University Press, pp. 581–597. The presence of the West-Iranian, Baltic and Thracian/Proto-Romanian elements in Proto-Slavic languages was discussed by Sorin Paliga (2012). The ‘trichotomical’ character of Proto-Slavic and the long-debated issue of the oldest Slavic borrowings in Romanian. Ilona Janyšková, Helena Karlíková (eds.). *Theory and Empiricism in Slavonic Diachronic Linguistics*. Prague: Nakladatelství, pp. 347–363; Idem (2012). *Najmanj utemeljeno je Paligovo mnenje...* Once again on Slavic *сѣто*. *Romanoslavica*, 48 (4), pp. 129–139; Idem (2012). *Introducere în studiul comparativ al limbilor slave*. Bucharest: Editura Universitatii din Bucuresti, pp. 368–371; Idem (2011). O privire asupra romanității orientale în raport cu Sclaveni și cu alte grupuri etnice ale primului mileniu p. Chr. In: Lia Maria, Bogdan Ciupercă (eds.). *Arheologia Mileniului I P. Chr. Interferențe culturale la Dunărea de Jos*. Bucharest: Oscar Print, pp. 211–226; Paliga, Teodor. *Lingvistica*, pp. 185–212; Sorin Paliga (2005). 100 Slavic Basic Roots: once again on Slavic *сѣто* and the Slavic ethnogenesis. *Romanoslavica*, 40, pp. 67–86.
- ⁵⁵ Mihai Dragnea (2011). Some Considerations Regarding the Slavic God Triglav. *Analele Universității Ovidius Constanța. Seria Istorie*, 8, pp. 21–26.
- ⁵⁶ Karlheinz Hengst (2015). Germano-slavjanskije gibridnye obrazovanija v toponimii Vostočnoj Germanii. *Voprosy Onomastiki*, 2 (19), pp. 115–116; Idem (1998). Siedlung – Herrschaft – Sprachkontakt. In: Christian Lübke (ed.). *Struktur und Wandel im Früh- und Hochmittelalter*. Stuttgart: Franz Steiner, pp. 81–89; Idem (1973). Zur Typologie der Lehnnamen im Deutschen. Dargestellt am Beispiel der altsorbischen Toponymie. In: H. Walther (ed.). *Der Name in Sprache und Gesellschaft. Beiträge zur Theorie der Onomastik*. Berlin: Akademie, pp. 80–88.
- ⁵⁷ The last fluent speaker of Polabian died in 1756. Grenoble. Contact and the Development, p. 589.
- ⁵⁸ Before the Ottonian conquest, many Wendish settlements grew into manufacturing, administrative and trade centres. Several fortifications like Liubice (Lübeck), Ratzeburg, Demmin, Rethra (Radegost), Brandenburg, Bautzen developed into early medieval towns. This change was a result of local socio-political developments and various contacts with Germany.
- ⁵⁹ Tarsycjusz Sinka (1983). ‘Polska pieśń w liturgii’. *Nasza Przyszłość. Studia z dziejów Kościoła i kultury katolickiej w Polsce* 60. Krakow, p. 238.
- ⁶⁰ An analysis about the evolution of the Slavic vernacular languages in central Europe during the High Middle Ages was made by Henrik Birnbaum (1999). The vernacular languages of East Central Europe in the medieval period. In: Balázs Nagy and Marcell Sebök (eds.). *The Man of many devices*

- who wandered full many ways. *Festschrift in honor of János M. Bak*. Budapest: CEU Press, pp. 386–391.
- ⁶¹ *Isqe a patre suo provintiam, quam nos teutonice Deleminci vocamus, Sclavi autem Glomaci aappellant, cum magno exercitu missus, devastata eadem multum atque incensa, victor rediit*. Thietmar, *Chronicon*, I. 3.
- ⁶² *Ibid.*, VI. 37.
- ⁶³ *Ibid.*, VII. 69.
- ⁶⁴ *Etsi ego fungar vice cotis, ferrum et non se exacuentis, tamen, ne muti canis opprobrio noter, inlitteratis ex maxime sclavis, cui cum morte temporali omnia putant finiri, haec loquor, certitudinem resurrectionis et pro qualitate meriti futurae remunerationis firmiter indicens cunctis fidelibus*. *Ibid.*, I. 14.
- ⁶⁵ Nora Berend (ed.) (2007). *Christianization and the Rise of Christian Monarchy: Scandinavia, Central Europe and Rus' c.900–1200*. Cambridge: Cambridge University Press, p. 303.
- ⁶⁶ For medieval interpreters, see Reinhard Schneider (2012). *Vom Dolmetschen im Mittelalter. Sprachliche Vermittlung in weltlichen und kirchlichen Zusammenhängen*. Wien, Köln and Weimar: De Gruyter.
- ⁶⁷ For more details about the juridical authority over the Wends in High Middle Ages, see Dietmar Willoweit (1986). *Gericht und Urteil über den Wenden*. In: Karl A. Kroeschell (ed.). *Festschrift für Hans Thieme zu seinem 80. Geburtstag*. Sigmaringen: Thorbecke, pp. 83–95.
- ⁶⁸ Bernhard Bischoff (1961). *The Study of Foreign Languages in the Middle Ages*. *Speculum*, 36 (2), p. 221.
- ⁶⁹ Higounet. *Les Allemands*, pp. 219–220.
- ⁷⁰ Starting with the German colonisation from the twelfth century onward, there were numerous conflicts between the two groups, mainly because the new settlers have received Wendish land. For more details, see Felix Biermann (2008). *Konfrontation zwischen Einheimischen und Zuwanderern bei der deutschen Ostsiedlung des Mittelalters*. In: Oliver Auge et al. (eds.). *Bereit zum Konflikt. Strategien und Medien der Konflikterzeugung*. Ostfildern: Thorbecke, pp. 131–172. Benedykt Zientara investigated the ethnic conflicts between Germans and Wends between thirteenth and fourteenth centuries. Benedykt Zientara (2012). *Nationality Conflicts in the German-Slavic Borderland in the 13th–14th Centuries and their Social Scope*. In: Nora Berend (ed.). *The expansion of Central Europe in the Middle Ages*. Farnham: Ashgate, pp. 407–426.
- ⁷¹ The context in which the diocese of Havelberg was founded by Otto I was discussed by Fred Ruchhöft (2003). *Eine Analyse der Stiftungsurkunde des Bistums Havelberg aufgrund archäologischer und territorialgeschichtlicher Quellen*. *Zeitschrift für Ostmitteleuropa-Forschung*, 52 (2), pp. 159–190.
- ⁷² Thietmar, *Chronicon*, IV. 69.
- ⁷³ Gerd Althoff (1999). *Saxony and the Elbe Slavs in the tenth century*. In: Timothy Reuter (ed.). *The New Cambridge Medieval History*, vol. III c. 900–c. 1024. Cambridge: Cambridge University Press, p. 278.

- ⁷⁴ Friedrich Lotter (1989). The Crusading Idea and the Conquest of the Region East of the Elbe. In: Robert Bartlett, Angus MacKay (eds.). *Medieval Frontier Societies*. New York: Oxford University Press, p. 271.

VĀCIEŠU UN VENDU SAVSTARPĒJĀ VERBĀLĀ UN NEVERBĀLĀ SAZIŅĀ 10. GADSIMTA OTRAJĀ PUSĒ

Mihajs Dragnea

PhD, Balkānu vēstures asociācija, prezidents.

Zinātniskās intereses: attiecības starp vāciešiem un vendiem viduslaikos, sevišķi pievēršoties krusta kariem un konversijām.

Pētījums sniedz īsu analīzi par lingvistisko mijiedarbību un verbālo komunikāciju starp vāciešiem un vendiem. Konstatēts, ka neviena slāvu valoda nav palikusi bez politiskās un sociālās ietekmes, ko atstājušas citas dominējošās kultūras. 10. gadsimta otrajā pusē kultūras identitāte vairāk bija saistīta ar politiskajām aliansēm nekā ar valodu. Vācu valodas mācīšanās bija politiskā realitāte, kas variējās atkarībā no laika un konteksta. Lai saglabātu labas attiecības ar sakšu aristokrātiju, vendu elites pārstāvjiem bija jāzina vācu valoda. Tam vajadzēja nodrošināt tiešu un viennozīmīgu komunikāciju. Tulki varēja izmainīt ziņojumus un izraisīt konfliktus. Daži no vendu elites pārstāvjiem, iespējams, zināja arī latīņu valodu. Būdami sakšu markgrāfu un hercogu nodēvu maksātāji, viņi varēja parakstīt ar saviem pienākumiem saistītus dokumentus. Tādēļ savveida etniskā apziņa bija vairāk attīstīta vendu augstāko slāņu nekā zemāko slāņu pārstāvjiem.

Atslēgas vārdi: lingvistiskā mijiedarbība, kultūras robežas, vendi, Saksijas hercogiste, Merzeburgas Titmārs, Ādams no Brēmenes, Helmolds no Bosavas.

Kopsavilkums

Šī pētījuma metodoloģija balstās vēstures avotu kritiskā analizē un interpretācijā. Pētījums lielākoties aptver 10. gadsimta otro pusi, galveno uzmanību pievēršot hronikām, kurās atrodamas ziņas par vendu sabiedrību un kultūru, it īpaši valodu. Šī darba nozīmi citu pētījumu vidū izceļ multidisciplinārā un starpdisciplinārā pieeja, kas balstīta tādās zinātņu nozarēs kā vēsture, valodniecība un teoloģija, ietverot tās vispārējā kultūrvēstures kontekstā. Tā kā pētījumā aplūkotas arī varas attiecības starp laicīgo un garīgo varu, to var pieskaitīt arī viduslaiku politiskās teoloģijas nozarei.

Raksta mērķis bija analizēt verbālo un neverbālo saziņu starp vāciešiem un vendiem 10. gadsimtā. Pētījuma rezultātā tika gūts apstiprinā-

jums tam, ka ikviena slāvu valoda ir pieredzējusi dominējošas kultūras politisko vai sociālo ietekmi – šajā gadījumā runa ir par vācu valodas un kristianizācijas ietekmi. 10. gadsimta otrajā pusē konkrētās sabiedrības grupas kultūras identitāti vairāk noteica politiskās alianses nekā valoda. Vācu valodas apguve bija politiska realitāte, kas mainījās atkarībā no laika meta un konteksta.

Lai uzturētu labas attiecības ar sakšu muižniecību, vendu sabiedrības elitei bija jāprot vācu valoda. Tas nodrošinātu tiešu un nepārprotamu saziņu, jo tulki varētu iejaukties ziņu saturā un tādējādi izraisīt konfliktus. Daži vendu elites pārstāvji, iespējams, prata arī latīņu valodu. Kā sakšu muižnieku vasaļi viņi droši vien parakstīja dokumentus, kas noteica viņu pienākumus. Tādēļ sava veida etniskā pašapzināšanās varēja būt izteiktāka vendu sabiedrības augstākajos slāņos (aristokrātija, garīdznieki, pil-sētnieki), nevis vienkāršajā tautā.

Vendu iekļaušana vācu *imperium christianum* vidē bija sarežģīts process, kas skāra gan augstākos, gan zemākos sabiedrības slāņus. 10. gadsimtā zemākajam slānim nebija īpašas vajadzības prast vācu valodu. Kā jau iepriekš norādīts, lingvistiskās ietekmes cēlonis bija kristianizācija. Vendu pārvācošana visintensīvāk norisa 12. gadsimtā, kad teritoriju pārņēma vācieši un notika t.s. *Ostsiedlung* jeb austrumu zemju kolonizācija.

Iedzīvotāju kolonizācijai sekoja garīgā kolonizācija. Galvenie kolonizācijas instrumenti bija kristīgās misijas un klosteri. Cisterciešu un premonstriešu mūkiem, kas šai reģionā apmetās 12. gadsimta otrajā pusē, ar tā iekarotājiem bija kopīga ne tikai kristīgā ticība, bet arī vācu valoda. Vācu ienākšanai reģionā sekojošā asimilācijas procesa gaitā arī vendu sabiedrības zemākā slāņa lielākā daļa apguva vācu valodu.

Tikai dažas lauku apvidos dzīvojošas etniskās grupas – tādas kā sorbi, kas vācu ieceļotāju kopienā integrējās minimāli un turpināja runāt slāvu valodās (augšsorbu un lejassorbu), – joprojām tika sauktas par vendiem. Kad šo valodu lietojums samazinājās, arī eksonīms “vendi” pamazām izzuda. Būtiski atzīmēt, ka citos apvidos, piemēram, Austrumpomerānijā (Pomerēlijā), vācieši savukārt pārgāja uz slāvu valodām. Iespējams, to veicināja vietējā garīdzniecība vai arī vendu sabiedrības ietekmīgākie un turīgākie pārstāvji.

ATTĒLA PARAKSTS

1. att. Lingvistiskās robežas. Vendu nocietinājumi un vācu bīskapijas otrpus Elbai (10. gadsimts). Avots: Matthias Puhle (ed.) (2001). *Otto der Große, Magdeburg und Europa*. Mainz, p. 66.

VALMIERAS ORIGINĀLDOKUMENTU IZPĒTE: PILSĒTAS SENĀKĀ ZĪMOGA UN ĢERBOŅA PROBLĒMAS

Liene Rokpelne

Mg. hist., Valmieras muzeja vadošā pētniece.

Zinātniskās intereses: avotu pētniecība, paleogrāfija, npublicētie dokumenti par Valmieru un tās apkārtni 13.–19. gs., viduslaiku pilsētas ikdienas dzīve.

Līdzšinējie pētījumi par Valmieras pilsētas vēsturi bieži vien tika balstīti uz iepriekšējos gadu desmitos izveidotiem pieņēmumiem un novecojušiem diskursiem, kurus mūsdienās ir nepieciešams pārskatīt. Jākonstatē, ka līdz pat šim brīdim nav veikta Valmieras oriģinālo dokumentu apkopošana un šo dokumentu padziļināta izpēte. Hronoloģiski sistemātisku pētījumu trūkums radījis situāciju, ka jebkuras tēmas izpēte par pilsētu būtībā jāsāk no jauna, nevis jāpapildina jau esošā informācija.

Ar šo rakstu tiek sākts plašāks pētījums par Valmieras pilsētas npublicētajiem viduslaiku un jauno laiku dokumentiem, kas atrasti Latvijas, Vācijas, Igaunijas, Polijas, Zviedrijas, Krievijas privātajos arhīvos. Raksta mērķis ir, ieskicējot Valmieras vēstures izpētes problemātiku, precizēt Valmieras senākā ģerboņa nospiedumu zīmogā datējumu, kā piemēru izmantojot divus oriģināldokumentus, kā arī, iepazīstoties ar dokumentu pilno tekstu, konstatēt un fiksēt faktus, kas Latvijas viduslaiku vēsturē līdz šim nav bijuši zināmi. Šī publikācija ne tikai paplašina zināšanas par lokālo pilsētas dzīvi, bet līdz ar precīzākām zināšanām par mazajām Livonijas pilsētām veido plašāku kopainu visā Latvijas vēstures kontekstā.

Atslēgas vārdi: Valmiera, Valmieras zīmogs 1381 un 1523, ģerbonis, oriģināldokuments, pilsēta.

IEVADS

Lai labāk izprastu Valmieras viduslaiku un jauno laiku izpētes problemātiku, sākotnēji jāvērs uzmanība uz galvenajiem faktoriem, kas kavē pilsētas izpēti.

Veicot vēsturiskās literatūras analīzi, jāsecina, ka Valmieras vēsture zinātniski pētīta maz. Turklāt nedaudzajos pētījumos novēro-

jama tendence, ka vairākus gadsimtus profesionāli vēsturnieki un vēstures interesenti, rakstot par Valmieru, pieminot pilsētu vai iztīrājot kādu konkrētu tēmu, atsaucas uz 18. un 19. gs. arhivāru un vācbaltiešu vēsturnieku rakstītiem pētījumu kopsavilkumiem un publikācijām,¹ neizmantojot pirmavotus. Autori kā galveno argumentu jaunas informācijas trūkumam izvirza pieņēmumu, ka pilsētas arhīvs ir vairākkārt dedzis vai cietis kara uzbrukumos, kā rezultātā oriģinālie dokumenti nav saglabājušies un kādreiz rakstīto informāciju vairs nav iespējams pārbaudīt.

Valmieras vārds viduslaikos lietots dažādās formās. Populārākās no tām ir *Wolmar*, *Woldemar*, *Woldemer*, *Vladimirec*, tomēr atrodamas vēl citas vārda formas, piemēram, *Volmyr*. Turklāt pilsētas nosaukums sasaucas ar tādu pašu personas vārdu, kas viduslaikos un jaunajos laikos bija populārs. Tas rada situācijas, kad dokumentos ir runa nevis par pilsētu *Wolmar* vai *Woldemar*, bet gan par kādu personu.

Lielākā daļa jaunāko pētījumu, kas hronoloģiski atbilst viduslaiku vai jauno laiku vēstures posmam, veltīti pilsētas arheoloģijai vai atsevišķām vēsturiskām tēmām, kā, piemēram, Hanza.² Valmieras vārds sastopams arī pētījumos par mazajām Livonijas pilsētām³ un Vācu ordeņa pilīm,⁴ tomēr tikai kā viens no piemēriem, nevis galvenais izpētes objekts. Atrodamas arī vairākas publikācijas,⁵ kas veltītas vispārīgam pilsētas aprakstam, izceļot kādu konkrētu tēmu, piemēram, pilsētas ģerboni. Tomēr izceltā tēma arī netiek papildināta ar jauniem faktiem, bet turpināta iepriekšējā tradīcija.

Darbam ar oriģinālavotiem nepieciešams laiks, svešvalodu un paleogrāfijas zināšanas.

Uz pilsētas vēstures izpēti labi varētu attiecināt Marka Bloka tēzi par vēsturi kopumā – “tā kļuvusi vecīga, nikuļojot stāstījuma embrionālā formā, ilgu laiku tā bijusi pieblīvēta ar izdomājumiem, vēl ilgāk – saistīta tikai ar skaidriem un nepārprotamiem notikumiem, bet kā nopietna analītiska nodarbe tā ir vēl pavisam jauna”.⁶

VALMIERAS ĢERBONIS JAUNĀKAJĀ VĒSTURES LITERATŪRĀ

Kā jau iepriekš minēts, nav iespējams vienas publikācijas ietvaros aptvert visus pētniecības jautājumus, kas saistīti ar pilsētas izpēti. Tādēļ šī raksta galvenais varonis būs pilsētas ģerbonis. Neskatoties uz savu nozīmi gan viduslaikos, gan mūsdienās, pilsētas ģerbonis nereti tiek izmantots vien kā vizuālais materiāls, gan rakstot par Valmieru dažāda veida publikācijās, gan runājot par pilsētu reprezentatīvos pasākumos. Viens no jaunākajiem pētījumiem, kas veltīts Valmieras viduslaiku vēsturei, ir Edgara Plētiņa 2016. gadā publicētais raksts “Mazpilsētu nozīme Livonijā 13.–16. gadsimtā: Valmieras pilsētas piemērs”.⁷ Tajā pavisam neliela uzmanība atvēlēta pilsētas ģerbonim, vairāk kā ilustratīvam materiālam. Pie zīmoga attēla redzams autora komentārs – “Valmieras pilsētas zīmogs no 1524. gada”.⁸ Divos Tatjanas Bergas darbos, kas veltīti Valmieras vecpilsētas arheoloģiskajai izpētei,⁹ un Sigitas Šnē 2010. gadā aizstāvētajā promocijas darbā, kas skar municipālo ģerboni, rakstīts, ka “Valmieras ģerbonis zināms no 1524. gada”.¹⁰ 2019. gadā pārizdotajā Hermaņa Endzeliņa darbā “Skati Valmieras pilsētas, draudzes un novada pagātnē”¹¹ pie Valmieras ģerboņa ir redaktora komentārs – “Valmieras pilsētas senākais zināmais (1523) zīmogs”.¹² Šajā izdevumā nav norādīts, kur redaktors ieguvis informāciju par 1523. gadu.¹³ Vēl jāpiemin Indriķa Šterna 1997. gadā izdotā monogrāfija “Latvijas vēsture 1290–1500”,¹⁴ kur pie Valmieras ģerboņa redzams 1424. gads. Pārbaudot autora izmantoto avotu, secināms, ka darbā ieviesusies kļūda un šeit domāts 1524. gada Valmieras zīmogs, jo norādītajā avotā parādās tikai jau minētais 16. gs. zīmogs.

Pēc vēstures literatūras izpētes jāsecina, ka savās publikācijās, rakstot par pilsētu ģerboņiem vai to izpēti, vēstures speciālisti un entuziasti izmanto vēstures historiogrāfijā labi pazīstamo Roberta fon Tolla (*Toll*, 1802–1876) un Johannesa Zaksendāla (*Sachsensendahl*, 1851–1909) 1887. gadā izdoto pētījumu “Livonijas, Igaunijas un Kurzemes laicīgie un garīgie zīmogi un monētas līdz 1561. gadam” (*Siegel und Münzen der weltlichen und geistlichen Gebietiger über Liv-, Est- und Curland bis zum Jahre 1561*).¹⁵ Iz-

devumā atrodams arī Valmieras 1524. gada zīmogs, kurš pēc 1887. gada izmantots vēstures literatūrā, publikācijās un uzskatīts par vecāko zināmo pilsētas ģerboni.

Protams, šis darbs ir nozīmīgs palīgs heraldikas pētniecībā, un jau Rīgas pilsētas bibliotēkas direktors Nikolajs Bušs (*Busch*, 1864–1933) neilgi pēc pētījuma iznākšanas rakstīja, ka “J. Zaksendāla un R. Tolla darbs uzskatāms par sfragistikas stūrakmeni”.¹⁶ Tomēr būtu jāpievērš uzmanība tam, ka lielākā daļa minētajā darbā apkopoto ģerboņu ir tie, kuri 19. gs. beigās atradušies Rīgas un Rēveles (Tallinas) rātes arhīvos. Tāpēc būtu ieteicams izmantot arī citu historiogrāfisko materiālu. Turklāt pētniecības iespējas un pieejamība dokumentiem 21. gs. ir daudz plašāka salīdzinājumā ar to, kāda tā bija pirms 200 gadiem. Jāatceras, ka “zināšanas par pagātni atrodas attīstībā, tās pastāvīgi transformējas un pilnveidojas”.¹⁷ Nevajadzētu paļauties uz jau veiktajiem pētījumiem, bet rosināt jaunas diskusijas. Labs piemērs tam, ka ir ieteicams par zināmu tēmu veidot jaunu diskursu, ir 2017. gadā iznākušais Tāļa Vigo Pumpuriņa pētījums “Cēsu ģerbonis: Cēsu pilsētas ģerboņa attīstības un lietošanas vēsture”.¹⁸

DARBS AR VĒSTURES AVOTIEM

Pētot Valmieras vēsturi, radās vēlme strādāt ar oriģinālajiem pilsētas avotiem, pakāpeniski pārskatot līdz šim izvirzītās hipotēzes, faktu uzskaitījumus un pieņēmumus. Tomēr visā līdz šim publicētajā literatūrā par Valmieru apgalvots, ka oriģinālie dokumenti par pilsētu nav saglabājušies. Pievēršot uzmanību Valmieras senākajam zināmajam ģerbonim, nepaļaujoties uz esošajiem pētījumiem un publikācijām, raksta autore izvirzīja hipotētisku jautājumu: vai iespējams, ka Valmieras ģerbonis saglabājies vien no 16. gadsimta? Tika uzsākts izpētes process, kas sākotnēji bija balstīts vien intuitīvās analogijās.

Meklējot jaunus vizuālos materiālus par Valmieru digitālajā Herdera institūta foto arhīvā,¹⁹ tika atrasta fotogrāfija, kur redzami visi Livonijas teritorijā esošo Hanzas pilsētu ģerboņu atlējumi un pie Valmieras ģerboņa ir uzraksts ar gadu – 1381.

1. att. Hanzas pilsētu zīmogi no Rīgas Doma muzeja 1890–1936 (tagad Rīgas vēstures un kuģniecības muzejs). Fotografijas negatīvs glabājas Herdera institūtā Marburgā. Pie negatīva atsauce: uzņēmums veikts pirms 1936. gada. Autors nav norādīts. Inv. Nr. 42859, kolekcija no Rīgas Doma muzeja

Tas pierādīja, ka raksta autores šaubas ir pamatotas. Tomēr, sazinoties ar Rīgas vēstures un kuģniecības muzeju, pētot Valmieras sfragistikas kolekciju, tik sens zīmogs netika atrasts. Nebija iespējams arī noteikt, vai tiešām muzejā zīmogs bijis, kad, kādā ceļā tas muzeja kolekcijā nonācis un kas ar to noticis. Varbūt ģerboņa datējums ir kļūdainais un šeit domāts vēstures literatūrā un dažādās publikācijās zināmais 1524. gada zīmogs? Daļēju atbildi uz jautājumiem izdevās gūt, strādājot Lībekas arhīvā. Meklējot dokumentus, kas attiecināmi uz Hanzas periodu Valmierā,²⁰ tika atrasts dokuments ar norādi uz Valmieru.

Arhīva izziņas katalogā rakstīts – “1381 Juni 24 Der Rat von Woldemar (Wolmar) ersucht den Rat von Lübeck [...]”²¹ (1381. gada 24. jūnijs Voldemeras (Valmieras) rāte lūdz Lībekas rātei [...]), klāt

viens zīmogs. Ņemot vērā iepriekšējo izpētes pieredzi, kad, iepazīstoties ar avota tekstu, nereti izrādījies, ka *Woldemar* vai *Wolmar* ir persona, radās šaubas, ka dokuments patiešām attiecas uz Valmieru. Vēl lielākas šaubas izraisīja fakts, ka dažādos dokumentu apkopojumos, piemēram, Frīdriha Georga fon Bunges (*Bunge*, 1802–1897) “Livonijas, Igaunijas un Kurzemes aktu grāmatu reģistrā” (*Liv-, Esth- und Curlandisches Urkundenbuch nebst Regesten*)²² par šādu dokumentu ziņas neparādās. Tomēr, ieraugot dokumentu un tam klāt pievienoto zīmogu, kur redzama liepa ar tās zaros iestiprinātiem Vācu ordeņa vairogiem, nebija šaubu, ka dokuments ir saistībā ar pilsētu. Iespējams, šis bijis zīmogs, no kura veidots fotogrāfijā redzamais zīmoga atlējums. Tomēr svarīgākais bija secinājums, ka historiogrāfijā nav atrodama informācija ne par šo dokumentu, ne tam klāt esošo zīmogu un ka ir atrasts senākais pilsētas zīmogs, kas saglabājies līdz mūsdienām. Nezināšana par šo dokumentu līdz 20. gs. 90. gadu sākumam ir izskaidrojama ar to, ka daļa dokumentu, kas šobrīd glabājas Lībekas arhīvā, bija Otrā pasaules kara laupījums, kas atradās Padomju Savienībā, un to nebija iespējams izpētīt. Par to liecina arī arhīva uzziņas katalogā atrodamais ieraksts – “oriģināls atgūts 1990. gadā”.²³

1. DOKUMENTA APRAKSTS²⁴

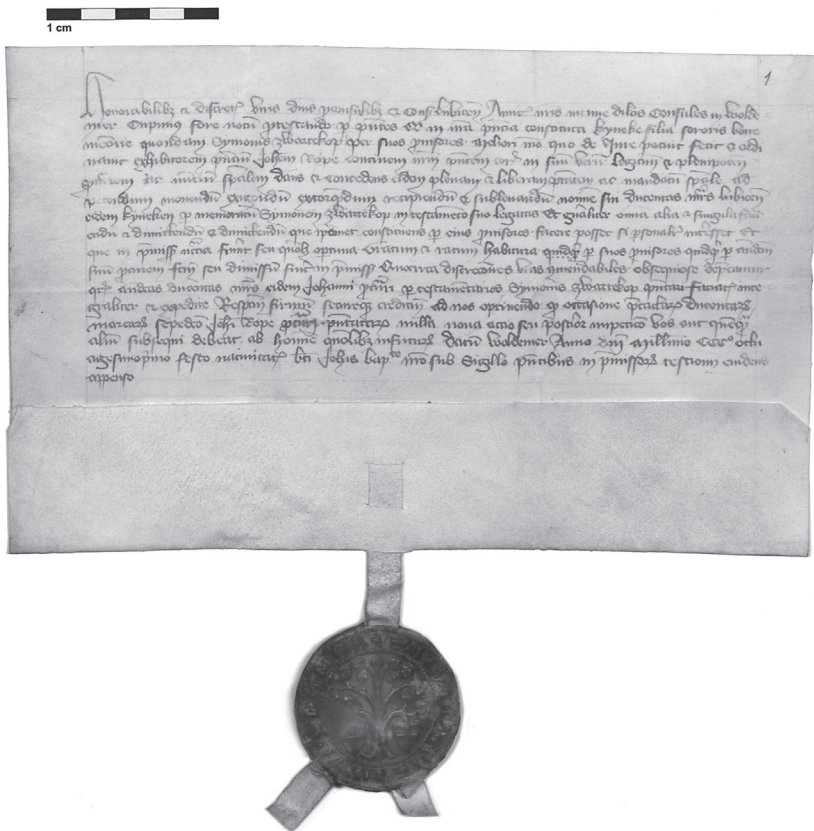
Dokuments un zīmogā redzamais ģerbonis saglabājies ļoti labi. Līdz ar to vērtīgs ir ne tikai pats ģerbonis, bet arī dokumenta teksts, kas sniedz jaunus faktus par Valmieru.

Dokuments datēts ar 1381. gada 24. jūniju un sniedz ziņas par mantojuma lietu starp kādu Valmieras un Lībekas pilsoni. Teksts rakstīts latīņu valodā uz pergamenta. Dokumenta oriģināls glabājas Lībekas arhīvā (*Archiv der Hansestadt Lübeck*). Pilsētas zīmogs piekārts pie dokumenta kā apliecinājums rakstītā patiesumam. Tekstā nav labojumu vai nesalasāmu vietu. Dokumenta labajā pusē ir atzīme par lapas numuru – 1, tā otrā pusē kreisajā augšējā un apakšējā stūrī dažādos laika posmos veiktas arhīva atzīmes.

Dokuments pierāda Lībekas tirgotāju ģimeņu klātbūtni Valmierā 14. gs. beigās. Līdz šim nebija ziņu par Švarckopfu (*Schwarzkopf*) saistību ar Valmieru. Dokumentā minētas trīs personas, kas saistītas ar Valmieru: Simons Zvartekops (*Zwartekop*), viņa māsa

meita Kīneke (*Kyneke*) un Johanness Rope (*Johanni Rope*). Zvartekopu, vēlāk Švarckopfu ģimene bijusi viena no ietekmīgām tirgotāju ģimenēm Hanzas savienībā. Švarckopfu ģimenes saistība ar Valmieru vēl nav pētīta.

Zīmogs apaļš, dzeltenā vaskā. Tāpat kā vēlāku laiku zīmogos līdz 17. gs.,²⁵ tajā redzama liepa, kuras zaros iekārti ordeņa vairogi. Gar zīmoga malu uzraksts – S' CIVITATIS DE WOLDEMER.

2. att. Dokuments sniedz ziņas par mantojuma lietu starp Libekas pilsoni Simonu Zvartekopu un viņa māsas meitu Valmieras pilsoni Kīneki. Dokuments datēts ar 1381. gada 24. jūniju. Redzams senākais Valmieras zīmogs vaskā, kas saglabājies līdz mūsdienām (*Libekas pilsētas arhīvs* (*Stadtarchiv Lübeck*), Livland und Estland (Livonija un Igaunija), 07.1-3/19 – 100a. S. 1)

Dokumenta teksta transkripcija pēc oriģināla:

Honorabilibus et discretis viris dominis proconsulibus et consulibus Lubicensibus amicis nostris intime dilectis consules in Woldemercupimus fore notum protestando per presentes, quod in nostra presentia constituta Kyneke fila sororis bone memorie quondam Symonis Zwartekop per suos provisos meliori modo, quo de iure potuit, fecit et ordinavit exhibitorem presentium Johannem Rope concivem nostrum presentem corporalem in suum verum legitimum et plenipotentem gestorem ac nuntium specialem dans et concedens eidem plenam et liberam presentationem ac mandatum speciale ad concedendum monendum exigendum extorquendum recipiendum et sublevandum nomine sui ducentas marcas Lubicentes eidem Kyneken per memoratam Symonem Zwartekop in testamento suo legatas et qualiter omnia alia et singula faciendum et dimittendum et dimittendum (!), que ipsamet constituens per eius provisos facere posset, si personaliter interesset, et que in premissis necessaria fuerint seu quolibet oportuna, gratum et ratum habitura per suos provisos, quidquid per eundem suum procuratorem factum seu dimissum fuerit in premissum. Quocirca discretionem vestram commendabilem obsequiose deprecamur, quatenus antedictas ducentas marcas eidem Johanni procuratori per testamentarios Symonis Zwartekop presentari faciatur integraliter et expedite respectum firmum scaneque creditum ad nos optinendo, quod occasione pretactarum ducentarum marcarum sepedicto Johanni Rope procuratori presentatarum. Nulla nova actio seu postior impeditio vos aut quemquam alium subsequi debeat ab homine quolibet infuturum. Datum Woldemar anno domini millesimo CCCo octuagesimo primo festo Nativitatis beati Johannis baptiste nostro sub sigillo presentibus in premissorum testimonem evidens appenso.

Dokumenta tulkojums:

Godājamiem Lībekas rātskungiem, mūsu labajiem draugiem, vēlamies mēs, Valmieras rātskungi, darīt zināmu, ka pie mums ieradās Kīneke – mirušā Simona Zwartekopa māšas meita – un ar savu divu aizbildņu starpniecību juridiski vislabākajā iespējamā veidā iecēla šī dokumenta iesniedzēju [t.i., dokumenta vedēju uz Lībeku], mūsu [t.i., Valmieras] līdzpilsoni, tobrīd klātesošo

Johannesu Ropi par viņas leģitīmo pilnvaroto un īpašo sūtni, uzti-
cot viņam tiesības pilnā apmērā un brīvi viņu pārstāvēt, un nodeva
īpašo mandātu, lai viņas vārdā pieprasītu un saņemtu minētā
Simona Zvartekopa testamentā viņai, Kīnekei, novēlētās 200 mār-
kas; kā arī, lai viņš šajā sakarā nokārtotu visu pārējo, kas viņai ar
savu aizbildņu starpniecību būtu jādara, ja pati būtu klātesoša
[Lībekā]; un ka viņa ar savu aizbildņu starpniecību piekritis tam,
ko nepieciešams nokārtot. Tādēļ mēs Jūs padevēģi lūdzam, lai Jūs
liktu Simona Zvartekopa testamenta izpildītājiem izsniegt 200 mār-
kas šim pilnvarotajam Johannesam Ropem kā dokumentā vairāk-
kārt minētajam pilnvarotajam šajā 200 mārkū lietā un šādi mums
izrādītu cieņu un uzticību. Izdots Valmierā, tā Kunga 1381. gadā
svētā Jāņa Kristītāja piedzimšanas dienā, apakšā pievienojot mūsu
zīmogu, kas šim dokumentam piekārts kā apliecinājums.

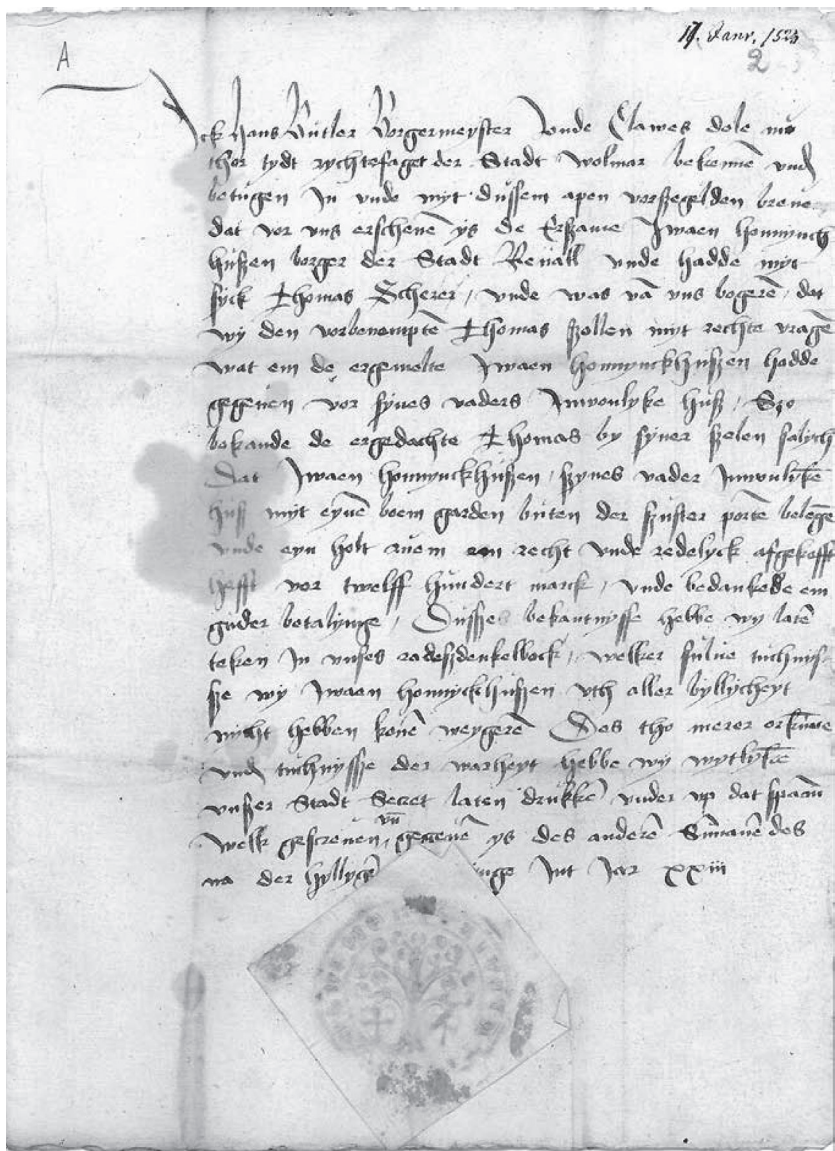
Negaidītais atklājums mudināja atrast 1887. gadā publicētā
1524. gada zīmoga oriģinālo dokumentu. Sazinoties ar Tallinas ar-
hīvu, kur dokuments atradās 19. gs. beigās, tika saņemta negaidīta
atbilde. Dokuments, salīdzinot veco un jauno signējumu, ir atrasts,
bet tā datējums ir cits. Līdz digitālās kopijas iegūšanai māca šaubas,
vai tiešām tas ir viens un tas pats dokuments. Izlasot pirmās doku-
menta rindas, bija skaidrs, ka tās saskan ar R. Tolla un J. Zaksen-
dāla 1887. gadā publicēto fragmentu. Dokumenta labajā augšējā
stūrī redzama arhivāra atzīme “17. Janr 1523”. Transkribējot tekstu,
tika apstiprināts, ka dokumenta datējums 1887. gada darbā norā-
dīts nepareizi un ka tas rakstīts 1523. gada otrajā sestdienā pēc Trīs
Ķēniņu dienas, t.i., 17. janvārī.²⁶ Iespējamie varianti, kādēļ radusies
datējuma kļūda, ir vairāki:

1. Ieviesusies drukas kļūda;
2. Veidojot dokumentu apkopojumu, izmantota neprecīza at-
sauce no arhīva;
3. Nepareizi izlasīts datējums, veicot dokumenta transkripciju.

Tomēr svarīgākais bija tas, ka oriģināldokumenta atkārtota ana-
līze ļāva kļūdu konstatēt.

2. DOKUMENTA APRAKSTS²⁷

Dokumenta teksts saglabājies labi, dažās vietās nelieli labojumi, kas netraucē izlasīt tekstu kopumā, bet rada šaubas par dažu vārdu formu. Zīmogs saglabājies labi, redzams tas pats, kas iepriekš aplūkotā dokumenta zīmogā, – liepa, kuras zaros iekārti Vācu ordeņa vairogi. Dokuments rakstīts 1523. gada otrajā sestdienā pēc Trīs Ķēniņu dienas, t.i., 17. janvārī. Dokumenta oriģināls glabājas Tallinas pilsētas arhīvā (*Tallinna Liinnaarhiv*). Rakstīts viduslejasvācu valodā uz pergamenta. Pirmās lapas labajā stūrī izdarīta arhīva atzīme par dokumenta datējumu. Avots sniedz ziņas par kādu strīdīgu pirkšanas–pārdošanas lietu starp Rēveles un Valmieras pilsoni. Lapas otrā pusē redzamas vēstules locījuma vietas, adresāta vārds un lēmums – “*Iwan Hunnynckhußen tuchnisse vp Tomes Scherers gekopte hues*” (Apliecinājums Ivanam Hunninkhūzenam par māju, kas pirka no Toma(sa) Šērera).²⁸ Dokumenta patiesums apliecināts ar pilsētas zīmogu, kas uzspiests tukšajā vietā zem teksta. Neskatoties uz to, ka zīmogam pāri pārklāts aizsargpapīrs, ir skaidri saskatāma liepa ar tās zaros iekarīnātiem Vācu ordeņa vairogiem. Zīmogs ir apaļš, R. Tolls un J. Zaksendāls savā darbā min, ka zīmogs ir zaļā krāsā “*Siegel rund, grun*”,²⁹ diemžēl aizsargpapīra dēļ krāsa ir tikai nojaušama. Dokuments svarīgs ar vairākiem faktiem par līdz šim nezināmām personālijām Valmieras agro jauno laiku vēsturē. Avots papildina pilsētas rātskungu un rakstvežu/tiesas vīru vārdus.³⁰ Tas apstiprina, ka Valmierai bijusi sadarbība ar Rēveles pilsētu, kā arī uzdod jaunus jautājumus un nosauc pilsētvidē līdz šim nezināmu lokāciju ar apzīmējumu – Māsu vārti. Vai te domāti Tērbatas vārti kā Rīgas vārtu līdzinieci? Vai tiešām Valmierā būtu bijis sieviešu klosteris? Izpētot pieejamās kartes Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts vēstures arhīvā,³¹ kā arī kartes, kas atrodas Zviedrijas arhīvā,³² nevienā no tām šādas ziņas neparādās. “Māsu vārti” pagaidām palicis atklāts un izpētāms jautājums. Dokuments sniedz ziņas par ipašuma un kokmateriāla cenām Valmierā 16. gs. sākumā.

3. att. Valmieras (Wolmar) rātes vēstule Rēveles (Reval, Tallina) pilsētas
 maģistrātam, kas apstiprina pirkšanas–pārdošanas līgumu starp Valmieras
 pilsoni Tomasu Šēreru un Rēveles pilsoni Ivanu Honninkhūzenu.
 Dokuments datēts ar 1523. gada 17. janvāri (Tallinna Magistraat. Wolmar.
 Tallinas pilsētas arhīvs (Tallinna Liinarhīiv), TLA.230.1.BD_16, 2. lp.–
 2. lp. o.p.)

Dokumenta teksta transkripcija pēc oriģināla:

Ick Hans Butler Borgermeyster Vnde Clawes Dole nu thor tydt rycthesager der Stadt Wolmar bekennen vnd[e] betugen In vnde myt dussem apen vorßegelden breue, Dat vor uns erschene[n] ys de Erßame Iwaen Honnynckhußen borger der Stadt Revall vnde hadde myt syck Thomas Scherer, vnde was va[n] vns begeren, dat wy den vorbenompten Thomas szollen myt rechter vrage[n] wat em de ergemelte Iwan Honnynckhußen hadde gegeben vor synes vaders Inwonlyke Huß. Szo bekande de ergedachte Thomas by syner szelen salych[kei]t, dat Iwaen Honnynckhußen szynes vader Inwonliken Huß myt eynen boemgarden buten der Szuster porten belegen vnde eyn holt vuem (?) een recht vnde redelyck afgekofft hefft vor twelff hundert marck, vnde bedankede em guder betalynge. Dusße bekantnyssse hebbe wy laten teken In vnsers radeß denkelboock, welker sulue tuchnisße wy Iwan Honnynckhußen vth aller byllycheyt nycht hebben konen weygeren. Des tho merer orkunne vnd[e] tuchnyssse der warheyt hebbe wy wytlyke[n] vnßer Stadt Secret laten drukken vnder vp dat staciū[m], welk gescreuen vn[de] gegeuen ys des anderen Sunauen des na der Hyllygen [dri koni?]nge Int Jar XXIII.

Dokumenta tulkojums:

Es, Hanss Butlers, birģermeistars, un Klauss Dole, šobrīd Valmieras pilsētas tiesas [runu] vīrs, mēs ar šo publisko un apzīmogoto dokumentu atzīstam un apliecinām, ka pie mums ieradās godājamais Rēveles pilsētas pilsonis Ivans Honninkhūzens. Kopā ar viņu bija Tomass Šērers, un mums tika pieprasīts, lai mēs tiesas ceļā [t.i., ar juridisku apliecinājumu. – *L. R.*] šim minētajam Tomassam jautājam, ko minētais Ivans Honninkhūzens viņam ir devis [samaksājis. – *L. R.*] par viņa tēva dzīvojamo māju. Uz to minētais Tomass zvērēja pie savas dvēseles svētlaimes, ka Ivans Honninkhūzens viņa tēva dzīvojamo māju ar augļu koku dārzu pretim Māsu vārtiem un malku/mežu (?) likumīgi nopircis par 1200 mārķām,

un pateicās viņam par labo samaksu. Šo apliecinājumu mēs likām ierakstīt mūsu rātes grāmatā, jo mēs šo liecību Ivanam Honninkhūzenam likumīgā kārtā nevarējām liegt. Lai labāk apliecinātu šis lietas patiesumu, kā liecību mēs apzināti esam likuši uzspiest mūsu pilsētas zīmogu apakšā tukšajā vietā zem šī dokumenta, kurš rakstīts un izdots otrajā sestdienā pēc Trīs Ķēniņu dienas 1523. gadā.

SECINĀJUMI

Valmieras vēstures pētniecību kavē vairāki faktori – pilsētas vārda daudzveidīgais lietojums viduslaikos un jaunajos laikos, vienpusīgie pētniecības virzieni un profesionālu pētījumu trūkums, kas lielā mērā balstīts uz historiogrāfijā izvirzīto argumentu par attiecīgu oriģināldokumentu trūkumu. Tomēr, veicot sistemātisku izpēti Latvijas, ārvalstu un privātajos arhīvos, jāsecina, ka historiogrāfijā izvirzītais arguments ir pārspilēts un maldīgs. Dokumenti par Valmieru ir saglabājušies, to, iespējams, nav daudz un pagaidām nav precīzi zināmas visas to atrašanās vietas. Daļa atrasto dokumentu teksti, iespējams, būs bojāti, grūti transkribējami un izlasāmi. Dokumentāro avotu izpētei nepieciešams laiks, pacietība un paleogrāfijas zināšanas.

Raksta izvirzītais mērķis ir sasniegts, jo ir izdevies precizēt gan ziņas par senāko saglabājušos Valmieras zīmogu, gan plaši zināmā zīmoga datējumu. Senākais pilsētas zīmogs saglabājies no 1381. gada 24. jūnija, un ir noskaidrots, ka tas ir par 147 gadiem vecāks nekā literatūrā parasti atbalstītais, bet kļūdainais 1524. gads. Pēc izpētes ir noskaidrots, ka 1524. gada zīmogs ir no dokumenta ar datējumu 1523. gada 17. janvāris. Gan 14. gs., gan 16. gs. pilsētas ģerboņi zīmogā ir vienādi.

Šie divi dokumenti pierāda, ka ilgstoši vienpusīgi aprobēti jautājumi, bez jauna diskursa pieļauj faktu kļūdas vairāku gadsimtu garumā. Tāpat tie atgādina, cik svarīgi ir strādāt ar pirmavotiem, kuri atklāj ne tikai jaunus faktus, bet arī ļauj precizēt dažādi interpretētus jautājumus. Iepazīstoties ar dokumentu pilnajiem tekstiem un tos transkribējot, ir iespējams kaut nedaudz papildināt faktu kopumu par viduslaiku un turpmākajos pētījumos arī par jauno laiku Valmieru. Netiešie dokumentārie fakti palīdz veidot kopainu, aiz-

pildot kaut nelielu daļu balto plankumu Latvijas viduslaiku vēstures kontekstā. Oriģināldokumentu pārskatīšana un jauna izpēte papildina zināšanas par Latvijas teritorijā radītiem pārvaldes dokumentiem un šeit dzīvojošo sabiedrību. “Dokumenti viduslaiku tekstu kultūru paplašināja ar tiem piešķirtu specifisku sociālās komunikācijas spēju veidot tiesiskos priekšstatos balstītas sociālās attiecības. [...] Uzrunas akts savukārt ar visiem tā dalībniekiem, arī ar tiem, kuri dokumentu ir “dzirdējuši un lasījuši” (*inspecturis*), formēja dažāda līmeņa saistošas tiesiskas attiecības.”³³ Vienlaikus šādā veidā jautājumu loks tiek arī paplašināts, jo jaunatrastie dokumenti atklāj datus par objektiem un personvārdus, kas līdzšinējā pilsētas vēstures naratīvā nepastāv. Tie savukārt ļauj atrast pavedienus par iespējamo dokumentu atrašanās vietām.

ATSAUCES UN PIEZĪMES

- ¹ Gustav Bergman. Zeichnungen einiger alten Schlosser u. Stadte in Liefland. Rīgas Vēstures un senatnes pētītāju biedrība [vācu val.], *Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts vēstures arhīvs* (Rīga, turpmāk: LNA-LVVA), 4038–2–13; Thomas Hiarn. Esth-, Lief- und Lettlandische Geschichte. LNA-LVVA, 4038–2–31; Topographische und statistische Nachrichten von livländischen Kreisen u. Stadten. LNA-LVVA, 4038–2–116; Alte gabaude in Livland. LNA-LVVA, 4038–2–141; Oto Vilhelms Hüns, ārsts, novadpētnieks [vācu val.]. Topographisch statistische Beiträge die Kreisstatt Wolmar. (1821). LNA-LVVA, 6810–1–42; Topographisch-Statistische Beiträge des Riga – Wolmarschen Kreis. LNA-LVVA, 6810–1–15.
- ² Ilgvars Misāns (2004). Wolmar. Eine hansische Kleinstadt im mittelalterlichen Livland. In: Bernhart Jähnig, Klaus Militzer (Hg.). *Aus der Geschichte Alt-Livlands: Festschrift für Heinz von zur Mühlen zum 90. Geburtstag*. Münster: LIT, S. 39–54.
- ³ Edgars Plētiens (2015). Livonijas mazpilsētas: kas tās bija un kāda bija to ietekme? *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 3, 5.–44. lpp.; Heidi Heinkircher, Ilgvars Misāns (Hg.) (2015). *Stadtgeschichte des Baltikums oder baltische Stadtgeschichte? Annäherungen an ein neues Forschungsfeld zur baltischen Geschichte*. Marburg: Herder Institut.
- ⁴ Ieva Ose (sast.) (2011). *Pētījumi un avoti par Livonijas ordeņpilīm*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds (Latvijas viduslaiku pils, 7).
- ⁵ Dainis Bruģis (red.) (2005). *Valmiera domā un rada*. Valmiera: Valmieras pilsētas dome, Valmieras novadpētniecības muzejs; *Valmiera. Senā pilsēta pie Gaujas Valmiera = Old Town at the River Gauja* (2011). Valmiera: Valmieras pilsētas pašvaldība; *Vēsture zem sliekšņa* (1993). Valmiera: Imanta.

- 6 Marks Bloks (2010). *Vēstures apoloģija jeb Vēsturnieka amats*. Rīga: Zvaigzne ABC, 61. lpp.
- 7 Edgars Plētiens (2016). Mazpilsētu nozīme Livonijā 13.–16. gadsimtā: Valmieras pilsētas piemērs. No: *Jauno vēsturnieku zinātniskie lasījumi*, 1, 35.–45. lpp. Pieejams: https://valmierasmuzejs.lv/wp-content/uploads/2017/12/Valmieras_raksti_1.pdf
- 8 Turpat, 37. lpp.
- 9 Tatjana Berga (2003). *Valmieras pils: arheologa stāsts*. Valmiera: Valmieras novadpētniecības muzejs; Tatjana Berga (2018). *Valmieras vecpilsētas arheoloģija*. Rīga: Zinātne, 32.–33. lpp.
- 10 Sigita Šnē (2010). *Municipālās heraldikas veidošanās un attīstība Latvijā 13.–20. gs.*: Promocijas darbs. Rīga: Latvijas Universitāte.
- 11 Hermanis Endzeliņš (red. Valters Grīviņš) (2019). *Skati Valmieras pilsētas, draudzes un novada pagātnē*. Rīga: Apvārsnis.
- 12 Turpat, 44. lpp.
- 13 1932. gada izdevumā autors nav aplūkojis ģerboņa jautājumu ne rakstiski, ne vizuāli. Hermanis Endzeliņš (1932). *Skati Valmieras pilsētas, draudzes un novada pagātnē*. Valmiera: Zeme.
- 14 Indriķis Šterns (1997). *Latvijas vēsture, 1290–1500*. Rīga: Daugava, 136. lpp.
- 15 Johannes Sachssendahl, Robert von Toll (Hg.) (1887). *Siegel und Münzen der weltlichen und geistlichen Gebietiger über Liv-, Est- und Curland bis zum Jahre 1561 nebst Siegeln einheimischer Geschlechter*. Reval: Kluge & Ströhm, S. 94 (Est- und Livländische Brieflade, Th. 4).
- 16 Nicolaus Busch (1897). Bemerkungen über einige mittelalterliche livländische Siegel. In: *Sitzungsberichte der Gesellschaft für Geschichte und Alterthumskunde der Ostseeprovinzen Russlands aus dem Jahre 1896*. Riga, S. 121.
- 17 Bloks. *Vēstures apoloģija*, 109. lpp.
- 18 Tālis Pumpuriņš (2017). *Cēsu ģerbonis: Cēsu pilsētas ģerboņa attīstības un lietošanas vēsture*. Cēsis: Cēsu Vēstures un mākslas muzejs; Armands Vijups (2017). Tālis Pumpuriņš. Cēsu ģerbonis: Cēsu pilsētas ģerboņa attīstības un lietošanas vēsture = Cēsis Coat of Arms: Cēsis Coat of Arms – History of its Development and Use. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 1, 197.–201. lpp.
- 19 Herdera institūta Marburgā foto arhīvs (*Herder Institut Bildarchiv*). <https://www.herder-institut.de/abteilungen/bildarchiv.html> (skatīts 27.08.2019.).
- 20 Darbs Lībekas arhīvā bija iespējams, pateicoties projektam “Hanzas vērtības ilgtspējīgai sadarbībai (HANSA)”.
- 21 Lībekas pilsētas arhīvs (*Stadtarchiv Lübeck*). https://www.stadtarchiv-luebeck.findbuch.net/php/main.php?ar_id=3730&be_kurz=30372e312d332f3139&ve_vnum=6122#30372e312d332f3139x6122 (skatīts 15.08.2019.).

- ²² Friedrich Georg von Bunge (1857). *Liv-, Esth- und Curländisches Urkundenbuch nebst Regesten*. Bd. 3: Fortsetzung von 1368–1393. Reval: Kluge und Ströhm. <https://archive.org/details/livestundkurInd00hollgoog/page/n135>
- ²³ https://www.stadtarchiv-luebeck.findbuch.net/php/main.php?ar_id=3730#30372e312d332f3139x6122 (skatīts 15.08.2019.).
- ²⁴ Livonica–Estonica [latīņu val.]. Lībekas pilsētas arhīvs, 7.1.–100a–1.–2. lp.
- ²⁵ Tā tas bija līdz poļu-zviedru karam (1600–1629), kad 1622. gadā Valmiera nonāca Zviedrijas kanclera Aksela Uksensērnas (*Axel Oxenstiera*) īpašumā. Līdz ar to mainījās arī pilsētas ģerbonis. No tā pazuda Vācu ordeņa vairogi, un parādījās Uksensērnu ģimenes ģerbonī esošā vērsa piere. – Rīgas Vēstures un senatnes pētītāju biedrība [vācu val.]. *Alte Gebaude in Livland. Berichte an den Zivil-Governand*. 1834. LNA-LVVA, 4038–2–141, 27. lp. o.p.; Armands Vijups. Zaļa liepa zelta laukā. *Liesma*, 24.10.1990., 4. lpp.
- ²⁶ Hermann Grotefend (1922). *Taschenbuch der Zeitrechnung des Deutschen Mittelalters und der Neuzeit*. Fünfte auflage. Hannover: Hahnsche Buchhandlung.
- ²⁷ Tallinna Magistraat. Wolmar [vācu val.]. *Tallinas pilsētas arhīvs (Tallinna Liinaarhiiv – TLA)*, TLA.230.1.BD_16, 2. lp.–2. lp. o.p.
- ²⁸ Turpat, 2. lp. o.p.
- ²⁹ Sachssendahl, Toll. *Siegel und Münzen*, S. 94.
- ³⁰ Līdz šim bija zināmi vairāki rātskungu vārdi, bet ne šajā dokumentā minētie. Zināmie rātskungu, rakstvežu vārdi bez dokumentāriem pierādījumiem balstījās tikai uz 19. gs. Vilhelma Heines rakstītā darba *Beitrag zur Geschichte der Stadt Wolmar. Senā Valmiera* (1994). Valmiera: Valmieras Vācu kultūras biedrība, 12.–13. lpp.
- ³¹ Vidzemes muižu plāni, kartes un apraksti [vācu, krievu, zviedru un latviešu val.]. LNA-LVVA, Valmieras draudze. Valmieras pilsēta (1688), 7404–1–1380; 7404–1–1381; Valmieras novada kartes (1681, 1683), 7404–3–28.
- ³² <https://www.archivesportaleurope.net/search/-/s/n> (skatīts 22.08.2019.).
- ³³ Andris Levāns (2012). CUM LITTERARUM TESTIMONIO. Dokumentu producēšanas prakse Rīgas bīskapijā 13. gadsimta sākumā: piezīmes par medievistikas un diplomātikas attiecībām. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 1, 5.–40. lpp., šeit 6. lpp.

RESEARCH OF VALMIERA'S ORIGINAL DOCUMENTS: PROBLEMS OF THE OLDEST SEAL AND COAT OF ARMS OF THE CITY

Liene Rokpelne

Mg. hist., leading researcher, Valmiera Museum.

Research interests: source research, paleography, unpublished documents on Valmiera and its surroundings in the 13th–19th centuries, everyday life and culture of the medieval city.

The article begins a more extensive study of the unpublished medieval and modern period documents of the city of Valmiera found in the Latvian, German, Estonian, Polish, Swedish, Russian and private archives. The study of Valmiera's history is complex, divided into several chronological historical stages and considered in several directions of research, therefore it is impossible to discuss it in one article.

The purpose of the article is to clarify the date of the seal of the oldest coat of arms of Valmiera, outlining the issues of the study of the history of Valmiera, using two unpublished original documents as an example. The main task is to discover and record facts that were not known in Latvian medieval history so far by reading the full text of the documents.

The novelty of the research is concerned with the fact that systematic first sources about Valmiera have not been investigated. Not only does it expand the knowledge of local city life, but it also provides a broader picture of Latvian history, through a better knowledge of small Livonian cities

Key words: Valmiera, seal of Valmiera 1381 and 1523, coat of arms, original, city.

Recent research studies about Valmiera, chronologically corresponding to periods of medieval or modern times, are devoted to urban archeology or to individual historical topics such as the Hansa, small Livonian towns and castles of the German Order, but only as one example, not the main object of study. Also, a number of publications have been devoted to a general description of the city highlighting a particular theme, such as the city's coat of arms.

Factors hindering the study of Valmiera's history:

1. City name *Valmiera* was used in various forms in the Middle Ages. The most popular of them were *Wolmar*, *Woldemar*, *Woldemar*, *Vladimirec*, however, there are other forms of the word, such as *Volmyr*. Moreover, the name of the city echoes the name of a

person who was popular in the Middle Ages and in modern times. This creates situations where the documents are not about City Wolmar or Woldemar but about a person;

2. After analyzing the historical literature, especially the latest, one of the main conclusions is that Valmiera has been little researched professionally. Professional historians and people interested in history, when writing about Valmiera, mostly refer to 18th and 19th century research summaries and publications written by Baltic German historians and archivists. As the main argument for the lack of new information, the authors assume that the city archive has been repeatedly burned or damaged by war attacks, as a result of which the original documents have not been preserved and the information once written is no longer verifiable.
3. It takes time, patience, and knowledge of paleography to study documentary sources.

The study of the history of the city could well be attributed to Mark Block's thesis on history as a whole – it has become old, faded into narrative embryonic form, has long been cluttered with imagery, and for a long time, only clear and unambiguous, brand new.

The argument in historiography about the lack of original documents related to Valmiera is exaggerated and misleading. Documents on Valmiera have been preserved, as evidenced by systematic studies. They may not be numerous and their exact location is not yet known. Some of the texts found may be corrupted, difficult to transcribe and read.

The purpose of the article has been achieved by refining the details of the oldest preserved seal of Valmiera, as well as the date of the well-known seal.

The oldest city seal has been dated 24 June 1381, and is found to be 147 years older than the widely accepted but erroneous 1524. In the course of research it was established that the seal of 1524 is from a document dated 17 January 1523. Both the 14th and 16th century city coat of arms is the same coat of arms.

These two documents prove that long-standing, one-sided approbation issues, without new discourse, can make factual mistakes for centuries.

They also recall the importance of working with first-hand sources, which not only reveal new facts but also allow clarification of issues that have been interpreted differently. By getting acquainted with the full texts of the documents and transcribing them, it is possible to add some facts

to the set of facts concerning the Middle Ages and, in future studies, concerning the modern times of Valmiera. Indirect documentary facts help to form a picture, filling in even a small part of the *white spots* in the context of Latvian medieval history. Revision of the original documents and new research adds to the knowledge of the administrative documents created in the territory of Latvia and the community living there. Documents show details of objects and personal names that do not exist in the historical narrative of the city. This allows finding clues about the locations of possible documents through family names.

FIGURE CAPTION

- Fig. 1.* Hanseatic City Seals from the Riga Cathedral Museum 1890–1936 (now the Museum of the History of Riga and Navigation). The photo negative is stored at the Herder Institute in Marburg. On a negative note – photography was made before 1936. Author: not specified. Inv. no. 42859, collection from Riga Cathedral Museum
- Fig. 2.* The document gives an account of an inheritance case between a Kyneke citizen of Valmiera, who is the daughter of Simon Zvartekop sister, and Simon Zvartekop, a citizen of Lübeck,. Document dated 24 June 1381. The oldest Valmiera seal in wax can be seen, which has survived till the present day. City of Lübeck (Stadtarchiv Lübeck). Livland und Estland (Livonia and Estonia) 07.1-3/19-100a. S. 1.
- Fig. 3.* Letter from Valmiera (Wolmar) Town Hall to Tallina (Reval) City Council, approving purchase agreement between Thomas Sherer, citizen of Valmiera, and Ivan Honninkhusen, citizen of Tallinn. Document dated 17 January 1523. Tallinn Magistrate, Wolmar (in German), Tallinna Liinaarhiiv (Tallinn City Archives). (Further: TLA), TLA.230.1.BD_16, 2.-2. o.p. lp.

RĪGAS PILSĒTAS VADĪBAS UN NEVĀCU AMATU ATTIEKSME PRET SABIEDRISKAJĀM KLAUŠĀM NO 18. GS. VIDUS LĪDZ 19. GS. SĀKUMAM*

Anita Čerpinska

Dr. hist., Latvijas Universitātes Latvijas vēstures institūta pētniece.
Zinātniskās intereses: Rīgas vēsture 18. gs. un 19. gs. pirmajā pusē.

Raksts veltīts sabiedrisko klašu jautājumam Rīgas pilsētā un to interpretācijai tiesu materiālos. Rāte klašu uzdeva veikt nevācu amatiem par velti vai nelielu atlīdzību. Klašu bija saistītas ar ugunsdrošību un aizsardzību pret plūdiem, satiksmes un sakaru nodrošināšanu, kā arī tīrības un kārtības uzturēšanu. Tām bija ārkārtas un sezonāls raksturs. Sākot ar 18. gs. 30. gadiem, sabiedrisko klašu uzlikšanu nevācu amatiem pilsētas vadība un birģeri izmantoja kā argumentu, norādot uz amatu locekļu zemāko statusu pilsētas kopienā. Atbildes reakcija uz to bija amatu sūdzēšanās augstākās instancēs par klašu uzlikšanu un lūgumi darbus apmaksāt vai atcelt.

Atslēgas vārdi: *onera publica*, Rīgas birģeru kopiena, Rīgas nevācu amati, attieksme pret darbu.

18. gs. otro pusi un 19. gs. sākumu pieņemts uzskatīt par plašu pārmaiņu laiku, lūzuma posmu starp dažādiem laikmetiem Eiropas vēsturē. Apgaismotāji proponēja ideju par cilvēka un sabiedrības spēju attīstīties, ja tiek nodrošināti labvēlīgi apstākļi. Liela daļa Eiropas zemju piedzīvoja plašas tiesiskās sistēmas un valsts pārvaldes reformas. To mērķi bija dažādi, tāpat kā rezultāti, bet šajā pārmaiņu posmā sāka veidoties priekšstats par sabiedrību kā pilsoņu kopienu.¹

* Raksts tapis LU Bāzes un snieguma finansējuma projekta Nr. AAP2016/B060 "Letonika, diaspora un starpkultūru komunikācija" apakšprojekta "Latvijas teritorija kā dažādu kultūrtelpu, reliģiju, politisko, sociālo un ekonomisko interešu saskarsmes zona no aizvēstures līdz mūsdienām" ietvaros.

Vēsturnieks Lotārs Galls norādījis, ka, sākot ar 18. gs., uz kārtu principu balstītās sabiedrības hierarhiskās struktūras mainījās ļoti lēnām, bet galvenā iezīme, kas pirmā parādīja nozīmīgu pārmaiņu sākumu, bija sabiedrības nodarbinātības (profesionālā) struktūra un zināma “karjeras kāpuma” iespēja, lai gan sākumā ļoti ierobežota. Tas nojauca kārtu sabiedrībai tik raksturīgo ciešo saikni starp izcelšanos un nodarbošanos. Pakāpeniski profesija kļuva par faktoru, kas noteica cilvēka sociālo eksistenci, statusu un pašnovērtējumu. Tas bija aizsākums virzībai uz individuālismu un izpratni, ka katrs atrod savu vietu, balstoties uz talantiem, centību un darba augļiem.² Apgaismības priekšstats par ideālo cilvēku, kura sūtība ir izmantot savas spējas sabiedrības labā, izraisīja lēnu, bet pilnīgu jēdziena “darbs” izpratnes maiņu.³

Minētās pārmaiņas nevarēja neatbalsoties arī Latvijas vēsturē, lai gan vienmēr būs jautājums par to, kādos procesos pārmaiņas var novērot izteiktāk un kādos – mazāk izteikti. Šī raksta mērķis ir caur sabiedrisko kļaušu prizmu palūkoties uz Rīgas pilsētas vadības, birģeru un nevācu amatu attieksmi pret šiem darbiem, mēģinot konstatēt pārmaiņu klātesamību un to iemeslus. Lai sasniegtu šo mērķi, rakstā apskatīti vairāki jautājumi:

- 1) kas bija sabiedriskās kļaušas;
- 2) vai un cik lielā mērā kļaušu veikšana atspoguļota amatu darbību organizējošos dokumentos, kādus darbus ietvēra nevācu amatu veiktās sabiedriskās kļaušas;
- 3) kādos tiesāšanās procesos parādās sabiedrisko kļaušu jautājums;
- 4) kāda ir sabiedrisko kļaušu interpretācija strīdos, kur tās bijušas galvenais iemesls.

Rakstā izceltās pilsētas sabiedrības daļas ir pilsētas vadība un birģeri, no vienas puses, un nevācu amati jeb tirdzniecības palīgamati, no otras. Izmantojot iepriekšējos gadsimtos skaidri izstrādātus regulējumus darba, tirgus, nodokļu sistēmas, kopā sadzīvošanas un reliģiskās prakses apstākļiem, 18. gs. pilsēta, arī Rīga, turpināja iesāktu praksi pilsētas pārvaldīšanā un pieņemto nosacījumu izpildi kontrolēja policejiskiem līdzekļiem.⁴ Pilsētas vadība uzskatīja, ka tā aizstāv visu vietējo amatu tiesības uz viņu nodarbošanos, tādējādi nodrošinot iztiku un labklājību, pretī prasot noteiktus darbus pilsētas labā.

Otra rakstā iesaistītā pilsētas sabiedrības kopa ir birģeri jeb tirgotāji un cunftēs apvienotie amatnieki, kuriem bija piešķirtas birģeru tiesības, kas deva viņiem vairākas priekšrocības – tiesības tirgoties vai nodarboties ar amatiem, tiesības piedalīties pilsētas pārvaldē. Birģeri mēdza iesaistīties strīdos ar nevācu kopienu par tiesību jautājumiem un kā argumentu tajos izmantoja tieši amatu veiktos sabiedriskos pienākumus pilsētas labā. Rāte un tās tiesu instances sastāvēja tikai no birģeriem, tomēr kā administratīvai iestādei rātei daudz lielākā mērā nekā birģeru kopienai bija jārēķinās ar valdības nostāju dažādos jautājumos. Rāte atsevišķos strīdos darbojās kā moderators starp nevācu amatu locekļiem un birģeru kopienu, bieži nostājoties birģeru pusē. Citos strīdos pilsēta pati bija iesaistīta kā apsūdzētā vai apsūdzētāja.

Par nevāciem plašākā kontekstā pilsētas vēstures attiecīgā laika avotos mēdza dēvēt visu nebirģeru kopienu, tātad to pilsētas sabiedrības daļu, kurai nebija birģeru tiesību. Rakstā nav runāts par nebirģeru vai nevācu kopienu kopumā, bet tikai par nevācu amatiem, jo nebirģeru vai nevācu kopienai netika uzdotas sabiedriskās kļaušas. Tirdzniecībā iesaistītie vietējie un nevācu amati 18. gs. bija ozolkoku šķirotāji (biedru skaits 1763. g. – 12), ormaņi (12), mastu šķirotāji (7 meistari, 38 zeļļi), enkurnieki (19), pārcēlāji (80), zvejnieki⁵ (50–100), vīna nesēji (10), sāls nesēji (27), liģeri (labības, linu un kaņepju sēklu transportētāji, mērītāji un apstrādātāji, 63, bet ir norādes arī par 128), kaņepāju kulstītāji (56), loči (1742. g. – 16).⁶ Vēlāk tiem pievienojās sāls un labības mērītāju amats, kurā 1816. gadā bija 45 biedri un kurā iekļāvās sāls nesēji.⁷ Katrs amats tirdzniecības sezonā nodarbināja vairākus simtus algādžu.⁸ Līdzīgas brālības vai profesionāļu kopas, kas nodarbojās ar zveju vai preču transportēšanu, pastāvēja arī Tallinā, Dancigā, Rostokā u.c.⁹

Raksta izstrādē izmantotie avoti lielākoties glabājas Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts vēstures arhīva (LNA-LVVA) fondos, un tos var iedalīt divās grupās:

- 1) amatu statūti, ar tiem saistītie noteikumi un amatu grāmatas;
- 2) Rīgas tiesu materiāli – ieraksti tiesu protokolu grāmatās, oficiālā sarakste, kas saistīta ar tiesāšanās procesiem.

Nevācu amatu organizācijas noteikumus mēdza saukt par statūtiem, šrāgām vai reglamentiem, atkarībā no to pieņemšanas laika. Tie bija amata darbības pamatdokumenti, arī privilēģijas, tāpēc

svarīgi noskaidrot, vai un cik lielā mērā sabiedrisko klaušu pildīšana norādīta šī tipa dokumentos. Nolikumi nemainījās bieži. Piemēram, zvejniekiem, alus nesējiem un sāls nesējiem 18. gs. vēl jo-projām bija aktuāli 15. gs. statūti, bet liģeriem – 1740. gada statūti. Izņēmums ir pārcēlāju amats, kura pirmais nolikums izstrādāts 1763. gadā, kaut gan pārcēlāji darbojušies jau 17. gadsimtā. 1763. gada reglaments piedzīvojis nelielas izmaiņas, bet būtiski mainīts 1798. gadā (aktuāls līdz 1823. g.), lai gan sabiedrisko klaušu jomā izmaiņas nebija tik būtiskas.

Nolikumu saturs ne vienmēr atbilda vēlākā laika dzīves prasībām. To centās novērst ar rātes un tiesu instanču instruktīviem norādījumiem, kurus norakstu veidā fiksēja amatu grāmatās. Atšķirībā no statūtiem, kurus amatiem bija svarīgi saglabāt un kuri tādēļ pieejami arī mūsdienās, amatu grāmatas saglabājušās fragmentāri, jo to sastādīšanas laikā nebija nekādu nosacījumu vecāku periodu grāmatu glabāšanai. Liela daļa amatu grāmatu, tāpat kā senākie amatu statūti, atrodami Rīgas senatnes pētītāju biedrības fondā (4038.).

Palīgamati darbojās amatu un ķemerejas tiesas uzraudzībā, tādēļ raksta izstrādē izmantoti tās materiāli (1382. fonds), kā arī rātes (749., 673. fonds) un kases kolēģijas, t.i., pilsētas finanšu institūcijas (1390. fonds) dokumenti. Tās bija galvenās iestādes, kas kontrolēja sabiedrisko darbu uzdošanu, realizēšanu un izdevumu atlīdzināšanu. Tiesu un rātes sēžu protokolu grāmatās atrodami norādījumi par praktisko sabiedrisko klaušu izpildi un amatu izteiktās iebildes vai komentāri. Šie materiāli papildina nolikumos atrodamos datus ar plašāku informāciju par veiktajiem darbiem, to biežumu, izpildi un citām niansēm.

Raksta izstrādes pamatu veido tiesu materiāli, ja konfliktos minētas sabiedriskās klaušas vai arī tās bijušas tiesāšanās iemesls. Kamēr neveidojās konflikti, kuri kaut kādā mērā skāra klaušu jautājumu, instances uzdeva amatiem darbus un tad sekoja darbu izpildei, nekādi neinterpretējot šo jautājumu.

Rīgas tiesu materiāli ir labi saglabājušies, īpaši tie, kuros tiesāšanās nonākusi līdz lemšanai Vidzemes (vēlāk Baltijas) ģenerālgubernatora kancelejā vai Valdošajā Senātā. Prāvas dokumenti parasti ietver sūdzētāja vēstuli tiesai ar sūdzības pamatojumu, apsūdzētā atbildes vēstuli, tiesas pieprasītos papildus materiālus no citām

iestādēm, ja tiesa tādus uzskatījusi par vajadzīgiem, abu iesaistīto pušu gala atbildes un tiesas lēmumu. Ja lēmumu kāda no pusēm virzīja uz apelāciju, tad puses atkārtoti rakstīja sūdzības un atbildes vēstules. Sabiedrisko klaušu regulāra pieminēšana konfliktsituācijās starp pilsētu, birģeriem un amatiem ļauj izkristalizēt strīdos iesaistīto pušu attieksmi pret tām un atklāt guberņas vadības un reizēm valsts valdības nostāju attiecīgajā jautājumā.

Oriģinālu vai kopiju veidā tiesu dokumenti glabājas jau minētajos Rīgas rātes un tiesu fondos, arī Lielās un Mazās ģildes (223. un 224.) materiālos, kur par atsevišķām problēmām vai prāvām komplektēts visu saistīto dokumentu kopums no dažādām iestādēm.

Atšķirībā no nolikumu vai tiesu protokolu ierakstiem, kas ir īsi, konkrēti un uz tā brīža situāciju orientēti, prāvu dokumentos parādās plašāki pamatojumi ar strīdā iesaistīto pušu viedokli, arī nostāja pret sabiedriskajām klaušām un to izpildītājiem. Rakstītais varēja izvēlēties sniegt plašāku ieskatu vēsturiski izveidojušos apstākļos vai klaušu izpildes norisē. Tā ir oficiāli pausta un juristu uzraudzībā tapusi nostāja, tādēļ var neatspoguļot visas birģeru vai nevācu kopienas viedokli. Tomēr iesaistīto pušu dokumenti tapa, lai aizstāvētu tiesības vai vērstu uzmanību uz nelikumībām vai pāridarījumiem, tādēļ tekstos ietvertās tēmas tur negadījās nejauši un lietotie argumenti bija rūpīgi apsvērti.

Nav saglabājusies un arhīvos nonākusi privātā sarakste starp nevācu amatu locekļiem, jo attiecīgajā laika posmā neeksistēja institūcijas, kas to varētu uzglabāt un vēlāk nodot arhīvos vai citās atmiņas institūcijās. LNA-LVVA 4011. fondā, kur glabājas dažādi materiāli par personām, nevācu amatu ģimeņu, piemēram, Nariņu, Sēļu, vecākie saglabātie dokumenti attiecas uz 19. gs. otro pusi un pārsvarā ir oficiāli paziņojumi vai lietišķā sarakste.

Latvijas historiogrāfijā, atšķirībā no zemnieku veiktajām klaušām, par pilsētas iedzīvotāju sabiedriskajiem pienākumiem rakstīts praktiski nav, izņemot, kad ir minētas šķūtis vai kādi konkrēti darbi. Tā kā sabiedrisko klaušu jautājums pieminēts ar mastu šķirotāja Daniela Šteinhauera (1721–1761) darbību saistītajās prāvās, tad tas minēts starpkaru vēsturnieka Jāņa Strauberga grāmatā.¹⁰ Autors nav sīkāk skaidrojis šo jautājumu, jo viņa galvenais pētījuma akcents bija likts uz savstarpējā konflikta izcelšanu starp “latviešu” un “vācu” kopienām, kas atbilda starpkaru perioda Latvijas

jauno laiku vēstures interpretācijas koncepcijai. No padomju laika autoriem izceļama tikai Meta Taube, jo viņa savā pētījumā tirdzniecības palīgamatu veiktajiem sabiedriskajiem darbiem veltījusi atsevišķu nodaļu.¹¹ Citi autori, kas rakstījuši par palīgamatiem, to veiktos sabiedriskos dienestus parasti nepiemin, bet apraksta amatu pamatdarbu ar precēm.¹² Lai gan atbilstoši padomju laika prasībām Meta Taube, Melita Svarāne, Ilga Grasmane un Velta Pāvulāne pieņem šķiru cīņas jautājumu, tomēr viņu pētījumi balstās pamatīgās Rīgas pilsētas vēstures avotu studijās. Viņu galvenais mērķis bijis izpētīt amatu darbības nozīmi tirdzniecības preču apstrādē un parādīt to funkcionēšanas pamatprincipus. Sabiedriskās kļaušas palikušas ārpus pētniecības pamatlauka, jo lielā mērā bija pilsētas iekšējās dzīves sfēra un minimāli skāra tirdzniecības un ekonomikas jautājumus.

Latvijas historiogrāfijā nepastāv vienota modeļa, kā tulkot pilsētā veiktos sabiedriskos pienākumus. Birģeru sabiedriskos pienākumus avotos mēdz saukt par *onera publica ordinaria und extraordinaria*, citur *onera civica*. Aprakstot nevācu amatu darbus, kā būs redzams tālākā tekstā, bieži izmantots apzīmējums *onera servilia*. Vācu 19. gs. vārdnīcā *onera servilia* tulkots kā “Dienstlast”.¹³ Citur tie paši darbi vienkārši apzīmēti kā *onera* vai *publique Leistungen*.

Jānis Straubergs *onera servilia* tulko kā “verģu darbi”.¹⁴ Toties vēsturniece Meta Taube amatiem uzliktos pilsētas darbus dēvē par kļaušām, bet *oneribus servilibus* pārtulko kā kalpības nastas.¹⁵ Abas versijas piešķir nosaukumam noteiktu kontekstuālu nokrāsu, tādēļ rakstā izmantots apzīmējums “sabiedriskās kļaušas”. Vietās, kur dokumentos plašāk apskatīti šie darbi, iekavās norādīts dokumentos lietotais oriģināls.

SABIEDRISKĀS KĻAUŠAS

Baltijas guberņās sabiedrības lielāko daļu veidoja dzimtzemnieki. Viņu veiktās kļaušas muižā bija saistības pret muižnieku, kurš tās saņēma no zemnieka kā atlīdzību par tiesībām apstrādāt noteiktu zemes gabalu un baudīt tā augļus. Daļai kļaušu bija sabiedriska raksturs, jo zemnieki remontēja ceļus, tiltus, raka novadgrāvjus un veica citus tamlīdzīgus darbus kopienas labā.

Pilsētas kopienā attieksmei pret darbu bija vēsturiski atšķirīgs konteksts nekā uz laukiem. Pilsētās labklājības iegūšana bija gandrīz pilnībā saistīta ar ģimenes profesionālo darbību, tādēļ ātri izveidojās un nostiprinājās katras profesijas novērtējums atkarībā no iespējām ar šo nodarbošanos iegūt iztikas līdzekļus. Līdz ar to arī pilsētu sabiedrībā profesija bija statusa simbols.¹⁶ Un ar to, kādam slānim piederēja cilvēks, bija cieši saistīta visu pārējo uztvere par to, kas šim cilvēkam varēja piederēt un kā viņam bija jāuzvedas ikdienā.¹⁷

Pilsētā visiem iedzīvotājiem (izņemot nelielu procentu pilsētā dzīvojošu dzimtzemnieku) bija brīva cilvēka statuss un viņu veiktās sabiedriskās klaušas bija ieguldījums sabiedrības labklājībā un drošībā. Noteikti dienesti kopš viduslaikiem tika uzskatīti par vācu pilsētas iedzīvotāju kopīgo pienākumu – pilsētas aizsardzība kara apstākļos un sardzes dienests.

Karadarbība, ugunsgrēki un plūdi bija kopēja nelaime, tādēļ arī prasīja kopīgu un saskaņotu rīcību, jo nebija izveidojušies profesionāli dienesti, kas ar to nodarbotos. Daudzus pienākumus bagātākais sabiedrības slānis laika gaitā aizstāja ar naudas nodevām, uzticot pilsētas vadībai rūpes par kopējo labklājību un drošību.¹⁸ Īpaši šī tendence redzama militārajā jomā – jaunajos laikos pilsētas aizsardzība pakāpeniski pārgāja no iedzīvotāju kompetences pilnīgā valsts kontrolē.

Lai gan 18. gs. Rīga atradās Krievijas impērijas sastāvā, pilsēta lielā mērā saglabāja agrāko pārvaldes, tiesisko un sabiedrisko struktūru, kas bija organizēta pēc vācu pilsētu parauga. Dažādu pienākumu veikšana sabiedriskās kārtības un drošības uzturēšanai, piemēram, naktssardzes un ugunsgrēku dzēšana, nebija sveša arī 18. gs. Iekškrēvijas pilsētu iedzīvotājiem. Krievijas historiogrāfijā tiek uzskatīts, ka regulārie un nereglamentētie pienākumi, ko pilsētas iedzīvotājiem pēc vajadzības uzlika valsts, ieskaitot šķūtis, apgrūtināja pilsētas kopienu tiktāl, ka neļāva tai saimnieciski attīstīties un nostiprināt labklājību.¹⁹ Iekškrēvijā no 18. gs. 70. gadiem atsevišķi nolikumi ļāva sabiedrisko klaušu izpildē sūtīt trešo personu vai aizstāt klaušas ar naudas nodevu, bet sākotnēji tā uzskatīta par privilēģiju, nevis ikdienas praksi.²⁰ Šeit saskatāma būtiska atšķirība no Rietumeiropas pilsētām, kā Kopenhāgena, Londona vai Parīze, kur naktssardzes un ugunsdzēšanas pienākumus jau 17. gs. veica pilsētas apmaksāti brīvprātīgie vai policijas darbinieki.²¹

NEVĀCU AMATU VEIKTĀS SABIEDRISKĀS KLAUŠAS

Kā iepriekš minēts, daudzi nevācu amatu noteikumi, kas funkcionēja arī 18. gs., bija pieņemti agrāk. Tajos reti pieminētas sabiedriskās klaušas. Vecākajās nevācu amatu 15. un 16. gs. šrāgās parasti bija norādīts, ka amata locekļiem jāierodas noteiktās vietās karadarbības, ugunsgrēka, plūdu vai citu nelaimju gadījumos, ņemot līdzi atbilstošu aprīkojumu. Bija paredzēti arī sodi par neierašanos.²² Zvejnieku amata noteikumos darbi sabiedrības labā nav minēti.²³ 18. gs. un 19. gs. sākumā lietotos loču amata noteikumos minēts tikai tas, ka ločiem bez atlīdzības jāpiedalās boju izvietojumā un novākšanā.²⁴ Ormaņu amatam 17. gs. bija jāizved atkritumi no pilsētas, un viņus nozīmēja materiālu pievešanai dambju būvei, lai gan amata statūtos nekas par to nebija minēts.²⁵

18. gs. nolikumi nav daudz izsmelšāki. 1740. gada liģeru statūtos norādīts, ka pēc rātes pavēles amatam jāveic sabiedriskie darbi (*publique Arbeiten*) un ka visiem amata biedriem jāpiedalās ugunsgrēku dzēšanā.²⁶ 1776. gada mastu šķirotāju nolikumā teikts, ka amatam labprāt jāpiedalās bez atlīdzības sabiedriskajos darbos, t.i., plostu tilta noņemšanā un uzlikšanā, ceļu remontos, ledus izciršanā Daugavā un citos darbos.²⁷

Tikai 18. gs. otrās puses pārcēlāju statūtos sabiedriskie pienākumi (*onera*) aprakstīti salīdzinoši plaši. Norādīts, ka pārcēlāji gūst labumu un priekšrocības no viņiem iedalītajiem darbiem tirdzniecībā, tādēļ viņiem jādod laivas un cilvēki dažādām valsts un pilsētas vajadzībām. Dažreiz par darbiem bija paredzēta atlīdzība. Amatam pavasarī pirms tilta ielikšanas un rudenī pēc tā izņemšanas bija jāatvēr satiksmes nodrošināšanai 10 laivas, t.s. “pulku laivas”, abos Daugavas krastos. Ja nepieciešams, bija jādod vēl vairāk laivu kara munīcijas, ekipāžu, kurjeru, steidzamu sūtījumu vai virsnieku pārvadājumiem. Pārējos cilvēkus pāri Daugavai bija jāceļ par pilsētas noteiktiem izcenojumiem. Noteikumi ietvēra arī Daugavas uzraudzības jautājumus pavasaros un rudenos, kad upe nebija droši šķērsojama pa tiltu vai ledu. Diennakts režīmā vienam pārcēlājam ar diviem kārtīgiem kalpiem nepārtraukti bija jādežurē pilsētas vadības ierādītā vietā pie upes.

Pārcēlāju pienākumos ietilpa arī plostu tilta likšanas un noņemšanas darbi. Pavasarī bija jānogādā tilta sastāvdaļas līdz pilsētai un rudenī tās jānovieto Sarkandaugavā. Par šo darbu pārcēlājiem pienācās atlīdzība no pilsētas kases. Bija jāpiedalās jūras un upes boju un līdzīgu norāžu izvietojumā un izņemšanā. Par cilvēku sūtīšanu ledus ciršanai Daugavā, lai atvieglotu ledus iziešanu pavasaros, pārcēlājiem pienācās atlīdzība no pilsētas kases. No visiem šiem darbiem bija atbrīvoti amatā jaunuzņemtie pārcēlāji pirmajā gadā, bet otrajā gadā viņiem pirmajiem bija jābūt tajos iesaistītiem.²⁸ 1798. gada statūtu jauninājums – visi transporta līdzekļi, kas reģistrēti pārcēlāju amatā, ieskaitot tos, kas nepiederēja pārcēlājiem, pildīja minētos darbus, cik to atļāva kravnesība. Ja kāds nevarēja vai negribēja izpildīt savu daļu darbu, tam bija jāsarunā kāds cits savā vietā.²⁹

Tā kā daudzos statūtos sabiedriskās klaušas nav aprakstītas vai ir tikai pieminētas, tad nolikumi dod visai maz informācijas par amatu veiktajiem darbiem. Tāpēc jāizmanto tiesu materiāli, lai uz zinātu sabiedrisko klaušu faktisko norisi. Var izdalīt ārkārtas un regulārās klaušas.

No ārkārtas gadījumiem var minēt piemēru, kad 1721. gadā sprāga pulvertornis pie Miesnieku vārtiem (pie pils), aprokot zem drupām cilvēkus. Lai pēc iespējas ātrāk atrastu un aizvāktu liķus, birģeri bija devuši naudas līdzekļus, bet vietējo kurpnieku, drēbnieku, audēju, kalēju un ormaņu amatam uzdeva piedalīties praktiskajos darbos. Bez tam amati ziedoja naudas līdzekļus pilsētas kasē.³⁰ Savukārt 1805. gadā zvejniekiem dots rīkojums palīdzēt strūgām, kas seklā ūdens dēļ nevar turpināt ceļu, bet par to bija paredzēta atlīdzība.³¹

18. gs. sāls nesēju, liģeru un kaņepāju kulstītāju klaušas (*onere*) ietvēra šādus darbus:

- 1) boju izvietojšana Daugavā un jūrā;
- 2) plostu tilta ielikšana un izņemšana;
- 3) bastionu un tur izvietoto lielgabalu tīrīšana;
- 4) dambju, pilsētas vārtu un tiltu uzraudzība ledus iešanas laikā (kamēr ledus izgāja, 12–20 cilvēkiem bija jāatrodas sardzē pie vārtiem, bet pēc tam jānovāc no tirgus laukuma un krasta nocietinājumiem pāri palikušais ledus);

- 5) piedalīšanās naktssardzē (kopā ar vīna nesējiem – no amatiem izvēlēja 16 cilvēkus, kuri pa astoņiem pārmaiņus katru otro nakti patrulēja pilsētā ar klabekļiem rokās; Jāņu svētku laikā bija jāpiesaista vēl vairāk cilvēku, lai cīnītos pret zādzībām, kad cilvēku nav mājās);
- 6) imperatora Pētera I nama (tag. Palasta ielā) uzkopšana;
- 7) uz vaļņiem izvietotā šaujampulvera uzraudzība;
- 8) Daugavas krasta uzkopšana pie iekšpilsētas;
- 9) Jāņa dambja (Maskavas priekšpilsētā) papildināšana ar smiltīm un būvgružiem, visu dambju uzraudzība;
- 10) artilērijas izvietošana uz vaļņiem;
- 11) piedalīšanās glābšanas darbos uguns un ūdens nelaimju gadījumos, degušās vietas apsargāšana pēc ugunsgrēka nodzēšanas.³²

1738. gadā rāte nolēma uzticēt boju izvietošānu un izņemšanu loču amatam, atbrīvojot no šī pienākuma sāls nesējus, liģerus un kaņepāju kulstītājus. Ločiem darbu veikšanai bija nolemts piešķirt divas laivas un piekomandēt namdari, kalēja mācekli un minsteres tiesas darbinieku. Par darbu veikšanu bija paredzēta neliela atlīdzība. Izrādījās, ka pavasarī ločiem ir daudz darba ar ienākošajiem kuģiem. Rāte tomēr uzskatīja, ka arī tirdzniecības palīgamati pavasarī ir noslogoti un boju izvietošānai nepieciešamie strādnieki jāpieņem ločiem par saviem līdzekļiem. Rāte šo lēmumu argumentēja ar to, ka loči no citiem *oneribus publicis* ir atbrīvoti.³³ Sāls nesēju grāmatā atrodama piezīme, ka sāls nesēji bijuši ļoti pateicīgi amata vadībai par centieniem atbrīvoties no aprūtinošā boju izvietošānas pienākuma.³⁴

Vīna nesēju amata pienākumi bija:

- 1) pāļu izvietošana Daugavas krastu aizsardzībai no ledus no pilsētas līdz Doles salai;
- 2) plostu tilta izciršana no ledus – gadījumos, kad tas nav laikā izņemts un iesalis, strādājošie saņēmuši no pilsētas alus porcijas.³⁵

Par 18. gs. pirmo pusi pieejamā informācija vairāk atspoguļo dažādu nesēju amatu veiktās sabiedriskās klaušas, kamēr par 18. gs. otro pusi atrodami dati vairāk skar amatus, kuru darbība saistīta ar Daugavu.

Pārcēlāju, zvejnieku, enkurnieku un mastu šķirotāju amats piedalījies plostu tilta izņemšanā, ielikšanā un nogādāšanā uz ziemošanu Sarkandaugavā. Par to saņemta atlīdzība no pilsētas.³⁶ Plostu tiltu dažādos gados bija iespējams ielikt stipri atšķirīgos laikos, atkarībā no laikapstākļiem. Var secināt, ka arī citi ar to saistītie darbi – Daugavas vai dambju uzraudzība atkarībā no sezonas varēja būt ilgstošāka un sarežģītāka vai otrādi. Tilta atgādāšana un ielikšana aizņēma vairākas nedēļas.

Mastu šķirotāju komentāros pie 1776. gada statūtiem redzams, ka viņi lūdza pilsētas vadību pilnībā atbrīvot amatu no sabiedriskajām klaušām (*publique Arbeiten*). Iepriekš tās veiktas “no brīvas gribas”, bet amats vairs nevēlējās ciest tādus apgrūtinājumus, jo tam jāsamierinās ar daudzu karavīru izvietošanu mājās, savukārt uzturu viņi pelnot lielākoties Polijā.³⁷

SABIEDRISKĀS KLAUŠAS KĀ ARGUMENTS TIESU PROCESOS

18. gs. un 19. gs. sākuma tiesu procesos starp nevācu amatiem un pilsētu vai birģeriem ir atrodamas prāvas, kurās kā arguments savas nostājas pamatošanai izmantots sabiedrisko klaušu jautājums, lai gan pamata strīda objekts ir bijis cits. 18. gs. norisinājušies trīs tāda tipa konflikti. Šeit ieskicēti tikai to pamatelementi, lai būtu skaidrs, kādēļ sabiedrisko klaušu jautājums prāvās tika aktualizēts.

Pirmais konflikts starp birģeriem un nebirģeriem, kur atrodams sabiedrisko klaušu jautājums, ir no 1738. līdz 1740. gadam ilgušais strīds par īpašumtiesībām. Tas plaši analizēts Jāņa Strauberga grāmatā.³⁸ Tirgotāju un amatnieku kopiena uzskatīja, ka iegūt zemes gabalus dzimtīpašumā (*erb und eigentümlich*) pilsētā vai priekšpilsētās var tikai birģeri. Viņi lūdza rāti pavēlēt nebirģeriem pārdot šāda tipa īpašumus un noliegt turpmāk tādus iegādāties. Kad rāte tā arī rīkojās, tai sūdzējās “vietējie brīvie iedzīvotāji”, kuri vēlāk sevi identificēja kā ormaņu, zvejnieku, pārcēlāju un mastu šķirotāju amati. Vidzemes ģenerālgubernators Pēteris Lasī (*Lacy*, 1677–1751) konfliktu izsprieda par labu nevācu amatiem.

Nākamais konflikts, kurā par argumentu kalpojušas arī sabiedriskās klaušas, bija mastu šķirotāja Daniela Šteinhauera strīds ar

pilsētu birģeru tiesību piešķiršanas jautājumā 18. gs. vidū. To izsprieda Valdošajā Senātā par sliktu Šteinhaueram.

No 1750. līdz 1753. gadam norisa strīds starp birģeriem un nevācu amatiem par kroģēšanas tiesībām. Ģildes kroģu un iebraucamo sētu turēšanu uzskatīja par birģeru pārtikai piederīgu, tātad citiem pilsētas iedzīvotājiem aizliegtu. Sāls nesēju, liģeru un kaņepāju kulstītāju amats aizstāvēja tiesības pārdot alu līdzīgi citiem pilsētas amatiem un atsaucās uz zviedru laiku pilsētas nolikumu. Vidzemes ģenerālgubernatora p.i. valdības padomnieks Johans Baltazars Kampenhauzens (*Campenhausen*, 1689–1758) lēma par labu amatiem. Birģeri lēmumu pārsūdzēja justīckolēģijā, un tā atbalstīja birģerus, jo uzskatīja, ka dokumentāli pierādīts fakts – Rīgā tikai birģeri drīkst turēt kroģus un pārdot alu.³⁹

18. un 19. gs. mijā vēl divos konfliktos ieskanējās sabiedrisko klaušu jautājums. Zvejnieks Sīmanis Raņķis (1743–1814) prasīja pilsētai birģeru tiesības zvejnieku un pārcelāju amata locekļiem. Lieta izspriesta Valdošajā Senātā par sliktu amatiem.

Līdzīgs gadījums ir 19. gs. sākuma pilsētas un pārcelāju amata konflikts sakarā ar 1798. gadā ieviesto pārcelāju reglamentu. 1804. gadā pārcelāju eltermanis Tomass Sēlis (1763–1830) sūdzējās par rindas kārtības ieviešanu pārcelāju darba izpildē. Lieta izskatīta Vidzemes guberņas valdē un nolemts reglamentu nemainīt.

Visos piecos minētajos konfliktos, formulējot pilsētas vai birģeru viedokli par konkrēto situāciju, apskatīts sabiedrisko klaušu jautājums. Kopumā tas formulējams šādi:

- 1) nevācu amatu locekļi nevarēja piederēt pie birģeru kopienas vai vācu amatnieku cunftēm un nevarēja “nest” birģeru nassas (*bürgerliche onera*), jo viņu priekšteči bija dzimtzemnieki, kuri no kaimiņu provincēm bēguši uz Rīgu un kļuvuši par dienas algādžiem un strādniekiem;
- 2) nevācu amatu locekļi netika uzskatīti par dzimtcilvēkiem, bet arī par pilnīgi brīviem cilvēkiem viņus atzīt nevarēja;
- 3) amatos viņi bija apvienoti tikai tādēļ, lai būtu vieglāk kontrolējami;
- 4) lai viņi neaizmirstu savu izcelšanos un netiektos pēc birģeru labumiem, bet vienmēr atcerētos savu izcelšanos un nebrīvo kalpu stāvokli (*Knechtschaft*, krievu tekstā – *rabstvo*⁴⁰), tiem uzlikti specifiski darbi (*servilische Verrichtungen*, *knechtliche*

*Dienstleistungen*⁴¹) jeb kalpu nastas (*onera servilia*), kas jāveic bez atlīdzības un kādus nekad neuzliktu pilnīgi brīviem cilvēkiem;⁴²

- 5) par kūtrību darbu veikšanā nevācu amatu locekļus varēja sodīt ar miesas sodiem.⁴³

Atbildot uz minētajiem apgalvojumiem, nevācu amati parasti akcentēja veikto pienākumu nozīmi pilsētas aizsardzībā un kārtības uzturēšanā. Viņu pausto nostāju var apkopot šādi:

- 1) amati vienmēr pildījuši pienākumus (*Pflichte und Schuldigkeit, publiqen Arbeiten*) un par noteiktiem darbiem no pilsētas solīta un saņemta atlīdzība;
- 2) veiktos darbus nevar uzskatīt par apkaunojošiem vai kalpu nodarbēm jeb *onera servilia*;
- 3) arī birģeri pilda pienākumus pret valsti un pilsētu;
- 4) daļu no pienākumiem amati veic, algojot kalpus, un tas apliecina viņu mīlestību pret pilsētu. Tāpat Šteinhauers aizrādīja, ka apkaunojošs darbs nav izvietot lielgabalus uz vaļņiem, jo to darot arī karavīri, bet no tiem Rīgas birģeri nekaunas un nenovēršas.⁴⁴

Tikai Tomasa Sēja komentāros ieskanas nedaudz cits akcents, jo viņš noraidīja sabiedrisko kļaušu veikšanu kā tādu. Sēlis uzskatīja, ka brīvus cilvēkus nevar pataisīt par vergiem, uzliekot godu nedarošu darbu veikšanu par velti.⁴⁵ Tos var uzdot sodītām personām. Ja darbu piešķiršana notiek, ņemot vērā tikai amata locekļu izcelšanos, kā to pamatojot rāte, tad tas notiek “uz tautas rēķina”. Kas tā būtu par tautu, kas būtu dzimusi, lai veiktu apkaunojošus darbus? No šīs tautas (nevācu amatu ģimeņu locekļu – A. Č.) vidus nākuši virsnieki, profesori un ierēdņi, citi sasnieguši pārticību ar tirgošanos, kas pierāda, ka šie ļaudis nav dzimuši, lai tīrītu ielas.⁴⁶

Visai reti valdošo instanču lēmumos ieskanējies arī sabiedrisko kļaušu jautājums. Tas atrodams divos dokumentos. 1752. gada Senāta lēmumā par sliktu Šteinhaueram minēts, ka viņš nav varējis skaidri norādīt, no kurienes cēlušies un kādai nācijai piederējuši viņa senči, un ka rāte precīzi definējusi atšķirību starp vāciešiem un nevāciem, kuri izslēgti no birģeru tiesībām un nozīmēti kalpu darbos.⁴⁷

1753. gada janvārī Vidzemes ģenerālgubernatora p.i. Kampenhauzens kroģēšanas strīdā norādīja, ka nevācu amati uzskatāmi par

pilsētas iedzīvotāju kopai piederošu daļu. Sabiedriskās kļaušas (*Praestationes*) viņi veic nevis konkrētu cilvēku, bet visas sabiedrības labā. Esot aizspriedumaini tos uzdot par *onera servilia*, it īpaši tādēļ, ka kara laikos birģeriem arī ir jāpilda *onera*. Iepazīstoties ar abu pušu argumentiem, Kampenhauzens bija nonācis pie secinājuma, ka nevācu amatus jāuzskata par brīvām cunftēm ar savām specifiskām tiesībām, ieskaitot kroģēšanu.⁴⁸

SABIEDRISKĀS KĻAUŠAS KĀ STRĪDU OBJEKTS

19. gs. sākumā atrodamas vairākas strīdu situācijas, kurām iemesls bijušas sabiedriskās kļaušas – to izpildes kārtība vai atlīdzības jautājumi. Iezīmīgi, ka šie strīdi parādās pēc tam, kad pilsēta tos izmantojusi kā būtisku argumentu nevācu amatu statusa interpretēšanai. Šeit dokumentu komplekss par katru prāvu skatīts atsevišķi, lai būtu redzams plašākais sūdzības konteksts un tā risinājums.

1801. gadā liģeri, kaņepāju kulstītāji, sāls un labības mērītāji sūdzējās rātei par kases kolēģiju, kas atteikusies apmaksāt amatu iesniegto rēķinu par strādnieku atalgojumu. Strādnieki bija pieņēmti, lai ledus iešanas laikā slēgtu un bloķētu pilsētas vārtus Daugavas pusē. Agrāk to bija uzticēts darīt garnizona karavīriem virsnieku un kavartālu uzraugu vadībā. Zaldāti radījuši pietiekami daudz nekārtību, lai 18. gs. 80. gados ķemerejas tiesa rosinātu un rāte piekristu šo pienākumu nodot palīgamatiem. Tiem uzdots bloķēt vārtus, pēc ledus iešanas tos attīrīt un aizvākt atkritumus. Par darbu solīta neliela un tobrīd nenoteikta atlīdzība. Katru gadu amati iesniedza kases kolēģijā rēķinu par strādnieku piesaistīšanu šiem darbiem un tas tika apmaksāts.⁴⁹ Viņi bija gatavi veikt visus darbus un dienestus, kas tiek uzlikti viņiem kā padotajiem un attiecās uz visiem pilsētas iedzīvotājiem. Amati uzskatīja, ka no viņiem kā brīviem cilvēkiem, kroņa nodevu maksātājiem, nevar prasīt veikt *onera servilia*. Amatu instrukcijas neliecina, ka viņus var piespiest strādāt par velti. Amati prasīja atlīdzību par strādnieku uzraudzīšanu, jo kļaušu izpilde lika uzturēties ārpus mājas, kas savukārt radīja vairāk izdevumu nekā būšana mājās.⁵⁰

Kases kolēģija bija gatava apmaksāt rēķinu, bet lūdza turpmāk fiksēt strādnieku atlīdzību un amatu iesniegto rēķinu katru gadu apstiprināt policijā. Kolēģija uzskatīja, ka amatiem par strādnieku uzraudzību nav jāmaksā, jo darbs ietilpst amatu sabiedriskajās klaušās (*öffentliche Verpflichtung*).⁵¹ Tas, ka amatu locekļi maksā kroņa nodevas, neatbrīvojot viņus no darbiem pilsētas labā, un viņu brīvība nav nekādi aizskarta.⁵²

Amati norādīja, ka strādnieku atalgojums mainās pa gadiem, pat pa mēnešiem, atkarībā no strādnieku pieejamības pilsētā un citiem apstākļiem.⁵³ Fogtejas tiesa, kas Rīgā izskatīja civilās prasības pilsētas teritorijas ietvaros, sniedza atzinumu, ka amatu iesniegtais rēķins būtu jāapmaksā, tas jādara arī turpmāk, fiksēta alga strādniekiem nav nosakāma, rēķinu policijā apstiprināt vajadzētu, bet pašiem amatu locekļiem par strādnieku uzraudzību jāmaksā nebūtu.⁵⁴

Amati ar šādu lēmumu nebija mierā un to pārsūdzēja rātē, kas atstāja fogtejas lēmumu nemainītu, atsaucoties uz tām pašām instrukcijām, kas uzliek amatiem veikt *oneribus servilibus* jeb darbus par velti un kuras katrs amatā pieņemtais loceklis apzvēr pildīt un dara to labprātīgi. Rāte izskaidroja, ka *onera servilia* nav darbi, kas uzdoti dzimtļaudīm, bet gan darbi, par kuriem nevar prasīt un nevar noteikt atlīdzību. Kurš negrib pildīt šādus darbus, var izstāties no amata.⁵⁵

Šajā pašā laikā minētie amati (liģeri, kaņepāju kulstītāji, sāls un labības mērītāji) kopā ar viņa nesējiem par pilsētas vadības attieksmi pret tiem sūdzējās speciāli izveidotai komitejai, kas kopš 1802. gada izvērtēja pilsētas nolikumu un privilēģijas. Šādas komitejas tolaik tika veidotas visās lielākajās Krievijas pilsētās ar mērķi noskaidrot reālo stāvokli tiesiskajā un finanšu jomā.⁵⁶ Amati norādīja, ka tie ir seni pilsētas formējumi, kuros bijuši iesaistīti seno lībiešu pēcteči un kuriem pilsētas vadība uzlikusi apgrūtināšus pienākumus (*onera personalia*), kam nav nekāda sakara ar amata tiešajiem pienākumiem un kas ir pretēji veselajam saprātam un taisnīgumam. Kā piemēru amati minēja naktssargu sūtīšanu, ko uzskatīja par negodīgu, jo viņi jau maksāja ugunsdzēsšanas un naktssargu nodokli. Amati norādīja, ka kopš 1799. gada 1. decembra viņi kā visi citi iedzīvotāji ir iekļauti nodokļu maksātāju grupās, bet neviens nav atcēlis šos daudzus pienākumus un par to veikšanu

viņi nesaņem atlīdzību.⁵⁷ Pilsēta, atbildot uz amatu sūdzību, norādīja, ka ne vienmēr uzskaitītie darbi veikti par velti.⁵⁸

Kopumā minēto komiteju darbībai nebija īpašas sekas Krievijas pilsētu dzīvē, ja neskaita Maskavā un Pēterburgā atceltos sardzes dienestus un vēl dažas maznozīmīgas izmaiņas. Šajā kontekstā var minēt vēsturnieka Manfreda Hildermeijera secinājumu, ka pienākumu veikšanas aizstāšana ar fiskālo slogu tikai mainīja pilsētnieku apgrūtinājumu veidu, nevis atvieglāja dzīvi.⁵⁹

Līdzīga satura sūdzību 1809. gadā sniedza mastu šķīrotāju amats. 1808. gada martā Vidzemes gubernators Kristofs Adams fon Rihters (*Richter*, 1751–1815) bija uzdevis rātei izcirst ledu ap Daugavas salām, ar norādi, lai šos darbus veic vietējie amati. Rāte to uzdeva pārcēlājiem, zvejniekiem, enkurniekiem, mastu un ozolkoku šķīrotājiem. Viņiem piešķīra strādniekus – 110 vietējos iedzīvotājus ar vajadzīgo aprīkojumu. Amats to uzskatīja par darbu sabiedrības labā, kas būtu jāapmaksā no pilsētas līdzekļiem vai jāuzlik visiem iedzīvotājiem. Pilsētas vadība norādīja, ka par darbu uzlikšanu sūdzējies arī ozolkoku šķīrotāju amats un ka nevienam no tiem nav tiesības prasīt atlīdzību.⁶⁰ Savukārt guberņas valde atbildēja, ka saskaņā ar amata noteikumiem tiem ir jāveic noteikti darbi sabiedrības labā, ieskaitot ledus ciršanu Daugavā.⁶¹ Tomēr tālāk atzina, ka agrāk, pirms simts un vairāk gadiem, kad nebija dažādu likumu par guberņām, pilsētas un tirdzniecības nolikuma, tad rāte varēja rīkoties pēc saviem ieskatiem un uzlikt bez atlīdzības darbus tā laika koku šķīrotājiem, neskatoties uz to, ka viņi bija brīvi cilvēki. Agrāk valdījusi tāda nostāja, ka, ja amatiem tiek labums no sabiedrības, tad arī tiem ir jāstrādā sabiedrības labā. Šobrīd likumi nosaka, ka bez imperatora ziņas jaunus nodokļus, norīkojumus un nodevas uzlikt nedrīkst.⁶² Tomēr valde neuzskatīja, ka ir uzlikusi kādam jaunu nastu, un piemetināja, ka citi amati nesūdzas.⁶³ Pateicoties šādai pilsētas un guberņas valdes nostājai, jautājums netika izlemts par labu amatiem.

Pretrīns rezultāts atrodams citu amatu sūdzībai. 1808. gada rudenī liģeru, sāls un labības mērītāju, kaņepāju kulstītāju un vīna nesēju amati iesniedza sūdzību fogtejas tiesai par kases kolēģijas nevēlēšanos apmaksāt amatiem 1807. un 1808. gadā radušos ar lielgabalu pārvietošanu saistītos izdevumus, kā arī par ledus iešanas

laikā veiktajiem darbiem. Izdevumos ietilpa gan pieņemtajiem strādniekiem izsniegtā atlīdzība, gan amatu “pūļu” atlīdzināšana.⁶⁴ Kases kolēģija uzskatīja, ka amatu instrukcijas paredz *oneribus servilibus* personīgu un paklausīgu izpildi, nevis uz pilsētas rēķina pieņemtu strādnieku uzraudzību. Vidzemes gubernators Rihters un rāte 1808. gadā noteikusi, ka ledus iešanas laikā amatiem vārtu bloķēšanai, naktssardzei un ūdens pumpēšanai vajadzīgie cilvēki jāsaģādā uz sava rēķina. Tikai lielos plūdus pilsētai amati jāatbalsta ūdens pumpēšanas darbos.⁶⁵ Vēlāk kases kolēģija tiesai iesniedza izrakstus no mērītāju, ligēru, kaņepāju sējēju (nevis kulkstītāju, kas ir cits amats – A. Č.) un vīna nesēju instrukcijām, kurās visās bija minēts, ka amatiem paklausīgi jāveic *oneribus servilibus*, bet nevienai no instrukcijām nebija norādīts izdošanas gads un izraksti bija praktiski vienādi, tikai ar nelielām lingvistiskām atšķirībām.⁶⁶ Amati atbildēja, ka neko nezina par kases kolēģijas minētajām instrukcijām un ka tikai Krievijas imperatoram ir tiesības uzlikt jaunus nodokļus, nastas un darbus.⁶⁷

Fogtejas tiesa šajā lietā lēma, ka kases kolēģijai jāatmaksā strādniekiem dotā atlīdzība, bet nav jāatmaksā amatu pieprasītās summas par strādnieku uzraudzīšanu.⁶⁸ Kases kolēģija nebija mierā ar lēmumu un pārsūdzēja to rātē.⁶⁹ Tā lietu izsprieda par labu kases kolēģijai, jo uzskatīja, ka palīgamati par brīvību un ienesīgu amatu pilsētai ir parādā noteiktus dienestus.⁷⁰

Amati lietu grasījās pārsūdzēt justīckolēģijā, bet tā visdrīzāk pārsūtīta izskatīšanai Senātā, kurš, pēc ziņu ievākšanas par lietas apstākļiem no Rīgas kara gubernatora Filipa Pauluči (*Paulucci*, 1779–1849), 1817. gadā pieņēma lēmumu par labu amatiem.⁷¹

Pauluči bija norādījis, ka pilsēta dažādu darbu uzdošanu amatiem pamato ar tiem dotajām ekskluzīvajām priekšrocībām darbos ar tirdzniecības precēm un ka amatu instrukcijas tiešām paredz kārtīgi pildīt tām uzliktos pienākumus (*Dienstbarkeit*). Tomēr no tā neizriet, ka amatiem jāveic visi pilsētas uzdotie darbi vai jāpieņem to veikšanai strādnieki. Pauluči likās pašsaprotami, ka uzliktos darbus nevar veikt tikai ar amata biedru spēkiem un ir jāpieņem papildus strādnieki. Pauluči norādīja, ka ne tikai amati, bet arī pati pilsēta pelna no tirdzniecības un ka darbu dēļ amata locekļiem jāpamet ģimenes tieši bīstamajā ledus iešanas laikā.⁷² Pēc iepazīšanās ar šo Pauluči viedokli Senāts atzina fogtejas tiesas lēmumu par

pamatotu un uzdeva Vidzemes guberņas valdei vērot, lai kases kolēģija to izpildītu.⁷³

Pamatojoties uz šo lēmumu, amati prasīja atmaksāt strādnieku pieņemšanu vārtu bloķēšanas darbiem no 1807. līdz 1818. gadam, lielgabalu pārvietošanas darbiem – no 1807. līdz 1810. gadam, slūžu nostiprināšanas un ūdens atpumpēšanas darbiem – no 1808. līdz 1818. gadam un ledus aizvākšanai no krastmalas – par 1809., 1810. un 1814. gadu.⁷⁴ Kases kolēģija tomēr sūdzējās fogtejas tiesai par atsevišķiem rēķinu punktiem, uzskatīja amatu datus par neuzticamiem un prasīja papildus pierādījumus, sevišķi par senāko periodu.⁷⁵ Amati norādīja, ka apstiprināt vecākos rēķinus vairs nav īsti kam, jo virsnieki garnizonā gadu gaitā bija nomainījušies. Vecākās amatu grāmatas vietas trūkuma dēļ jau bija iznīcinātas.⁷⁶ Kases kolēģija līdz ar to bija ar mieru apmaksāt tikai nelielu daļu no prasītās summas.⁷⁷ Šī raksta kontekstā gan nav tik svarīgi, cik naudas atguva amati pēc vairāk nekā 10 gadus ilgušas tiesāšanās, bet būtiski ir tas, kādus argumentus izmantoja visas iesaistītās puses, lai pamatotu savu viedokli konkrētā situācijā attiecībā uz sabiedrisko klaušu izpildi.

SECINĀJUMI

18. gs. pārmaiņas sabiedriskajos un ekonomiskajos procesos nenoliedzami skāra Latvijas teritoriju, tajā skaitā arī attieksmē pret sabiedriskajām klaušām Rīgā, kur šādas klaušas bija ierasta jauno laiku parādība. Rīgā nepastāvēja skaidra sabiedrisko klaušu reglamentācija ne pilsētas izdotajos aktos, ne nevācu amatu organizācijas dokumentos. Vienīgais izņēmums ir pārcēlāju reglaments, kurš izstrādāts tikai 18. gs. otrajā pusē, kur pilsētas centās skaidri definēt veicamos uzdevumus, laikus un izpildes kārtību.

Ārkārtas klaušas bija saistītas ar uguns, ūdens, kara un citām nelaimēm.

Regulārās sabiedriskās klaušas iedalāmas trijās lielās grupās:

- 1) ar Daugavu saistītās – plūdu, palu bīstamības novēršana, rūpes par tiltu, bojām, dambjiem un drošu upes šķērsošanu;
- 2) ar drošību un kārtību pilsētā saistītās – tīrības uzturēšana, sardzes;

- 3) ar militārajiem dienestiem saistītās – artilērijas, šaujam-pulvera un karavīru pārvadāšana.

Darbi nebija uzdoti visiem nevācu amatiem kopā, bet nodalīti divās grupās – ar Daugavu saistītie amati (koku šķirotāji, loči, zvejnieki un pārcēlāji) un preču pārvadātāji (liģeri, kaņepāju kulstītāji, dažādi nesēji). Arī sūdzībās vērojami šie nogrupējumi, bet nekad abas grupas nav uzstājušās kopā. Vismazāk ziņu atrodams par zvejnieku un loču veiktajiem darbiem, kā arī par sūdzībām, kas nāktu no viņu puses.

No 18. gs. 30. gadu beigām aizsākušajos strīdos starp pilsētas vadību, birģeru kopienu un nevācu amatiem par dažādiem ekonomiskas un tiesiskas dabas jautājumiem (zemes īpašumi, krogu turēšana, birģeru tiesības) pilsētas vadība un birģeru organizācijas formulēja sabiedrisko klaušu uzlikšanu kā nevācu amatu locekļu statusa noteikšanas argumentu, kā nepilnīgas brīvības raksturlielumu. Līdz ar to vismaz retorikā pilsētas vadība un birģeri vēl joprojām uzskatīja par pašsaprotamu, ka eksistēja ar labklājību, izcelšanos un profesiju saistītas tiesiskās atšķirības starp dažādiem iedzīvotāju slāņiem. Īpaši svarīga iesaistīto pušu formulējumu noskaidrošana ir tādēļ, ka 18. gs. iezīmīgs ar to, ka termini un to trak-tējums kļūst par nozīmīgu argumentu politiskos strīdos, par pārliecināšanas līdzekli tikpat lielā mērā kā par realitātes apjēgšanas līdzekli.⁷⁸

Nevācu amatu locekļi minētajos strīdos sabiedriskās klausas interpretēja kā ieguldījumu pilsētas labklājībā un drošībā. Vēl viena iezīme, kas izsekojama viņu nostājā, ir akcents uz atlīdzības saņemšanu par darbiem, kā arī to, ka šos darbus veic ne tik daudz paši amatu locekļi, cik viņu algoti kalpi.

19. gs. sākumā strīdos, kas saistīti ar sabiedriskajām klausām, redzama attieksmes maiņa. Amati stingri uzstāja uz atlīdzības saņemšanu par sabiedriskajām klausām un gadiem ilgi par to tiesājās. Formulējot savu nostāju, amatu locekļi izvirzīja agrāk neizskanējušu viedokli par to, vai šādus darbus var uzlikt brīviem cilvēkiem un vai tas nav apkaunojoši un negodīgi. Kā alternatīvu amati redzēja šāda tipa darbu uzdošanu visiem iedzīvotājiem. Nav skaidri nosakāms, vai attieksmes maiņu radīja pilsētas vadības un birģeru organizāciju pusgadsimtu ilgusī retoriskā prakse *onera servilia* jautājumā. Iespējams, 19. gs. sākuma nevācu amatu aktīvajiem

locekļiem bija izveidojusies savādāka attieksme pret pilsoni, darbu un samaksas jautājumu kopumā, nekā tas bija iepriekšējai paaudzei.

Šajās situācijās valdošajām institūcijām nebija vienotas pozīcijas sabiedrisko klaušu jautājumā. Iespējams, tas skaidrojams ar to, ka Iekšskrievijas pilsētās iedzīvotāju tiesiskajam statusam bija citi pamati un pienākumu pildīšana pret valsti un pilsētu bija iedzīvotāju dzīves neatņemama sastāvdaļa. Gadījumos, kad nevācu amatu viedokli atbalstīja kāda augstāka amatpersona, viņiem par labu varēja lemt arī augstākās varas instances, bet pārsvarā tas tā ne-notika.

Pilsētai arī pēc strīdiem par sabiedrisko klaušu apmaksu izdevās šajā jautājumā saglabāt zināmu *status quo*. 19. gs. pirmās puses dokumenti liecina, ka tirdzniecības palīgamati turpināja pildīt uzliktos darbus, bet par atsevišķu pakalpojumu veikšanu valsts vai pilsētas labā saņēma atlīdzību.⁷⁹ Atrodamas arī liecības, ka daļa darbu tā arī palika neapmaksāti. Vēl liģeru 1855. gada lūgumā nesamazināt takses norādīts, ka amats daļu ienākumu tērē “kopējam labumam”, uzturot 10 naktssargus, piedaloties vārtu bloķēšanā ledus iešanas laikā un ugunsgrēku dzēšanā.⁸⁰ Arī diskusijas par uzlietajiem darbiem nekur nepazuda. Piemēram, 1840. gadā policijas priekšnieks Aleksandrs Jazikovs (*Iazykov*, 1802–1878) rakstīja rātei: “Tas ir uzkrītoši, ka zvejnieku amats, kuram ir bagātīgi ienākumi, no *onera publica* gandrīz pilnībā ir atbrīvots un sabiedriskajam labumam gandrīz neko nepienes.”⁸¹

Respektīvi, sabiedrisko klaušu jautājums nepazuda no pilsētas dzīves, bet skaļu konfliktu trūkums liecina, ka pilsētas vadība un amati spēja atrast kompromisu un vienoties par darbu izpildi. Turklāt 19. gs. gaitā palīgamatu lomai attiecīgo darbu izpildē bija jāklūst aizvien maznozīmīgākai, attīstoties policijas, ugunsdzēsības, komunālajiem un citiem dienestiem. Paralēli tam daļai amatu pilsēta atcēla monopoltiesības uz viņu nodarbēm, kā rezultātā amati pārstāja eksistēt.

ATSAUCES UN PIEZĪMES

- ¹ Anette Völker-Razor (Hg.) (2000). *Frühe Neuzeit*. München: R. Oldenbourg Verlag, S. 45–48.
- ² Lothar Gall (1995). Vom Stand zur Klasse? Zu Entstehung und Struktur der modernen Gesellschaft. *Historische Zeitschrift*, Bd. 261, H. 1, S. 1–21, šeit 5., 7. lpp.
- ³ Turpat, 8. lpp.; Leonhard Bauer (1984). Arbeit ist nicht gleich Arbeit: Die gesellschaftliche (erzwungene) Bewertung von Tätigkeiten. *Jahrbuch für Sozialwissenschaft*, Bd. 35, H. 1, S. 66–91, šeit 76. lpp.; Joachim Eibach (2009). Versprochene Gleichheit – verhandelte Ungleichheit. Zum sozialen Aspekt in der Strafjustiz der Frühen Neuzeit. *Geschichte und Gesellschaft*, 35. Jg., H. 4, S. 488–533, šeit 488. lpp.
- ⁴ Wolfgang Kaschuba (1991). Kommunalismus als sozialer “Common Sense”. Zur Konzeption von Lebenswelt und Alltagskultur im neuzeitlichen Gemeindegedanken. *Historische Zeitschrift*. Beihefte, New Series, Vol. 13, S. 65–91, šeit 78. lpp.
- ⁵ Lai gan tieša sakara ar tirdzniecības precēm zvejniekiem nebija, pilsētas vadības dokumentos tos mēdza pieskaitīt pie palīgamatiem.
- ⁶ Iekavās norādīts amatu locekļu skaits 1763. gadā no: Ķemerejas un amatu tiesas saraksts ar amatu locekļu skaitu [vācu val.], 1763. *Latvijas Nacionālais arhīvs – Latvijas Valsts vēstures arhīvs* (Rīga, turpmāk: LNA-LVVA), 1382–2–459, 144.–145. lpp.
- ⁷ Melita Svarāne (1975). Tirdzniecības palīgamati un to nozīme latviešu topošās buržuāzijas veidošanās procesā Rīgā 19. gs. pēdējā ceturksnī un 19. gs. pirmā pusē. *Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas Vēstis*, 6, 89.–103. lpp., šeit 91. lpp.
- ⁸ Meta Taube (1980). *Rīgas latviešu tirdzniecības palīgamati 17.–18. gs.* Rīga: Zinātne, 107. lpp.
- ⁹ Turpat, 53. lpp.; Paul Johansen, Heinz von zur Mühlen (1973). *Deutsch und undeutsch im mittelalterlichen und frühneuzeitlichen Reval*. Köln; Wien: Böhlau, S. 127.
- ¹⁰ Jānis Straubergs (1936). *Rīgas latviešu pirmās nacionālās cīņas 18. gs.* Rīga: A. Gulbis.
- ¹¹ Taube. *Rīgas latviešu tirdzniecības palīgamati 17.–18. gs.*
- ¹² Velta Pāvulāne (1966). Koku šķirošana un koku šķīrotāji Rīgā feodālisma laikā. *Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas Vēstis*, 11, 19.–28. lpp.; Ilga Grasmāne (1973). *Daugava un Rīgas eksports XVIII gs. beigās un XIX gs. pirmajā pusē*. Rīga: Zinātne; Svarāne. Tirdzniecības palīgamati un to nozīme latviešu topošās buržuāzijas veidošanās procesā; Melita Svarāne (1980). Pārcelāju amats Rīgā feodālisma beigu posmā – 18. gs. beigās un 19. gs. pirmajā pusē. *Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas Vēstis*, 8, 44.–58. lpp.
- ¹³ *Der Teutschen Sprache Stammbaum und Wortwachs oder Teutsche Sprachsatz* (1691). Nürnberg: Johann Hoffmann, Sl. 1054.

- ¹⁴ Straubergs. *Rīgas latviešu pirmās nacionālās cīņas* 18. gs., 117. lpp.
- ¹⁵ Taube. *Rīgas latviešu tirdzniecības palīgamati 17.–18. gs.*, 65. lpp.
- ¹⁶ Diedrich Saalfeld (1980). Die ständische Gliederung der Gesellschaft Deutschlands im Zeitalter des Absolutismus. *Vierteljahrschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte*, Bd. 67, S. 470; Kaschuba. Kommunalismus als sozialer "Common Sense", S. 68, 74.
- ¹⁷ Richard van Dülmen (1981). Formierung der europäischen Gesellschaft in der Frühen Neuzeit. Ein Versuch. *Geschichte und Gesellschaft*, 7. Jg., H. 1, S. 5–41, šeit 25. lpp.
- ¹⁸ Georg Ludwig von Maurer (1870). *Geschichte der Städteverfassung Deutschlands*. Bd. 2. Erlangen: Ferdinand Enke, S. 326, 864; Historisches Archiv der Stadt Köln (Hg.) (1996). *Stadtrat. Stadtrecht. Bürgerfreiheit. Ausstellung aus Anlass des 600. Jahrestages des Verbundbriefes vom 14. September 1396*. Köln: Druckhaus Locher, S. 101; Kirill Levinson (2000). *Chinovniki v gorodakh Iuzhnoi Germanii 16 i 17 vekov: opyt istoricheskoi antropologii biurokratii*. Moskva: IVI RAN, s. 12.
- ¹⁹ Manfred Hildermeier (1986). *Bürgertum und Stadt in Russland 1760–1870: rechtliche Lage und soziale Struktur*. Köln; Wien: Böhlau, S. 39–40.
- ²⁰ Turpat, 71., 86. lpp.
- ²¹ Thomas Munck (2007). Keeping the Peace: 'Good police' and civic order in 18th-century Copenhagen. *Scandinavian Journal of History*, Vol. 32, No. 1, pp. 38–62, šeit 39. lpp.; Jørgen Mührmann-Lund (2016). Good order and the police. *Scandinavian Journal of History*, Vol. 41, No. 1, pp. 71–90, šeit 72. lpp.
- ²² Kaņepāju kulstītāju statūti [vācu val.], 1641. *LNA-LVVA*, 4038–2–1169, 1.–16. lp., šeit 7. lp.; 1450. gada nastu nesēju statūti [vācu val.], nedatēts noraksts. *LNA-LVVA*, 4038–2–1084, 33.–35. lp., šeit 35. lp.; 1450. gada sāls nesēju statūti [vācu val.], 1727. gada noraksts. *LNA-LVVA*, 4038–2–1126, 2.–15. lp., šeit 12.–13. lp.; 1535. gadā izdoti noteikumi liģeriem un nastu nesējiem par rīcību ugunsgrēka gadījumā [vācu val.], nedatēts noraksts. *LNA-LVVA*, 4038–2–1084, 38. lp.
- ²³ Zvejnieku amata 1606. gada šrāgu noraksts [vācu val.], 1853. *LNA-LVVA*, 224–1–2679, 1.–8. lp.
- ²⁴ Noraksts no 1694. gada loču amata šrāgām un Biržas komitejas piezīmes pie tām [vācu val.], pēc 1816. *LNA-LVVA*, 4038–2–1084, 23.–30. lp., šeit 25. lp.
- ²⁵ Taube. *Rīgas latviešu tirdzniecības palīgamati 17.–18. gs.*, 40.–41. lpp.; Ormaņu amata statūti [vācu val.], nedatēti, pirms 1765. *LNA-LVVA*, 1382–2–459, 193.–200. lp.
- ²⁶ Liģeru amata statūti [latv. val.], 10.09.1740. *LNA-LVVA*, 2222–1–2, 1.–11. lp., šeit 8. lp.; Liģeru amata statūti [vācu val.], noraksts, 10.09.1740. *LNA-LVVA*, 224–1–1207, 221.–234. lpp., šeit 229.–230. lpp.

- ²⁷ Rīgas mastu šķirotāju nolikums [vācu val.], 11.07.1776. *LNA-LVVA*, 4038–2–1175, 2.–25. lp., šeit 24. lp.
- ²⁸ Pārcēlāju amata statūti [vācu val.], 01.06.1763. *LNA-LVVA*, 673–1–822, 1.–15. lpp., šeit 12.–14. lpp.
- ²⁹ Pārcēlāju amata reglaments [vācu val.], 1798. *LNA-LVVA*, 4038–2–1084, 3.–33. lp., šeit 4.–5. lp.
- ³⁰ Ieraksts ķemerejas un amatu tiesas protokolu grāmatā par amatu iesaistīšanu sprādziena segu likvidēšanā [vācu val.], 30.10.1721. *LNA-LVVA*, 1382–2–544, 324. lpp.
- ³¹ Landfogtejas tiesas rīkojums zvejnieku amatam par palīdzības sniegšanu strūgām [vācu val.], 04.05.1805. *LNA-LVVA*, 224–1–2682, 32. lp.
- ³² Izraksts no landfogtejas tiesas protokola par sāls nesēju, liģeru un kaņepāju kulstītāju lūgumu atbrīvot no šķūtīm [vācu val.], 05.03.1726. *LNA-LVVA*, 4038–2–1126, 67.–69. lp.; Nevācu amatu vēstule Vidzemes ģenerālgubernatora p.i. valdības padomniekam J. B. Kampenhauzenam par kroģēšanas tiesībām [vācu val.], kopija, 12.04.1751. *LNA-LVVA*, 224–1–1207, 1.–7. lpp., šeit 2.–3. lpp.
- ³³ Izraksts no rātes sēžu protokola par boju izvietošanu [vācu val.], 30.03.1738. *LNA-LVVA*, 4038–2–1126, 94.–96. lp.
- ³⁴ Turpat.
- ³⁵ Izraksti no ķemerejas tiesas protokola par ledus pāļu izvietošanu Daugavā [vācu val.], 10.01.1737. un 27.01.1739. *LNA-LVVA*, 4038–2–1126, 97.–98. lp.
- ³⁶ Tagebuch des Ratsherrn Peter von Schievelbein [1687–1771]. In: August von Bulmerincq (1906). *Aktenstücke und Urkunden zur Geschichte der Stadt Riga 1710–1740*. Bd. 3. Riga: W. F. Häcker, S. 168.
- ³⁷ Rīgas mastu šķirotāju amata komentāri pie 1776. gada nolikuma [vācu val.], nedatēti. *LNA-LVVA*, 4038–2–1174, 2.–6. lp., šeit 5. lp.
- ³⁸ Straubergs. *Rīgas latviešu pirmās nacionālās cīņas 18. gs.*, 37.–79. lpp.
- ³⁹ Justīckolēģijas lēmums strīdā starp Rīgas birģeriem un nevācu amatiem par kroģēšanas tiesībām [vācu val.], noraksts, 13.05.1754. *LNA-LVVA*, 2715–1–279, 19.–20. lp.
- ⁴⁰ Tā kā Valdošā Senāta lēmumā par Šteinhauera prāvu daļēji citēti birģeru argumenti, iespējams izsekot, kādus terminus par attiecīgo jautājumu lietoja krievu valodā. Termins “rab” 18. gs. krievu valodā bieži izmantots kā lūdzēja apzīmējums gan oficiālā, gan privātā sarakstē un mūsdienās vairāk pielīdzināms jēdzienam “kalps”, nevis “vergs”. Interesanti, ka tieši 18. gs. gaitā Krievijas valdības dokumentācijā vērojama apzināta tendence aizstāt vārdu “rab” ar “poddanij” jeb “padotais”, lai attiecības “valsts – padotais” neasociētos ar “kungs – vergs”. Sk.: Elena Marasinova (2107). “*Zakon*” i “*grazhdanin*” v *Rossii vtoroi poloviny 18 veka: ocherki istorii obshchestvenogo soznaniia*. Moskva: Novoe literaturnoe obozrenie, s. 331–342.

- ⁴¹ Viduslaiku izpratnē vārds “Knechtschaft” (kalpība) bija pretējs jēdziens vārdam “Freiheit” (brīvība). Ulrich Meier, Klaus Schreiner (1994). *Regimen civitatis. Zum Spannungsverhältnis von Freiheit und Ordnung in alt-europäischen Stadtgesellschaften*. In: K. Schreiner, U. Meier (Hg.). *Stadtregiment und Bürgerfreiheit: Handlungsspielräume in deutschen und italienischen Städten des späten Mittelalters und der frühen Neuzeit*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, S. 11–36, šeit 18. lpp.
- ⁴² Rīgas rātes skaidrojums Vidzemes vicegubernatoram Ludolfam Augustam Bismarkam (1683–1750) strīdā par nevācu tiesībām iegādāties īpašumus pilsētā [vācu val.], kopija, 26.10.1739. *LNA-LVVA*, 224–1–142, 353.–364. lp., šeit 358. lp.; Birģeru skaidrojums justickolģģijai strīdā par birģeru tiesību piešķiršanu Danielam Šteinhaueram [vācu val.], noraksts, 18.11.1748. *LNA-LVVA*, 224–1–142, 248.–261. lp., šeit 257. lp.
- ⁴³ Birģeru skaidrojums Valdošajam Senātam strīdā par birģeru tiesību piešķiršanu Danielam Šteinhaueram [vācu val.], noraksts, 08.1752. *LNA-LVVA*, 224–1–142, 304.–309. lp., šeit 306. lp.; Birģeru skaidrojums justickolģģijai strīdā par birģeru tiesību piešķiršanu Danielam Šteinhaueram [vācu val.], kopija, 12.05.1748. *LNA-LVVA*, 224–1–142, 262.–272. lp., šeit 264. lp.; Krievijas Valdošā Senāta lģmums par atteikumu piešķirt birģera tiesības Danielam Šteinhaueram [vācu val.], 23.11.1752. *LNA-LVVA*, 223–1–81, 2.–2a. lp.; Rģgas abu ģilģu birģeru skaidrojums rātei strģdā par kroģģšanas tiesģbģm [vācu val.], noraksts, 11.06.1751. *LNA-LVVA*, 224–1–1207, 15.–30. lpp., šeit 18., 20. lpp.; Rģgas ģilģu papildus skaidrojums rātei strģdā par kroģģšanas tiesģbģm [vācu val.], noraksts, 11.12.1751. *LNA-LVVA*, 224–1–1207, 146.–180. lpp., šeit 149., 156., 158. lpp.; Valdošā Senāta lģmums Sģmaņa Raņķa un viņa biedru lģguma lietģ par pierakstģšanu tirģotģjos, tulkojums [vācu val.], 10.09.1800. *LNA-LVVA*, 673–1–565a, 48.–57. lp., šeit 54. lp.; Pģrcģlģju amata sģdzģba Vidzemes gubernģnas valdģ jauna pģrcģlģju reglamenta ieviešanas lietģ. Pielikums C. Izvilums no rģtes skaidrojuma Vidzemes kamerģlvaldei par nevģcu amatģem [vācu val.], kopija, 01.04.1802. *LNA-LVVA*, 673–1–822, 94.–95. lp.
- ⁴⁴ Daniela Šteinhauera skaidrojums justickolģģijai, atbildot uz birģeru iesniegumu strģdā par birģeru tiesģbu piešķģrģšanu [vācu val.], kopija, 19.09.1748. *LNA-LVVA*, 673–1–729, 15.–21. lp., šeit 18.–19. lp.; Daniela Šteinhauera skaidrojums Valdošajam Senģtam strģdģ par birģeru tiesģbu piešķģrģšanu [vācu val.], kopija, 1752. *LNA-LVVA*, 224–1–1207, 374.–391. lpp., šeit 380.–381. lpp.; Nevģcu amatu vģstule Vidzemes ģenerģlgubernatora p.i. valdģbas padomniekam J. B. Kampenhauzenam par kroģģšanas tiesģbģm [vācu val.], kopija, 12.04.1751. *LNA-LVVA*, 224–1–1207, 1.–7. lpp., šeit 2.–3. lpp.; Nevģcu amatu atbilde uz birģeru vģstuli par kroģģšanas tiesģbģm [vācu val.], kopija, 10.08.1751. *LNA-LVVA*, 224–1–1207, 50.–77. lpp., šeit 52., 61., 63. un 69. lpp.

- ⁴⁵ Tomasa Sēļa skaidrojums Baltijas ģenerālgubernatoram Frīdriham Buks-hēvdenam (*Buxhöwden*, 1750–1811) par sūdzību Valdošajā Senātā jautājumā par pārcēlāju reglamentu [vācu un krievu val.], nedatēts [ap 11.1804.]. *LNA-LVVA*, 1–2–789, 5.–30. lp., šeit 5.–6. lp.
- ⁴⁶ Turpat, 8.–9. lp.
- ⁴⁷ Valdošā Senāta lēmums par atteikumu piešķirt birģera tiesības Danielam Šteinhaueram [vācu val.], 23.11.1752. *LNA-LVVA*, 223–1–81, 10a., 11. lp.
- ⁴⁸ Vidzemes ģenerālgubernatora p.i. valdības padomnieka J. B. Kampenhauzena rezolūcija kroģēšanas lietā [vācu val.], noraksts, 08.01.1753. *LNA-LVVA*, 224–1–1207, 276.–293. lpp., šeit 283. lpp.
- ⁴⁹ Liģeru, mēritāju un kaņepāju kulstītāju lūgums rātei apmaksāt pilsētas vārtu bloķēšanas izdevumus [vācu val.], 26.04.1801. *LNA-LVVA*, 749–5–279, 1.–2. lp., šeit 1. lp.
- ⁵⁰ Liģeru, kaņepāju kulstītāju un mēritāju amatu sūdzība rātē par atlīdzības saņemšanu par sabiedriskiem darbiem [vācu val.], 11.09.1801. *LNA-LVVA*, 749–5–279, 14.–15. lp.
- ⁵¹ Izraksts no fogtejas tiesas sēžu protokolu grāmatas par strīdu starp amatiem un kases kolēģiju par strādnieku darba samaksu [vācu val.], 13.08.1801. *LNA-LVVA*, 749–5–279, 3.–10. lp., šeit 5. lp.
- ⁵² Kases kolēģijas atzinums amatu apelācijas lietā par darbu apmaksu [vācu val.], 20.11.1801. *LNA-LVVA*, 749–5–279, 17. lp.
- ⁵³ Turpat, 6. lp.
- ⁵⁴ Fogtejas tiesas atzinums amatu un kases kolēģijas strīda lietā par strādnieku algu samaksu [vācu val.], 24.08.1801. *LNA-LVVA*, 749–5–279, 8.–10. lp.
- ⁵⁵ Rātes spriedums palīgamatu apelācijas lietā pret fogtejas tiesas lēmumu par strādnieku atlīdzības apmaksu [vācu val.], 01.08.1802. *LNA-LVVA*, 749–6–2235, 193.–195. lpp.
- ⁵⁶ Hildermeier. *Bürgertum und Stadt in Russland 1760–1870*, S. 130.
- ⁵⁷ Tirdzniecības palīgamatu sūdzība Rīgas nolikuma un privilēģiju izvērtēšanas komitejai [vācu val.], 29.01.1804. *LNA-LVVA*, 673–1–565a, 2.–19. lp., šeit 9.–15. lp.
- ⁵⁸ Kases kolēģijas aprēķini par maksājumiem mēritāju, liģeru un kaņepāju kulstītāju amatam par darbiem pie vārtiem ledus iešanas laikā no 1798. līdz 1804. gadam [vācu val.], nedatēti [1804]. *LNA-LVVA*, 673–1–565a, 40.–42., 47. lp.
- ⁵⁹ Hildermeier. *Bürgertum und Stadt in Russland 1760–1870*, S. 131.
- ⁶⁰ Rīgas rātes skaidrojums Valdošajam Senātam mastu šķirotāju sūdzības lietā par ledus ciršanas darbu uzlikšanu [vācu val.], 08.12.1809. *LNA-LVVA*, 4–14–372, 16.–21. lp., šeit 17. lp.
- ⁶¹ Vidzemes guberņas valdes ziņojums Valdošajam Senātam par mastu šķirotāju amata sūdzību ledus ciršanas lietā [krievu val.], noraksts, 28.01.1810. *LNA-LVVA*, 4–14–372, 2.–15. lp., šeit 3. lp.

- ⁶² Turpat, 4.–5. lp.
- ⁶³ Turpat, 8. lp.
- ⁶⁴ Liģeru, kaņepāju kulstītāju, mērītāju un vīna nesēju amatu lūgums fogtejas tiesai par atlīdzības pieprasīšanu no kases kolēģijas par sabiedrisko klaušu veikšanu [vācu val.], 30.09.1808. *LNA-LVVA*, 749–5–295, 2. lp.
- ⁶⁵ Kases kolēģijas skaidrojums fogtejas tiesai par atlīdzības neizsniegšanu palīgamatiem [vācu val.], 12.11.1808. *LNA-LVVA*, 749–5–295, 8. lp.
- ⁶⁶ Fogtejas tiesai iesniegti izraksti no amatu instrukcijām [vācu val.], bez datējuma. *LNA-LVVA*, 749–5–295, 22.–23. lp.
- ⁶⁷ Palīgamatu skaidrojums fogtejas tiesai lietā par atlīdzības saņemšanu par artilērijas pārvadāšanu [vācu val.], 08.01.1810. *LNA-LVVA*, 749–5–295, 17.–19. lp.
- ⁶⁸ Fogtejas tiesas lēmums palīgamatu un kases kolēģijas strīda lietā par strādnieku atlīdzības apmaksu [vācu val.], 15.04.1811. *LNA-LVVA*, 749–5–295, 35.–43. lp.
- ⁶⁹ Kases kolēģijas skaidrojums rātei apelācijas lietā par strādnieku atlīdzības apmaksu [vācu val.], 10.01.1812. *LNA-LVVA*, 749–5–295, 58.–61. lp.
- ⁷⁰ Rātes lēmums kases kolēģijas apelācijas lietā pret palīgamatiem par strādnieku apmaksas atlīdzināšanu [vācu val.], 20.11.1812. *LNA-LVVA*, 749–5–295, 70.–71. lp.
- ⁷¹ Valdošā Senāta spriedums palīgamatu apelācijas lietā strīdā par strādnieku atlīdzības apmaksu [vācu val.], kopija, 06.12.1817. *LNA-LVVA*, 1378–1–7992, 5.–9. lp., šeit 5. lp.
- ⁷² Turpat, 7.–8. lp.
- ⁷³ Turpat, 9. lp.
- ⁷⁴ Tirdzniecības palīgamatu rēķini par pieņemtajiem strādniekiem sabiedrisko pienākumu veikšanai [vācu val.], 1807–1818. *LNA-LVVA*, 1378–1–7992, 10.–18. lp.
- ⁷⁵ Kases kolēģijas sūdzība fogtejas tiesai par tirdzniecības palīgamatu iesniegto rēķinu pareizību [vācu val.], 10.09.1818. *LNA-LVVA*, 1378–1–7992, 21.–23. lp.
- ⁷⁶ Palīgamatu skaidrojums fogtejas tiesai par rēķinu pareizību strādnieku apmaksas jautājumā [vācu val.], 19.08.1819. *LNA-LVVA*, 1378–1–7992, 25.–28. lp., šeit 25. lp.
- ⁷⁷ Kases kolēģijas skaidrojums fogtejas tiesai par nepierādītiem palīgamatu rēķiniem [vācu val.], 08.01.1820. *LNA-LVVA*, 1378–1–7992, 32.–35. lp.
- ⁷⁸ Marasinova. “*Zakon*” i “*grazhdanin*” v *Rossii vtoroi poloviny 18 veka*, s. 10.
- ⁷⁹ Rīgas landfogtejas tiesas apliecinājums par 710,60 rubļu banku asinācijās samaksāšanu no artilērijas garnizona līdzekļiem pārcēlāju amatam par dažādu lietu transportēšanu no kuģiem uz pilsētu [vācu val.], 31.07.1814. *LNA-LVVA*, 673–1–822, 140. lp.; Izraksts no Rīgas landfogtejas tiesas protokola par strīdu starp kases kolēģiju un zvejnieku un enkurnieku amatiem

par plostu tilta izņemšanu no ledus un nogādāšanu noliktavā [vācu val.], 30.12.1839. *LNA-LVVA*, 224-1-2682, 44.-45. lp.

⁸⁰ Liģeru amata lūgums Krievijas imperatoram Nikolajam I par takšu nemaiņīšanu [krievu val.], 26.02.1855. *LNA-LVVA*, 2222-1-1, 10.-12. lp., šeit 10. lp.

⁸¹ Rīgas policijas pārvaldes vēstule rātei par zvejnieku pienākumu meklēt slīkņopus Daugavā [vācu val.], 26.06.1840. *LNA-LVVA*, 224-1-2682, 47.-48. lp.

THE ATTITUDE OF THE RIGA TOWN AUTHORITIES AND THE NON-GERMAN CRAFTSMEN TOWARDS PUBLIC DUTIES FROM THE MID 18TH UP TO THE EARLY 19TH CENTURY

Anita Čerpinska

Dr. hist., researcher, Institute of Latvian History, University of Latvia.

Research interests: history of Riga in the 18th and 19th centuries.

The paper is dedicated to the public duties in Riga or to these different jobs, which ensured public order and safety. The town authorities assigned non-German craftsmen to carry out these duties for free or small reward. The article shows, how often carrying of the public duties is included in the regulations of the crafts, where they are only mentioned, but never clearly explained. There existed no law or one general regulation for setting out all the procedure of realisation of the public duties in the town. But yearly the jobs were assigned and carried out by non-German craftsmen. Starting from the 1730s, the imposition of public duties on the non-German craftsmen was used by the town authorities and burghers as an argument testifying to the inferior status of the members of craft corporations within the town community. In response non-German craftsmen complained about the imposition of these duties and asked to pay for them as for the work.

Key words: onera publica, burgher society of Riga, non-German craftsmen, attitude to work.

The aim of this article is to examine, through the prism of public duties, the attitudes towards this kind of labour held by different strata of Riga society, specifically by the city administration and the non-German craftsmen. The term “public duties” referred to various works undertaken to ensure safety and order, which the town council imposed on the

non-German craftsmen (timber graders, carriers, ferrymen, fishermen, etc.), to be undertaken for free or for minor recompense. The town authorities considered that they were upholding the rights of these various craftsmen to engage in their profession, thus providing them with a living and welfare, and demanded in return various kinds of service for the benefit of the town.

The article examines how this question is reflected in the regulations and statutes of non-German craftsmen, where they are generally mentioned but not clearly defined. In general, these relate to fires or floods, or to military service. The only detailed description of public duties is to be found in the 18th-century regulations of ferrymen. Here, the town has tried to set out which kinds of work are to be paid from the town treasury and which are to be performed without remuneration. This is at a time when the town had already seen several disputes with the crafts corporations over the allocation of work.

Although there are no documents setting out the procedure for the performance of such duties in the town, they were imposed every year and discharged to a greater or lesser extent by the craftsmen. Public duties could be extraordinary or regular in character. Extraordinary duties generally involved dealing with the consequences of some disaster. Regular duties had to do with safety and order in the town, many of them concerned with safe travel along the River Daugava. In the absence of special services, craftsmen fulfilled policing and lifesaving functions. Most of the craftsmen were involved in the annual work of building and removing the raft bridge.

Starting from the 1730s, imposition of public duties on non-German craftsmen was used by the town authorities and burghers as an argument testifying to the inferior status of the members of the craft corporations within the town community. When they addressed the provincial authorities or state institutions, burghers strove to dissociate their community entirely from the non-burgher community, and moreover they would do so not only with respect to their contemporary time, but also to that of previous centuries. According to their interpretation, non-Germans were totally excluded from all the privileges of the burghers as being not worthy to enjoy them, since they were performing unpaid labour corresponding to the status of servants. It is also observed that in their replies craftsmen gave relatively little attention to public duties, apart from the issue of tavern-keeping, which is dealt with at greater length, possibly in response to the extensive treatment of this question by the burghers in their documents.

The last part of the article examines complaints by the craftsmen addressed to authorities regarding the imposition of duties, with requests for remuneration. In these conflicts, in contrast to disputes regarding the status of particular social strata, the town authorities regarded public duties as unpaid work. On the other hand, the arguments brought by non-German craftsmen indicate that they perceive a connection between unpaid work and non-free status, and accordingly they present a strict demand for remuneration. Significantly, craftsmen emphasised that their members were taxpayers, which in their view freed them from public duties. It is not entirely clear whether the attitude on the part of the craftsmen towards public duties had been affected by the “spirit of the age” or by previous disputes regarding rights in the town.

Even after the disputes over remuneration for public duties, the town managed to preserve a certain *status quo* concerning this issue. Documents from the first half of the 19th century testify that the auxiliary trade craftsmen continued to fulfil the duties imposed on them but received remuneration for undertaking particular services for the benefit of the state or the town. There is also evidence that some work continued to be undertaken without remuneration. Accordingly, the question of public duties did not disappear from the life of the town, but the absence of vociferous conflicts indicates that the town authorities and craftsmen had succeeded in reaching a compromise and had agreed on how to implement it. Apart from this, in the course of the 19th century, the role of the auxiliary trade craftsmen progressively lost its importance, along with the development of the police, fire-fighters and other services.

KOMUNISTISKĀ ĒTIKA KĀ NOMENKLATŪRAS UZVEDĪBAS KONTROLES INSTRUMENTS LATVIJAS KOMUNISTISKĀS PARTIJAS POLITIKĀ (1944–1982)*

Daina Bleiere

Dr. hist., Latvijas Universitātes Latvijas vēstures institūta vadošā pētniece.
Pētnieciskās intereses: Latvijas 20. gadsimta vēsture, padomju režīma ietekme uz Latvijas sabiedrību.

Raksts veltīts Latvijas historiogrāfijā līdz šim maz pētītam jautājumam – partijas kontroles un sodu sistēmai un tās pielietošanai nomenklatūras uzvedības regulēšanā. Balstoties uz Latvijas Komunistiskās partijas institūciju arhīviem, rakstā analizēti partijas ētikas pamatprincipi, sodi un kontrolējošās institūcijas, kā arī sodīšanas politikas attīstība saistībā ar tādiem partijas ētikas normu pārkāpumiem kā šķiriskās modrības zaudēšana, dienesta stāvokļa izmantošana un sadzīves morāles pārkāpumi.

Atslēgas vārdi: partijas ētika, nomenklatūra, partijas kontrole, šķiriskuma princips, dienesta stāvokļa izmantošana, sadzīves morāle.

PROBLĒMAS IZPĒTES PAKĀPE UN AVOTI

Raksta mērķis ir parādīt, kā darbojās un evolucionēja kompartijas sodu un institūciju sistēma, apkarojot nomenklatūras darbinieku veiktos t.s. partijas ētikas normu pārkāpumus Latvijā 1944.–1982. gadā. Hronoloģiski raksts aptver laika posmu no padomju režīma atjaunošanas Latvijā 1944./45. gadā līdz 1982. gadam. 1983. gadā uzsāktās skaļās korupcijas lietas (piemēram, t.s. Uzbekijas kokvilnas lieta) ieguva plašu rezonansi, un jautājums par nomen-

* Raksts izstrādāts projekta “Latvijas teritorija kā dažādu kultūrtelpu, reliģiju, politisko, sociālo un ekonomisko interešu saskarsmes zona no aizvēstures līdz mūsdienām” ietvaros.

klatūras privilēģijām un ļaunprātībām *perestroikas* laikā kļuva par vienu no sabiedrības opozīciju padomju sistēmai mobilizējošiem faktoriem. Līdz ar to mainījās principi, pēc kuriem notika kadru atlase un vērtēšana. Rakstā izskatītajā laika posmā partijas institūcijas neizjuta sabiedriskās domas tiešu spiedienu, tās orientējās pēc vadlīnijām, kuras noteica partijas augstākā vadība Maskavā, tādēļ izmaiņas disciplinārlietu politikā (ja tādas bija) labāk parāda kompartijas un padomju kadru politikas evolūciju.

Par izpētes objektu ir izvēlētas amatpersonas, kas ietilpa Latvijas Komunistiskās partijas (LKP) Centrālās komitejas (CK), rajonu (līdz 1950. gadam – apriņķu) un pilsētu komiteju nomenklatūrās. Iespēju robežās rakstā lielāka uzmanība pievērsta LKP CK nomenklatūrai, jo attieksme pret augstākā līmeņa partijas amatpersonām būtībā ir kopējās sodu politikas indikators.

Lai gan nomenklatūra un tās funkcionēšana Padomju Savienībā tiek visai intensīvi pētīta, jautājumam, kā/un vai tika mēģināts panākt tās atbilstību noteiktiem ētiskiem standartiem, nav pievērsta pietiekama uzmanība. Termina “nomenklatūra” popularizācijā liela loma bija Mihaila Vošļenska tāda paša nosaukuma grāmatai,¹ taču pilnīgi pamatoti ir norādīts, ka “autors nesniedz vairāk faktiskās informācijas par personāla atlasīšanu un izbrāķēšanu”.² Morāles problēmām un to saistībai ar partijas disciplināro politiku ir veltītas Edvarda Kona (*Edward D. Kohn*) un Šilas Ficpatrikas (*Sheila Fitzpatrick*) publikācijas.³ Tajās netiek īpaši izdalīti partijas un pārvaldes institūciju funkcionāri kā pētījuma mērķa grupa. Tomēr jāņem vērā, ka pastāvēja būtiskas atšķirības ierindas partijas biedru un nomenklatūras uzvedībā un arī partijas ētikas principu pielietošanā viņu sodīšanā. Piemēram, atskaite par 1971.–1973. gadu liecina, ka 70. gadu pirmajā pusē visiem komunistiem kopumā tipiskākais sodīšanas iemesls bija sadzīves morāles un uzvedības pārkāpumi, bet nomenklatūrai – nolaidība vai neveiksmes darba pienākumu veikšanā, nevis ētiskas dabas pārkāpumi.⁴ Šajā laika posmā bija sodīti 34 atbildīgie darbinieki, kas ietilpa LKP CK nomenklatūrā, no tiem 16 par nepietiekamu pakļauto institūciju kontroli un četri par trūkumiem darbā ar kadriem. Partijas rajonu un pilsētu komitejas atbildīgajiem darbiniekiem, kas ietilpa šo komiteju nomenklatūrā, bija uzlikti 848 sodi, no tiem 483 par nepietiekamu kontroli pār padotajiem.⁵ Faktiski partijas sodi bija sava veida piedeva daudziem

amatiem, jo vadītājiem bija jāatbild par institūcijas darbu arī tad, ja sodu bija izraisījuši apstākļi, kas bija ārpus viņu kontroles.

Saistību starp nomenklatūras ētiku un sodu sistēmu ir pētījuši daži krievu vēsturnieki, diemžēl pārsvarā pievērsoties laika posmam pirms Otrā pasaules kara.⁶ Pēckara laikam veltīti vairāki referāti, kas publicēti Maskavā 2015. gadā izdotajā rakstu krājumā.⁷ Tajos tiek izvirzīti vairāki būtiski jautājumi – par partijas kontroles institūciju attīstību, kadru mobilitāti, korporatīvās disciplīnas pasākumiem. Latvijas kompartijas politika komunistu un it sevišķi nomenklatūras ētikas normu uzturēšanā līdz šim nav pētīta, lai gan šie jautājumi ir atspoguļoti dokumentu krājumos⁸ un tiem ir piešķārušies autori citos pētnieciskajos kontekstos.⁹

Nemot vērā raksta ierobežoto apjomu un to, ka sodu politikas īstenošanu rajonu un pilsētu līmenī kontrolēja LKP¹⁰ CK, raksts pārsvarā balstās uz tās arhīva fondu materiāliem. Tie ir LKP CK PA-101. fonds, LKP CK nomenklatūras personāllietu fonds (PA-15500) un LKP CK Partijas kolēģijas/komisijas/kontroles komisijas (tālāk – Partijas komisija vai PK) fonds (PA-2160). Pirmie divi ļauj iegūt informāciju par partijas disciplinēšanas politiku attiecīgajā laika periodā – kongresu, plēnumu un CK biroja lēmumus, kā arī par komunistu sodīšanas praksi, izskatot konkrētas personāllietas CK birojā vai sekretariātā. CK birojam bija jāizskata visi zemākstāvošo komiteju lēmumi par izslēgšanu no partijas biedru vai kandidātu vidus, atjaunošanu partijā un partijas stāža pārtraukumiem, sodīto apelācijas par citu institūciju uzliktajiem partijas sodiem, kā arī CK biroja agrāk uzlikto sodu atcelšana. Birojs arī pieņēma lēmumus par LKP CK nomenklatūras darbinieku sodīšanu, kā arī izskatīja Padomju Savienības Komunistiskās partijas (PSKP¹¹) CK Partijas kontroles komitejas (PKK) darbinieku ziņojumus, kas bija tapuši, izskatot tajā iesniegtās sūdzības no Latvijas vai arī plānveidīgi izskatot konkrētu pārkāpumu izplatību. Partijas komisijas fondā līdz 70. gadiem ir atrodamas tikai izskatītās personāllietas un VK(b)P/PSKP CK Partijas kontroles komisijas lēmumi gadījumos, kad sodītās personas bija iesniegušas lūgumus par apelāciju. Pilnīgāka dokumentācija (sarakste ar PSKP CK PKK, statistika par LKP CK un rajonu un pilsētu partijas komiteju praksi komunistu disciplinārlietās u.c. materiāli) ir pieejama tikai par 70. un 80. gadiem. Būtisks trūkums ir tas, ka trūkst PK sēžu protokolu, lai

gan sēžu stenogrammas ir pievienotas atsevišķām personāllietām. Dažkārt disciplinārlietu būtību palīdz noskaidrot partijas pirmorganizāciju vai komiteju sanāksmju protokoli. Atsevišķos gadījumos informācija tika meklēta arī Rīgas pilsētas partijas komitejas (PA-102. fonds) un rajonu komiteju fondos. Noderīgs avots ir arī bijušo nomenklatūras darbinieku atmiņas un publikācijas presē.

PARTIJAS ĒTIKAS PAMATPRINCIPI UN PARTIJAS SODI

Padomju Savienības Komunistiskās partijas biedru un it sevišķi tās augstākā slāņa – partijas nomenklatūras ētikas normu definēšana sākās jau 20. gados, kad tika izdoti vairāki lēmumi un publikācijas, kas izskaidroja partijas biedriem vēlamās uzvedības normas.¹² Šajā laikā tika formulēti minimālie standarti, kas bija kopēji visiem partijas biedriem, bet it īpaši nomenklatūrai. Pamatprincips, kas bija definēts t.s. partijas ētikas diskusijas laikā 20. gados, noteica, ka nav universālas (vispārcilvēciskas) ētikas, tā ir šķiriska, tādēļ “pareizi, ētiski, labi ir tas, kas palīdz īstenot mūsu mērķi, kas palīdz sagraut mūsu šķiras ienaidniekus, iemācīties saimniekot uz sociālistiskiem pamatiem; nepareizs, neētisks, nepieļaujams tas, kas tam kaitē. No šāda skatpunkta jāaplūko ikviena partijas biedra rīcība, ja mēs gribam atbildēt uz jautājumu, vai tā ir ētiska vai nē.”¹³ Respektīvi, dienesta stāvokļa izmantošana, dzeršana vai nekārtīga dzimumdzīve ir neētiska rīcība nevis pati par sevi, bet gan tādēļ, ka tā traucē lielā mērķa – komunistiskās sabiedrības sasniegšanu, un funkcionāra rīcība bija jāvērtē no tā viedokļa, cik stipri tā kaitēja partijas politikai.

Šķiriskuma princips noteica, ka komunistam jāpiesargās nonākt šķiriski svešu elementu ietekmē. Tas ietvēra ģimeniskas attiecības vai draudzēšanos ar cilvēkiem, kas tika uzskatīti par naidīgiem padomju varai, tāpat arī atrašanos nekomunistiskajās partijās un organizācijās, kā arī pieslēšanos “nepareizajiem” grupējumiem, piemēram, trockistiem pašā partijā, utt. Līdz 1939. gadam cilvēki, kas vēlējās iestāties partijā, tika sadalīti vairākās grupās. Visvieglākie iestāšanās noteikumi bija proletāriskas izcelsmes kandidātiem, vissarežģītākie – tiem, kas nāca no “ekspluatatoru” šķirām. Pēc šā

noteikuma atcelšanas šķiriskā izcelsme joprojām bija svarīga, gan iestājoties partijā, gan arī ikvienā nomenklatūras karjeras posmā. Ikvienam potenciālajam kompartijas biedram bija jāizpilda kadru anketa, kurā bija jānorāda visi tuvākie radnieki (vecāki, brāļi, māšas, sieva/vīrs, bērni), bet autobiogrāfijā bija jāapraksta savs dzīves gājums, norādot savu sociālo izcelšanos, vecāku nodarbošanos un sociālo stāvokli, tuvāko radnieku nodarbošanos un dzīvesvietu, kā arī kompromitējošus faktus par viņiem vai arī pat tālākiem radniekiem (tēvočiem, tantēm, brālēniem un māšicām). Piemēram, Latvijā biežāk sastopamie kompromitējošie fakti pēckara gados bija vecāku vai radnieku darbība neatkarīgās Latvijas vai vācu okupācijas laikā (piederība pie politiskajām partijām, dienēšana vācu armijā u.c.) vai arī atrašanās emigrācijā.

Komunistu uzvedības kontrolei tika izveidoti noteikti institucionāli mehānismi un sodu sistēma. Disciplinēšanas sistēma bija vertikāli no apakšas uz augšu būvēta, respektīvi, uzvedības pārkāpumus vispirms izskatīja tā partijas pirmorganizācija, kurai piederēja attiecīgais partijas biedrs. Pirmorganizācijas lēmumu par soda nepieciešamību un lielumu apstiprināja augstākstāvošā partijas komiteja (rajona un/vai pilsētas), kas varēja atcelt pirmorganizācijas ieteikto sodu vai arī to pastiprināt. Gadījumos, kad sods bija izslēgšana no partijas, galīgo lēmumu pieņēma LKP CK birojs vai sekretariāts sadarbībā ar LKP CK Partijas kolēģiju/komisiju/kontroles komiteju. Birojs vai sekretariāts izskatīja arī komunistu apelācijas par rajona vai pilsētas komiteju noteiktajiem sodiem. Tā 1980. gadā CK birojs izskatīja 19 apelācijas par izslēgšanu no partijas. Deviņos gadījumos izslēgšanu atcēla un nomainīja uz stingro rājienu ar ierakstu uzskaites kartītē.¹⁴ Gadījumos, kad sodāmā persona piederēja PSKP CK nomenklatūrai, galīgo lēmumu varēja pieņemt tikai PSKP CK PKK. Tā arī izskatīja apelācijas par zemāka līmeņa partijas orgānu noteiktajiem sodiem – izslēgšanu vai stingro rājienu. Tāda pati kārtība pastāvēja uzlikto sodu anulēšanā.

Partijas statūtos, kas bija pieņemti 1934. gadā un papildināti 1939. gadā, partijas sodi individuāliem partijas biedriem nebija konkretizēti, ja neskaita izslēgšanu no partijas. Tie paredzēja "vienu vai otru nosodījuma veidu (aizrādījumu, rājienu u.tml.), publisku nosodījumu, pagaidu atstādināšanu no atbildīga partijas un padomju darba, izslēgšanu no partijas, izslēgšanu no partijas ar pazi-

ņošanu par pārkāpumu administratīvām un tiesu iestādēm”.¹⁵ Vēl nekonkrētāk šis jautājums bija formulēts 1952. gadā pieņemtajos statūtos, lai gan tajos bija ierakstīts iepriekš neminēts soda veids – partijas biedru pārceļšana kandidātos uz laiku līdz vienam gadam.¹⁶ Faktiski bija izveidojusies noteikta sodu sistēma un to hierarhija: izteikt piezīmi (*ukazat'*), brīdināt (*preduprezhdat'*), aizrādīt (*postavit' na vid*), izteikt rājienu, izteikt rājienu ar ierakstu uzskaites kartītē, izteikt rājienu ar brīdinājumu un ierakstu kartītē, izteikt stingro rājienu, izteikt stingro rājienu ar ierakstu uzskaites kartītē, izteikt stingro rājienu ar ierakstu uzskaites kartītē un brīdinājumu (par to, ka pārkāpuma atkārtotāšanās izraisīs izslēgšanu), izslēgt. 1962. gadā pieņemtajos statūtos pirmo reizi sodi bija rakstiski uzskaitīti pēc stingrības pakāpes: brīdinājums, rājiens bez ieraksta partijas uzskaites kartītē, rājiens ar ierakstu, stingrais rājiens bez ieraksta, stingrais rājiens ar ierakstu, izslēgšana no partijas.¹⁷ Tika saglabāta arī pārceļšana kandidāta statusā uz laiku, šo normu atcēla 1966. gadā.

Bargākais jeb “augstākais partijas soda mērs” – izslēgšana no partijas – nomenklatūras darbiniekam automātiski gandrīz vienmēr nozīmēja arī atcelšanu no ieņemamā amata un karjeras beigas, parasti arī visu agrāko sasniegumu, apbalvojumu un privilēģiju anulēšanu. No partijas automātiski izslēdza arī tos, pret kuriem bija uzsākta kriminālvajāšana, jo komunistu principā nevarēja atrasties ieslodzījumā. Retajos gadījumos, kad tiesa apsūdzēto attaisnoja vai arī viņš saņēma nosacītu sodu, viņu atjaunoja partijā, taču dokumentos tika norādīts pārtraukums partijas stāžā, kuru savukārt varēja noņemt pēc kāda laika par labu uzvedību. Tomēr dokumentos fiksēti gadījumi, kad amatpersonām bija izdevies izkļūt cauri visiem filtriem un notiesāšanas gadījumā par dienesta stāvokļa ļaunprātīgu izmantošanu saglabāt partijas biedra statusu un nepārtrauktu partijas stāžu.¹⁸

Tiesības izslēgt no partijas cilvēkus, kas bija jebkura līmeņa partijas komiteju (rajona, republikas CK un tās biroja, PSKP CK) locekļi vai kandidāti, pēc statūtiem bija tikai tam partijas orgānam, kura loceklis bija attiecīgais komunistu, nevis viņa partijas pirmorganizācijai. Tā republikas CK locekļus un kandidātus, kā arī Revīzijas komisijas locekļus varēja izslēgt šo organizāciju plēnums. Faktiski plēnumi apstiprināja iepriekš pieņemtos CK biroja vai

sekretariāta lēmumus. Attiecīgi rajona vai pilsētas komitejas locekļus izslēdza šo komiteju biroji un pēc tam apstiprināja plēnumi. Bez izslēgšanas bija arī vieglāki sodi, piemēram, pārcelšana no balsstiesīga komitejas locekļa par kandidātu (t.i., bez balsstiesībām). Izslēgtajiem bija tiesības iesniegt apelāciju attiecīga vai augstāka līmeņa partijas komisijai, LKP CK biroja lēmumus varēja apstrīdēt PSKP CK PKK, bet tā gandrīz vienmēr piekrita LKP CK biroja lēmumiem par izslēgšanu. Apelācijas augstākstāvošajiem orgāniem varēja iesniegt par jebkuru partijas sodu, tomēr parasti apelācijas bija par izslēgšanu un par stingro rājienu ar ierakstu uzskaites kartītē. Jāatzīmē, ka stingrais rājiens ar ierakstu bija ļoti nopietns sods, kuru parasti piesprieda vai nu par atkārtotiem, vai arī par smagiem pārkāpumiem. Bieži (bet ne vienmēr) tas tika papildināts ar atcelšanu no amata. Taču šajā gadījumā funkcionārs netika izdzīts no nomenklatūras un, lai gan parasti tika iecelts zemāka ranga amatā, saglabājās cerība pēc kāda laika zaudēto stāvokli atgūt.

Visai tipisku partijas darbinieka karjeras likloču ainu parāda Eduarda Beišāna gadījums. Vitebskā dzimušais E. Beišāns 1942.–1945. gadā bija dienējis 130. latviešu strēlnieku divīzijā. Pēc demobilizācijas virsnieka pakāpē viņš strādāja par instruktoru LK(b)P CK, 1948. gadā kļuva par Ogres apriņķa pirmo sekretāru, 1950. gadā apbalvots ar Darba Sarkanā Karoga ordeni, bet 1951. gadā ievēlēts par LPSR Augstākās padomes (AP) deputātu. 1952. gada maija beigās VK(b)P CK viņu apstiprināja par Daugavpils apgabala komitejas Administratīvās nodaļas vadītāju. Taču mēnesi vēlāk – 21. jūnijā Beišānu Rīgā aizturēja milicija kopā ar Ogres rajona Staļina kolhoza priekšsēdētāju Vaļikovu. Abi esot bijuši piedzērušies, bet Beišāns atteicies uzrādīt dokumentus, atsaucoties uz AP deputāta statusa neaizskaramību. LK(b)P CK birojs 19. augustā atcēla viņu no amata un izteica stingro rājienu. Sods tika pamatots ar to, ka, vadot Ogres rajonu, Beišāns esot pielāvis kolhozu īpašuma izlaupišanu un kolhozu kadru “piesārņotību”. Dzeršana un necienīga uzvedība tika pieminētas kā papildus apsūdzības.¹⁹ CK jau iepriekš bijis zināms par tieksmi uz dzeršanu, bet acīmredzot E. Beišanam ir bijis pamats uzskatīt, ka CK pret viņu izturas labi, lai gan 1951. gada aprīlī birojs bija viņam izteicis rājienu par rupjību.²⁰ Kā teica CK otrais sekretārs F. Titovs, Beišanam “pietrūka idejiskuma, partijiskas degsmes”.²¹ Interesanti, ka stingro rājienu

viņam atcēla jau 1952. gada decembrī,²² iespējams, tādēļ, lai viņš varētu strādāt 43. latviešu strēlnieku divīzijas politiskajā daļā par vecāko instruktoru.

1955. gada novembrī E. Beišāna pārtrūkusī karjera atkal uzņēma apgrīzienus – viņu iecēla par Limbažu rajona pirmo sekretāru. 1958. gada janvārī viņu ievēlēja par LKP CK locekļa kandidātu, februārī apbalvoja ar otru Darba Sarkanā Karoga ordeni par rajona panākumiem lauksaimniecībā. Tomēr jau drīz vien no Limbažiem ienāca sūdzības par E. Beišāna uzvedību. Lietas izmeklēšanas rezultātā CK birojs 8. jūlijā viņu atbrīvoja no darba un izteica stingro rājienu ar ierakstu uzskaites kartītē “par neapmierinošu rajona vadību, par iedzeršanām ar vairākiem rajona darbiniekiem, par radu būšanu un neuzstājību darbā ar kadriem”.²³ Lai gan CK nozīmēja E. Beišānu darbā uz Balvu rajona izpildkomiteju un viņam kā nomenklatūras darbiniekam bija jāpakļaujas CK rīkojumam, viņam izdevās izvairīties no darba provincē un kļūt par LPSR Tirdzniecības ministrijas kantora “Latbakaleja” Tirdzniecības nodaļas vadītāja vietnieku un pat par “Latbakalejas” partijas organizācijas sekretāru.²⁴ Tā kā E. Beišānu bija sodījis CK birojs, sodu varēja atcelt tikai šajā līmenī, taču process, atšķirībā no iepriekšējiem gadījumiem, kad viņš bija CK nomenklatūras darbinieks, bija jāiziet no pašas apakšas. “Latbakalejas” partijas pirmorganizācijas lēmums par soda atcelšanu bija jāapstiprina Rīgas pilsētas Kirova rajona komitejai, savukārt tās lēmumu apstiprināja Rīgas pilsētas partijas komiteja. Pēc tam lieta nonāca LKP CK, kur vispirms Partijas komisija to izskatīja un rekomendēja sodu atcelt, ko birojs izdarīja 1959. gada 20. oktobrī.²⁵

Jāatzīmē, ka partijas sodu atcelšana parasti notika no pusgada līdz divu gadu laikā, lai gan bija gadījumi, kad kaut kādu iemeslu dēļ sodus neatcēla daudz ilgāk (nav labojies, mainījis darbavietas utt.). Tā Rīgas pilsētas Kirova rajonā, pēc 1980. gada 1. janvāra datiem, sodi bija uzlikti 175 komunistiem, 122 – ar ierakstu uzskaites kartītē, 53 – bez ieraksta; 13 komunistiem partijas sodi ilga vairāk nekā piecus gadus, bet deviņiem vienlaicīgi bija divi sodi.²⁶

KONTROLES INSTITŪCIJU LOMA PARTIJAS DISCIPLĪNAS UZTURĒŠANĀ

Augstākajā līmenī institūciju, kuras uzdevums bija uzraudzīt, kā komunisti ievēro partijas disciplīnu, līdz 1952. gadam sauca par Partijas kontroles komisiju, bet pēc tam – par PSKP CK Partijas kontroles komiteju. 1962.–1965. gadā to apvienoja ar PSRS Ministru padomes (MP) Valsts kontroles komiteju. Pēc Ņikitas Hruščova atcelšanas no amata partijas kontroli atkal atdalīja no valsts kontroles. Izņemot 1962.–1965. gada posmu, PKK ievēlēja partijas kongresos. Formāli PKK bija augsts statuss, pārsvarā tās vadītāji bija Politbiroja locekļi. PKK uzdevums bija pārbaudīt partijas disciplīnas ievērošanu, sodīt vainīgos komunistus, izskatīt apelācijas par izslēgšanu. PKK varēja sūdzēties arī par dažādām partijas biedru pieļautām nelikumībām un pārkāpumiem.

Atbilstošām institūcijām bija jāpastāv arī republiku/apgabalu/novadu un rajonu/pilsētu partijas komiteju līmenī, bet ar katru līmeni to statuss pazeminājās. Atbilstoši PSKP statūtiem republikas līmenī Partijas komisiju, atšķirībā no Revīzijas komisijas, neievēlēja kongresā, tās vadītāju iecēla CK birojs, bet apstiprināja pirmais plēnums pēc kārtējā kongresa, tāpat kā CK nodaļu vadītājus.

1940. gada 29. decembrī Latvijas Komunistiskās (boļševiku) partijas Centrālās komitejas birojs nolēma pie Orginstruktoru nodaļas izveidot apelācijas grupu partijas biedru lietu izskatīšanai.²⁷ Partijas kolēģiju nodibināja 1943. gada 31. decembrī. Par tās sekretāru (vadītāju) 1944. gada martā iecēla Kārli Gaili.²⁸ Par pirmajiem Partijas kolēģijas locekļiem kļuva Moisejs Aršs²⁹ (1944. gada aprīlī) un tieši gadu vēlāk – Alīda Sīkstule.³⁰ Viņiem bija divi palīgi (instruktori). Vēlāk štatu sarakstos bija paredzēts tikai viena instruktora amats. 1947. gada martā notika rokāde – Augstākās padomes Prezidija priekšsēdētāja vietnieks Pēteris Plēsums³¹ un K. Gailis apmainījās amatam.³² 1953. gada janvārī kolēģiju likvidēja, bet pusgadu vēlāk – jūnijā izveidoja Partijas komisiju, P. Plēsums kļuva par tās priekšsēdētāju. Viņš atradās šajā amatā līdz 1960. gada maijam, kad viņu nomainīja Roberts Ķīsis.³³ 1973.–1985. gadā šo amatu pildīja Pjotrs Ribaļčenko,³⁴ bet 1985.–1990. gadā – Stepana Paljora.³⁵ 1986. gada maijā Partijas komisiju pārdēvēja par Partijas kontroles komisiju.

PK uzdevums bija gatavot materiālus CK biroja sēdēm saistībā ar apelācijām par izslēgšanu un partijas sodu atcelšanu, kā arī uzturēt kontaktus ar PSKP CK PKK un pēc tās pieprasījuma sniegt informāciju. Jāatzīmē, ka laikā, kad PKK vadīja Arvīds Pelše (1966–1983), tā arvien vairāk saplūda ar valsts kontroli, pārņemot tās funkcijas. Tas atspoguļojās arī Latvijas Partijas komisijas darbā, tā izskatīja ne tikai disciplinārlietas, bet arī sūdzības par dzīvokļu piešķiršanu, darba strīdus u.tml., turklāt komisijai bija jāgatavo pārskati par atsevišķu nozaru darbu un pat par to, kāpēc uzņēmumi nepilda savas saistības, piemēram, kāpēc Rīgas vagonu rūpnīca nav piegādājusi Dienvidslāvijai elektrovilcienus.³⁶

1973.–1976. gadā Partijas komisija bija piedalījies 25 CK birojā izskatīto jautājumu sagatavošanā. Septiņos gadījumos tās bija personāllietas par 10 atbildīgiem darbiniekiem par ļaunprātīgu dienesta stāvokļa izmantošanu, četros gadījumos par ļaunprātībām kolektīvās dārzkopības un vasarnīcu kooperatīvu jomā, vienā gadījumā par pārmērībām banketu rīkošanā. 17 gadījumos materiālus gatavoja komisija viena pati, bet astoņos – kopā ar CK nodaļām vai Tautas kontroles komiteju.³⁷ Kopā ar CK nodaļām tika gatavoti jautājumi, kas attiecās uz noteiktu nozari vai tās pārstāvjiem. Tāpat arī komisijas sagatavotie materiāli tika nosūtīti zemākstāvošajām partijas komitejām personāllietu izskatīšanai.

Vismaz kopš 50. gadu beigām Partijas komisijā iekļāva arī ārštata locekļus, pārsvarā nopelniem bagātus vecos komunistus, piemēram, vismaz kopš 1958. gada komisijā bija iekļauta Marta Krustiņšone.³⁸ Arī P. Plēsums pēc PK priekšsēdētāja amata atstāšanas un došanās pensijā darbojās kā komisijas ārštata loceklis. Pirmais oficiālais ārštata locekļu saraksts ir pieejams no 1963. gada janvāra. Tajā bija pieci personālie pensionāri, divi strādnieki un Baltijas kara apgabala Partijas komisijas sekretārs.³⁹ 1974. gadā PK bija četri štata un 10 ārštata locekļi.⁴⁰

Partijas komisijas pastāvēja arī pie pilsētu un rajonu partijas komitejām, kā arī pie partijas komitejām ar rajona komitejas tiesībām. Sākumā tās darbojās sabiedriskā kārtā, t.i., priekšsēdētāju pienākumus pildīja kāds no attiecīgās komitejas štata darbiniekiem, bet locekļi tika pieaicināti acīmredzot pēc tiem pašiem principiem kā LKP CK PK. Septiņdesmitajos gados daļā partijas komiteju

priekšsēdētāji tika atalgoti. 1975. gadā no 43 pilsētu un rajonu komitejām un iestāžu un organizāciju partijas komitejām ar rajona komitejas tiesībām 22 bija algoti partijas komisiju priekšsēdētāji.⁴¹

PARTIJAS ĒTIKAS NORMAS UN SODĪŠANAS PRAKSE 1944.–1982. GADĀ

Salīdzinot ar partijas un saimnieciskās disciplīnas pārkāpumiem (t.i., partijas institūciju lēmumu un darba pienākumu pārkāpumu nepildīšanu), nomenklatūras darbinieki par ētikas pārkāpumiem tika sodīti samērā reti. 1948. gadā no 41 sodītā LKP CK nomenklatūras darbinieka partijas ētikas pārkāpumi bija astoņos gadījumos.⁴² 1971.–1973. gadā no 36 sodītajiem LKP CK nomenklatūras darbiniekiem seši bija sodīti par dienesta stāvokļa izmantošanu un nelikumīgām darbībām personīga labuma gūšanai, tikpat daudz par necienīgu uzvedību un viens par biogrāfijas datu slēpšanu. Šajā pašā laika posmā no sodītajiem 848 rajonu un pilsētu partijas komiteju nomenklatūras darbiniekiem 84 bija sodīti par morāli sadzīviskiem pārkāpumiem un 13 par kukuļņemšanu. Aptuveni tāda pati proporcija ir vērojama atsevišķos rajonos. Būtu pārsteidzīgi uzskatīt, ka sodīto skaits var kalpot, lai mērītu nomenklatūras morālo kvalitāti katrā atsevišķā rajonā vai republikā kopumā. Šie dati drīzāk atspoguļo attiecīgā rajona vadības darba stilu un sodu politiku.

Jāatzīmē, ka ētiskas dabas pārkāpumi bieži vien tika samiksēti kopā ar citiem pārkāpumiem, kas varēja notikt vai nu tāpēc, ka attiecīgā amatpersona bija ne tikai nekompetenta, bet arī korumpēta un amorāla, vai arī aiz apzinātas vēlēšanās parādīt pārkāpēju kā morāli degradējušos cilvēku. Pēdējā pieeja tika izmantota, piemēram, gadījumos, kad funkcionārs aizbēga uz ārzemēm. Tā 1979. gada jūlijā Itālijā politisko patvērumu lūdza Jūrmalas pilsētas komjaunatnes komitejas pirmais sekretārs Sergejs Zamaščikovs, kas tur bija ieradies ar tūristu grupu. LKP CK biroja lēmumā par šo gadījumu bija uzsvērts, ka pārbēdzējs esot bijis “idejiski un morāli sapuvis cilvēks bez stingriem morāliem principiem.”⁴³

Nacionālkomunistu “tīrīšanu” laikā 1959.–1962. gadā apsūdzības nacionālismā tika papildinātas un pastiprinātas ar biogrāfijas

datu slēpšanu. Piemēram, “Cīņas” redaktoram Pāvilam Pizānam inkriminēja, ka, stājoties partijā, ir slēpis, ka vācu okupācijas laikā divas reizes ir bijis aizturēts un pēc tam atbrīvots.⁴⁴ Komjaunatnes pirmo sekretāru Vladislavu Ruskuli apsūdzēja par to, ka, stājoties partijā, viņš nebija norādījis, ka viens no viņa tēva brāļiem vācu laikā bijis policists un 1945. gadā notiesāts uz 15 gadiem, arī viens no mātes brāļiem bijis policists un kara beigās devies uz ārzemēm, savukārt mātes māsa ar vīru bija aizbēgusi uz Zviedriju. Kompromitējošas ziņas it kā bijušas arī par citiem onkuļiem. Sods šajā gadījumā bija atcelšana no amata un stingrais rājiens ar ierakstu. V. Ruskuli nosūtīja strādāt par Bauskas rajona izpildkomitejas priekšsēdētāja vietnieku, bet 1963. gada februārī atbrīvoja arī no šā amata, kā pamatojumu atkal izvirzot biogrāfijas datu slēpšanu.⁴⁵ Traipi biogrāfijā tika meklēti, arī cenšoties atrast pamatojumu CK Lauksaimniecības nodaļas vadītāja Antona Lūriņa atcelšanai no amata.⁴⁶ Kompromitējošus materiālus (par darbību sociāldemokrātos līdz 1934. gadam) mēģināja atrast arī par Valsts plāna priekšsēdētāja vietnieku Edgaru Mūkinu.⁴⁷

Lai gan teorētiski, stājoties partijā vai arī saņemot paaugstinājumu amatā, pretendentam pietika uzrādīt savā autobiogrāfijā (dzīves aprakstā) un anketā viņu kompromitējošu informāciju, tomēr bija vairāki apstākļi, kas veicināja informācijas slēpšanu. Pirmkārt, nekad nevarēja droši zināt, vai kompromitējošie fakti tiks piedoti. Otrkārt, dažkārt to koncentrācija bija tik liela, ka visu uzrādīšana karjeru sagrautu tūlīt. Tādēļ apzināti vai neapzināti biogrāfijas neti tika rediģētas, iekļaujot ne visu kompromitējošo informāciju vai arī pasniedzot to nevainīgāk. Dažkārt cilvēku biogrāfiju likloči bija pārsteidzoši. Piemēram, 1972. gadā no partijas izslēdza kāda kolhoza priekšsēdētāju A.Z., jo, stājoties partijā, esot noslēpis, ka neatkarīgās Latvijas laikā bijis Zemnieku savienības biedrs, bet vēl pirms tam – skautu instruktors. A.Z. bija izsūtīts no Latvijas 1949. gada 25. martā. Izsūtījumā Tomskas apgabalā strādājis par cūkkopi un viņa darbs bijis tik izcils, ka viņš apbalvots ar trīs Vis-savienības Tautas saimniecības sasniegumu izstādes medaļām, daudziem goda rakstiem un medaļu “Par pašai dziedzīgu darbu”. Tur arī viņam piedāvāts iestāties partijā. Izpildot anketu, viņš norādījis, ka 1944.–1945. gadā dienējis vācu armijā un ka 1933.–1940. gadā bijis aizsargs, bet nav norādījis jau pieminētās ziņas un to, ka vācu

okupācijas laikā bijis aktīvs “Tēvijas sargu” dalībnieks. 1961. gadā A.Z. atgriezies Latvijā, strādājis par zootehniķi sovhozā, bet jau pēc pusgada bija izvirzīts par kolhoza priekšsēdētāju.⁴⁸

Lauksaimniecības speciālisti visu aplūkoto laika posmu bija viena no apdraudētākajām grupām no “šķiriskās modrības” un kadru politiskās uzticamības viedokļa. Tā kā kvalificētu lauksaimniecības kadru un partijas biedru bija ļoti maz, rajonu komitejas 40.–50. gados ļoti bieži visai pielaidīgi skatījās uz enerģisku un perspektīvu speciālistu biogrāfijām un izcelsmi. To labi ilustrē sovhoza “Madliena” ilggadējā direktora Jūlija Beļavnieka biogrāfija. Viņš bija cēlies no “kulaku” ģimenes. Lai iestātos Bulduru dārzkopības tehnikumā, viņš anketā tēvam piederējušās zemes platību bija samazinājis (27, nevis 57 ha), bet par tēva dalību aizsargu organizācijā bija noklusējis. Tehnikumā J. Beļavnieks bija uzņemts komjaunatnē, taču neilgi pirms beigšanas 1952. gadā tehnikuma vadība bija atklājusi faktu sagrozīšanu un panākusi viņa izslēgšanu no komjaunatnes, kas automātiski nozīmēja arī teicamnieka atestāta nepiešķiršanu un zaudētu iespēju uzreiz iestāties Lauksaimniecības akadēmijā. Viņš neizmantoja obligātajā karadienestā 1955. gadā piedāvāto iespēju iestāties partijā. Jauns piedāvājums sekoja 1958. gadā, kad J. Beļavnieks jau strādāja “Madlienā”. “Daudz netielējos, jo sapratu – agri vai vēl nāksies piekrist. [...] Pēteri Saliņu [sovhoza partijas organizācijas sekretāru. – D. B.] uzreiz informēju par nepatīkšanām, kādas vecāku biogrāfijas dēļ savulaik jau nācās piedzīvot komjaunatnē. Pēteris gan to lietu pavērsa tā: tev taču jāmin fakti par sevi, nevis par tēvu! Tāpēc iesniegtajos dokumentos norādīju, ka esmu dzimis zemnieku ģimenē, nekonkretizējot zemes platību.”⁴⁹ Tomēr 1967. gadā, kad J. Beļavnieku gribēja iecelt par Ogres rajona izpildkomitejas priekšsēdētāju, biogrāfijas datu dēļ kandidatūra tika noraidīta. “Lai gan savulaik iesniegtajā biogrāfijā es neko nebiju melojis, tomēr nācās rakstīt paskaidrojumus rajona partijas komitejai. Par dažu biogrāfisku datu noklusēšanu mani kolēģi – biroja locekļi – izteica mutisku rājienu, šķiet, pēc nākamās rajona konferences neievēlēja arī biroja sastāvā. Protams, arī nākamajās Augstākās Padomes vēlēšanās par deputāta kandidātu vairs netiku virzīts.”⁵⁰

1970. gadā līdzīgu nodarījumu atklāja J. Beļavnieka bijušajam padotajam, tolaik Ogres dārzkopības izmēģinājumu stacijas direktoram Albertam Gasonam, kurš, stājoties partijā, 1957. gadā bija

norādījis, ka tēvs 1945. gadā bijis izsūtīts un drīz vien pēc tam miris, lai gan patiesībā Kara tribunāls viņu bija notiesājis uz 18 gadiem. A. Gasons apgalvoja, ka nav to zinājis, bet sods bija stingrais rājiens.⁵¹

Atsevišķu rajonu partijas komiteju un CK politika 60. un 70. gados biogrāfijas datu slēpšanas jautājumā varēja būtiski atšķirties, atkarībā no lietas apstākļiem, no tā, vai runa bija par vecāku vai paša funkcionāra biogrāfiju, kā arī atkarībā no apsūdzētās personas reputācijas. Piemēram, 1971. gada jūnijā Rīgas pilsētas Ļeņina rajona (tag. Zemgales priekšpilsēta) partijas komitejas birojs sodīja ar stingro rājienu ar ierakstu kādas mācību iestādes vadītāju par to, ka esot noslēpis, ka viņa tēvs bijis aizsargs, bet pats savā laikā esot aizbēdzis no izsūtījuma vietas. Jau 1972. gada aprīlī sodu atcēla, jo sodītais "savu nepatiesīgumu partijas priekšā ir nosodījis. Prasmīgs vadītājs un aktīvs PSKP biedrs. Ievēlēts par partijas biroja locekli."⁵²

Jāuzsver tomēr, ka ne tikai lauksaimniecības speciālistiem, bet visiem, kas savu nomenklatūras karjeru sāka pēc Staļina nāves, apstākļi bija labvēlīgāki nekā tiem, kas to mēģināja darīt līdz 1953. gadam. Tad izslēgšana no partijas un amata zaudēšana par biogrāfijas datu slēpšanu bija gandrīz vai garantēta, tajā skaitā arī laukos. Šajā laikā arī būtiska apsūdzība bija sakari ar "šķiras ienaidniekiem", ar ko visbiežāk tika saprasta sievas un vīra izcelšanās un biogrāfija, viņu radinieki utt. Ļoti bieži šādas apsūdzības balstījās uz baumām un pieņēmumiem un tika izvirzītas, lai panāktu apsūdzamās personas bargāku sodīšanu. Nereti iemesli varēja būt personiskas dabas – sadzīves konflikti, greizsirdība. Tā 1949. gada 26. jūnijā Valkas apriņķa partijas komitejas birojs izskatīja apriņķa prokurora Jāņa Lūša (Lūsa) lietu un atzina, ka viņš par šoferi esot pieņēmis izsūtīta kulaka dēlu, bet viņa sekretāre – mašīnrakstītāja esot tā paša kulaka radiece, turklāt viņas brālis dienējis vācu armijā. Lūsim vēl tika pārņemta "saimnieciska apaugšana", dienesta stāvokļa ļaunprātīga izmantošana, kā arī "politiska tuvredzība".⁵³ Lietas attīstībā zināma loma bija viņa sievas greizsirdības izraisītajām sūdzībām, kuras gan viņa vēlāk bija atsaukusi, tomēr LPSR Prokuratūra vairumu apriņķa komitejas izvirzīto apsūdzību atzina par pamatotām.⁵⁴ Neviens funkcionārs tajā laikā nevarēja izvairīties no šāda veida saskares ar "tautas ienaidniekiem", tādēļ sodīšana ļoti bieži sakrita ar kārtējo modrības kampaņu.

Daudz retāki bija gadījumi, kad cilvēki, kas ieņēma kādus amatus, apzināti uzturēja sakarus ar represētajiem. Viens no tiem bija Alūksnes apriņķa Kalnienas mežniecības iecirkņa priekšnieka Antona Sluča lieta. CK Partijas komisija atbalstīja 1949. gada 25. jūlijā pieņemto Alūksnes apriņķa partijas komitejas lēmumu izslēgt viņu no partijas kandidātiem. A. Slučī milicija bija aizturējusi Tomskā, jo viņš izsūtījuma vietā bija apciemojis savu 25. martā izsūtīto sievu, kā arī nodevis naudu un mantas trijām izsūtīto ģimenēm citās izsūtījuma vietās un paņēmis 97 vēstules un septiņas atklātnes, lai izsūtītu tās adresātiem Latvijā.⁵⁵

Lai gan problēmas ar biogrāfiju pieskaņošanu padomju varas prasībām bija pārsvarā vietējās izcelsmes funkcionāriem, taču no tām nebija pasargāti arī no citām republikām atsūtītie nomenklatūras darbinieki, kaut gan visumā viņi tika uzskatīti par uzticamākiem. Ļoti daudzi latviešu izcelsmes funkcionāri 1937.–1938. gada represijās bija zaudējuši vecākus un citus tuvus radniekus. Tas nebija šķērslis karjerai, ja atspoguļojās anketās un autobiogrāfijās. Svarīgi bija arī norādīt, ka funkcionārs neuztur nekādus kontaktus ar represētajiem, neko nezina par viņu likteni pēc aresta. Dažkārt arī nenorādīšana neradīja nopietnas sekas. Tā 1951. gada martā Baškīrijā dzimušais Arnolds Zandmanis rakstīja paskaidrojuma vēstuli LKP CK pirmajam sekretāram Jānim Kalnbērziņam, kurā skaidroja, ka, lai gan anketā neesot norādījis, ka viņa brālis Jūlijs 1937. gadā arestēts un 1940. gadā ieslodzījumā miris, taču par šo faktu zinājuši valsts drošības ministrs Alfons Noviks un Partijas kolēģijas priekšsēdētājs Pēteris Plēsums. Viņu nesodīja, tieši otrādi, jūlijā CK birojs apstiprināja A. Zandmani par Rīgas pilsētas Kirova rajona komitejas pirmo sekretāru.⁵⁶ Manipulācijas ar biogrāfijas datiem bija bieži sastopamas, bet gadījumos, kad bija “nepareizā” sociālā izcelsme, tās bija neizbēgamas. Tā 1947. gadā CK saņēma drošības iestāžu informāciju, ka Krievijā, Omskas apgabalā, dzimušais Rīgas pilsētas Ļeņina rajona izpildkomitejas priekšsēdētāja vietnieks Pēteris Kaņepīts esot cēlies no kulaka ģimenes, kurai 1927. gadā ir bijušas atņemtas vēlēšanu tiesības (t.s. *lishentsy*), un viņš to nav norādījis savās anketās. CK Kadru daļa uzdeva Ļeņina rajona komitejai nekaņējoties atcelt Kaņepīti no amata un izskatīt lietu pa partijas līniju.⁵⁷

Rezumējot var teikt, ka šķiriskuma principā visskaidrāk izpaudās komunistiskās ētikas nesavienojamība ar tradicionālajām ētikas

normām, tās amoralitāte. Kā ierindas komunisti, tā arī funkcionāri tika nostādīti situācijā, kurā viņiem bija jāizvēlas starp ģimeni, radniekiem, draugiem un karjeru. Turklāt partijas ētika bija liekulīga, jo augsta ranga funkcionāriem nevēlama izcelšanās vai ģimenes locekļu biogrāfijas netraucēja karjerā, kā tas bija turīga zemnieka dēlam Arvīdam Pelšem, kura brālis bija emigrējis uz ASV (A. Pelše gan konsekventi apgalvoja, ka jau kopš 1915. gada neuztur sakarus ar ģimeni).

Ļaunprātīga dienesta stāvokļa izmantošana viskropļīgākajās formās izpaudās kara laikā 1944./45. gadā un pirmajos pēckara gados, kad nomenklatūras amatus lielā skaitā aizpildīja Maskavas atsūtītie kadri, kā arī uz vietas demobilizētie virsnieki. Daudzi no viņiem uzlūkoja Latviju kā iekarotu un naidīgu teritoriju, kurā var īpaši nerēķināties ar vispārpieņemtajām normām, it sevišķi provincē, kur kontrolējošās instances bija tālu. Dzeršana, atklātas un slēptas laupīšanas, vardarbība šajā laikā bija ļoti bieži sastopama, un šajā ziņā īpaši izcēlās iznīcinātāju bataljonu kaujinieki, miliči, Valsts drošības tautas komisariāta (VDTK, kopš 1946. gada – Valsts drošības ministrija – VDM) darbinieki, nereti arī pagastu un ciemu padomju izpildkomiteju vadītāji, pagastu partorgi. Samērā tipiska parādība apriņķu līmenī bija sava veida vietējo augstāko amatpersonu “kooperatīvi”, kas izmantoja pārvaldītās teritorijas resursus sava dzīves līmeņa uzlabošanai. 1946. gada maijā CK birojs izskatīja ļaunprātības Viļakas apriņķī, kur dažādu resursu (pārtikas produktu, rūpniecības preču) nelikumīgā sadalē bija iesaistīta gandrīz visa apriņķa vadība. 1946. gada novembrī tika izskatīti līdzīgi nodarījumi Aizputes apriņķī. Raksturīgi, ka abos gadījumos apriņķa partijas pirmie sekretāri izspruka no soda, jo acīmredzot tika uzskatīts, ka viņi pietiekami sekmīgi pilda savu galveno uzdevumu – labības un citu produktu nodošanu valstij.⁵⁸

Protams, ne vienmēr amatpersonām izdevās izvairīties no soda. 1952. gada 5. augustā CK birojs izskatīja ļaunprātības Grīvas rajonā, kur visa rajona priekšniecība bija iesaimniekojusi Kirova kolhoza resursus un, pilnīgi iespējams, arī citu kolhozu mantu. Viņi arī labprāt bija piedalījušies iedzeršanās, kuras bija rīkojis kolhoza priekšsēdētājs Timpers. Kad Timperu notiesāja par kolhoza mantas iesaimniekošanu uz 15 gadiem, bet priekšniecība nepalīdzēja, viņš uzrakstīja sūdzību, kas, iespējams, nebūtu ieguvusi tik lielu

rezonansi, ja tieši tajā laikā nebūtu notikusi kampaņa pret lauksaimniecības arteļu statūtu pārkāpējiem. Tomēr arī ļaunprātību mērogi tika uzskatīti par ārkārtējiem, jo, kā sēdē izteicās Daugavpils apgabala komitejas sekretārs Nikolajs Bisenieks, “tas ir vienīgais gadījums, kad visi sekretāri, visi biroja locekļi [rajona komitejas. – D. B.] tādā vai citādā ziņā ir sevi sasmērējuši”.⁵⁹ Sākumā Daugavpils apgabala komisijas sankcijas skāra tikai divas amatpersonas – rajona izpildkomitejas priekšsēdētāju V. Ļešinu un viņa vietnieku M. Ļebedevu, kuriem tika izteikti stingrie rājienu ar ierakstu un brīdinājumu.⁶⁰ Tomēr CK veiktās izmeklēšanas rezultātā partijas komitejas sekretāru Andrjuhinu atbrīvoja no amata un izslēdza no partijas, sekretāru Agafonovu, VDM rajona nodaļas vadītāju Jekimovski un Laucesas MTS politnodaļas vadītāju Surkovu CK birojs nolēma atbrīvot no amata un uzlikt stingro rājienu ar ierakstu, kā arī uzdeva republikas prokuroram izpētīt sīkāk viņu darbību.⁶¹ Sods Andrjuhinam bija netipiski bargs, iespējams, to ietekmēja viņa agrākā darbība Ilūkstes un Ludzas apriņķu partijas komitejas sekretāra amatā.⁶²

Pēckara gados dienesta stāvokļa ļaunprātīga izmantošana neaprobežojās ar vidējo un zemāko līmeni, tā zēla arī republikas kompartijas CK un citu vadošo institūciju atbildīgo amatpersonu vidū, turklāt izpaudās ne tikai kā valsts resursu izmantošana, bet arī vietējo iedzīvotāju mantas (pārsvarā mēbeļu, trauku, dažādu citu mantu) piesavināšanās. Gandrīz visi gadījumi, kad pirmajos pēckara gados republikas augstākie partijas funkcionāri tika sodīti ar izslēgšanu no partijas un kriminālvajāšanu, attiecās uz šādiem nodarījumiem. Visai raksturīga bija Vasilija Kušteiko rīcība Liepājas pilsētas partijas komitejas kadru sekretāra amatā 1945. gadā. Viņš bija piesavinājies mēbeles no bezsaimnieku dzīvokļiem, uz kara laiku konfiscētos radioaparātus, mantas no pilsētas partijas komitejas seifa, to skaitā Liepājas aizsargu pulka ceļojošo balvu, kristāla vāzes, galda piederumus, traukus u.c.⁶³ V. Kušteiko paaugstināja amatā par LK(b)P CK Transporta nodaļas vadītāja vietnieku, bet sūdzības par viņa darbību Liepājā izraisīja kriminālvajāšanu. 1946. gada 5. septembrī viņu izslēdza no partijas VK(b)P CK Partijas kontroles komisija (jo viņš piederēja Maskavas nomenklatūrai). Tomēr kriminālais sods acīmredzot nebija pārāk bargs, jo jau 1948. gada martā LK(b)P CK lūdza viņu atjaunot partijā, ko gan PKK noraidīja.⁶⁴

VK(b)P CK PKK 1946. gada septembrī izslēdza no partijas LK(b)P CK finanšu saimniecības sektora vadītāja vietnieku Arkādiju Puhovicki,⁶⁵ mēnesi vēlāk par līdzīgu nodarījumu LK(b)P CK birojs nolēma atbrīvot no amata un izslēgt no partijas bijušo CK Transporta nodaļas vadītāja vietnieku Aleksandru Leppiku, tobrīd Rīgas tabakas fabrikas direktoru.⁶⁶ Tika sodīti vēl vairāki CK darbinieki. 1947. gada 17. februārī LK(b)P CK birojs ar stingro rājienu ar ierakstu sodīja MP priekšsēdētāja vietnieku Jevgeņiju Roni, viņu arī atcēla no amata. Šajā gadījumā iemesls bija vairākas denunciacijas. Viena no tām bija adresēta VK(b)P CK sekretāram Andrejam Ždanovam un attiecās uz J. Roņa pusmāsu J. Medvedevu, kuru viņš bija iekārtojis par sovhoza “Lorupe” direktori un kura esot pārvērtusi saimniecību par sava brāļa “personīgo palīgsaimniecību”, bet pēc atmaskošanas viņš esot palīdzējis māsai aizbēgt. Otru sūdzību bija izraisījis konflikts ar mājkalpotāju, kas aprūpēja J. Roņa vasarnīcu Jūrmalā un acimredzot bija VDM aģente, par to, ka viņš esot piesavinājis vasarnīcas teritorijā atrastās ieraktās vērtīgās lietas (traukus u.c.).⁶⁷

Ne mazāk iespaidīga, lai gan beidzās nevis ar tiesas darbiem, bet ar atbrīvošanu no darba un atļauju izbraukt no Latvijas ģimenes locekļu slimības un paša lūguma dēļ, bija CK sekretāra vietnieka (nodaļas vadītāja) celtniecības un būvmateriālu jautājumos Zota Čaščina darbība. Viņu iecēla šajā amatā 1944. gada oktobrī. Jau drīz vien CK sāka saņemt sūdzības par viņa pārliecīgo aizraušanos ar sadzīves apstākļu uzlabošanu, turklāt ne tikai sev, bet arī kuplam radnieku pulkam. Kopā ar Z. Čaščinu no Čeļabinskas Rīgā bija ieradies viņa brālis un citi radnieki, un viņiem 1945. gadā Rīgā izremontēti uz valsts rēķina pieci dzīvokļi. Tas nebija vienīgais nodarījums.⁶⁸

Latvijas kompartijas vadība bija diezgan uzmanīga un kūtra šādu darboņu nosodišanā. Iespējams, vismaz daļēji tas izskaidrojams ar to, ka tie visi ietilpa Maskavas nomenklatūrā un bez saskaņošanas neko nevarēja uzsākt, tādēļ to darīja tikai tad, kad sūdzību par viņu izdarībām bija pietiekami daudz. Tādās vai citādās ļaunprātībās, uzlabojot savu stāvokli, bija iesaistīti ļoti daudzi, lai gan ne vienmēr mēbeļu un citu mantu piesavināšanās tika uzskatīta par nelikumīgu. Funkcionāriem bija iespējams iegūt “bezsaimeņa” vai “trofeju” mantas, par tām samaksājot cenu, kas visbiežāk bija zemāka par to patieso vērtību. Atšķirība starp godīgu un blēdīgu

nomenklatūras darbinieku bija tā, ka pirmais apmierinājās ar tādu dzīvokli (vai istabām komunālajā dzīvoklī), kādu viņam piešķīra, un pašapgādē ar mēbelēm ievēroja “normas”, respektīvi, nesavāca vairāk, nekā ģimenei bija nepieciešams pamatvajadzību nodrošināšanai, kā arī kārtīgi samaksāja nodevu valstij.

Ar laiku šādi brutāli dienesta stāvokļa izmantošanas gadījumi augstākās nomenklatūras aprindās kļuva daudz retāki. Vietējā partijas un padomju nomenklatūras aparāta augšslānis lielā mērā joprojām veidojās no cilvēkiem, kas bija atsūtīti no ārienes, tomēr viņi savu karjeru veidoja jau Latvijā, sākot ar zemākiem posteņiem un pamazām virzoties uz augšu, tādēļ bija vieglāk savlaicīgi atsijāt cilvēkus, kuru uzvedība krasi atšķīrās no vēlamās, un samazināt iespējamību viņu nonākšanai augstākajos amatos. Partijas aparāta darbinieku rotācija republikas līmenī bija samērā augsta, it sevišķi apriņķu/rajonu/pilsētu partijas sekretāru līmenī. Tieši šajā līmenī arī notika kadru atlase augstākiem karjeras posmiem.

Ņ. Hruščovs 50. gados mēģināja mazināt Staļina laikā izveidojušās deformācijas, to skaitā arī nomenklatūras sistēmā, atskatoties uz pēcrevolūcijas laika komunistiskajiem ideāliem. Tika mēģināts modelēt zināmu uzvedības standartu, kā arī sakārtot nomenklatūras privilēģiju sistēmu un apkarot dienesta stāvokļa ļaunprātīgu izmantošanu, kas gan nedeva būtiskus rezultātus ilgtermiņā. Taču Ņ. Hruščovs gribēja iet vēl tālāk – viņš uzskatīja, ka jāapkaro jebkādas privatīpašnieciskas tieksmes, un trieciens tika vērsts pret namīpašumu (privātmājas un vasarnīcas), jo nomenklatūrai šie labumi it kā nemaz nebija nepieciešami, viņus ar dzīvokli nodrošināja valsts, tāpat viņi vasaras sezonā varēja izmantot valsts vasarnīcas. 1960. gadā sākās Maskavas inspirēta kampaņa visā Padomju Savienībā pret pārkāpumiem privātmāju būvniecībā. LKP CK ideoloģiskais sekretārs Augusts Voss CK plēnumā 1960. gada augustā norādīja, ka zemes gabali individuālo māju būvniecībā daudzos gadījumos pārsniedz normas un šādas mājas dažkārt ir iedzīvošanās avots (ar to bija domāta māju pārdošana par augstāku cenu nekā būvniecības vai iegādes izmaksas), turklāt šādus pārkāpumus ir izdarījuši ne tikai ministriju un resoru atbildīgi darbinieki, bet arī partijas darbinieki.⁶⁹

Amata iespēju izmantošana savu dzīves apstākļu uzlabošanai 70. gados pieņēmas spēkā, un to veicināja gan ideoloģiskās motivā-

cijas mazināšanās nomenklatūras uzvedībā un priekšstatos par ētiskajām normām, gan arī t.s. sabiedriskā patēriņa fondu dotās iespējas. Iestāžu un uzņēmumu vadība, kam bija pietiekami lieli naudas līdzekļi strādājošo sociālo vajadzību nodrošināšanai, varēja iegūt resursus personiskās labklājības uzlabošanai, piesedzoties ar rūpēm par kolektīva interesēm. Uzplauka vasarnīcu un dārzkopības kooperatīvi, kurus organizēja ministrijas, valsts komitejas un atsevišķas organizācijas, lai uzlabotu strādājošo atpūtas iespējas, bet kurās faktiski labākos zemes gabalus saņēma dažāda ranga vadītāji. Organizācijas būvēja atpūtas bāzes ar saunām un vasaras mājiņām, kuru izmantošanā priekšrocības bija priekšniecībai, turklāt nereti šādas bāzes faktiski pastāvēja nelegāli, kā tas bija ar Rīgas pilsētas Iekšlietu pārvaldes “telšu pilsētiņu”, faktiski vasarnīcu kooperatīvu “Družba”.⁷⁰ 1977. gadā PSKP CK PKK un LKP CK pirmajam sekretāram A. Vosam bija nosūtītas anonīmas vēstules par LPSR MP Galvenās materiāli tehniskās apgādes pārvaldes priekšnieku V. Kronu. Galvenās apsūdzības bija saistītas ar to, ka par pārvaldes naudu 60.–70. gados uzbūvēti vairāki atpūtas objekti, kas tiek izmantoti paša V. Krona vajadzībām, – atpūtas bāze “Rēzna”, somu pirts Jelgavas rajona sovhoza “Lielupe” teritorijā, sporta un veselības bāze “Boksti”.⁷¹ V. Kronu atcēla no amata un uzlika partijas sodu, bet ne tik daudz par iestādes resursu izmantošanu, cik par nereaģēšanu uz dažādiem pārvaldes vadošo darbinieku izdarījumiem pārkāpumiem, to skaitā par amorālu uzvedību un dzeršanu. Acīmredzot zināma ietekme bija tam, ka par viņu jau bija žēlojušies un 1973. gadā viņš jau bija kļuvis par kritikas objektu CK plēnumā. Ideoloģiskais sekretārs Drizulis viņu minēja kā piemēru tam, ka vasarnīcas būvē arī priekšnieki, kam ir iespējas izmantot valsts vasarnīcas.⁷²

70. gados vasarnīcu un dārzkopības kooperatīvu skaits strauji pieauga. Administratīvo resursu izmantošana bija skaidri saskatāma, jo labākos zemes gabalus saņēma ietekmīgas un “vajadzīgas” iestādes. Nevar teikt, ka kontrolējošās iestādes šim jautājumam nepievērstu uzmanību, piemēram, 1973. gadā jau pieminētajai “Družbai” un Zinātņu akadēmijas vasarnīcu kooperatīvam “Mežciems”. Izrādījās, ka ZA vasarnīcu kooperatīvā lielākā daļa dalībnieku nebija saistīti ar zinātni,⁷³ bet bija uzņēmumu un pārvalžu priekšnieki un priekšnieku vietnieki, kas varēja būt noderīgi kooperatīvam dažādu

praktisku jautājumu risināšanā. Tā kā sankcijas pret atsevišķiem vadītājiem nedeva rezultātus, 1982. gada 11. maijā LKP CK birojs uzdeva rajonu izpildkomitejām trīs mēnešu laikā veikt visu vasarnīcu un dārza mājiņu inventarizāciju.⁷⁴ Jautājuma izskatīšana birojā balstījās uz LKP CK Partijas orgānu nodaļas, Partijas komisijas un Vispārējās nodaļas sagatavoto kopīgo informāciju, kurā bija plaši aprakstītas dažādas nelikumības, dienesta stāvokļa izmantošana, nosauktas iesaistītās amatpersonas.⁷⁵ Apsekojuma mērķis bija atklāt dažādas blēdības, to skaitā apdzīvojamās platības paplašināšanu uz verandu, pagrabu, bēniņu un saimniecības telpu rēķina, vasaras mājiņu pārbūvēšanu par apkurināmām kapitalām ēkām, kā arī gadījumus, kad vienas ģimenes locekļiem piederēja vairākas vasarnīcas.

Atsevišķu gadījumu izgaismošana un amatpersonu sodīšana lika pārējiem uzmanīties un apdomīgāk izmantot administratīvos resursus savas labklājības uzlabošanai, taču nomenklatūra visumā arvien vairāk "apauga ar mantu". Piesardzīgākie noformēja automašīnas, dārza mājiņas, lauku mājas uz bērniem, vecākiem utt. Sodāma bija spekulācija ar automašīnām, jo nereti dažāda ranga vadītāji izmantoja savu dienesta stāvokli, lai par valsts noteikto cenu pirkto automašīnu pārdotu krietni dārgāk un drīz pēc tam nopirktu jaunu automašīnu.

Vēl viena problēma, kas 70. gados bija kļuvusi par vispārēju parādību, bija dažādu banketu un vienkārši iedzeršanu rīkošana darbvietās, nereti par iestāžu līdzekļiem. 1980. gada augustā LKP CK birojs pieņēma lēmumu par iedzeršanu nepieļaušanu uzņēmumos, iestādēs un sabiedriskās organizācijās.⁷⁶ Tā nebija vietējā iniciatīva, bet gan atbilde uz attiecīgu PSKP CK lēmumu. Turklāt kā Maskavas, tā arī vietējais lēmums bija vispārējs, runa bija par "atsevišķām" parādībām. Kārtības ieviešanas kampaņa nesekoja. Tomēr lēmumi signalizēja, ka problēma pastāv.

Jubileju svinēšana un banketi par valsts līdzekļiem izteikti parādīja, ka viens no komunistu ētikas deklarētajiem principiem – personīgā pieticība – tiek atklāti un pat uzsvērti ignorēti. Laiku pa laikam šādi pasākumi kļūva par iemeslu sūdzībām, kas tika sūtītas Maskavai. Tā 1975. gadā no amata atcēla bagātā zvejnieku kolhoza "9. maijs" priekšsēdētāju Konstantīnu Vītolu, sodīja arī partijas komitejas sekretāru un viņa vietnieku, kā arī izteica aizrādījumu Zvejnieku kolhozu savienības valdes vadībai.⁷⁷ Šajā gadījumā tika inkri-

minēta ne tikai priekšsēdētāja jubilejas svinēšana, bet arī banketi sakarā ar citiem notikumiem, piemēram, kuģu atgriešanos no tāl-jūras zvejas, ārzemju delegāciju uzņemšanu. Tāpat priekšsēdētājs tika vainots dažādos citos pārkāpumos.

Bagātie kolhozi bija sava veida Padomju Latvijas labklājības vizītkarte, jo to biedriem bija laba izpeļņa un dzīves apstākļi. Kolhozi arī brīvāk nekā valsts saimniecības varēja rīkoties ar saviem līdzekļiem, tādēļ tie uzturēja mūzikas grupas un solistus, visāda veida pašdarbības kolektīvus u.tml. Protams, ka tas, ko varēja atļauties bagāto kolhozu priekšsēdētāji, daudziem skauda. Neapmierināto un aizvainoto pietika arī pašos kolhozos, jo šādu kolhozu priekšsēdētāji pārsvarā bija autoritāra tipa vadītāji. Lai veicinātu sava kolhoza labklājību, priekšsēdētājs bieži balansēja uz likuma robežas vai to arī pārkāpa. Kā raksta žurnālists Aivars Berķis: “Kolhozu laikā iedibinātās tradīcijas tagad sauktu par korupciju, par kukuļdošanu, par dienesta stāvokļa ļaunprātīgu izmantošanu... [..] Padomju likumsargiem šajā ziņā bija citāda pieeja: par kukuļdošanu sodīja, ja kāds to darīja, lai vairotu savu personīgo labklājību. Valsts un kooperatīvo struktūru darījumi bija savstarpēja izpalīdzēšana, iniciatīvas stimulēšana – viss kas, tikai ne noziegums.”⁷⁸ Sūdzības par bagāto kolhozu vadītājiem, to skaitā arī Maskavai adresētās, bija parasta parādība, taču tās tikai retumis noveda pie tik smagām sankcijām, kā tas bija K. Vītola gadījumā, vēl jo vairāk tādēļ, ka viņš bija bijušais frontinieks. Iespējams, viņš bija izvēlēts par biedinājumu citiem kolhozu priekšsēdētājiem, turklāt viņa stāvokli pasliktināja tas, ka viņš jau iepriekš bija sodīts par dienesta stāvokļa ļaunprātīgu izmantošanu.

1979. gadā PSKP CK PKK izskatīja anonīmu vēstuli, kas bija saņemta par jubileju svinēšanām Valkas rajonā. Rajona izpildkomitejas priekšsēdētāja L. Leimaņa 50 gadu jubilejā bija rīkots bankets 80 personām, kuras izklaidēja estrādes orķestris un sieviešu vokālais ansamblis. Jubilārs bija saņēmis dārgas dāvanas. Ar līdzīgu vērienu bija svinētas arī partijas komitejas sekretāra A. Inkina 50 gadu un citu vadošo darbinieku jubilejas. Vainīgie tika sodīti, bet sodi bija samērā mēreni – abiem pieminētajiem jubilāriem rājiens, bet rajona pirmajam sekretāram V. Avotam tika izteikts aizrādījums.⁷⁹ Tomēr, kā jau teikts, šāda mēroga jubileju svinēšana nekādā ziņā nebija izņēmums, tā bija tipiska parādība.

Daudzi padomju sistēmas pētnieki uzskata, ka valsts centās dažādos veidos regulēt ģimenes dzīvi.⁸⁰ Tomēr amerikāņu vēsturnieks Jurijs Sļozkins raksta, ka ģimene vispār bija boļševiku politikas vājšais punkts. Partijas organizācijas darbojās pēc teritoriālā un ražošanas principa, pēc šā principa notika arī ideoloģiskais darbs, bet ģimene no šīs sistēmas izkrita. “Teorijā ģimenes dzīve bija sociālistiskās celtniecības neatņemama daļa; praksē ģimene bija autonoma un slēpta no svešām acīm.”⁸¹ Lai gan komunistiskās ētikas principi prasīja pieticību materiālā ziņā, noteikto ienākumu un materiālā nodrošinājuma normu nepārkāpšanu un mērenību personīgajā/ģimenes dzīvē (neaizraušanos ar alkoholu, kārtīgu ģimenes dzīvi, piedalīšanos bērnu audzināšanā), partijas organizāciju redzeslokā ģimenes dzīves problēmas parasti nonāca tikai pēc ģimenes locekļu vai kaimiņu sūdzībām vai arī gadījumos, kad dzeršana un citi sadzīves normu pārkāpumi kļuva publiski un nopietni apdraudēja ne tikai paša vainīgā funkcionāra, bet arī viņa pārstāvētās iestādes reputāciju.

Kara laikā un uzreiz pēc kara partijas–valsts politikā Padomju Savienībā ģimenes nostiprināšanai bija daudz lielāka nozīme nekā pirms kara. Notika pilnīga atteikšanās no 20. gados piekoptās nihilistiskās attieksmes pret ģimeni kā pret “buržuāziskā dzīvesveida” izpausmi. Pieauga sieviešu sūdzību skaits par vīru neuzticību, alimentu nemaksāšanu utt. To izsauca vairāki apstākļi: 1944. gadā pieņemtās izmaiņas likumdošanā, kas padarīja daudz sarežģītāku un dārgāku šķiršanos, vīriešu trūkums pēc kara un tā izraisītā konkurence, ģimenes saišu pavājināšanās kara laikā, kad vīriešiem bieži vien bija radušās jaunas ģimenes utt.⁸² Jāpiebilst, ka nomenklatūras augstākajos slāņos laulības šķiršana sievietei bieži vien nozīmēja ārkārtīgi krasu statusa un labklājības līmeņa pazemināšanos, un, lai to saglabātu vai arī atrietos, ja laulību neizdevās saglabāt, daudzas bija gatavas uz visu, tajā skaitā politiskām denunciacijām, kas gan biežāk vērsās nevis pret dzīvesbiedru, bet pret viņa jauno simpātiju. To ilustrē Inetas Lipšas aprakstītais gadījums, kad dažādām instancēm sūtītās anonīmās denunciacijas 1949.–1950. gadā par iekšlietu ministra Augusta Eglīša sakaru ar kādu jaunāku sievieti galu galā noveda pie viņa atcelšanas no amata.⁸³ Tomēr šķiet, ka tik smagas sekas bija drīzāk izņēmums, kuras izraisīja kādi blakus apstākļi, lai gan visumā šajā laikā nomenklatūras, bet it sevišķi partijas aparāta

darbiniekam šķiršanās bija nevēlams traips biogrāfijā, un tika veicināta vismaz formāla ģimenes saglabāšana, ja tas bija iespējams. Šķiršanās gadījumā obligāta prasība bija materiāli palīdzēt bērniem. Tas attiecās arī uz bērniem no ārļaulības sakariem.

Pēckara gados laiku pa laikam partijas institūcijas pievērsa pastiprinātu uzmanību tam, kā komunisti audzina savus bērnus. Tas bija saistīts nevis ar politisku indoktrināciju, bet gan ar periodiskām pusaudžu un jauniešu noziedzības un huligānisma pieauguma izpausmēm 40.–50. gados. Nereti arī funkcionāru bērni skolā slikti mācījās, klaiņoja, bija iesaistīti noziedzīgos grupējumos utt., un cēlonis ne vienmēr bija nesodāmības apziņa, ko izraisīja vecāku stāvoklis, bet arī vecāku noslogotība darbā, politiskās un saimnieciskās kampaņās.

Partijas – valsts centieni ietekmēt ģimeni pastiprinājās 50. gadu beigās un 60. gadu sākumā. Darba kolektīviem, arodbiedrībām, partijas organizācijām faktiski tika uzlikts par pienākumu piedalīties konfliktu risināšanā, tostarp gadījumos, kad runa bija par vardarbību ģimenē un asociālu uzvedību, arī ar biedru tiesu starpniecību. Tomēr publiska ģimenes konfliktu risināšana radīja zināmu neērtības sajūtu, un partijas pirmorganizācijas no tās centās izvairīties. Likumdošanas izmaiņas, kas padarīja šķiršanos vieglāku, un sabiedrības attieksmes pārmaiņas noteica to, ka arī nomenklatūras aprindās laulības šķiršana un jaunas ģimenes nodibināšana vairs netika vērtēta tik negatīvi kā iepriekš, lai gan visumā attieksme pret to nebija pozitīva. Galvenais bija rīkoties atbilstoši vispārpieņemtajām normām un iztikt bez skandāliem. Tā Rīgas pilsētas Kirova rajona partijas komiteja 1972. gada martā sodīja ar stingro rājienu ar ierakstu kādas pārvaldes priekšnieka vietnieku par “amorālu uzvedību sadzīvē, bezatbildīgu attieksmi pret laulības šķiršanu un noslēgšanu”, bet gadu vēlāk sods bija anulēts, jo “pēdējo laulību ir noformējis, aktīvi piedalās partijas organizācijas sabiedriskajā dzīvē”.⁸⁴

Laulības pārkāpšana nereti kombinējās ar citiem nodarījumiem – dzeršanu, vardarbību ģimenē, nolaidību darbā. Dzeršana nenoliedzami bija viens no visizplatītākajiem netikumiem visus padomju varas gadus. Uzreiz pēc kara tā bija ārkārtīgi bieži sastopama, it sevišķi čekistu, miliču un arī partijas darbinieku vidū. Tā bija pieejamākā relaksācijas forma, īpaši cilvēkiem, kam nebija nekādu hobiju. Augstākā nomenklatūra par dzeršanu, it sevišķi, ja tā

bija saistīta ar citiem nodarījumiem, varēja tikt sodīta pietiekami bargi. Tā 1948. gadā CK birojs mežrūpniecības ministru Jāni Gustsonu sodīja ar stingro rājienu ar ierakstu uzskaites kartītē par dzeršanu un nepartijisku uzvedību, un viņš arī zaudēja ministra amatu.⁸⁵ No Augstākās padomes priekšsēdētāja amata atcēla Aleksandru Mazjēci un 1948. gada 28. septembrī viņam uzlika stingro rājienu ar ierakstu par dzeršanu un politiskās modrības zaudēšanu.⁸⁶

Dzeršana 40. un pat 50. gados ļoti bieži bija saistīta ar šaujamieroču lietošanu un dažādiem vardarbīgiem ekscesiem, jo ne tikai čekistiem un miličiem, bet arī partijas darbiniekiem bija personīgie ieroči. Tā 1947. gadā prokuratūra izmeklēja Viļakas apriņķa komitejas kadru sekretāra Arnolda Lerha vairākkārtēju šaudišanos ar ieročiem dzērumā. Vienā epizodē viņš bija iešāvis kājā savam šoferim. Tomēr Viļakas apriņķa komitejas birojs izlēma, ka “apsūdzība sistemātiskā dzeršanā nav apstiprinājusies, lai gan iedzeršanas laiku pa laikam ir bijušas”, un par neuzmanīgu apiešanos ar ieročiem sodīja ar rājienu ar ierakstu personas lietā.⁸⁷ Viens no gadījumiem, kuru pielāva augsta ranga funkcionārs, bija skandāls ar ieroču pielietošanu, ko Centrāltirgus gaļas paviljona noliktavās dzērumā sarīkoja valsts drošības ministra vietnieks Viktors Kozins. Tas beidzās ar LK(b)P CK biroja 1951. gada 26. oktobra lēmumu atcelt viņu no darba par pļēgurošanu ar padotajiem un sakariem ar apšaubāmas uzvedības sievietēm.⁸⁸ Iespējams, šajā gadījumā soda lielumu noteica ne tikai skandāla publiskais raksturs, bet arī tas, ka tas notika laikā, kad bija sākusies J. Staļina inspirētā kampaņa par kārtības ieviešanu Valsts drošības ministrijā. Ministra Alfona Novika mēģinājums noklusēt skandālu veicināja ministra atcelšanu no amata.

Arī pēc Staļina nāves atbildīgiem ierēdņiem stresa pietika, iedzeršanas turpinājās, bet tās tika institucionalizētas dažādu banketu un citu pasākumu formā. Lai gan LKP CK pirmie sekretāri J. Kalnbērziņš un A. Pelše neaizrāvās ar alkoholisko dzērienu lietošanu,⁸⁹ politika šajā jautājumā viņu laikā maz atšķīrās no attieksmē pret alkoholu daudz pielaidīgākā un askētisku dzīvesveidu nepieņemjošā A. Vosa laikā.

LKP CK Partijas komisijas izziņā par nomenklatūras darbinieku sodīšanas politiku 1972.–1973. gadā ir dots šāds novērtējums: “**vairākas** partijas komitejas, neskatoties uz nopietniem trū-

kumiem **atsevišķu** uzņēmumu un iestāžu vadītāju darbā, morāli ētisko normu pārkāpumiem, kurus pieļauj **daži** vadoši darbinieki, nepietiekami principiāli novērtē šādas parādības, **reizēm** izrāda samierniecisku attieksmi pret darbiniekiem, kas uzvedas nepareizi, kompromitē vadītāja nosaukumu [izcēlumi mani. – D. B.].”⁹⁰ Būtībā tas visai kodolīgi raksturo attieksmi pret partijas ētikas pārkāpumiem 70. gados – tie nekādi netika uzskatīti par sistēmisku parādību.

SECINĀJUMI

Partijas sodiem bija svarīga loma, lai nodrošinātu noteiktu morālo standartu ievērošanu vienīgajā un valdošajā partijā Padomju Savienībā. Galvenā dilemma, ar kuru saskārās kompartija, bija tā, ka, nepastāvot partiju konkurencei un pilsoniskai sabiedrībai, kas varētu kritizēt komunistus par ētisko normu neievērošanu, pastāvīga problēma bija tendence pazemināt standartus. Partijas sodu sistēma bija ierobežojošs faktors totālai morālai degradācijai un neierobežotai varas izmantošanai personīgās interesēs. Cīņai pret ētisko standartu pazemināšanos partijā visumā bija raksturīga kampaņveidība. Kampaņu mērķis bija ne tik daudz izskaust negatīvās parādības vispār, cik tās ierobežot. Kad kāds ētikas normu pārkāpums bija ieguvis tādu izplatību, ka sāka būtiski traucēt partijas prestižam, tika sodīts zināms skaits vainīgo, lai pārējiem atgādinātu, kāda rīcība nav vēlama.

Izņemot ārkārtīgi retus gadījumus, pats sodīšanas fakts un iemesli netika atklāti ne tikai plašākai sabiedrībai, bet bieži vien palika apslēpti arī partijas biedriem, kas nebija tieši iesaistīti jautājumu risināšanā. Slepenībai šajā ziņā laika gaitā bija tendence pieaugt, un nereti Latvijas Komunistiskās partijas CK biroja lēmumos par sodīšanu, kā arī PSKP CK Partijas kontroles komitejas lēmumos par apelāciju izskatīšanas rezultātiem nodarījuma raksturs ir formulēts aptuveni. Plašāka sabiedrība par nomenklatūras pārkāpumiem tika informēta tikai atsevišķos gadījumos un nereti tendenciozi.

Signālus par nomenklatūras veiktajiem partijas ētikas pārkāpumiem kontroles institūcijas ļoti bieži saņēma anonīmu vēstuļu formā, turklāt, neuzticoties vietējām varas iestādēm, sūdzētāji ļoti

bieži vērsās tieši Maskavā. Staļina laikā anonīmo vēstuļu autori, lai panāktu sodīšanu, apsūdzības ļoti bieži pastiprināja ar politiska rakstura pārkāpumiem. Sākot ar 50. gadu vidu, šāda prakse samazinājās, lai gan joprojām signāli par biogrāfijas datu slēpšanu, saka-riem ar politiski nevēlamām personām vai cita veida tīri politiski-kiem pārkāpumiem varēja tikt izmantoti, lai palielinātu apsūdzību svaru. Tomēr 70. gados sūdzības kļuva mazāk politizētas. Priekš-niecības veiktos pārkāpumus sūdzētāji, tajā skaitā arī anonīmās vēstulēs, vairs necentās pastiprināt ar faktiem par biogrāfijas faktu slēpšanu, draudzību ar politiski šaubīgām personām u.tml. Jāpie-bilst, ka partijas institūcijas, kas šīs sūdzības izskatīja, arī necentās atrast šķiriskus motīvus pārkāpumos.

Partijas institūcijas Staļina laikā labprāt sasaistīja saimnieciskus vai sadzīves morāles pārkāpumus ar politiskām apsūdzībām, cenšoties parādīt, ka saimnieciski vai politiski pārkāpumi ir sodāmās personas nepareizas šķiriskās izcelsmes, privātu sakaru vai arī mo-rāla pagrimuma rezultāts. Šāda prakse vēlāk jūtami mazinājās, taču tika lietota 60. gadu sākumā pret cilvēkiem, kurus apsūdzēja “bur-žuāziski nacionālistiskās” novirzēs.

Kompartija nelabprāt iejaucās nomenklatūras privātajā dzīvē, un gadījumos, kad nācās sodīt cilvēkus, kas tika apsūdzēti par ģimenes un sadzīves morāles pārkāpumiem, dzeršanu un citiem tamlīdzīgiem nodarījumiem, tas nereti notika ar vilcināšanos un izvairīgi, it sevišķi, ja runa bija par cilvēkiem, kas sekmīgi pildīja amata pienākumus.

Visizplatītākais partijas ētikas pārkāpums nomenklatūrā bija dienesta stāvokļa izmantošana, kas varēja izpausties visdažādākajās formās: pirmajos pēckara gados nereti kā atklāta laupīšana, vēlāka-jos gados tā visbiežāk izpaudās kā amata dēļ pieejamo valsts re-sursu izmantošana personīgās labklājības vairošanā. Tieši šajā jomā visskaidrāk redzamas nomenklatūras korporatīvās morāles izmai-ņas. 60.–70. gados komunistā–askēta ideāltips jau vairs bija tikai ideoloģiska čaula, un Ņ. Hruščova laikā notikušie mēģinājumi to atdzīvināt izrādījās nesekmīgi. Nomenklatūra vēlējās baudīt savas varas augļus, bet partijas oficiālā morāle, kas nosodīja “apaugšanu ar mantu” un dažādu privilēģiju izmantošanu, arvien vairāk no-nāca pretrunā ar nomenklatūras uzskatiem.

ATSAUCES UN PIEZĪMES

- ¹ Mikhail Voslensky (1984). *Nomenklatura: Anatomy of the Soviet ruling class*. London: Bodley Head.
- ² Mike Bowker (1 April 1985). Nomenklatura: anatomy of the Soviet ruling class. *International Affairs*, 61 (2), p. 320. <https://doi.org/10.2307/2617527>
- ³ Sheila Fitzpatrick (2005). *Tear Off the Masks! Identity and Imposture in Twentieth-Century Russia*. Princeton, N. J.: Princeton University Press; Edward D. Cohn (2009). Sex and the Married Communist: Family Troubles, Marital Infidelity, and Party Discipline in the Postwar USSR, 1945–64. *The Russian Review*, 68 (3), pp. 429–450.
- ⁴ Izziņa par 1971.–1973. gadā sodītajiem nomenklatūras darbiniekiem. *Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts arhīvs* (turpmāk: LVA), PA-2160–35–105, 1.–3. lp.
- ⁵ Turpat.
- ⁶ Kiril A. Iudin (2015). *Vnutripartiinyi kontrol' v SSSR 1930 – nachala 1940-kh gg.: ideino-institutsional'nyi oblik*. Ivanovo; Viktor V. Nikulin (2014). Bolševiki i partiinaia etika: povedencheskie normy, sotsial'nyi kontrol' i vnutripartiinaia povsednevnost' (1920-e gody). *Sotsiodinamika*, 8, s. 26–82. DOI: 10.7256/2306-0158.2014.8.13062. URL: http://e-notabene.ru/pr/article_13062.html
- ⁷ V. V. Kondrashin (2015). “Nomenklaturaia revoliutsiia” v Penzenskom obkome VKP(b) v poslevoennyi period. V kn.: *Sovetskoe gosudarstvo i obshchestvo v period pozdnego stalinizma. 1945–1953 gg.* Moskva: ROSSPEN; prezidentskii tsentr B. N. Eltsina, s. 261–269; A. B. Kononov (2015). Sistema vzaimootnoshenii partiinoy nomenklatury tsentra i regionov v period pozdnego stalinizma: instituty, traditsii, praktiki, 1945–1953 gg. Turpat, 270.–279. lpp.; O. N. Kalinina (2015). Sovetskaia nomenklatura i sistema vnutrikorporativnoi okhranitelnosti v pozdnestalinskii period (1946–1953 gg.). Turpat, 304.–312. lpp.
- ⁸ Sk., piem.: *Represijas Latvijas laukos 1944–1949: Dokumenti un materiāli* (2000). Rīga: Latvijas Valsts arhīvs.
- ⁹ Ineta Lipša (2016). Privātās dzīves uzraudzīšana un kontrole LPSR (1944–1953), izmantojot valsts represīvos mehānismus. Pieejams: https://www.lu.lv/fileadmin/user_upload/lu_portal/projekti/vdkkomisija/120_Lipša_RED_2016-03-03marts_23-30_Privatas_dzives_uzraudzisana_LPSR.pdf
- ¹⁰ Līdz 1952. gada oktobrim – Latvijas Komunistiskā (boļševiku) partija (LK(b)P).
- ¹¹ Līdz 1952. gada oktobrim – Vissavienības Komunistiskā (boļševiku) partija (VK(b)P).
- ¹² Nikulin. Bolševiki i partiinaia etika.
- ¹³ A. A. Sol'tz (1924). O partiinoy etike. V kn.: *Partiinaia etika: Dokumenty i materialy diskussii 20-kh godov*. (Moskva: Izdatel'stvo politicheskoi literatury, 1989), s. 260–261. Tulkojums no krievu val.

- ¹⁴ LKP CK birojā 1980. gadā izskatītās apelācijas. *LVA*, PA-2160-42-37, 1. lp.
- ¹⁵ *Vissavienības Komunistiskās (boļševiku) partijas statūti (vienbalsīgi pieņemti VK(b)P XVIII kongresā)*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 1950, 45.–46. lpp.
- ¹⁶ *Padomju Savienības Komunistiskās partijas statūti*. Pieņēmis partijas XIX kongress. (Daļējus labojumus izdarījis PSKP XX kongress). Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 1958, 10. lpp.
- ¹⁷ *Ustav Kommunisticheskoj Partii Sovetskogo Soiuza*. Moskva: Izdatel'stvo politicheskoj literatury, 1984, s. 28.
- ¹⁸ Sk., piem., LKP CK biroja lēmumu 21.07.1975. *LVA*, PA-101-39-13, 163. lp.
- ¹⁹ LK(b)P CK biroja lēmums 19.08.1952. *LVA*, PA-101-15-63, 218. lp.
- ²⁰ E. Beišāna personas lieta. *LVA*, PA-15500-1-580, 18. lp.
- ²¹ LK(b)P CK biroja sēdes stenogramma 19.08.1952. *LVA*, PA-101-15-63, 223.–224. lp. Tulkojums no krievu val.
- ²² E. Beišāna personas lieta. *LVA*, PA-15500-1-580, 28. lp.
- ²³ Turpat, 34. lp. Tulkojums no krievu val.
- ²⁴ E. Beišāna lieta. *LVA*, PA-2160-20-32, 5. lp.
- ²⁵ Turpat, 12. lp.
- ²⁶ Izziņa par Rīgas pilsētas Kirova rajona partijas organizācijas sastāvu 1979. gadā. *LVA*, PA-106-51-13, 9. lp.
- ²⁷ LK(b)P CK biroja sēdes protokols 29.12.1940. *LVA*, PA-101-1-12, 14. lp.
- ²⁸ Kārlis Gailis (1903–1973), no 1944. gada marta līdz 1947. gada aprīlim CK Partijas kolēģijas sekretārs, pēc tam Augstākās padomes Prezidija (APP) priekšsēdētāja vietnieks, bet no 1948. gada jūlija – APP sekretārs.
- ²⁹ Moisejs Aršs (1911–1984), no 1944. gada aprīļa līdz 1947. gada oktobrim Partijas kolēģijas loceklis.
- ³⁰ Alīda Sīkstule (arī Sīkstulis, 1900–1952), 1945.–1952. gadā Partijas kolēģijas locekle.
- ³¹ Pēteris Plēsums (1895–1968), 1947.–1953. gadā LKP CK Partijas kolēģijas sekretārs, līdz 1960. gada maijam – LKP CK Partijas komisijas priekšsēdētājs.
- ³² P. Plēsuma personas lieta. *LVA*, PA-15500-2-3808.
- ³³ Roberts Ņīsis (1896–1981), 1960.–1973. gadā LKP CK Partijas komisijas priekšsēdētājs.
- ³⁴ Pjotrs (arī Pēteris) Ribaļčenko (1917–2007), 1973.–1985. gadā CK Partijas komisijas priekšsēdētājs.
- ³⁵ Stepans Paljora (1934–1992?), 1985.–1990. gadā LKP CK Partijas komisijas, pēc reorganizācijas Partijas kontroles komisijas, Centrālās kontroles un revīzijas komisijas priekšsēdētājs.
- ³⁶ P. Ribaļčenko parakstīta pavadvēstule 1980. g. aprīlī. *LVA*, PA-2160-42-38, 18. lp.
- ³⁷ LKP CK Partijas komisijas 1973.–1976. gadā sagatavoto jautājumu saraksts. *LVA*, PA-2160-38-59, 1.–3. lp.

- ³⁸ Marta Krustiņšone (1895–1996), PSKP biedre kopš 1912. gada.
- ³⁹ LKP CK Prezidija lēmums 22.01.1963. LVA, PA-101–26–27, 273.–274. lp.
- ⁴⁰ Izziņa par PK, RK partijas komisiju sastāvu un LKP CK Partijas komisijas darbu 1973.–1974. gadā. LVA, PA-2160–36–72, 4. lp.
- ⁴¹ Izziņa par LKP CK Partijas komisijas izskatītajām lietām. LVA, PA-2160–38–59, 7. lp.
- ⁴² Saraksts ar 1948. gadā LK(b)P CK biroja sēdēs sodītajiem komunistiem. LVA, PA-101–11–128, 165.–169. lp.
- ⁴³ LKP CK biroja lēmums 03.08.1979. LVA, PA-101–44–11, 15. lp.
- ⁴⁴ P. Pizāna personas lieta. LVA, PA-15500–2–3753.
- ⁴⁵ V. Ruskuļa personas lieta. LVA, PA-15500–2–7890.
- ⁴⁶ A. Lūriņa personas lieta. LVA, PA-15500–2–2409, 49.–64. lp.
- ⁴⁷ E. Mūkina personas lieta. LVA, PA-15500–2–3008, 33. lp.
- ⁴⁸ LKP CK birojam iesniegts Partijas komisijas slēdziens. LVA, PA-101–37–43, 191.–192. lp.
- ⁴⁹ Jūlijs Beļavnieks (2011). ... *bet tā bija!* Rīga: Trīsdesmit seši, 46., 64., 80., 268. lpp.
- ⁵⁰ Turpat, 274. lpp.
- ⁵¹ LKP Ogres rajona komitejas biroja lēmums 25.11.1970. LVA, PA-4140–31–8, 170. lp.
- ⁵² Ļeņina rajona sodīto nomenklatūras darbinieku saraksts. LVA, PA-2160–35–105, 13. lp. Tulkojums no krievu val.
- ⁵³ J. Lūša (Lūsa) personas lieta. LVA, PA-15500–2–2418, 11.–12. lp.
- ⁵⁴ Turpat, 17. lp.
- ⁵⁵ Partijas kolēģijas slēdziens par Alūksnes apriņķa partijas komitejas lēmumu A. Sluča lietā. LVA, PA-101–12–59, 257. lp.
- ⁵⁶ A. Zandmaņa personas lieta. LVA, PA-15500–2–337, 8., 20. lp.
- ⁵⁷ LK(b)P CK Kadru daļas vadītāja vietnieka Vasiļjeva vēstule Ļeņina rajona partijas komitejas pirmajam sekretāram J. Kacenam 10.12.1947. LVA, PA-101–10–56, 211. lp.
- ⁵⁸ Sīkāk par šiem gadījumiem sk.: Daina Bleiere (1993). Kartīšu sistēma Latvijā 1944.–1947. gadā. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 1, 104. lpp.
- ⁵⁹ LK(b)P CK sēdes stenogramma 05.08.1952. LVA, PA-101–15–63, 59. lp. Tulkojums no krievu val.
- ⁶⁰ LK(b)P Daugavpils apgabala komitejas biroja lēmums 10.07.1952. LVA, PA-101–15–63, 21.–22. lp.
- ⁶¹ LK(b)P CK sēdes stenogramma 05.08.1952. LVA, PA-101–15–63, 59. lp.
- ⁶² LK(b)P CK atbildīgā organizatora Guseva ziņojums CK sekretāriem J. Kalnbērziņam, I. Ļebedevam, F. Titovam un A. Pelšem 16.12.1948. LVA, PA-101–11–128, 144.–147. lp.
- ⁶³ LVA, PA-101–9–36, 252.–253. lp.
- ⁶⁴ VK(b)P CK Partijas kontroles komisijas lēmums 13.05.1948. LVA, PA-2160–32–2, 16. lp.

- ⁶⁵ Lēmums A. Puhovicka apelācijas lietā. *LVA*, PA-2160-32-2, 20. lp.
- ⁶⁶ *LVA*, PA-101-11-18, 63.-64. lp.
- ⁶⁷ LK(b)P CK kadru sekretāra F. Titova vēstule VK(b)P CK Kadru pārvaldes nodaļas vadītāja vietniekam M. Turkinam. *LVA*, PA-101-10-55, 67.-68. lp.
- ⁶⁸ Z. Čaščina personas lieta. *LVA*, PA-15500-2-6359.
- ⁶⁹ Latvijas KP Centrālajā Komitejā. *Cīņa*, 17.09.1960.
- ⁷⁰ LKP CK biroja lēmums 12.07.1974. *LVA*, PA-101-38-19, 138.-139. lp.
- ⁷¹ *LVA*, PA-2160-39-54, 1.-4. lp.
- ⁷² *LVA*, PA-101-37-5, 19. lp.
- ⁷³ Turpat.
- ⁷⁴ LKP CK biroja lēmums 11.05.1982. *LVA*, PA-101-49-14, 9. lp.
- ⁷⁵ Turpat, 57.-60. lp.
- ⁷⁶ *LVA*, PA-101-45-16, 64.-65. lp.
- ⁷⁷ LKP CK biroja lēmums 21.01.1975. *LVA*, PA-101-39-13, 162.-164. lp.
- ⁷⁸ *Alberts Kauls triumfā un traģismā* (2010). Rīga: Jumava, 75. lpp.
- ⁷⁹ LKP CK biroja lēmums 21.11.1979. *LVA*, PA-101-44-14.
- ⁸⁰ Šādu viedokļu izklāstu sk.: Lipša. Privātās dzīves uzraudzīšana un kontrole LPSR (1944-1953), izmantojot valsts represīvos mehānismus.
- ⁸¹ Iurii Slezkin (2019). *Dom pravitel'stva: saga o russkoj revoliutsii*. Moskva: AST, s. 563.
- ⁸² Fitzpatrick. *Tear Off the Masks!*, pp. 240-243, 249-261.
- ⁸³ Lipša. Privātās dzīves uzraudzīšana un kontrole LPSR (1944-1953), izmantojot valsts represīvos mehānismus, 7.-10. lpp.
- ⁸⁴ *LVA*, PA-2160-35-105, 11. lp. Tulkojums no krievu val.
- ⁸⁵ LK(b)P CK biroja 1948. gadā sodīto komunistu saraksts. *LVA*, PA-101-11-128, 165. lpp.
- ⁸⁶ LK(b)P CK biroja protokols 28.09.1948. *LVA*, PA-101-11-16.
- ⁸⁷ LK(b)P Viļakas apriņķa partijas komitejas biroja slēgtās sapulces protokola izraksts. *LVA*, PA-101-10-56, 29. lp. Tulkojums no krievu val.
- ⁸⁸ Izraksts no LK(b)P CK biroja lēmuma V. Kozina personas lietā. *LVA*, PA-15500-2-1290, 6. lp.
- ⁸⁹ Aculiecinieka ieskatu J. Kalnbērziņa un A. Pelšes attieksmē pret dzeršanu un banketiem sk.: Jānis Liepiņš (2008). *Sarkano okupantu orgījas Latvijā*. Rīga: Domas spēks, 223.-228. lpp.
- ⁹⁰ *LVA*, PA-2160-35-105, 5. lp. Tulkojums no krievu val.

COMMUNIST ETHICS AS AN INSTRUMENT
OF CONTROL OF *NOMENKLATURA* CONDUCT IN
THE POLICY OF THE LATVIAN COMMUNIST PARTY
(1944–1982)*

Daina Bleiere

Dr. hist., senior researcher of the Institute of History of Latvia, Latvian University.

Research interests: the Latvian history of the 20th century, impact of the Soviet regime on the society of Latvia

The paper deals with a problem that so far has not come under scrutiny in historiography of Latvia – a system of control and punishments established by the Communist Party in order to regulate the conduct of *nomenklatura*. The paper is based on archives of institutions of the Latvian Communist Party, and it analyses the fundamental principles of the Party ethics, punishments and controlling institutions, as well as developments of the policy of penalties for such violations of the Party ethics as loss of class vigilance, abuse of power for personal benefit and breaches of social life morality.

Key words: Party ethics, *nomenklatura*, Party control, principle of class awareness, abuse of power for personal benefit, social life morality.

Summary

The basic ethic principles of conduct of the Communist Party member, which were obligatory for the Latvian Communist Party member in 1944–1982, were formulated in the Soviet Union in the 1920s, they were based on the class principle, and this meant that ethical was everything that helped the Party to reach its goals. Drinking, adultery, using one's official position for personal benefit etc. were unethical not because such behaviour was immoral from the universal ethical point of view, but because it could be an obstacle for the effectiveness of a person in building of communism. Already in the 1920s, a system of the Party punishments and control institutions started to develop.

The aim of the paper is to show how the system of punishments and control was run by the Latvian Communist Party in combatting violations

* The article has been worked out within the framework of the Research Programme "Territory of Latvia as an Area of Interaction of Various Cultural Spaces, Religious, Political, Social and Economic Interests for Prehistory to Present-Day".

of norms of the Party ethics in 1944–1982. This problem so far has not been researched enough in the Latvian historiography. The article is based mainly on three main collections of the Latvian State Archives: collection of the Latvian Communist Party (LCP) Central Committee (CC) (PA-101), collection of the *nomenklatura* personal files (PA-15500) and collection of the LCP CC Party Commission (PC).

Although the Party statistics is incomplete and contradictory as regards penalties of *nomenklatura*, available materials show that for the LCP members and candidates in general the most frequent reason for punishment were breaches of everyday behaviour: drinking, adultery, family violence, etc. For *nomenklatura* the most part of punishments was for dereliction of official duties. A comparatively small number of functionaries were punished for breaches of the Party ethics such as lack of class awareness, use of official position for personal benefit, drinking, immoral behaviour in personal life.

In the first post-war years hiding of biographical data and connections with “class enemies” were very widely interpreted and often used as an excuse for Party punishments and exclusion from the Party. It was widely used by authors of anonymous complaints in order to increase the weight of accusations induced by neglecting job duties or family conflicts. After Stalin’s death, the number of such cases decreased. It should be mentioned that the attitude of Party institutions in cases when hiding of undesirable information about some functionary was proved, depended on the position of and attitude to the accused person. In some cases, especially at the beginning of the 1960s, during purges of national communists such facts were actively hunted for by the CC. For example, against the chief editor of the Party newspaper *Cīņa* (Struggle) Pāvils Pizāns such accusations were used in combination with other reproaches, but in the case of the 1st secretary of Latvian Komsomol Vladislavs Ruskulis it was the lone reason for discharge. It is possible indeed that anonymous charges against national communists in some cases were not signals from below, but were inspired by the CC.

The use of one’s official position for personal benefit was one of the main transgressions of *nomenklatura* immediately after the war on all levels – from county and district level to the government and the Central Committee. Even some high-level CC functionaries were discharged, expelled from the Party and even criminally persecuted for looting of furniture and other movable property. However, it seems that punishments were not severe, and general attitude of the CC in cases of abuse of power for personal benefit was rather mild if the accused person was considered

to be effective in carrying out “the Party line”. In the 1950s, when the selection of cadres became more orderly, cases of abuse of power became rarer.

One of constant charges were building of houses and *dachas* by functionaries making use of state resources and using their official position. In 1960, Khrushchev attempted to solve this problem by the campaign aim of which was to force the Party and state officials to give up their private houses and *dachas* under the threat of expelling from the Party. However, this campaign was short-lived, and in the 1970s *dachas* became very widespread among functionaries. Different abuses of regulations of building of houses and *dachas* on several occasions in the 1970s came under the scrutiny of the Party control institutions. In most cases it was the result of anonymous complaints sent to Moscow. In the 1970s, very widespread became also other forms of using of state resources for personal benefit, for example, building saunas and recreation centres which were used by all employees, but head managers often had special privileges in using them. Also big celebrations of jubilees of officials became usual.

Use of office privileges and state resources for personal benefit was a field in which changes in *nomenklatura's* corporate morality are most visible. The ideal type of an ascetic communist increasingly developed into an empty shell. Although Khrushchev tried to revive this ideal type, his attempt failed. In the 1970s, the moral standards of *nomenklatura* in Latvia, as well as in the Soviet Union at large, became more lax. The Party penalties served mostly as some kind of security valve, in order to preserve morals of the regime's administration from total collapse.

Family scandals, adultery, drinking and other offenses of the social life morality were not considered suitable for officials, but the Party control system was rather evasive as regards the control of officials' behaviour at private, if it was not scandalous and was not publicly exposed.

Indeed, the Party penalties had an important role in maintaining at least a certain level of ethical standards in the Latvian Communist Party and in the selection process of the *nomenklatura*. But the reaction to breaches of the Party ethics was rather reactive: authorities mostly responded to campaigns started by Moscow or to anonymous complaints. Problems were addressed on the case-to-case basis and in secrecy. In most cases only institutions and persons directly involved had full knowledge of the substance of offence. Such secrecy helped to maintain an image of power of the Party control and penalties' system, but its main aim was to create an impression that breaches of the Party morality were not common.

LIETUVAS LATVIEŠU TĒLS LIETUVAS UN LATVIJAS PIEROBEŽĀ

Aukse Noreikaite

Vītauta Dižā universitātes Kultūru studiju katedras etnoloģijas doktorante.
Disertācijas tēma: Lietuvas un Latvijas pierobeža: etniskās identitātes izpausmes 20. gs. – 21. gs. sākumā.

Lietuvas un Latvijas pierobeža tiek uzskatīta par vienu no mierīgākajām pierobežām. Lietuvas pusē jau dažus gadsimtus dzīvo latvieši, kurus kopā ar lietuviešiem varētu saukt par senajiem, kā arī vietējiem šīs pierobežas teritorijas iedzīvotājiem. Raksta pamats ir 2011.–2018. gadā lauka pētījumos savāktais materiāls Lietuvas un Latvijas pierobežā – Palangas pilsētā, Skodas, Pakrojas un Biržu rajonā. Veicot pētījumu, tika ievērots, ka lietuvieši un latvieši vieni par otriem runā, izmantodami pretstatus – “mēs” un “viņi”, uzsvērdami citādību, atšķirību, tomēr tajā pašā laikā ievērojot abu tautu līdzību. Ar šo rakstu mēģināts noskaidrot, kāds latviešu tēls atklājas Lietuvas un Latvijas pierobežas lietuviešu stāstos, kādas ir latviešu citādības iezīmes un kādi iemesli varēja ietekmēt lietuviešu viedokli par latviešiem.

Atslēgas vārdi: Lietuvas un Latvijas pierobeža, Lietuvas latvieši, lietuviešu un latviešu savstarpējās attiecības.

IEVADS

Etnisko grupu savstarpējo attiecību tēma līdz šim brīdim nav zaudējusi savu aktualitāti. Valstu nomalēs vai pierobežas teritorijās tautu savstarpējām attiecībām ir raksturīga saspilētība, konflikt-situācijas, taču Lietuvas un Latvijas pierobeža vienmēr tikusi uzskatīta par vienu no mierīgākajām pierobežas teritorijām. Tomēr vēstures gaitā ir bijuši nelieli politiskie un sociālie konflikti, saspilētība, kā arī ikdienišķas sadzīviskas nesaskaņas, kas arī veidojušas priekšstatus par šīs pierobežas teritorijas etniskajām grupām.

Lietuvas un Latvijas pierobežas joslā, kas atrodas Lietuvas pusē, līdz šim blakus lietuviešiem dzīvo kaimiņtauta – latvieši. Lietuvā viņi visvairāk sastopami pierobežas teritorijā, kā arī lielākās pilsētās. Lietuvieši un latvieši pieder pie baltu tautām, un viņiem ir gan

līdzīga kultūra, kas var palīdzēt savstarpējā komunikācijā, gan atšķirības, kas var to traucēt.

Raksta **objekts** ir Lietuvas un Latvijas pierobežā (Lietuvas pusē) dzīvojošo lietuviešu viedoklis par latviešiem. **Mērķis** – izanalizēt, kāds latviešu tēls atklājas Lietuvas un Latvijas pierobežas lietuviešu stāstos. **Uzdevumi**: 1) izanalizēt, kā pierobežas lietuvieši raksturo vietējos latviešus; 2) izanalizēt latviešu citādības iezīmes; 3) atklāt, kādi iemesli ietekmējuši attiecīgo lietuviešu viedokli par latviešiem.

Vēstures avoti un izmantotās pētniecības metodes. Raksts balstās uz lauka pētījumu materiālu, ko autore savākusi 2011.–2018. gadā dažādās Lietuvas un Latvijas pierobežas vietās – Palangas pilsētā, Skodas, Jonišķu, Pakrojas un Biržu rajonā. Izmantojot daļēji strukturētas intervijas, kā arī brīvas intervijas metodes, tika aptaujāti 135 respondenti (48 latvieši un 87 lietuvieši), kuru vecums un izglītības līmenis bija atšķirīgs. Ar respondentiem tika runāts gan par savstarpējām attiecībām Lietuvas un Latvijas pierobežā, gan par viņu pašidentitātes jautājumiem. Īpaši svarīgi bija interviju virzīt brīvi, ļaujot respondentam runāt par to, ko viņš grib, lai varētu atklāt dažādas dzīves situācijas, dzīves notikumus, kuros parādās attiecības ar citu etnisko grupu iedzīvotājiem. Tomēr tika uzdoti arī konkrēti jautājumi par to, ar ko lietuvieši atšķiras no latviešiem. Šajā rakstā galvenokārt izmantoti lietuviešu stāsti un apkopots tikai Palangā, Skodas, Žeimes un Biržu apkārtnē savāktais materiāls, jo šajās vietās tika aptaujāts vairāk abu tautību respondentu. Rakstā tikai epizodiski parādās latviešu respondentu domas, jo tā varētu būt cita raksta tēma. Savāktais etnogrāfiskais materiāls glabājas Vītauta Dižā universitātes Kultūru studiju katedras rok-rakstu glabātavā (tālāk VDU ER), lietu numuri 2289, 2661. Kā papildus materiāls izmantotas avīzes “Šiaulių naujienos”, “Biržų žinios”, kur atspoguļojas dzīve Ziemeļlietuvas rajonos starpkaru posmā.¹

Rakstot tika izmantota gadījumu analīzes, interpretācijas, salīdzinošā pētījuma metode. Savāktais materiāls tika apkopots, izmantojot norvēģu sociālantropologa Fredrika Barta (*Fredrik Barth*) pieeju. Latviešu un lietuviešu sadzīvošana un citāda vērtēšana Lietuvas un Latvijas pierobežā tika analizēta, ievērojot to, kā konkrētās tautas pārstāvji novelk robežu starp sevi un citiem, kā viņi saprot paši sevi un *citū*.²

Pētījumu apskats. Ilgu laiku Lietuvas latviešu tēma Lietuvā bijusi politiski neērta – gan nacionālisma laikmetā, kad tika īstenoja lituanizēšanas politika, bet Lietuvas un Latvijas pierobežas iedzīvotāji vairāk nostājās latviešu pusē, gan arī padomju laikā, kad Lietuvas un Latvijas pierobeža nevarēja atspoguļot trūcīgo zemnieku grūto dzīvi, jo Latvijas tuvums bija sekmējis labāku ekonomisko stāvokli nekā citos Lietuvas rajonos. Tātad, runājot par pētījumiem, jāņem vērā arī politiskais konteksts. Starpkaru posmā kā Lietuvā, tā Latvijā etnoloģisko pētījumu mērķis bija izziņāt vietējās kultūras. Šiem pētījumiem bija ne tikai akadēmiska, bet arī politiska nozīme – apliecināt konkrētās tautu savdabību un pamatot tās pastāvēšanas nepieciešamību neatkarīgā valstī. Līdz ar to etnisko minoritāšu pētījumiem nebija lielas nozīmes, vēl vairāk – tie varēja pat kavēt toreizējās nacionālās valsts politikas īstenošanu. 20. gs. pirmajā pusē īpaši svarīgs bija Lietuvas un Latvijas robežjautājums. Var apgalvot, ka robežas novilkšanas komisijas iniciētās aptaujas ir pirmais nopietnais Lietuvas un Latvijas pierobežas iedzīvotāju pētījums, kam bija jāņem vērā iedzīvotāju etniskā piederība. Tomēr Lietuvas un Latvijas aptauju statistikas dati par piederību bija atšķirīgi.³ No Lietuvas puses tika mēģināts pierādīt, ka Lietuvas un Latvijas pierobežā vairumā dzīvo lietuvieši vai pārlatviskoti lietuvieši, un starpkaru Lietuvas valsts vara veica lituanizēšanas politiku arī attiecībā uz Lietuvas latviešiem.

Lietuvā viens no svarīgākajiem Lietuvas un Latvijas pierobežas punktiem bija piejūras josla – Palangas un Sventājas zona, kas 1921.–1923. gadā bija vienīgā izeja uz jūru. Tolaik nozīmīgi kļuva arī pētījumi par no Latvijas saņemto Palangu, piemēram, lietuviešu sabiedriskais darbinieks, vēstures pētnieks un ārsts Jons Basanavičs (*Jonas Basanavičius*) 1922. gadā publicēja pētījumu par Palangas novadu. Šajā grāmatā viņš izmantojis dažādu arhīvu datus, tomēr dažreiz tos neprecīzi interpretējis, īpaši rakstīdams par Būtiņģes latviešiem. Savā darbā viņš ievietoja arī nelielu rakstu no preses par to, ka vietējie latvieši priecājas, ka Palanga tagad piešķirta Lietuvai, un vēl no sevis pievienojis komentāru, kas balstās uz A. Bilenšteina pētījumiem, ka Būtiņģes latvieši “ir pārlatviskojušies lietuvieši, jo vēl pirms simts gadiem visā platībā līdz Bārtas upei un tālāk uz ziemeļiem runāts lietuviski”⁴ 1925. gadā pētījumu par Palangas novadu, ko bija pasūtījusi Lietuvas Lauksaimniecības minis-

trija, lai izzinātu vispārīgo situāciju jaunajā novadā, veicis fiziķis un novadpētnieks Igns Končus (*Ignas Končius*) un viņa palīgs Viktors Roķis (*Viktoras Ruokis*). Vākt etnogrāfisko materiālu I. Končus bija iemācījies no slavenā valodnieka un arheologa Eduarda Voltera (*Eduardas Volteris*). Palangas novads I. Končum bija labi pazīstams, un šajā pētījumā tika vērsta uzmanība arī uz latviešu tautības iedzīvotājiem, atzīmēts, ka etniskā identitāte Palangas novadā labi saglabājusies tieši reliģisko atšķirību dēļ. Tāpat tika minētas kultūras ietekmes, aprakstīts iedzīvotāju fiziskais tips, rakstura īpašības, nodarbošanās. Īpaši vērtīgi ir katra ciemata iedzīvotāju saraksti, kur fiksēta nodarbošanās un tautība, un šajos sarakstos vērojami daudzi latviešu tautības Palangas apkārtnes iedzīvotāji.⁵

Tomēr vislielākās problēmas bija saistītas ar Kuršu kāpu kursenieku etnisko grupu, kas starpkaru laikā pat izraisīja Lietuvas un Latvijas valstu konfliktus: lietuvieši pārmetuši latviešiem, ka viņi gribot kurseniekus latviskot un padarīt par latviešu minoritāti Lietuvā, savukārt latvieši apgalvojuši, ka lietuvieši neko nedarot un kursenieki drīz būs pārvācoti.⁶ Līdz ar to tajā laikā parādījās daudz gan Lietuvas, gan Latvijas zinātnieku pētījumu par kurseniekiem. Raksta tēmai ir svarīgi darbi, kuros atspoguļojas starpetniskās attiecības, piemēram, valodnieks Juris Plāķis ievērojis sociālo atšķirību starp kurseniekiem zvejniekiem un zemniekiem lietuviešiem, kas dzīvojuši otrpus Kuršu jomai. Jānis Endzelīns pievērsis uzmanību tirdzniecības sakariem un nonācis pie atziņas, ka tajās vietās, kur dzīvo lielāks skaits lietuviešu, starp kurseniekiem dominē lietuviešu valoda, tomēr viņš arī runā par viņu savdabību un par to, ka viņi paši sevi neuzskata par latviešiem.⁷ Savukārt lietuviešu zinātniekiem bijis svarīgi runāt par senajiem vietējiem iedzīvotājiem⁸ – lietuviešu ciltīm, un tika pausts uzskats, ka ziemeļkurši ir pārlatviskojušies, bet dienvidkurši – pārlietuviskojušies,⁹ kā arī vispār uzsvērtā kursenieku kultūras līdzība lietuviešiem.¹⁰

Viens no svarīgākajiem starpkaru laikā ir pētījums, ko veicis latviešu sabiedriski politiskais darbinieks, statistiķis, publicists Mārgers Skujenieks, analizēdams migrācijas jautājumus abpus Lietuvas un Latvijas robežai. Viņš norādījis, ka jau kļaušu laikos notikusi aktīva latviešu emigrācija uz Kauņas guberņu un lietuviešu uz Kurzemi, un akcentējis, ka šie bēgļi, negribēdami atšķirties no vietējiem iedzīvotājiem, ātri asimilējušies.¹¹

Runājot par Lietuvas un Latvijas pierobežas Lietuvas latviešu kopienām, nozīmīga ir sabiedriskā darbinieka, rakstnieka, vēsturnieka Vilberta Krasnā aprakstoša rakstura grāmata par latviešu kolonijām ārzemēs. Tajā rūpīgi reģistrētas visas latviešu apdzīvotās vietas Lietuvā (visvairāk Lietuvas un Latvijas pierobežā), īsi aprakstīti latviešu apmešanās stāsti un novērtēta katras kolonijas toreizējā latviešu valodas un kultūras situācija.¹² Tātad starpkaru posmā gan Lietuvā, gan Latvijā vislielākā uzmanība tika veltīta tam, lai nostiprinātu etniskās majoritātes robežas un kultūru.

Padomju laikā veiktie etnogrāfiskie pētījumi daļēji turpinājuši starpkaru perioda tradīcijas, un pētniecības objekts Lietuvā bija lietuviešu tautas kultūra, bet Latvijā – latviešu. Lietuviešu literatūrā Kuršu kāpu kursenieki “pārvērtās” vienkārši par zvejniekiem,¹³ savukārt Lietuvas un Latvijas pierobežas teritorijas etnogrāfiskie pētījumi nav varējuši atspoguļot padomju realitāti un atkal kļuvuši neērti. Pateicoties Lietuvas lauksaimnieku sakariem ar Latviju, šajā zonā bijusi progresīva lauksaimniecība un iedzīvotāju sadzīve. Kaut daži Lietuvas un Latvijas etnogrāfi rakstījuši par lietuviešu un latviešu tautu mijiedarbību (celtniecībā, zemkopībā, biškopībā, piensaimniecībā, folklorā u.tml.), tomēr daudz plašāk etnisko jautājumu tēmas atspoguļotas valodnieku darbos. No vēsturniekiem vajadzētu pieminēt latviešu trimdas mācītāju Edgaru Ķiploku, kurš aprakstījis Lietuvas latviešu evaņģēliski luteriskās draudzes.¹⁴

Pēc Lietuvas un Latvijas neatkarības atjaunošanas, no vienas puses, vēl vairāk aktivizējās etniskās majoritātes, īpaši identitātes pētniecība, bet, no otras puses, aizsākās interese arī par citu etnisko grupu kultūru un viņu identitātes jautājumiem. Runājot par Lietuvas latviešu pētījumiem, jāievēro, ka gan Lietuvas, gan Latvijas pētnieki visvairāk pievērsa uzmanību jau starpkaru posmā uzsāktajai Sventājas un Kuršu kāpu kursenieku izpētei. Lauka pētījumus veikuši dažādu nozaru zinātnieki, publicēti darbi par Kuršu kāpu kursenieku¹⁵ un Sventājas latviešu/kursenieku/kuršu valodu, kultūru un etniskās identitātes jautājumiem.¹⁶ Tomēr izrādījās, ka lietuviešu etnologiem tādi pētījumi bija pārāk sarežģīti. Piemēram, Vītis Čubriņskis (*Vytis Čiubrinskis*) 1993. gadā bija organizējis ekspedīciju uz Sventāju ar mērķi izpētīt kursenieku identitāti, taču pētījumi plašāk neattīstījās, jo radās grūtības sazināties ar informantiem, nācās konstatēt, ka pētniekiem ir jāzina latviešu valoda.

Pētījumus veikuši galvenokārt Viļņas Universitātes studenti, un no viņu publikācijām var secināt, ka viņi līdz galam nav izpratuši Sventājas latviešu identitātes specifiku, kā arī nav centušies to plašāk analizēt. No otras puses, kā rakstījis ekspedīcijas vadītājs, viņi saskārās ar lauka pētījumu problēmām – valodas, reliģijas barjeru, negatīvu “svešinieka” stereotipu,¹⁷ kas labi atklāj, kāpēc Lietuvas etnologi vēlāk Lietuvas latviešu etnogrāfisko izpēti nav veikuši.

Lietuvas latvieši no citiem rajoniem tādu zinātnieku uzmanību kā kursenieki/kurši nav sagaidījuši, un vispār var teikt, ka interese par viņiem radās tikai 21. gs. sākumā. Visplašāko Lietuvas latviešu identitātes pētījumu ir veikusi vēsturniece Vilma Akmenīte (*Vilma Akmenytė*), kura 2008. gadā aizstāvējusi doktora disertāciju par Lietuvas latviešu etniskās identitātes izpausmi un attīstību starpkaru laikā, aplūkojusi viņu reliģisko un sabiedrisko dzīvi.¹⁸ Starpkaru laika Lietuvas latviešu etniskās identitātes īpatnības pētījis arī lietuviešu vēsturnieks Benedikts Šetkus (*Benediktas Šetkus*), kurš analizējis latviešu skolu nozīmi konkrētajā reģionā.¹⁹ No latviešu zinātniekiem par šo tēmu nedaudz rakstījis Jānis Bērziņš²⁰ un ievērojami plašāk – vēsturnieks Ēriks Jēkabsons.²¹ Lietuvas latviešu baptistu vēsturi apkopojis bīskaps Jānis Tervits.²² Par mūsdienu Lietuvas latviešu identitātes jautājumiem jau ir rakstījusi šī raksta autore – gan par Viļņas un Kauņas latviešiem,²³ gan par Lietuvas un Latvijas pierobežā dzīvojošiem.²⁴ Pamazām Lietuvas latvieši kļūst interesanti arī citu nozaru pētniekiem, piemēram, ģeogrāfs Vidmants Daugirds (*Vidmantas Daugirdas*) Ziemeļlietuvā mēģinājis izdalīt Lietuvas latviešu kultūras reģionu. Zinātnieks apgalvo, ka latviešu dzīvošanas areāls kļūst mazāks, bet latviešu etniskā minoritāte akulturācijas un asimilācijas ietekmē pamazām iznīkst, un atzīst, ka tas ir liels zaudējums Lietuvas kultūras dažādībai.²⁵

Vēsturnieks un arheologs Ernests Vasiļausks (*Ernestas Vasiļauskas*) izpētījis Jonišķu novada muižu vēsturi un pievērsis uzmanību Dundurmuižas kalpu latviešu (dundurnieku) kultūras savdabībai – no vietējiem lietuviešiem viņi atšķirušies ar citādu dzīvesveidu, reliģiju, ieražām, izlokšni un sadzīvi.²⁶ Zinātnieks devis ierosmi arī citiem Lietuvas, kā arī Latvijas Universitātes pētniekiem veikt pētījumus par dundurniekiem un viņu folkloru. 2017. un 2018. gadā sarīkotas etnogrāfiskās ekspedīcijas, izveidots liels digitālais arhīvs²⁷ un pētījumu rezultātus plānots publicēt rakstu krājumā.²⁸

Lietuvas latviešu tēma tiek aktualizēta arī multikulturālisma kontekstā, etnisko attiecību pētījumos. Nozīmīgu pētījumu trijās Lietuvas pierobežas mazpilsētiņās veikuši Viļņas Universitātes Kauņas Humanitāras fakultātes Sociokultūras pētījumu centra zinātnieki, kas, balstoties uz pierobežas mazpilsētiņu iedzīvotāju naratīviem, mēģinājuši atklāt šo vietu kolektīvo atmiņu, identitāti un dažādu tautu sadzīvošanu. Lietuvas un Latvijas pierobežu pētījumā reprezentēja Žeimes mazpilsētiņa, kur tika aprakstītas Žeimes latviešu etniskās identitātes iezīmes, konstatēts, ka, salīdzinot ar izpētīto Lietuvas un Polijas mazpilsētiņu, Žeimē tautu attiecības ir mierīgākas un divas kopienas ilglaicīgi sadzīvojušas viena ar otru.²⁹

Tautu attiecībām uzmanību pievērsuši arī citi zinātnieki, piemēram, nelielu pētījumu par Žeimes (Pakrojas raj.) un Nemunēles Radvilišķu (Biržu raj.) iedzīvotājiem veicis kultūras antropologs Virģinijs Savukīns (*Virginijus Savukynas*). Analizēdams etnokonfesionālās attiecības dienvidaustrumu Lietuvā, viņš tās salīdzinājis ar etnokonfesionālajām attiecībām Ziemeļļietuvā un secinājis, ka līdz nacionālisma ērai lielāka nozīme bijusi reliģiskajai identitātei. Tādā veidā Lietuvas un Latvijas pierobežā dzīvojošajiem lietuviski runājošajiem katoļiem latviski runājošie luterāņi bija sveši un lietuviski runājošie reformāti nešķīta savējie, savukārt latviski runājošie katoļi viņiem nebija tik sveši.³⁰ Vēsturniece V. Akmenīte apgalvo, ka lietuviešu un latviešu tautu tuvināšanu starpkaru posmā sekmējušas organizācijas, kas darbojās pierobežā un rikoja kopīgus pasākumus, sporta sacensības.³¹

Zvejnieku un zemnieku kultūras attiecības Rietumlietuvas folklorā pētījusi Daļa Kiseļūnaite (*Dalia Kiseliūnaitė*), kura uz šo tēmu mēģinājusi skatīties caur pretstatiem “savējais” un “svešais”. Viņa ievērojusi, ka Kuršu kāpās atnācēji no Kurzemes asimilējuši lietuviešus, vāciešus un pārvācojušos prūšus un reprezentējuši zvejnieku kultūru, savukārt tie, kas ienākuši sauszemē, asimilējušies ar lietuviešiem, kas pārstāvējuši zemnieku kultūru. Zinātniece atklājusi, ka folklorā zvejnieku un zemnieku attiecības atspoguļojas divējādi: 1) svešais, kas neprot strādāt mūsu darbus, kas citādi dzīvo un runā, ir noslēpumains un bīstams; 2) svešais ir komisks un muļķīgs.³² Tāpat viņa konstatējusi, ka kursenieku folklorā spilgtāk atspoguļojas sociālie nekā etniskie kontrasti.³³ Etnologs Žilvītis Šaknis (*Žilvytis Šaknis*) arī ievērojis, ka Lietuvas un Latvijas pie-

robežā starpkaru posmā jauniešu savstarpējās attiecībās lielu lomu spēlējis mantiskais jeb sociālais stāvoklis, tomēr lietuviešu un latviešu jauniešu attiecības bijušas draudzīgas un miermīlīgas.³⁴

Balstoties uz etnogrāfisko materiālu, miermīlīgas lietuviešu un latviešu attiecības apliecinājis lietuviešu valodnieks Alvīds Butkus (*Alvydas Butkus*),³⁵ tomēr viņš arī izpētījis, ka lietuviešu folklorā un etnogrāfijā latvieši tiek uzskatīti par burvjiem, vārdotājiem, anekdotēs viņi ir skopi un savtīgi, kā arī viņiem ir dota negatīvas konotācijas iesauka “zirga galva”.³⁶ Etnoloģe Laima Anglickiene (*Laima Anglickienė*) analizējusi lietuviešu folkloru par cittautiešiem un atklājusi, ka folkloras piemēru, kur būtu minēti latvieši, ir pierakstīts nedaudz un visvairāk tie nāk no Lietuvas un Latvijas pierobežas vietām. Lietuviešu folklorā latvieši visbiežāk tiek minēti kā burvji un krāpnieki.³⁷

Viens no jaunākajiem darbiem, kas daudz vairāk atklāj pierobežas cilvēka identitātes specifiku, ir Vidas Savoņakaites (*Vida Savoņakaitė*) raksts, kurā viņa mēģinājusi paskatīties uz Lietuvas pierobežu lietuvieti un noskaidrot ne tikai viņa tieksmi identificēties ar kādu tautu vai tautām, bet arī to, kā viņš jūtas, dzīvodams pierobežā starp *citiem*. Zinātniece balstās arī uz Lietuvas un Latvijas pierobežā fiksētiem gadījumiem un secina, ka dažādu Lietuvas pierobežu telpa atspoguļo etnisko grupu labu sadzīvošanu.³⁸

Lietuviešu un latviešu savstarpējās attiecības Lietuvas un Latvijas pierobežā (Lietuvas pusē) jau iepriekš ir analizējusi arī šī raksta autore. Viņa ir nonākusi pie secinājuma, ka lietuviešu un latviešu attiecības bijušas daudzveidīgas un visās četrās teritorijās, kurās veikti lauka pētījumi, tās ietekmējuši dažādi faktori – gan reliģiskie, gan sociālekonomiskie.³⁹ Pētītas arī pārrobežu lietuviešu un latviešu attiecības Žeimes seņūnijā, Rundāles un Īslīces pagastā.⁴⁰

Kaut zinātnisku darbu par Lietuvas latviešiem ir daudz, tomēr šīs grupas tēla analīze galvenokārt balstīta uz folkloras materiāliem. Padziļinātu etnogrāfisko pētījumu par etnisko grupu uzskatiem vienai par otru un to savstarpējām attiecībām pierobežā ikdienas komunikācijas līmenī vēl trūkst. Pētījumi par lietuviešu un latviešu attiecībām ikdienas dzīvē varētu būt aktuāli gan pašiem pierobežas iedzīvotājiem, kas palīdzētu saprast citam citu, iesaistoties kopīgos pārrobežu projektos, gan arī abu valstu politiķiem, veidojot nākotnes diplomātiskās attiecības.

LIETUVAS UN LATVIJAS PIEROBEŽAS
VĒSTURISKAIS FONS UN LATVIEŠA TĒLS
ATŠKIRĪGOS NOVADOS

Tiecoties saprast iemeslus, kuru dēļ izveidojās attiecīgi etnisko grupu tēli, ļoti svarīgi ir vērst uzmanību uz konkrētās vietas socio-kulturālo vidi, ir jāzina Lietuvas un Latvijas pierobežas vēsturiskais konteksts un te notikušie etniskie procesi. Lietuvas un Latvijas sauszemes robežas garums ir 588 kilometri, šī teritorija aptver divus Lietuvas etnogrāfiskos reģionus – Žemaitiju un Aukštaitiju, kuriem ir dažāda vēsture un reģionālās īpatnības. Analizējot dažādās vietās savākto materiālu, tika ievērots, ka tam ir reģionālas iezīmes un tajā atklājas dažādi latviešu tēli – gan pozitīvais, gan negatīvais. Latviešu tēla izveidei ļoti svarīgas ir arī starpetniskās attiecības, ko autore jau ir analizējusi rakstā lietuviešu valodā,⁴¹ un šeit pārrunāsim tikai dažus aspektus, kas palīdzējuši izveidoties dažādiem latviešu tēliem.

Runājot par pozitīvo latvieša tēlu, vispirms ir jāsaka, ka tas izveidojies, ilgu laiku abām etniskajām grupām dzīvojot kopā. Daudzi lietuvieši latviešus, kuri jau vairākas paaudzes dzīvojuši tajā pašā vietā, uzskatījuši par vietējiem, tāpēc tie, viņuprāt, ir arī *savējie*: “Nu, ka viņi [latvieši. – A. N.] vienalga kā lietuvieši bijuši, vienalga jau te tik gadu nodzīvojuši, uzbūvējuši un jau pilnīgi kā lietuvieši jau” (sieviete, dz. 1941. g., VDU ER 2289/76). Jāpievērš uzmanība, ka pierobežā dzīvojušie latvieši arī bieži uzsvēruši, ka viņi ir vietējie iedzīvotāji: “Ja sāksi politiski – mēs būtu izceļotāji, bet mēs esam vietējie vienkārši” (vīrietis, dz. 1946. g., VDU ER 2289/5). Daži latvieši pat nevarējuši pateikt, no kurienes ir atnākuši viņu senči – Lietuvas pusē dzīvo veselas paaudzes, bet, piemēram, Sventājas latviešiem pat nevajadzējis nekur ceļot – Lietuvā viņi nokļuvuši pēc Lietuvas un Latvijas robežas iezīmēšanas 1921. gadā. E. Ķiploks ievērojis, ka mūsu pētījuma punkti – Žeimes, Biržu un Skodas draudzes ir vissenākās, tomēr nav radušās latviešu dēļ. Piemēram, Žeimē ap 1540. gadu Kaspars fon Tīzenhauzens (*Caspar von Tiesenhausen*) luterāņu baznīcu uzcēlis kā savu privātbaznīcu. Tikai no 1732. gada tā kļuva par draudzes baznīcu. Skodas draudze radusies 1572. gadā sakarā ar vāciešu ieceļošanu.⁴² 1636. gadā Biržu baznīcu uzcēlis firsts Kristaps Radzivils (*Kristupas Radvila*), lai gan

ir arī ziņas par jau 1600. gadā citā vietā stāvējušo luterāņu baznīcu.⁴³ Tomēr tiek uzskatīts, ka Skodas draudzē dievvārdi latviešu valodā sākuši skanēt 18. gadsimtā, bet Žeimē un Biržos tas varēja būt arī agrāk. Tātad tas ir pietiekami ilgs laiks, lai latvieši iedzīvotos un kļūtu par pilntiesīgiem Lietuvas zemes iedzīvotājiem un vietējās kopienas pārstāvjiem.

Daļas Lietuvas latviešu vēsture ir saistīta ar vācbaltiešu muižniekiem, kam bija muižas Lietuvas teritorijā, un tajās pārsvarā kalpojuši latvieši. Tomēr vēlāk bijuši vairāki latviešu emigrācijas viļņi, un var ieraudzīt, ka lietuviešu uzskati izveidojušies, arī novērtējot emigrācijas raksturu un jauno emigrantu uzvedību. Piemēram, vācbaltiešu muižnieku kalpi ieceļojuši pret savu gribu, savukārt 19. gadsimtā ieceļojušie latvieši bijuši ekonomiskie emigranti, kas ļoti ātri kļuvuši par bagātiem kungiem.

Tātad negatīvā latvieša tēla saknes varētu būt meklējamas 19. gadsimta vēsturē, kur svarīga loma bija sociālekonomiskiem faktoriem. Piemēram, īpaši strauja latviešu emigrācija uz Lietuvas pusi sākās pēc dzimtbūšanas atcelšanas Kurzemes guberņā 1817. gadā un Vidzemes guberņā 1819. gadā. Latvieši Kauņas guberņā pirka vai rentēja zemi, kā arī iegādājās muižas. Tajā laikā Lietuvā vēl pastāvēja dzimtbūšana un dažās vietās latvieši nonāca augstākā sociālā hierarhijā. Latvieši bijuši arī izglītotāki par lietuviešiem. 19. gs. vidū Latvijā sākās tautas atmodas kustība, parādījās avīzes, ko lasīja arī Lietuvas latvieši. M. Skujenieks norādījis, ka latviešu ekonomiskais stāvoklis bijis augstāks par lietuviešu un mazizglītotie lietuvieši viegli mēdza padoties latviešu ietekmei un pārlatviskoties.⁴⁴ Jāpiezīmē, ka daudzi lietuvieši pēc dzimtbūšanas atcelšanas 1861. gadā devās strādāt uz Latviju, bet arī tur viņi “izveidojuši marginālu sociālo grupu – kalpus, t.i., algotus lauksaimniecības un rūpniecības strādniekus”.⁴⁵ Valodnieks A. Butkus atzīmējis, ka tieši no 19. gadsimta latviešu folklorā sāka atspoguļoties negatīvais lietuvieša tēls, kā arī tajā laikā pašam etnonīmam “leitis” tika piešķirta negatīva konotācija.⁴⁶ Latviešiem piešķirtā iesauka “zirga galva” arī nāk no tiem laikiem, jo viens no tās izcelsmes skaidrojumiem ir, ka sākumā šo iesauku lietuviešiem piemērojuši paši latvieši. Par “zirga galvām” tika saukti mazizglītoti, no laukiem sabraukuši un līdz ar to stulbi izskatījušies lietuvieši. Bieži dzirdēdami šo frāzi, viņi to pārdresējuši latviešiem.

Sociālekonomiskais faktors starpetniskajās attiecībās bija svarīgs arī starpkaru laikā, ko varam redzēt no teicēju stāstiem. Piemēram, Biržu novada vecākās paaudzes respondentu stāstos spilgti parādās saspīlētās lietuviešu un latviešu savstarpējās attiecības, ko ietekmējis tieši atšķirīgais statuss sociālajā hierarhijā: “par leišiem lietuviešus saukuši, devuši iesaukas, negribējuši kaut kā [draudzēties. – A. N.], tādā zemā vietā lietuviešus turējuši, latvieši ļoti lepni bijuši” (sieviete, dz. 1918. g., VDU ER 2289/25). Jau “1912. g. presē parādījās ziņojumi, ka latvieši pārcēlās uz Biržu apkaimi, kur viņi visbiežāk nodarbojās ar amatiem un ar to apsteidza lietuviešus”.⁴⁷ Biržu novada lietuviešu, īpaši Nemunēles Radvilišķu pagastā dzīvojušo stāstos vairāk parādās negatīvais latviešu raksturs, kas traucē uzturēt draudzīgas attiecības. Latvieši tiek raksturoti kā lepni, vīzdegunīgi, kas lietuviešus spieda komunicēt tikai latviešu valodā. Šeit latvieši tiek raksturoti kā aroganti, tādi, kas zina savu vērtību: “latvieši bijuši vīzdegunīgāki, bet lietuvieši pat pārāk piekāpīgi” (sieviete, dz. 1921. g., VDU ER 2289/33). Tomēr, no otras puses, daļa lietuviešu gan Biržos, gan arī Žeimē latviešu kultūru uzskatījuši par prestižu – ievērot latviešu paražas, runāt latviešu valodā varēja nozīmēt arī savas pašcieņas celšanu. Tāpēc Lietuvas un Latvijas pierobežā gadījās satikt arī tādus lietuviešus, kam bija lietuviešu pašapziņa, bet kas tomēr ievērojuši daudzus latviešiem raksturīgus kultūras elementus (piemēram, ļoti līdzīgas bērnu paražas, skābputras gatavošana, Jāņu svinēšana). Dažreiz arī ir grūti saprast, vai informanta ģimene ir asimilācijas vai tikai akulturācijas procesus skarta. To noskaidrot palīdzētu sīkāka ģealoģijas izpēte.

Žeimes lietuviešu stāstos parādās īpaši pozitīvs latviešu tēls. Viņi tiek raksturoti kā kulturāli cilvēki, un bieži tiek akcentēta abu etnisko grupu līdzība gan reliģijas, gan paražu ziņā. Izņēmums ir tikai bērnu tradīcijas, par kurām daudzi lietuvieši brīnījās, tomēr īpaši negatīvi nevērtēja. Lietuvieši, kas neprot latviešu valodu, kā negatīvo iezīmi uzsvēruši latviešu pašvērtības izpausmi, kad komunikācijā ar vietējiem lietuviešiem viņi runāja tikai latviešu valodā. Žeimē dzīvo gan ļoti sen ienākuši latvieši, kuru pēcteči vairs neatceras ģimenes emigrācijas vēsturi, gan arī jaunāki emigranti, ienākuši gan 20. gs. sākumā, gan padomju laikos. Latviešu ekonomiskais stāvoklis bijis dažāds, tomēr daži teicēji atzīst, ka šis divas etniskās grupas ļoti satuvinājās pēc Otrā pasaules kara.

Runājot par Skodas rajona vēsturisko kontekstu, jāievēro, ka daudzi latvieši te ieradās kā dzimtilvēki vēl 18. gadsimtā, kad kāds vācbaltiešu muižnieks no Kalētiem nopircis Šarķu muižu.⁴⁸ Tātad latvieši bijuši tajā pašā sabiedrības sociālajā grupā kā vietējie lietuvieši. Skodas apkaimes zeme ir akmeņaina un nav īpaši auglīga, tāpēc saimniekot bijis grūti un cilvēkiem vienmēr bijusi vajadzīga kaimiņu palīdzība: tāds stāvoklis īpaši tuvinājis vietējos latviešus un lietuviešus. Pozitīvu tēlu varēja ietekmēt arī tas, ka Skodas apkaimes latvieši bija ieinteresēti integrēties un komunikācijā ar lietuviešiem runājuši lietuviski. No Skodas latviešiem arī tika uzzināts, ka viņu kaimiņi lietuvieši bijuši īpaši draudzīgi, aicinājuši kopā ēst Ziemassvētku priekšvakara vakariņas vai pat piedalīties krucifiksa iesvētīšanas ceremonijā. Skodas apkaimes lietuvieši latviešus vērtējuši vairāk pozitīvi, kā labus cilvēkus, draugus, kaimiņus. Tomēr dažiem bailēs izraisījuši latvieši, kas tika uzskatīti par burvjiem, un ar viņiem uzturējuši ļoti formālas attiecības. Skodas novada lietuvieši vairāk negatīvi vērtējuši latviešu sadzīves ieradumus, piemēram, atzīmējuši, ka latvieši nav kārtīgi cilvēki, viņu mājas bijušas netīras vai nesakārtotas un ēduši negaršīgu ēdienu. Tomēr citi respondenti atzinuši, ka latvieši bijuši ļoti praktiski cilvēki, piemēram, kāda lietuviete ievērojusi, ka latviešu lauksaimniekiem cūku siles bija gatavotas no cementa, nevis no koka kā lietuviešiem, jo koka siles cūkas mēdza ātri sagrauzt.

Savukārt situācija Palangas novadā bijusi vēl citādāka – daudzi latvieši bijuši zemākā sociālajā hierarhijā. Jāpiezīmē, ka vieni latvieši ir senie vietējie Palangas novada iedzīvotāji, otri šeit pārcēlušies uz dzīvi 19. gadsimtā, nomājuši grāfu Tiškēviču dzimtas zemi un vēlāk to zaudējuši. Galvenais latviešu arods te bijis zvejniecība, kas nespēja nodrošināt viņu ekonomisko labklājību, un, kā raksta vēsturnieks Ē. Jēkabsons, “pārsvarā tie bija mazizglītoti zvejnieki, starp kuriem trūka sabiedriski aktīvu cilvēku”.⁴⁹ Tātad latvieši ilgi dzīvojuši noslēgtu dzīvi, viņu sabiedriskais statuss bijis zems, bet saglabājuši savdabīgu kuršu/kursenieku identitāti. Lai izdzīvotu, Palangas novada latviešiem bija jānodrošina mierīgas attiecības ar *citiem*, jāpielāgojas dominējošajai etniskajai grupai un jārunā tās valodā. Tāpēc lietuviešu stāstos biežāk redzamas draudzīgas abu tautu savstarpējās attiecības, tomēr viņi nav varējuši sniegt izsmeļošas ziņas par savu kaimiņu sadzīvi – saskarsme bijusi vairāk

formāla, saglabājot zināmas robežas. Kaut šajā novadā lietuvieši deklarējuši mierīgas attiecības, tomēr stāstos var ieraudzīt arī negatīvu attieksmi pret latviešiem. Negatīvi tiek vērtēta gan luterāņu ticība, gan bērnu ieražas, gan latviešu noslēgtība, piemēram, precības ar radniekiem. Tie aptaujātie lietuvieši, kas dzīvojuši blakus latviešiem, stāstīja, ka latvieši bijuši jau tri ciltvēki, daudz dziedājuši, tomēr uz saviem svētkiem neaicinājuši, izņemot bēres. Veidot tuvākas attiecības, kopā svinot svētkus, laikam traucējusi valodas barjera – lietuvieši nepratuši runāt latviski, jo nebija lielas vajadzības mācīties, latviešu valodas statuss šeit bijis zems, bet turienes latvieši ar lietuviešiem komunicējuši lietuviešu valodā.

Runājot gan par lietuviešu un latviešu attiecībām, gan par latvieša tēla izveidi, ir ļoti svarīgi redzēt politisko kontekstu. Starpkaru posmā Lietuvā tika īstenota lituanizēšanas politika, kurai bija ļoti skaidrs viedoklis par mazākumtautībām. Mazākumtautību grupas, kas varēja negatīvi ietekmēt lietuviskumu, respektīvi, ja tādu grupu dēļ daļa lietuviešu sāktu lietot citu valodu un ievērot svešas paražas, ideoloģiski tika stingri vērtētas – kā vienīgā izeja tām bija paredzēta asimilācija, bet ne integrācijas iespējas.⁵⁰ Tādu mazākumtautību grupu vidū atradās arī Lietuvas latvieši. Svarīgi lituanizēšanas politikas ieroči Lietuvas un Latvijas pierobežā bija katoļu baznīca, lietuviešu skola, kā arī dažādas patriotiski noskaņotas sabiedriskās organizācijas un tajās strādājošās personības. Par lituanizēšanas politiku saistībā ar Lietuvas latviešiem jau ir rakstījuši lietuviešu un latviešu vēsturnieki, tāpēc šo tēmu šeit plašāk neanalizēsim, bet mazliet pievērsīsim uzmanību nākamajā raksta nodaļā. Svarīgi ievērot, ka asimilācijas politika tika sekmīgi īstenota attiecībā uz latviešiem katoļiem, kas dzīvoja Žeimes un Biržu apkaimē. Vēl jāpiebilst, ka lielu iespaidu uz lietuviešiem, kas latviešu kultūru uzskatīja par prestižu, atstāja ne vien Lietuvas latvieši, bet arī viņu pašu pieredze, strādājot Latvijā, kur starpkaru posmā tika īstenota latviskošanas politika. Valsts nozīmi, veidojoties indivīdu vai etnisko grupu identitātei, ir atzīmējuši daži antropologi.⁵¹

Pēc Otrā pasaules kara visā Lietuvas un Latvijas pierobežā notika strauja Lietuvas latviešu asimilācija, par ko liecina būtisks Lietuvas latviešu skaita samazinājums: 1923. gadā Lietuvā dzīvoja 14 883 latvieši, savukārt 1989. gadā – 4229, bet 2011. gadā – tikai 2400.⁵² Turīgākie latvieši arī tika izsūtīti vai pārcēlās citur. Kopīgas

pierobežas iedzīvotāju rūpes, kā arī mainījies iedzīvotāju sociālais sastāvs sekmēja lietuviešu un latviešu satuvināšanu. Padomju varas ideoloģija, akcentējusi tautību draudzību, stimulēja arī pārrobežas iedzīvotāju sakarus, kopīgus pasākumus gan skolās, gan kolhozos. Tomēr tas nepalīdzēja saglabāt Lietuvas latviešu identitāti, un lielākā daļa padevās asimilācijai. Lauka pētījumos pat gadījās satikt tādus lietuviešus, kas nezināja, ka viņu apdzīvotajā vietā dzīvo latvieši, nereti tādi bija arī jaunieši. Pat tie teicēji, ko lietuvieši bija norādījuši, ka viņi ir latvieši, dažreiz sevi jau nepieskaitīja pie latviešiem. Tas nozīmē, ka par mūsdienu Lietuvas latviešu tēlu jau ir grūti runāt, arī daudzi respondenti par latviešiem bieži runāja, izmantojami pagātnes formu, – par tiem laikiem, kad vēl bijis ievērojams latviešu skaits un zināma viņu kultūras ietekme. Lai pilnīgi atklātu Lietuvas latviešu tēlu un attiecību raksturu, jāanalizē arī pašu latviešu stāsti. Tāpat būtu noderīgi paskatīties citur pierobežā – varbūt atklātos vēl citādāka aina, taču šajā gadījumā pilnībā var piekrist latviešu etnoloģes Ilzes Boldānes secinājumam, ka tieši “pierobeža mazina sociālo distanci starp dažādām valodām un kultūrām, un konfesijām piederīgiem ļaudīm. Viņi vienkārši ir “citi”, nevis “sveši””.⁵³ Ir tikai dažas reģionālās nianšes, tomēr ļoti svarīgas, kas parāda, ka etniskās grupas tēla izpēte un analīze nav tik vienkārša un katrā vietā pašu lietuviešu uzskati var būt ļoti dažādi.

LIETUVAS LATVIEŠU CITĀDĪBAS IEZĪMES

Daudzi lauka pētījumos aptaujātie lietuvieši par sevi un latviešiem runāja pretstatos – *mēs* un *viņi*. Domāšana pretstatos vai domāšana, visu salīdzinot divos atšķirīgos aspektos, ir ļoti sena un raksturīga visiem cilvēkiem pasaulē.⁵⁴ Pretstats *mēs* un *viņi* ir arī ļoti nozīmīgs, runājot par etnisko grupu identitātim, un, kā rakstījis F. Barts, identitātes pētījumos ļoti svarīgi vērst uzmanību uz grupu sociālajām attiecībām, viņu komunikāciju un attiecībām ar *citiem*, kas palīdz saprast, kā grupas velk un uztur robežas.⁵⁵ Atšķirību nozīmi ir akcentējuši arī citi antropologi.⁵⁶ Robežas, kas tiek vilktas caur pretstatiem *savējais/svešais/cits/citāds*, vai antiiezīmes, kā apgalvo Jolanta Kuznecoviene (*Jolanta Kuznecovienė*), “papildina, padara skaidri redzamas etniskās identitātes iezīmes, tās īpašības”.⁵⁷ Tātad, runājot par sevi un *citu*, vislabāk atklājas abu tautu etniskās

identitātes iezīmes, etniskās robežas un priekšstati. Pēc Jurija Unukoviča (*Jurij Unukovich*) vārdiem, “etniskā kaimiņa tēls visspilgtāk izpaužas etniskās pierobežas zonās, kur kaimiņtautas visvairāk komunicē savā starpā un ilgu laiku dzīvo kopā”.⁵⁸

Raksturojot latviešus kategorijās *mēs* un *viņi*, lietuviešu stāstos bieži atklājas *viņu* citādība. Kā norādījusi etnoloģe L. Anglickiene, “dzīvodami blakus cits citam un savā starpā komunicēdami, cilvēki salīdzina sevi ar citiem un vērtē”,⁵⁹ tāpēc ir pašsaprotami, ka arī latviešu kultūra vērtēta no lietuviešu kultūras pozīcijām. Ar citādības izpausmi ļoti saistītas ir arī latviešiem dotās iesaukas. Starpetniskajās attiecībās *cita* citādība bieži kļūst par izsmieklu, un tas ir faktors, kas *citu* ļauj izprast ne tikai kā dīvainu, bet pat muļķīgu. Var novērot, ka Lietuvas un Latvijas pierobežā latviešu iesaukām ir negatīva konotācija, kas ietver muļķīga cilvēka definīciju, piemēram, iesauka *zirga galva*. Joprojām pastāv izteiciens, ka pēc pusdienām latvieši kļūst stulbi, lēni, ar viņiem nevar kārtot nopietnas lietas: “Pēc pusdienām – latvietis ir stulbs. Nozīmē, tad esi vāja prāta tāds. Pēc pusdienām ar latviešiem vairs nevarēsi sarunāties” (vīrietis, dz. 1931. g., VDU ER 2289/43a). Visām pasaules tautām ir raksturīgi kaimiņtautas uzskatīt par muļķīgām, arī Lietuva un Latvija nav izņēmums, tomēr liela naida parasti nav. Kā minējusi viena latviešu izcelsmes respondente, Lietuvas un Latvijas pierobežā starp lietuviešu un latviešu tautām “dziļš naidis nebija, tikai “pavilkt uz zobu”” (sieviete, dz. 1943. g., VDU ER 2661/43). Taču, no otras puses, lietuviešu stāstos citādība tiek saprasta arī kā normāla parādība: “Nu, te jau viņu [latviešu. – A. N.] tradīcijas bija citādas, tās bēres citādas, baznīca cita bijusi, protams, viņi bijuši citādi, sapratām, ka viņi citādi. Bet, ka sliktāki, tas ne. Nevērtējām, ne, ka viņi ir sliktāki, ne, ka viņi labāki, tomēr viņi bija citādi” (sieviete, dz. 1962. g., VDU ER 2289/41).

Kā rādīja pētījums, daži lietuvieši starp abām tautām vilka stingrāku etnisku robežu, dažiem citādība nozīmēja tuvāku sakaru neiespējamību: “viņi [latvieši. – A. N.] bijuši citādi. [...] Latviešu paražas citādas, mūsu citādas. [...] Nekas kopīgs nesanāks ar viņiem, viņiem bija sava ticība, savas tradīcijas” (sieviete, dz. 1920. g., VDU ER 2289/54). Tātad citāda vērtēšana ir ļoti dažāda, un tālāk ir svarīgi noskaidrot, kādas ir galvenās latviešu citādības iezīmes un kā tās palīdz veidot latvieša tēlu.

Balstoties uz respondentu atbildēm, varētu izšķirt šādas lietuvišu un latviešu etnisko grupu citādības iezīmes vai, kā teicis F. Barts, robežzīmes: valoda, reliģija, pārtika, svētki un rituāli, raksturs un mentalitāte, kā arī vērtību sistēma. Lietuvas un Latvijas pierobežas kultūrtelpā šīs robežzīmes palīdz veidot katras etniskās grupas savdabību, un, protams, par tām varētu daudz runāt, tomēr šajā rakstā ir svarīgi parādīt, kā tās palīdz veidot latvieša tēlu, tāpēc pārrunāsim tikai dažas nozīmīgākās citādības iezīmes.

Valoda. Lauka pētījuma materiāls rāda, ka Lietuvas un Latvijas pierobežā valodas nozīme ir dažāda. No vienas puses, daļa teicēju atzīst, ka valoda ir nozīmīga un dažreiz pat vienīgā robežzīme: “Es teiktu, tikai tā valoda atšķiras, manām acīm skatoties, ka mēs vienādi bijām” (vīrietis, dz. 1926. g., VDU ER 2289/46). No otras puses, dažiem lietuviešiem valoda nav nozīmīga robežzīme, jo divvalodība ir ierasta ikdienas parādība: “Puse Žeimes runāja lietuviski, puse latviski, tomēr visi sarunājās” (vīrietis, dz. 1944. g., VDU ER 2289/42).

Lietuvas latviešu vērtējumu valodas ziņā ietekmējis gan pašu latviešu viedoklis par lietuviešu valodu, gan lietuviešu viedoklis par latviešu valodu. Lietuviešu labvēlīgo attieksmi pret latviešiem vispirms sekmējusi Lietuvas latviešu tieksme iemācīties lietuviešu valodu un ar lietuviešiem komunicēt viņu dzimtajā valodā. Tāda attieksme ļoti raksturīga Skodas latviešiem, kā arī Palangā, jo šajos novados starpkaru posmā latviešu valodai nebija lielas sociālās nozīmes, tā nebija prestiža valoda kā citur pierobežā. Tātad lietuviski runājošs latvietis tika uzskatīts par savējo: “nu, redzi, viņi jau tā pārsvarā bija pārlietuviskojušies... Pārsvarā saku tādēļ, ka ar latviešu radiem jau vēl latviski runājuši. Bet tāpat kā visi lietuvieši viņi bijuši, te dzīvojuši, auguši, kā saka, viss lietuviski” (sieviete, dz. 1931. g., VDU ER 2289/1). Tomēr var arī saprast, ka šeit savējais latvietis ir gandrīz asimilēts latvietis, kam jau vairs nav ievērojamas citādības un kas ievēro lietuviešu paradumus. Tas ir ļoti raksturīgi Skodas latviešiem, tomēr Palangas novada latviešiem runāšana lietuviešu valodā vairāk bija ekonomiskā vajadzība.

Nelabvēlīgu lietuviešu attieksmi pret latviešiem ietekmēja stingra Lietuvas latviešu turēšanās pie dzimtās valodas, nevēlēšanās runāt lietuviski vai pat necieņa pret lietuviešu valodu. Tāda latviešu attieksme ļoti raksturīga Biržu apgabalā, daļēji arī Žeimes apkārtnē. Tomēr jāievēro, ka šajos novados lietuviešu uzskati bija ļoti dažādi

tāpēc, ka starpkaru posmā izveidojās divas lietuviešu grupas. Vienu pārstāvēja vietējie lietuvieši, kas jau ilgu laiku dzīvojuši kopā ar latviešiem. Viņi bija bilingvāli, bieži vien no jauktām ģimenēm, kā arī asimilēti latvieši katoļi vai reformāti, kuru lietuviešu pašapziņa izveidojās baznīcas nacionālās politikas dēļ. Tādiem iedzīvotājiem netraucēja saziņa vien latviešu valodā. Savukārt otru lietuviešu grupu veidoja ienācēji no citiem Lietuvas novadiem, viņiem latviešu valoda bija nesaprotama, bet divvalodība neierasta un nelabvēlīgi vērtējama parādība. Bieži vien viņi arī bija ļoti nacionālistiski noskaņoti, tāpēc latviešus, kas nerunāja lietuviski, vērtēja ļoti negatīvi. Dažādi konflikti valodas dēļ atspoguļojās ne tikai pierobežas iedzīvotāju stāstos, bet arī starpkaru posma presē. Piemēram, 1930. gadā kādā Biržu novada ciematā uz Šleiderišķu lauksaimniecības biedrības organizētu zaļumballi atnākuši divi lietuviešu robežsargi, ieraudzījuši latviešus dziedam līgo dziesmu un pieprasījuši nedziedāt latviski. Kaut rīkotāji lūguši robežsargus neizskart publiku, tomēr galu galā pasākums tika pārtraukts.⁶⁰ Citos Biržu novada avīzes rakstos redzam izteikti negatīvu viedokli gan par latviešiem, kas publiski lieto latviešu valodu, gan par lietuviešiem, kas nemāk runāt tīrā lietuviešu valodā. Var apgalvot, ka tādi svešinieku rakstīti raksti, kā arī viņu publiskā uzvedība sekmēja negatīva latvieša tēla izveidi, kā arī varēja sarežģīt vietējo iedzīvotāju savstarpējās attiecības. Šajā gadījumā ir svarīgi, ka no ienācēju puses negatīvi tika vērtēti ne tikai latvieši, bet arī vietējie bilingvālie lietuvieši, kam bija dota iesauka *skerslatvis* (liet. *skersas* – šķērsenisks, tātad varētu to tulkot kā *šķērslatvietis*). Par jēdzienu *skerslatvis* sanāktu atsevišķs raksts, un ir svarīgi piezīmēt, ka vispirms iesaukai ir negatīva konotācija un tā tiek lietota, gan runājot par iedzīvotājiem no jauktām ģimenēm, gan par akulturācijas procesu ietekmētu cilvēku, kā lietuvieti, tā latvieti. Bieži vien iesauka tiek lietota, runājot par lietuviešiem, kas runā lietuviski, vai par latviešiem, kas jau neprot labi runāt lietuviski. Raksta tēmai ir svarīgi, ka šī iesauka Lietuvas un Latvijas pierobežā atspoguļo negatīvu lietuviešu ienācēju attieksmi gan pret divvalodību, gan pret dubultu identitāti. Tāds viedoklis izveidojās nacionālistiskās politikas dēļ, bet mūsdienās dažiem Lietuvas un Latvijas pierobežas iedzīvotājiem iesauka *skerslatvis* ir ieguvusi pozitīvu konotāciju un apzīmē viņu savdabību – gan reģionālo, gan jaukto etnisko identitāti.

Reliģija. Negatīva latvieša tēla izveidei ļoti nozīmīga bija konfesiju starpība. Lietuviešu stāstos kā spilgta atšķirība parādās Marijas godāšanas nozīmīgums: “viņu [latviešu. – A. N.] ticība ir cita, un viņi Mariju nemin, piemēram, mēs vairāk Mariju, bet viņi ne” (sieviete, dz. 1946. g., VDU ER 2289/75). Marija bija īpaši svarīga katoļiem žemaišiem.⁶¹ Par žemaišu naidīgu attieksmi pret citādas konfesijas pārstāvjiem jau 19. gadsimtā rakstījis literāts un novadpētnieks Ļudviks Adoms Jucevičs (*Liudvikas Adomas Jucevičius*): “Nav brīnums, ka, tā noslēgti dzīvodams, viņš nāvīgi necieš cita novada un citas ticības cilvēku. Citas ticības cilvēkam nekad neatļaus pie viena galda ēst kopā ar viņu. Dievbijību un precīzu ticības noteikumu pildīšanu viņš uzskata par pašu pirmo un vissvarīgāko pienākumu. Ticība viņam ir visdārgākā lieta pasaulē.”⁶² Varbūt tāpēc spilgtāka un ilgāk pastāvējusi reliģijas atšķirība novērojama tieši Žemaitijas (Palangas un Skodas novadu) iedzīvotāju stāstos. Jāpiezīmē, ka Marijas figūra katoļiem ir bijusi ļoti svarīgs kontrreformācijas laika ierocis cīņai ar reformāciju. V. Savukīns norādījis, ka ir korelācija starp katoļu baznīcām, kurās atrodas Vissvētākās Jaunavas Marijas gleznas, kas slavenas ar savu brīnumaino spēku, un reformātu baznīcām – tās atrodas blakus viena otrai. Ar to tika parādīts katoļticības “praktiskums”, kas palīdz efektīvi atrisināt šīs pasaules lietas.⁶³

Izskatās, ka Lietuvas katoļu baznīcas cīņa ar reformāciju turpinājās vēl 20. gs. pirmajā pusē, jo presē var atrast publikācijas, kurās parādās negatīva attieksme pret latviešiem luterāņiem, īpaši akcentēts, ka lietuviešiem kaitē emigrācija uz Latviju, jo tur daži pārņem luterāņu uzskatus.⁶⁴ Tāda reliģiskā atšķirība agrāk bija nozīmīgs šķērslis lietuviešu jauktajām laulībām ar latviešiem luterāņiem. Latviešu vēsturnieces Kristīnes Antes pētījums par jauktajām katoļu un luterāņu laulībām Kurzemes guberņā parāda, ka 19. gadsimtā reliģijas atšķirības vairāk traucēja garīdzniekiem nekā parastiem cilvēkiem.⁶⁵ Respondenti arī daudz stāstījuši, ka gan starpkaru laikā, gan padomju laikos bijis liels katoļu priesteru spiediens uz luterāņiem, laulājoties ar katoļiem, mainīt ticību. Tomēr no 1940. gada Lietuvā ieviestā civillaulība bija svarīgs iemesls jaukto laulību skaita palielināšanai. Interesanti, ka, pēc lauka pētījumā savāktajiem datiem, Žemaitijas lietuviešu stāstos neatspoguļojas liels naidis pret latviešiem citādās konfesionālās piederības dēļ. Liekas,

viņi pat nejūt, ka dažreiz viņu uzvedība ir nekulturāla, jo visbiežāk latvieši par to viņiem neko nesakot un noklusējot to. Tomēr daži latvieši, īpaši Sventājā, intervijās atklājuši sāpīgu stāstus par to, kā viņi tika pazemoti tieši savas luterāņu ticības dēļ. No viņu stāstiem var redzēt, ka lietuviešu retorikā parādās katoļu baznīcas ietekme, jo latviešus luterāņus viņi saukuši gan par bezdievīgiem, gan par eretiķiem, gan par pagāniem.

Savukārt citā pētījuma vietā – Žeimē, kas atrodas Aukštaitijas reģionā, lietuvieši arī runā par latviešu ticības citādību, taču te tā ir pašsaprotama lieta, kam nav lielas lomas savstarpējās attiecībās: “Žeimē vienādas paražas, tikai reliģiskās paražas, bet sadzīves paražas te visas vienādas Žeimē, neatšķiras, tikai reliģiskās mazliet atšķiras. Nu, viņi, teiksim, vakar bija Vissvētākās Jaunavas Marijas debesīs uzņemšanas atlaidas, viņiem Marijas [nav. – A. N.], luterāņi neatzīst, daudz tā reliģija neatšķiras, mazliet, no tā paša cēlies te... Bet Žeimē neviens nepēla ne vienu, ne otru. Jau kā tolerantī sadzīvoja, neteica, ka tu tāds, tu tāds, tu ne tā tici Dievam” (vīrietis, dz. 1949. g., VDU ER 2661/13). Pat vecākas paaudzes lietuvieši pozitīvi raksturojuši luterisko ticību: “Latviešu baznīca man patīk, un latviešu ticība man patīk, tur nevajag mācītājam runāt ausī, tur tos grēkus cilvēki saka, zini, tā ticība katoļu ir ļoti veco laiku, te ir aplamība” (sieviete, dz. 1924. g., VDU ER 2289/44). Jāpiebilst, ka Žeimē ļoti pozitīva un tolerantā attieksme pret lietuviešiem katoļiem bijusi luterāņu mācītājam Ērikam Leijeram (Žeimē kalpojis 1929.–1949. g.), viņš draudzējies ar abu konfesiju pārstāvjiem, palīdzējis trūcīgajiem un, ja baznīcā bija ieradušies katoļi, kas nesa-prata latviski, runājis abās valodās. Žeimes lietuviešu stāstos spilgti parādās atmiņas par šo mācītāju, un varbūt dažreiz viņa personības īpašības tiek piedēvētas visai latviešu kopienai. Novērots, ka Žeimes lietuvieši bijuši ziņkārīgāki, veidojuši tuvas attiecības ar latviešiem, tāpēc zinājuši daudz ko pastāstīt par viņu kultūru. Varbūt te arī varam ieraudzīt, ka ziņkārība sīkāk iepazīt *citū* ļāvusi kritiski vērtēt savu kultūru, netiesāt un pat ar cieņu skatīties uz *citū*.

Lielu garīdznieku ietekmi, veidojot priekšstatus par citu ticību pārstāvjiem, atspoguļo arī Biržu apgabala piemēri. Starpkaru posma presē varam atrast rakstus, kur aprakstīta naidīga katoļu garīdznieku attieksme arī pret lietuviešiem reformātiem. Piemēram, 1925. gadā Biržu iedzīvotājs presē brīnījās par katoļu priesteru

spreidīki, kurā viņš bāra un lamājās par katoļiem, kas uztur labas attiecības ar kaimiņiem reformātiem.⁶⁶ Savukārt padomju laikos toreizējās varas uz Nenunēles Radvilišķiem izsūtītais Lietuvas Romas katoļu kardināls Vincents Sladkevičs (*Vincentas Sladkevičius*; Nenunēles Radvilišķos kalpojis 1959.–1976. g.) spēja satuvināt dažādu konfesiju cilvēkus, kaut sākumā daži vietējie iedzīvotāji uz viņu skatījās nelabvēlīgi.⁶⁷

Lietuvas un Latvijas pierobežas lietuviešiem reliģijas atšķirība un ar to saistītās dažas tradīcijas arī palīdzēja veidot mulķīga latvieša tēlu. Piemēram, populāra lietuviešu izteiciena, ka pēc pusdienām latvieši kļūst stulbi, saknes varētu būt meklējamas konfesiju atšķirībā. Klaipēdas apgabalā, kā arī Suvalkijas reģionā lietuvieši līdzīgi izteicas par vāciešiem vai prūšiem.⁶⁸ Lietuviešu etnoloģe Vilma Daugirdaite (*Vilma Daugirdaitė*) Lietuviešu sakāmvārdu un parunu kartotēkā atradusi parunas skaidrojumu, ka vācietis pēc pusdienām ir stulbs tāpēc, ka pusdienās ēd speķi, un izsecinājusi, ka varbūt te ir izvērstas šādas parunas versijas – “Stulbs kā vācietis piektdien/gavēni pēc pusdienām, speķi/gaļu pieēdies”.⁶⁹ Tādu domu zinātniecei palīdz izvirzīt V. Savukīna uzskats, ka šādas parunas var skaidrot caur katoļu un luterāņu konfesiju atšķirībām, kas ir saistītas ar ēšanu/neēšanu gavējot.⁷⁰ Lietuviešu valodas vārdnīcā ir fiksēti piemēri, ka lietuvieši par vāciešiem saukuši protestantu ticības cilvēkus, kas dzīvo Lietuvā,⁷¹ kā arī ar etnonīmu “prūsis” apzīmēts luterāņu ticības pārstāvis.⁷² Tātad tas varētu būt izskaidrojums, kāpēc šis izteiciens tika adresēts arī latviešu tautības luterāņiem.

Ar reliģijas atšķirību tiek saistīta arī jau minētā Lietuvas un Latvijas pierobežas iedzīvotāju iesauka *skerslatviai*, kas varēja nozīmēt arī pārlatviskos lietuviešus, kas ne tikai runā latviski, bet arī ir mainījuši ticību. Dienvidrietumu Lietuvā ir zināmi līdzīgi nosaukumi, kas saistās ar citiem etnosiem, – *skersprūsis*, *skersvokietis* (*šķērsvācietis*). V. Savukīns uzskata, ka etnonīmi ar *sker-* apzīmē nekatoļu konfesijas cilvēkus.⁷³ Tā tiešām varētu būt, jo iedzīvotāju migrācijas no Prūsijas teritorijas uz Lietuvas un Latvijas pierobežu, pat uz Latviju bijušas arī 20. gadsimtā, ko apliecina arī respondentu dzīvesstāsti. Tātad iespējams, ka šo iesauku ir devuši lietuvieši, kas emigrējuši uz Lietuvas un Latvijas pierobežu no citām Lietuvas teritorijām. Iesaukas negatīvā konotācija arī labi parāda, ka kopā ar nelabvēlīgu attieksmi pret luterāņu ticību negatīvi vērtēti un izsmieti arī paši latvieši.

Svētki un rituāli. Reliģijai ir liela nozīme gadskārtu svētkos un ģimenes godos, tāpēc dažādo konfesiju ietekmē arī izveidojās atšķirīgas lietuviešu un latviešu svētku tradīcijas un rituāli. No vienas puses, lietuviešu un latviešu gadskārtu svētki un godi ir tādi paši, tiem ir gan senais baltu, gan kristiešu kultūras pamats. No otras puses, kristiešu konfesijas ir pietiekami dažādas, lai izveidotos atšķirīgas un līdz ar to cilvēkiem grūti uztveramas citādas tradīcijas. Spilgtākais piemērs ir bēres, ko apliecina lietuviešu stāsti, kuros atspoguļojas ļoti daudz atšķirību, par kurām lietuvieši mēdz brīnīties: “Viņi [latvieši], ka nomirst cilvēks, viņi neraud tā kā mēs. Viņi neraud, viņi smejas, priecīgi ir, redzētu, ka, nu... priecājas bez gala” (sieviete, dz. 1920. g., VDU ER 2289/54); “lietuvieši labāk mirušos cienījuši, mēs iedomājamies, ka tur izrādīta necieņa tam mirušajam, kādā siena šķūnī iebāzuši” (sieviete, dz. 1962. g., VDU ER 2289/41). Pārejas rituālus pētījušais etnogrāfs Arnolds van Geneps (*Arnold van Gennep*) apgalvojis, ka sliekšņa posms (*liminal*) cilvēkam ir visbīstamākais, kas tiek pārvaldīts ar rituālu.⁷⁴ Savukārt dažādas etniskās grupas ievēro atšķirīgus rituālus, kuros atspoguļojas viedokļi par nāvi un mirušo. “Viedoklis par mirušajiem atspoguļo zināmas dzīvo pasaules sociālās organizācijas iezīmes un ir dzīvo pasaules daļa.”⁷⁵

Tātad var pamanīt, ka Lietuvas un Latvijas pierobežā bērū rituālos saduras ļoti atšķirīgi lietuviešu un latviešu etnisko grupu uzskati. Vissvarīgākās atšķirības var pamanīt uzskatos par nāves raksturu – no lietuviešu perspektīvas raugoties, latviešiem nāve ir priecīgs notikums, savukārt lietuviešiem skumjš. Lietuviešu bērū tradīcijas pētījusi etnoloģe Angele Višņauskaite (*Angelē Vyšniauskaitē*) ievērojusi, ka senajos vēstures avotos par lietuviešu bērēm tiek runāts kā par dzirēm ar lielu dzeršanu, kas veltītas dvēseles mīlošanai.⁷⁶ Kaut kristietības ietekmē mainījās cilvēku uzskats par nāvi, tomēr bērū mielasts joprojām ir svarīga tradīcija. Lauka pētījumos arī gadījās fiksēt tādas lietuviešu stāstus, kur bērū mielasta laikā kāds piedzēries dalībnieks uzdziedājis jautru dziesmu, tomēr tā nav ierasta parādība. Tāpat lietuviešiem ļoti svarīgs ir sēru laiks, kad pēc ļoti tuva cilvēka (mātes, tēva u.tml.) nāves veselu gadu nedrīkst dziedāt un dejot. Tāpēc dažus lietuviešu respondentus arī mulsinājusi “nepareiza” latviešu uzvedība sēru laikā.

Cits svarīgs aspekts bērnu rituālā ir mirušā vērtējums. Sliekšņa posmā lietuviešiem mirušais vēl ir savējais, kas vēl trīs dienas dzīvo kopā ar ģimeni istabā, savukārt latviešiem šajā laikā mirušais jau ir svešais un atrodas ārpus dzīvojamās mājas. Lietuvieši jūt īpašu cieņu pret mirušo, bet latvieši uz to skatās vairāk bailīgi. Bēru rituālus pētījusi latviešu etnoloģe Rūta Jirgensone norāda, ka bērnu laikā latviešu izjūtas bija sarežģītas, pat ļoti atšķirīgas. Viņa arī raksta, ka pret mirušo “izjūstas bailes – un ne tikai no paša miruša auguma, bet arī no vietas, kur aizgājējs miris un kur turēts pirms bērēm”.⁷⁷ Šajā ziņā lietuvieši izturas drošāk, ko apliecina ne tikai miroņa turēšana dzīvojamā istabā, bet arī atvadišanās žests, bučojot mirušā miesu, kas ir saglabājies līdz mūsdienām.⁷⁸

No vienas puses, bērnu rituāla atšķirības lietuviešiem rada izbrīnu, un dažreiz viņiem ir grūti uztvert dažādu tradīciju jēgu un nozīmi. Līdz ar to latvieši var izskatīties dīvaini vai muļķīgi, jo, viņuprāt, uzvedas nepareizi. No otras puses, daži respondenti par citādību runāja pozitīvi, pat ja latviešu bēres tika uzskatītas kā necieņas izrādīšana mirušajam: “Man tas ir dīvaini, ka šitādi savu cilvēku iznesi ārā kā neciešamu un nometi zemē kādā pieliekamajā kambarī vai kur tur. Man ļoti dīvainas viņu paražas ir. [...] Mēs, protams, neesam ieraduši. Un kā tev tagad visu nedēļu ir jājūtas, tev cilvēks nomiris stāv tur siena šķūnī kaut kur nolikts vai kādā garāžā. Kā ir jājūtas te istabā atrodoties? Es nevaru iedomāties tādu lietu vispār, es nevaru iedomāties, es nevarētu izturēt. Pie viņiem tā jau ir, viņi no dzimšanas tā ir pieraduši” (sieviete, dz. 1933. g., VDU ER 2289/43b). Pēdējais teikums parāda, ka citādība tiek uztverta arī ar cieņu, saprotot latviešu kultūras dažādības iemeslus, proti, cilvēki nav vainīgi, ka viņiem ir tāda kultūra, jo tā ir mantojama no paaudzes uz paaudzi kopā ar visu kultūras kopumu – valodu, reliģiju u.tml.

Kaut mūsdienās Lietuvas un Latvijas pierobežā dzīvojošo lietuviešu un latviešu bērnu tradīcijas jau ir ļoti līdzīgas, tomēr ar bērēm saistītās latviešu tradīcijas joprojām lietuviešiem izraisa smieklus. Tikai šobrīd tas vairāk attiecas nevis uz vietējiem latviešiem, bet uz aizrobežā dzīvojošajiem. Daudziem pierobežas iedzīvotājiem Latvijā ir tuvāki vai tālāki radnieki un gadās piedalīties dažādos ģimenes gados. Jāsaka, ka vēl joprojām lietuviešiem un latviešiem ir atšķirīgi uzskati par dažādām lietām. Piemēram, Lietuvā par bērnu ziediem

tieks uzskatīti baltas krāsas ziedi, īpaši krizantēmas. Tāpēc dažiem lietuviešiem tādi ziedi kāzās vai dzimšanas dienas svētkos izskatās briesmīgi, savukārt citiem izraisa lielus smieklus, kuros atspoguļojas muļķīga latvieša tēls. Tas labi parāda, cik svarīgi ir izzināt citādību un tās iemeslus, lai varētu uzturēt labas savstarpējās attiecības gan sadzīves, gan politikas līmenī un uz citādo skatīties ar cieņu.

Pārtika. Lauka pētījumu materiālos atklājās arī lietuviešu uzskats par citādo latviešu uzturu un ēdieniem. Citādo uzturu vispirms labi ievērojuši lietuviešu kalpi, kas dienējuši gan pie Lietuvas latviešiem, gan arī Latvijā. Interesanti, ka tādi stāsti tika nodoti bērniem, kas vēl šodien var labi izstāstīt par citādo latviešu uzturu. Tika fiksēts, ka lielākas atšķirības bija ēdienu izvēlē maltītēm, piemēram, lietuviešiem brokastīs bijuši sātīgi ēdieni (speķis, borščs), bet latviešiem “kafija no rīta” (sieviete, dz. 1943. g., VDU ER 2661/43), kas viņiem bijusi neierasta parādība. Atšķirības bijušas arī pašos ēdienos un to garšas uztverē: “gardumus nav ēduši, viņi [latvieši. – A. N.] vārījuši tādu, kā smejas cilvēki, melnu putraimu zupu un visu nedēļu dzēruši [..]” (sieviete, dz. 1934. g., VDU ER 2289/57). Daži lietuvieši pat jutuši riebumu pret latviešu iecienīto ēdienu skābputru, kas dažos Lietuvas un Latvijas pierobežas rajonos parādās kā svarīga robežzīme, kas ļauj apzīmēt latviešu etnisko grupu. To apliecina arī latviešiem dotās iesaukas – *skābputri* (liet. *skabputriai*) (fiksēta Biržu un Žagares apkaimē) vai *skābdirsi* (liet. *skabdirsiai*) (fiksēta Žagarē).

Mēģinot noskaidrot skābputras nozīmi Lietuvas un Latvijas pierobežas sociokultūras vidē, ir jāievēro, ka gan latviešu, gan lietuviešu etnologi ir pievērsuši uzmanību zemnieku piena produktu lietošanas ieradumiem. Piemēram, latviešu uztura pētniece Linda Dumpe rakstījusi, ka “visvairāk lietotais latviešu zemnieku piena produkts bija rūgušpiens”.⁷⁹ Savukārt Lietuvas etnologi akcentējuši saldā piena nozīmi: “vispār zemnieki visvairāk lietoja saldo, mazāk rūgušpienu”,⁸⁰ “ikdienā lietots saldaiss piens. Sacīts, ka bez tā nav iespējams iztikt”.⁸¹ Protams, lietuviešu zemnieki lietoja un viņiem garšoja rūgušpiens, tomēr skābputras receptūra, tieši tas, ka ar rūgušpienu aplieti putraimi tiek raudzēti dažas dienas un pēc tam vēl visu nedēļu ēsti, mazliet mulsināja.

Skaidrojot lietuviešu negatīvo attieksmi pret skābputru, vajadzētu ņemt vērā, ka arī Latvijā šis ēdiens ne visur bija ierasts, tas

vairāk raksturīgs Kurzemei un Zemgalei, daļēji arī Vidzemei, tomēr Latgalē un Augšzemē par to nezināja.⁸² Tāpēc arī Latvijā skābputra bijusi reģionālas identitātes robežzīme un vērtēta neviennozīmīgi.

Iespējams, skābputrai bija arī sociālās robežzīmes nozīme, un tāpēc tā ieguvusi negatīvo nokrāsu. Lietuviešu kalpiem, kalpojot gan pie Lietuvas latviešiem, gan pie lauksaimniekiem Latvijā, piedāvāta “saskābusi” miežu putraimu putra/zupa varēja nozīmēt zināmu pazemošanu sociālā statusa dēļ. To varētu apliecināt arī kāda Rīgas valsts darbinieka stāsts par to, kā viņš, ekonomiskās krīzes spiests, devies kalpot pie lauksaimnieka Zemgalē. Šajā gadījumā, kad kalps atzinās, par ko agrāk strādājis, un noskaidrojās, ka viņš ir augstākā sociālā statusa persona, nolēma viņu citādi ēdināt: “Ēšanu dabūju tūliņ uz pusi labāku. Vājpienu un skābputru kā neredzēju, ap tiem priecājās latgalieši un ievestās polietes.”⁸³ Tomēr var ievērot, ka starpkaru posmā skābputra Latvijā ir mainījusi savu nozīmi un kļuvusi par nacionālo ēdienu, ko novērtējuši arī augstākā sociālā statusa pārstāvji, īpaši inteliģence. Daži lietuvieši Lietuvā, kas mēģinājuši kopēt latviešu kultūru, jo to uzskatījuši par prestižu, arī varēja skābputru interpretēt kā augstākā sociālā slāņa ēdienu, tāpēc pierobežā gadījās satikt dažus lietuviešus, kas šo ēdienu gatavojuši un labprāt ēduši. Daži respondenti, runādami par skābputru, teikuši, ka viņi to ēduši, jo bijusi tāda mode. Tātad skābputra dažās vietās vērtējama nevis kā etniskā robežzīme, bet kā etniskā saite, kas apvienoja vietējo pierobežas kopienas.

Atšķirīgi lietuviešu un latviešu uztura ieradumi atspoguļojas arī iesaukas “zirga galva” izcelsmes skaidrojumos. Viena no versijām ir tāda, ka latvieši ēduši zirga gaļu un to pārdevuši tirgos, kur bijis uzraksts “zirga gaļa”, un vārds “gaļa” lietuviešiem izskatījies kā “galva”. Citos variantos teikts, ka latvieši skaļi reklamējuši zirga gaļu un lietuviešiem tas skanējis kā “zirga galva”. Tomēr lietuviešus mulsinājis pats zirga gaļas ēšanas fakts, jo lietuviešiem zirgs bija dārgs dzīvnieks no seniem laikiem. Ir arī varianti, ka latvieši zirga gaļu ēduši tikai kritiskajos laikos, piemēram, kara laikā vai pēc kara, kad bija pārtikas trūkums, tomēr lietuvieši pat tādos momentos nevarējuši to ēst. Taču šī versija ir tikai viena no daudzām, un ir grūti to vērtēt kā īsto, jo nav īsti skaidrs par zirga gaļas nozīmi lietuviešu uzturā. Daži etnologi Lietuvas presē ir komentējuši, ka lietuviešiem zirgs tiešām bijis ļoti svarīgs dzīvnieks, ir atrasti rituālie zirga

apbedījumi, tomēr avoti min, ka dižkunigaiša Vītauta karaspēks ēda zirga gaļu. Vēlāk zirga gaļas ēšana esot kļuvusi nepieņemama sakarā ar ļoti draudzīgu attieksmi pret zirgiem.⁸⁴ Padomju laikos daži lietuvieši zirga gaļu jau ēduši, jo tolaik bija ļoti populāras zirga gaļas desas. Mūsdienās Lietuvas un Latvijas pierobežas pilsētā Jonišķos dibināts gaļas kombināts ražo zirga gaļas desas, ko eksportē arī uz Latviju. Tomēr Latvijā zirga gaļa joprojām tiek vērtēta neviennozīmīgi un daļai iedzīvotāju tā nav ierasta.

Tātad lietuviešu atmiņu stāstos vairāk atspoguļojas latviešu citādība, kas cēlusies no abu etnisko grupu atšķirības un tiek vērtēta no lietuviešu kultūras pozīcijām un no lietuviešu vērtību sistēmas. Kaut arī latviešu citādība lietuviešiem bieži ļauj pasmieties, tomēr tā arī tiek vērtēta pozitīvi un var ieraudzīt etniskās tolerances iezīmes. Pozitīvi skatīties lietuviešiem ļauj tas, ka Lietuvas un Latvijas pierobežā latvieši dzīvo jau dažus gadsimtus un ir kļuvuši par savējiem. Tomēr veiktais pētījums parādījis, ka katrā pētījuma punktā lietuviešu un latviešu attiecībām ir dažas nianšes un līdz ar to katrā vietā var ieraudzīt mazliet citādu latvieša tēlu.

SECINĀJUMI

Lietuvas un Latvijas pierobežā (Lietuvas pusē) lietuviešu stāstos atklājas dažādi latviešu tēli – gan pozitīvais, gan negatīvais, ko ietekmējuši dažādi faktori – gan sociālekonomiskie un politiskie faktori, gan arī citādības vērtējums, vieta sociālajā hierarhijā un akulturācijas un asimilācijas procesi. Analizējot latvieša tēlu, svarīgi ievērot katras vietas sociokulturālo un vēsturisko kontekstu, kā arī etnisko procesu norisi, kas ļauj uz tēla izveidi paskatīties no dažādām pusēm.

Visbiežāk latvieši tiek raksturoti, izmantojot pretstatu *mēs* un *viņi*, uzsverot *viņu* citādību un novelkot savas etniskās piederības robežas. Sakarā ar lietuviešiem neierastām kultūras iezīmēm latvieši dažreiz viņiem šķiet muļķīgi un attiecībā pret viņiem tiek izmantotas negatīvas konotācijas iesaukas – *skābputris*, *skābdirsis*, *zirga galva*, kā arī frazeoloģisms – *dumjš kā latvietis pēc pusdienām*. No otras puses, latviešu citādība ir pozitīva un saprotama kā man-

tojama dzimtās kultūras sastāvdaļa. Akulturācijas un asimilācijas procesu dēļ latvieši nav svešinieki, bet savējie, jo lietuvieši daudz vairāk saskatījuši abu tautu līdzības nekā atšķirības. Latvieša savējā tēlu ietekmējis arī tas, ka laika gaitā latvieši ir kļuvuši par vietējiem iedzīvotājiem, kas arī atstājis iespaidu uz Lietuvas un Latvijas pierobežas lietuviešu kultūru.

Galvenās lietuviešu citādības iezīmes, kā arī robežzīmes, kas ļauj izšķirt sevi un *citū* kā etnisko grupu, ir citāda valoda, reliģija, citādas svētku un rituālu paražas un citāds uzturs. Tomēr šo robežzīmju vērtējums katrā vietā bijis ļoti dažāds. Daļa lietuviešu no Žeimes un Biržu apkārtnes bijuši bilingvāli un valoda viņiem bijusi tikai saziņas līdzeklis, savukārt lietuvieši, kas neprata latviski, negatīvi vērtējuši tos latviešus, kas stingri turējās pie dzimtās valodas. Palangas un Skodas apkaimē latvieši bija vairāk ieinteresēti ar lietuviešiem komunicēt lietuviešu valodā, un tajās vietās valoda neparādās kā svarīga robežzīme un lietuviski runājoši latvieši izskatās kā savējie.

Konfesionālā atšķirība bijusi svarīga Palangas novadā, kur atšķirīga reliģija traucējusi ciešākiem abu tautu kontaktiem, tomēr liels naids lietuviešu stāstos neatspoguļojas, viņi pat nav pamanījuši paši savu nepieklājīgo uzvedību, ko savukārt var dzirdēt latviešu stāstos. Atšķirīgas konfesijas faktors bijis svarīgs arī Biržu apkaimē, tomēr šķiet, ka te lielāka loma bijusi nevis vietējiem lietuviešiem, bet lietuviešu katoļu garīdzniekiem, kas uzturējuši zināmu negatīvu attieksmi pret latviešu paražām un līdz ar to arī pret pašiem latviešiem. Savukārt Žeimē tika novērots, ka lietuviešu ziņkārība sīkāk iepazīt *citū* ļāvusi kritiski vērtēt savu kultūru un katoļu reliģiju, netiesāt un pat ar cieņu skatīties uz latviešiem luterāņiem. Iespējams, ka nozīmīga loma bijusi Žeimes luterāņu mācītājam Ērikam Leijeram, kurš ar savu piemēru mēģinājis izveidot draudzīgas starptēniskās un starpkonfesionālās attiecības, tāpēc Žeimes lietuviešu stāstos vairāk redzama pozitīva latviešu reliģiskā citādība.

Kaut arī lietuviešu un latviešu gadskārtu svētki un godi ir līdzīgi un tiem ir gan senais baltu, gan kristiešu kultūras pamats, tomēr laika gaitā izveidojušās pietiekami atšķirīgas un līdz ar to lietuviešiem dažreiz grūti uztveramas citādas tradīcijas. Spilgtākais piemērs ir bēres, kur var pamanīt, ka Lietuvas un Latvijas pierobežā šajos rituālos saduras ļoti atšķirīgi lietuviešu un latviešu etnisko grupu uzskati. Visbūtiskākās atšķirības var pamanīt uzskatos par

nāves raksturu – lietuviešu skatījumā latviešiem nāve ir priecīgs notikums, savukārt lietuviešiem skumjš. Bēru rituālā atšķirīgs ir arī mirušā vērtējums. Sliekšņa posmā lietuviešiem mirušais vēl ir savējais, kas vēl trīs dienas dzīvo kopā ar ģimeni istabā, savukārt latviešiem šajā laikā mirušais jau ir svešais un atrodas ārpus dzīvojamās mājas. Lietuvieši jūt īpašu cieņu pret mirušo, tad latvieši uz to skatās vairāk bailīgi.

Ar uzturu saistītā latviešu citādība atspoguļojas skābputras vērtējumos. Dažiem lietuviešiem tas bija neierasts, pat riebīgs ēdiens, un tas bija pamats arī izsmiet latviešus, dodot tādas iesaukas kā *skābputri* vai *skābdirsi*. Negatīvs skābputras vērtējums cēlies no atšķirīgiem uztura ieradumiem, jo lietuvieši vairāk lietojuši saldo pienu, bet latvieši rūgušpienu. Iespējams, skābputrai bija arī sociālās robežzīmes nozīme un tāpēc tā ieguvusi negatīvo nokrāsu lietuviešu kalpu uzskatos. Tomēr, no otras puses, skābputra bijusi arī kā etniskā saite, jo citi lietuvieši, kas uzskatījuši latviešu kultūru un valodu par prestižu, ēduši skābputru. Ar uztura ieradumu atšķirību saistās arī latviešu iesaukas “zirga galva” skaidrojums, kas apgalvo, ka latviešiem ir ierasts ēst zirga gaļu, bet lietuviešiem tas ir dārgs dzīvnieks; tomēr tas ir tikai viens no daudziem skaidrojumiem, un grūti pateikt, vai tas ir galvenais šīs iesaukas rašanās iemesls.

Visā Lietuvas un Latvijas pierobežas zonā notikuši nozīmīgi asimilācijas un akulturācijas procesi un izveidojusies vietējo iedzīvotāju grupa, kas saukti par *šķērslatviešiem* (liet. *skerslatviai*). Ar šo jēdzienu apzīmēti gan jauktajās lietuviešu un latviešu ģimenēs dzimušie, gan arī lietuvieši, kas dzīvojuši pierobežā vai pat Latvijā, runājuši latviski, ievērojuši latviešu paražas. Šim nosaukumam starpkaru posmā, kā arī dažās vietās joprojām ir negatīva konotācija, un tā izcelsme saistās ar katoļu un luterāņu konfrontāciju. Šo iedzīvotāju grupu pārstāv senie pierobežas iedzīvotāji, kas latviešu citādību vērtējuši vairāk pozitīvi un pat ar cieņu.

Pētījums atklājis, ka Lietuvas un Latvijas pierobežas lietuviešu stāstos vairāk parādās pagātnes latvieša tēls, kas visvairāk atspoguļo 20. gs. etnisko grupu situāciju. Tomēr par mūsdienu Lietuvas latvieša tēlu ir grūti runāt, jo daži respondenti, it īpaši jaunieši, pat nav ievērojuši, ka viņiem blakus dzīvo latvieši, kuru skaits Lietuvā tiešām ir ļoti samazinājies un kuri paši dažreiz jau negrib sevi saukt par latviešiem.

ATSAUCES UN PIEZĪMES

- ¹ Šiaulių naujienos, 1926. g.; Biržų žinios, 1925., 1930. g.
- ² Fredrik Barth (1969). Introduction. In: Fredrik Barth (ed.). *Ethnic Groups and Boundaries*. Boston: Little, Brown and Company, pp. 9–38.
- ³ Vilma Akmenytė (2008). *Latvių, Lietuvos-Latvijos pasienio gyventojų tapatumo raida 1918–1940 m.* Daktaro disertacija. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 45. lpp.
- ⁴ Jonas Basanavičius (1922). *Palangos kraštas*. Vilnius: “Vilniečio” leidinys.
- ⁵ Ignas Končius, Viktoras Ruokis (1925). *Palangos kraštas*. Kaunas: Žemės ūkio departamentas.
- ⁶ Krišs Kapenieks (2013). *Kursenieku etniskā kopiena XIX gadsimta beigās – XX gadsimta pirmajā pusē: skaits, izvietojums, vēstures procesi*. Promocijas darbs. Rīga: Latvijas Universitāte, 121.–180. lpp.
- ⁷ Jānis Endzelīns (1931). Par kurseniekiem un viņu valodu. *Burtnieks*, 12, 1102.–1108. lpp.
- ⁸ Juozas Pronskus (1923). *Lietuvos Sachara: Kuršių užmaris*. Klaipėda: “Ryto” AB.
- ⁹ Kazimieras Būga (1961). *Rinkiniai raštai*, t. 3. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla.
- ¹⁰ Vladas Viliamas (1932). *Kuršių nerija. Slenkančios kopos ir jų įtaka sodyboms*. Kaunas: “Sakalo bendrovė”.
- ¹¹ Marģeris Skujenieks (1930). *Latvieši svešumā un citas tautas Latvijā*. Rīga: Valters un Rapa.
- ¹² Vilberts Krasnais (1938). *Latviešu kolonijas*. Rīga: LNJS izdevums.
- ¹³ Vytautas Gudelis (1960). *Kuršių nerija ir marios*. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla.
- ¹⁴ Edgars Ķiploks (1983). Latviešu draudzes Lietuvā. No: *Latvijas ev.-lut. baznīcas gada grāmata un kalendārs 1983. gadam*. Rīga: Latvijas ev.-lut. Baznīcas virsvaldes izdevums, 97.–128. lpp.
- ¹⁵ Dalia Kiseliūnaitė (1995). Kuršių nerijos kuršininkų kalbos ir etninio identiteto klausimai. *Baltistica*, 30 (2), 59.–64. lpp. un citi darbi; Latvijas Universitātes zinātnieku ekspedīcijas rezultāts – rakstu krājums: Janīna Kursīte (sast. un red.) (2007). *Kursenieki mainīgajā pasaulē*. Rīga: Latvijas Universitātes apgāds; Kapenieks. *Kursenieku etniskā kopiena*.
- ¹⁶ Martynas Užpelkis (1995). Šventosios kuršininkų žvejybos tradicijos ir papročiai. *Liaudies kultūra*, 1, 27.–32. lpp.; Sventājas latviešiem veltīts rakstu krājums, kurā apkopoti vēsturnieku, valodnieku, folkloristu, novadpētnieku raksti: Audronė Kaukienė, Dalia Kiseliūnaitė, Dainius Elertas, Ieva Ozola (red.) (2007). *Ēlija. Sventāja. Šventoji: Paribio ženklai*. Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla; Liene Markus-Narvila (sast.) (2008). *No Sventājas līdz Ancei: Latviešu izloksnes Rietumkurzemes piekrastē 20. gs. beigās/21. gs. sākumā*. Liepāja: LiePA; Daiga Straupeniece (2012). *Sventājas latviešu valoda: statika un dinamika*. Promocijas darbs. Liepāja: Liepājas Universitāte.

- ¹⁷ Vytis Čiubrinskas (1997). Tautinių mažumų etnografinio tyrinėjimo patirtis ir perspektyvos: 1993 metų etnografinė ekspedicija Būtingėje. No: Vytis Čiubrinskas (sast.). *Etnologiniai ir folkloristiniai tyrinėjimai: ekspedicijų medžiaga ir patirtis*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 3.–4. lpp., šeit 3. lpp.
- ¹⁸ Vilma Akmenytė (2003). Lietuvos latvių liuteronų bendruomenė 1918–1940 m. *Žiemgala*, 1, 22.–26. lpp.; Vilma Akmenytė (2004). Lietuvos latvių draugijos 1918–1940 m. *Žiemgala*, 2, 11.–18. lpp.; Akmenytė. *Latvių, Lietuvos-Latvijos pasienio gyventojų*.
- ¹⁹ Benediktas Šetkus (2001). Latvių mokykla Lietuvoje 1918–1940 m. *Lituanistica*, 1 (45), 53.–64. lpp.
- ²⁰ Jānis Bērziņš (2000). Latvieši pasaulē 1918.–1940. gadā. No: Jānis Bērziņš (sast.). *Vēsturnieks profesors Dr. phil. LZA ārzemju loceklis Andrievs Ezer-gailis: Biobibliogrāfija. Darba biedru veltījumi 70 gadu jubilejā*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 70.–73. lpp.
- ²¹ Ēriks Jēkabsons (2003). Latviešu nacionālā minoritātē Lietuvas Republikā 1918.–1940. gadā. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 4, 94.–119. lpp.
- ²² Jānis Tervits (1999). *Latvijas baptistu vēsture*. Rīga: Latvijas Baptistu draudžu savienība.
- ²³ Auksė Noreikaitė (2015). Vilniaus ir Kauno latvių savimonės bruožai XX a. pabaigoje – XXI a. pradžioje. No: Vigmantas Butkus, Viktorija Jonkutė (sast.). *Baltiška, tautinė, regioninė savimonė baltų literatūrose ir kultūrose*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 113.–126. lpp.
- ²⁴ Auksė Noreikaitė (2012). Lietuvos latvių kultūrinis tapatumas: regioninės ypatybės. *Acta humanitarica universitatis Saulensis*, 14. Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla, 78.–90. lpp. Pieejams: http://www.su.lt/bylos/mokslo_leidiniai/acta/2012_14/noreikaite.pdf (skatīts 05.06.2019.); Auksė Noreikaitė (2013). Latviškoji tapatybė. *Lietuvos lokaliniai tyrimai. Lietuvos valsčiai. Biržai*. Vilnius: VŠĮ “Vermės” leidykla. Pieejams: http://www.llt.lt/pdf/birzai/birzai-2_etno-2012.pdf (skatīts 05.06.2019.).
- ²⁵ Vidmantas Daugirdas (2012). Formalus latvių kultūrinis regionas Šiaurės Lietuvoje. *Acta humanitarica universitatis Saulensis*, 14. Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla, 334.–357. lpp. Pieejams: http://www.su.lt/bylos/mokslo_leidiniai/acta/2012_14/daugirdas.pdf (skatīts 05.06.2019.).
- ²⁶ Ernestas Vasiliauskas (2017). *Joniškio krašto dvarai. Didžioji ir Mažoji Daunoravos, Bertaučiai, Satkūnai*. Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla, 152. lpp.
- ²⁷ Arhivs atrodas Lietuvos muzeju integrālās informācijas sistēmā. Pieejams: https://www.limis.lt/detali-paieska/rezultatai/-/exhibitList/detailed?title=D+daunoravos&searchInExhibits=false&searchInArchives=true&searchInLibraries=false&searchInAudioVideo=false&searchInPhotos=false&suEgidoGarsoMedziagom=false&suEgidoVaizdoMedziagom=false&s_tab=IMAGE&s_id=Wf4JmCTUhOuRQqfF&backUrl=https%3A%2F%2Fwww.limis.lt%2Fdetali-paieska%2F-%2FexhibitSearchDetailed%2Fform&listDisplayM

- ode=simple&useExactPeriod=true&selectedPeriodTab=BY_YEAR&ieskomosVertibesTipas=ARCHYVAS&sortField=MATCH&sortOrder=ASC&page=1&rowsOnPage=0&fbclid=IwAR2fXwXX2RoX-rJxGJfSrQxPjV45VSR SXyynaXmlxV7Mt2hApWi1lwz3gtg (skatīts 16.06.2019.).
- ²⁸ Rakstu krājuma autori būs E. Vasiliauskas, J. Kursīte, E. Kursīte, J. Stauga, I. Barovskis, G. Šukytė, A. Noreikaitė.
- ²⁹ Jurga Jonutytė, Lina Būgienė, Aleksandras Krasnovas (2013). *Lietuvos pasienio miestelių atmintis ir tapatybė: Valkininkai, Vilkyskiai, Žeimelis*. Vilnius: Vilniaus universitetas.
- ³⁰ Virginijus Savukynas (2012). *Istorija ir mitologijos: tapatybės raiškos XVII–XIX amžiaus Lietuvoje*. Vilnius: Viešosios politikos strategijų centras.
- ³¹ Akmenytė. *Latvių, Lietuvos-Latvijos pasienio gyventojų*.
- ³² Dalia Kiseliūnaitė (2003). Zvejnieku un zemkopju kultūru attiecības Rietumlietuvas lietuviešu un latviešu folklorā un etnogrāfijā. *Sabiedrība un kultūra*, 5. Liepāja: Liepājas Pedagoģijas akadēmija, 23.–33. lpp.
- ³³ Dalia Kiseliūnaitė (2010). Įvadas. No: Dalia Kiseliūnaitė (sast.). *Pamarių sakmės*. Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla, 7.–27. lpp.
- ³⁴ Žilvytis Šaknys (2004). Tarpukario lietuvių jaunimo etninė ir konfesinė tolerancija Lietuvoje. *Lietuvos etnologija: socialinės antropologijos ir etnologijos studijos*, 4 (13), 135.–158. lpp.
- ³⁵ Alvydas Butkus (1995). *Latviai*. Kaunas: Aesti.
- ³⁶ Alvydas Butkus (2001). Pastabos dėl latvio ir lietuvio įvaizdžio. *Acta Baltica*. Kaunas: Aesti, 128.–136. lpp.; Alvydas Butkus (2003). Etniskās attiecības leišu iesauku spoguļi. *Vārds un tā pētīšanas aspekti*, 7, 310.–314. lpp.; Alvydas Butkus (2006). Pastabos dėl latvio ir lietuvio įvaizdžio. No: Regina Kvašytė (sast.). *Lietuvių ir latvių gretinamosios stilistikos klausimai*. Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla, 12.–21. lpp.
- ³⁷ Laima Anglickienė (2006). *Kitataučių įvaizdis lietuvių folklore*. Vilnius: Versus aureus.
- ³⁸ Vida Savoniakaitė (2017). Esu lietuvis pasienyje. *Logos*, 93, 117.–130. lpp., šeit 128. lpp.
- ³⁹ Auksė Noreikaitė (2017). Lietuvių ir latvių tarpusavio santykiai Lietuvos ir Latvijos pasienyje. *Gimtasai kraštas*, 1, 17.–26. lpp. Pieejams: <http://www.ziemgala.lt/lt/metrastis-gimtasai-krastas/gimtasai-krastas-20171/lietuviu-ir-latviu-tarpusavio-santykiai-lietuvas-ir-latvijos-pasienyje> (skatīts 05.06.2019.).
- ⁴⁰ Auksė Noreikaitė (2018). Lietuvos ir Latvijos pasienio gyventojų judėjimas abipus sienos XX a. II pusėje – XXI a. pradžioje. *Žiemgala*, 1, 15.–21. lpp. Pieejams: <http://www.ziemgala.lt/lt/zurnalas-ziemgala/ziemgala-20181/lietuvas-ir-latvijos-pasienio-gyventoju-judejimas-abipus-sienos-xx-a-ii-puseje-xxi-a-pradzioje> (skatīts 05.06.2019.).
- ⁴¹ Noreikaitė. Lietuvių ir latvių tarpusavio santykiai Lietuvos ir Latvijos pasienyje.
- ⁴² Kļiploks. Latviešu draudzes Lietuvā, 100.–101. lpp.

- ⁴³ Erikas Laiconas. Parapijos istorija. [Biržu draudzes vėsture Lietuvos evaņgėliski luteriskās baznīcas mājaspā]. Pieejams: <http://liuteronai.lt/Parapijos/Birzu-parapija/Parapijos-istorija/Parapijos-istorija> (skatīts 29.06.2019.).
- ⁴⁴ Skujeniēks. *Latvieši svešumā*, 54.–55. lpp.
- ⁴⁵ Irena Regina Merķienė (2005). Savimonės dinamika. No: Irena Regina Merķienė, Rasa Pauķštytė-Šaknienė, Vida Savoniakaitė, Žilvytis Bernardas Šaknys. *Pietryčių Latvijos lietuviai*. Vilnius: Versus aureus, 38.–65. lpp., šeit 60. lpp.
- ⁴⁶ Butkus (2001). Pastabos dēl latvio, 132. lpp.
- ⁴⁷ Akmenytė. *Latvių, Lietuvos-Latvijos pasienio gyventojų*, 24. lpp.
- ⁴⁸ Krasnais. *Latviešu kolonijas*, 46. lpp.
- ⁴⁹ Jėkabsons. Latviešu nacionālā minoritātē, 110. lpp.
- ⁵⁰ Bernaras Ivanovas (2005). *Tautiškumo beieškant Antano Smetonos Lietuvoje*. Vilnius: Versus aureus, 69. lpp.
- ⁵¹ Piemėram: Rogers Brubaker, Frederick Cooper (2000). Beyond “identity”. *Theory and Society*, 29, 1.–47. lpp., šeit 14. lpp.
- ⁵² Daugirdas. Formalus latvių kultūrinis regionas, 338. lpp.
- ⁵³ Ilze Boldāne (2011). *Etnisko stereotipu veidošanās apstākļi Latvijā: 1850–2004*. Promocijas darbs. Rīga: Latvijas Universitātes Latvijas vēstures institūta Etnoloģijas nodaļa, 240. lpp.
- ⁵⁴ Claude Lévi-Strauss (1969). *The Raw and the Cooked*. New York (N.Y.): Harper & Row.
- ⁵⁵ Barth. Introduction.
- ⁵⁶ Piemėram, Charles Keyes, Marcus Banks u.c.
- ⁵⁷ Jolanta Kuznecovienė (2008). (Ne)lietuviškumo dėmenys: savo/svetimo ribų braižymas. No: Vytis Čiubrinskas, Jolanta Kuznecovienė (sast.). *Lietuviškojo identiteto trajektorijos*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto leidykla, 89.–108. lpp., šeit 90. lpp.
- ⁵⁸ Jurijus Unukovičius (2014). Lietuvių įvaizdis Vilniaus krašto slavakalbių gyventojų akimis. No: Vida Savoniakaitė (sast.). *Savas ir kitas šiuolaikiniais požiūriais*. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 183.–208. lpp., šeit 183. lpp.
- ⁵⁹ Anglickienė. *Kitataučių įvaizdis*, 65. lpp.
- ⁶⁰ *Biržų žinios*, 06.07.1930., 2. lpp.
- ⁶¹ Petras Kalnius (2007). Žemaičių etniškumas: esamas ar konstruojamas? *Tautosakos darbai*, 34, 15.–31. lpp., šeit 27. lpp.
- ⁶² Liudvikas Adomas Jucevičius (1959). *Raštai*. Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 444.–445. lpp.
- ⁶³ Savukynas. *Istorija ir mitologijos*, 112. lpp.
- ⁶⁴ *Šiaulių naujienos*, 01.04.1926., 1. lpp.
- ⁶⁵ Kristine Ante (2011). *Kurzemes gubernas kristīgās draudzes 19. gs. otrajā pusē: konfesionālisma iezīmes*. Promocijas darbs. Rīga: Latvijas Universitāte, 198.–210. lpp.
- ⁶⁶ *Biržų žinios*, 13.12.1925., 2. lpp.

- ⁶⁷ Irena Petraitiene (sast.) (2003). *Padaryk mane gerumo ženkle. Prisiminimai apie kardinolą Vincentą Sladkevičių*. Kaunas: Kardinolo V. Sladkevičiaus memorialinis butas-muziejus, 48.–50. lpp.
- ⁶⁸ Par prūšiem lietuvieši saukuši gan vāciešus, gan lietuviešus protestantus no Mazās Lietuvas reģiona.
- ⁶⁹ Vilma Daugirdaitė (2007). Kas šandien pasakojama latvių ir apie latvius Žemaitijoje. *Tautosakos darbai*, 34, 243.–256. lpp., šeit 246. lpp. Pieejams: <http://www.liti.lt/failai/20%20Tautiniu%20m%20tautosaka.pdf> (skatīts 10.10.2019.).
- ⁷⁰ Virginijus Savukynas (2007). Kodėl bambizai stori ir pagonyš? *Kultūros barai*, 7–8, 53.–58. lpp.
- ⁷¹ *Lietuvių kalbos žodynas*, t. I–XX, 1941–2002. Digitālais variants. Pieejams: <http://lkz.lt/Visas.asp?zodis=vokietis&lns=-1&les=-1&id=30136070000> (skatīts 10.10.2019.).
- ⁷² *Lietuvių kalbos žodynas*, t. I–XX, 1941–2002. Digitālais variants. Pieejams: <http://lkz.lt/Visas.asp?zodis=pr%C5%ABsas&lns=-1&les=-1&id=22284660000> (skatīts 10.10.2019.).
- ⁷³ Savukynas. *Istorija ir mitologijos*, 275. lpp.
- ⁷⁴ Arnold van Gennep (1969). *The Rites of Passage*. Chicago (Ill.): University of Chicago Press, 10.–12. lpp.
- ⁷⁵ Auksuolė Čepaitienė (2013). *Gyvenimo etnografija. Vietos, struktūros ir laikas*. Vilnius: LII leidykla, 446. lpp.
- ⁷⁶ Angelė Vyšniauskaitė (2008). Laidotuvės. No: Angelė Vyšniauskaitė, Petras Kalnias, Rasa Paukštytė-Šaknienė. *Lietuvių šeima ir papročiai*. Vilnius: Mintis, 483.–511. lpp., šeit 494. lpp.
- ⁷⁷ Rūta Jirgensone (2013). Dzīvo attieksme pret mirušajiem: lietu semantika bērū rituālā. *Ceļš*, 63, 83.–96. lpp., šeit 85. lpp.
- ⁷⁸ Janīna Kursīte, aprakstīdama skūpstā žestu latviešu kultūrtelpā, rituālo bučošanu bērēs nav pieminējusi, tātad tas nav raksturīgi latviešiem.
- ⁷⁹ Linda Dumpe (2009). *Latviešu tautas ēdieni*. Rīga: Zinātne, 130. lpp.
- ⁸⁰ Vacys Milius (1964). Maistas ir namų apyvokos daiktai. No: Angelė Vyšniauskaitė (red.). *Lietuvių etnografijos bruožai*. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 386.–416. lpp., šeit 389. lpp.
- ⁸¹ Čepaitienė. *Gyvenimo etnografija*, 258. lpp.
- ⁸² Dumpe. *Latviešu tautas ēdieni*, 200. lpp.
- ⁸³ Oira, Laika ainas. *Vēstnesis*, 116, 01.07.1933., 14.–15. lpp., šeit 14. lpp.
- ⁸⁴ Rūta Levickaitė (2013). Kodėl lietuviai nevalgo arklienos? Pieejams: <https://www.delfi.lt/grynas/gyvenimas/kodel-lietuviai-nevalgo-arklienos.d?id=60835359> (skatīts 10.10.2019.).

PIELIKUMS

LIETUVIEŠU UN LATVIEŠU SKAITS UN PROCENTI NO
KOPĒJĀ IEDZĪVOTĀJU SKAITA LIETUVAS UN LATVIJAS
PIEROBEŽAS PAGASTOS PĒC LIETUVAS TAUTAS SKAITĪŠANAS
DATIEM 1923. GADĀ

	Lietuvieši	Latvieši
Palangas pagastā	2648 (65,3%)	754 (18,6%)
Darbēnu pagastā	8495 (85,7%)	688 (6,9%)
Kopā Palangas apkārtņē	11 143 (79,7%)	1442 (10,3%)
Skodas pagastā	10 354 (81,1%)	777 (6%)
Žeimes pagastā	4168 (73,7%)	783 (13,8%)
Biržu pilsētā	2968 (55,8%)	187 (3,5%)
Biržu pagastā	12 563 (96,9%)	246 (1,8%)
Nemunēles Radvilišķu pagastā	5881 (83,1%)	881 (12,4%)
Kopā Biržu apkārtņē	21 412 (84,4%)	1314 (5,1%)

No: *Lietuvos gyventojai. Pirmojo 1923 m. rugsėjo 17 d. visuotinio gyventojų surašymo duomenys* (1926). Kaunas: Lietuvos Respublikos Centralinis Statistikos biuras, 19.–21. lpp. Pieejams: <https://statistikouzrasai.files.wordpress.com/2013/05/lietuvos-gyventojai-pirmojo-1923-m-rugsc497jo-17-d-visuotinio-gyventojc5b3-surac5a1ymo-duomenys.pdf> (skatīts 01.10.2019.)

LIETUVIEŠU UN LATVIEŠU SKAITS UN PROCENTI NO
KOPĒJĀ IEDZĪVOTĀJU SKAITA LIETUVAS UN LATVIJAS
PIEROBEŽAS PAGASTOS PĒC LIETUVAS TAUTAS SKAITĪŠANAS
DATIEM 2001. GADĀ

	Lietuvieši	Latvieši
Palangas pilsētā	16 574 (94%)	220 (1,2%)
Skodas rajonā	25 286 (98,7%)	75 (0,2%)
Pakrojas rajonā	29 002 (98,4%)	65 (0,2%)
Biržu rajonā	34 785 (98,2%)	80 (0,2%)

No: *Gyventojai pagal lytį, amžiu, tautybę ir tikybą* (2002). Vilnius: Statistikos departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės, 190. lpp. Pieejams: <https://osp.stat.gov.lt/services-portlet/pub-edition-file?id=3037> (skatīts 01.10.2019.)

THE IMAGE OF LITHUANIAN LATVIANS ON THE LITHUANIA–LATVIA BORDERLAND

Auksė Noreikaitė

Doctoral student of ethnology, Department of Cultural Studies, Vytautas Magnus University.

Dissertation topic: Lithuania–Latvia borderland: the expression of ethnic identity during the 20th century and at the beginning of the 21st century.

The border between Lithuania and Latvia is considered to be one of the most peaceful borders. For a few centuries, Latvians have lived on the Lithuanian side, which together with Lithuanians could be called ancient as well as local residents of this border area. The basis of the article is the data collected in field research in 2011–2018 in Lithuanian and Latvian border areas – in Palanga, Skuodas, Pakruojis, and Biržai districts. In the study it was found that Lithuanians and Latvians talk about each other in opposites – *we* and *they*, noting the otherness, difference, but at the same time drawing attention to the similarity of both nations. The purpose of this article is to find out what an image of Latvians is revealed in Lithuanian narratives of the Lithuanian and Latvian borderland and what kind of reasons influenced the opinion of Lithuanians on Latvians.

Key words: Lithuania–Latvia borderland, Latvians of Lithuania, Lithuanian-Latvian relationships.

Summary

The object of the study was the opinion of Lithuanians living on the border area between Lithuania and Latvia (on the Lithuanian side) about Latvians. The aim of the study was to analyze what an image of Latvians is revealed in Lithuanian narratives of the Lithuanian and Latvian borderland. The objectives of the study were the following: 1) to analyze how Lithuanians living in the border area (in Palanga, Skuodas, Žeimelis and Biržai districts) characterize local Latvians; 2) to analyze features of Latvian otherness; 3) to discover what kind of reasons have influenced the opinion of Lithuanians on Latvians.

The data were collected during field research conducted during 2011–2018; in-depth interview and free chat were used to gather data from 135 respondents (48 were Latvians and 87 Lithuanians). The following methods were applied in this work: descriptive case studies, interpretations, comparative research methods.

On the Lithuanian–Latvian border (on the Lithuanian side) Lithuanian narratives reveal various Latvian images, both positive and negative, determined by various factors – socioeconomic and political factors, evaluation of otherness, place in the social hierarchy and processes of acculturation and assimilation. Most often, Latvians are described emphasizing their otherness and drawing ethnic boundaries. Because of the unusual cultural characteristics of Lithuanians, Latvians sometimes look stupid to them and have nicknames such *skabputriai*, *skabdirsiiai*, *zirga galva* (*horse head*), and phraseology – stupid as a Latvian in the afternoon. On the other hand, Latvian otherness is treated as positive and is understood as an inherited part of the native culture.

The main features of Latvian otherness, as well as the markers that make it possible to distinguish yourself and another as an ethnic group, are different language, religion, customs, festivities and rituals and different nourishments. However, the evaluation of these markers was significantly different in each field research area.

It was noticed that some Lithuanians in Žeimelis and Biržai area were bilingual and the language was not an ethnic marker, only a tool of communication, but those Lithuanians who did not speak Latvian negatively evaluated Latvians who used Latvian in communication with Lithuanians. Latvians in Palanga and Skuodas area were interested in communicating in the Lithuanian language, and in those places the language does not appear as an important ethnic marker and the Lithuanian-speaking Latvians look like their own.

For a long time, confessional differences were one of the most important, affecting the mixed Lithuanian Catholic and Latvian Evangelical Lutheran families. The clergy had the greatest influence on the appreciation of religious differences. For example, in Biržai, the Catholic clergy negatively evaluated the Latvian funeral customs, which the Lithuanians obeyed, and at the same time, the Latvians themselves. Žeimelis was greatly influenced by the Evangelical Lutheran priest Erikas Leijeris (1906–1949), who tried to establish friendly interethnic relations by his example, which is why in this area Lithuanian narratives mostly show positive attitude to Latvian Evangelical Lutherans.

Although Lithuanian and Latvian festivals and rituals are similar, in which both ancient Baltic and Christian culture are blended, different traditions have evolved over time. The most pronounced example concerns funerals, where there is a very different attitude between these ethnic groups regarding the nature of death (a fun celebration for Latvians and a sad event for Lithuanians) and the judgment of the deceased (dur-

ing the liminal period the deceased is *the own* for Lithuanians and *the alien* for Latvians).

A popular Latvian summer dish called *skābputra*, which was unusual for some Lithuanians and used to make fun of Latvians, is related to different nourishments of Lithuanians and Latvians. The negative perception of this dish could be related to different eating habits – Lithuanians consumed more sweet milk more, but Latvians – soured milk. It is likely that *skābputra* had also a social and sometimes an ethnic link function.

The research has revealed that in the Lithuanian and Latvian border area, in the Lithuanian narratives, the Latvian image of the past is more revealed, which mostly reflects the situation of the ethnic groups in the 20th century. However, nowadays it is difficult to talk about the image of Lithuanian Latvians, because some respondents, especially young people, have not even noticed that Latvians are living next to them, whose number in Lithuania has dropped significantly and who themselves sometimes do not want to be called as Latvians.

VĒSTURES AVOTI

<https://doi.org/10.22364/lviz.110.06>

ANDREASS MEIJERS UN VIŅA “KĀDA JAUNA VIDZEMES, KURZEMES UN VĀCIJAS APCEĻOTĀJA VĒSTULES” (1777)

Edgars Ceske

(Turpinājums, sākumu sk. žurnāla 2019. g. 1. nr.)

Andreass Meijers dzimis Rīgā 1742. gada 21. februārī (5. martā) turīga patricieša – tirgotāja ģimenē. Pēc Rīgas Domskolas beigšanas – 1760. gadā Meijers dodas studēt filozofiju Kēnigsbergas Universitātē, kur starp viņa pasniedzējiem ir pats Imanuels Kants. Tomēr drīz vien priekšroka tiek dota teoloģijai, un 1761. gadā Meijers Kēnigsbergas Universitāti nomaina pret studijām nelielajā Erlangenes Universitātē Vidusfrankonijā. 1764. gadā viņš veic savu “lielo literāro ceļojumu”, kura laikā apmeklē apmēram 25 Vācijas nozīmīgākos literāros un zinātnes centrus. Ceļojums beidzas Leipcigā, kuras universitātē Meijers mācās pēdējos četrpadsmit mēnešus. Rīgā viņš atgriežas 1766. gada sākumā un kļūst par mācītāju kādā Vidzemes draudzē, tomēr ātri vien apzinās, ka garīdznieka amats nav viņa īstais aicinājums. Pēc vecāku nāves, 1770. gada sākumā, Meijers no jauna atstāj Vidzemi – šoreiz uz visiem laikiem. Viņš dodas uz Berlīni un Drēzdeni, no turienes – uz Baireitu, kur tiek stādīts priekšā Brandenburgas–Ansahas–Baireitas markgrāfam Aleksandram. Valdnieks pagodina ceļotāju, piešķirot viņam galma padomnieka titulu. Tomēr galminieka karjera Meijeru nevilina: viņš apmetas klusā provinces pilsētiņā Kulmbahā, nodibina ģimeni un turpina sarakstīties ar ievērojamākajiem vācu rakstniekiem.

18. gadsimta 70. gados diezgan lielu popularitāti iegūst viņa darbs “Kā jaunai sievietei sevi cienīgi pilnveidot?” (“*Wie soll ein junges Frauenzimmer sich würdig bilden?*”). Laikā no 1772. līdz 1780. gadam tas piedzīvo 12 izdevumus, bez tam tiek tulkots daņu

(1782) un holandiešu (1784) valodā. (Par 1777. gadā iznākušo “Kāda jauna Vidzemes, Kurzemes un Vācijas apceļotāja vēstuli” sabiedrisko rezonansi ziņu trūkst.) 1797. gadā Meijers kļūst par vienkāršu pastmeistaru nomaļā Tīringas ciemā – Jūdenbahā, kur mirst 1807. gadā.

Centrālā vieta ceļojumu vēstulēs, ciktāl tajās pieminēta Vidzeme, ierādīta Rīgas pilsētas un jo īpaši – rātskungu amatā stāšanās ceremoniāla aprakstam; autora simpātijas pieder Rīgas maģistrātam un Domskolai. Otra galvenā tēma – muižnieku apspiesto latviešu dzimtzemnieku smagais stāvoklis. Vienīgais gaišais akcents šeit ir attēlotā Līgo svētku svinēšana kādā Vidzemes muižā. Meijers apraksta arī Jelgavu (*Mitau*), pakavējoties pie Kurzemes hercoga Pētera Birona personības un nepabeigtās jaunās, Bartolomeo Rastrelli projektētās pils, kā arī Liepāju (*Libau*).

Andreasa Meijera “Kāda jauna Vidzemes, Kurzemes un Vācijas apceļotāja vēstules” (*Briefen eines jungen Reisenden durch Liefland, Kurland und Deutschland*) satur interesantu kultūrvēsturisku informāciju par politiskajām un sabiedriskajām attiecībām, par Rīgas, Jelgavas un Liepājas apbūvi, pilsētnieku un zemnieku sadzīvi. Neskatoties uz dažām neprecizitātēm un paviršībām,¹ šis līdz šim plašāk nepazīstamais ceļojumu apraksts ir augstu vērtējams arī kā viens no pirmajiem dzimtbūšanas kritikas paraugiem no pilsoņu kārtas pozīcijām.

Andreass Meijers

KĀDA JAUNA VIDZEMES, KURZEMES UN VĀCIJAS APCEĻOTĀJA VĒSTULES. 1. SĒJUMS

Piektā vēstule

Rīgā, 1770. gada 16. jūnijā

Lai arī cik daudz iepriecinājumu es šeit nebūtu baudījis, tomēr mans nodoms ir Rīgu tuvākajās dienās atstāt. Tātad, mans dārgais K..., negaidiet šajā ziņojumā sīkākus izskaidrojumus par to, kas vēl

man Jums sakāms: sagatavošanās [40] aizceļošanai, šķiršanās komplimenti un tūkstošiem citu sīkumu aizņem visu manu laiku; un, lai arī es neatstāšu ārpus uzmanības neko, kas kaut kādā mērā spētu apmierināt Jūsu zinātkāri, tomēr Jums būs jāsamierinās ar to, ka tas, kas man Jums sakāms, tiks pasniegts skices veidā. – Pēdējā sestdienā es biju pietiekami ziņkārīgs, lai vēl pirms aizbraukšanas apskatītu Daugavgrīvu. Lai šo nelielo, divu jūdžu garo ceļojumu padarītu tīkamāku, es savācu sabiedrību, kas sastāvēja no sešām personām; un, tā kā diena bija skaidra un rāma, mēs savam braucienam izvēlējāmies šlūpu² (*Schaluppe*) – un man jāsaka, ka es vēl nekad ar tādu patiku neesmu ceļojis pa ūdeni kā šodien. Šis pārvietošanās līdzeklis ērti var uzņemt divdesmit cilvēkus un ir apgādāts ar traukiem vīnam, alum, tabakai, gaļai, maizei un visu veidu mājturības piederumiem un iekārtām. To airē astoņi airētāji, kas ir krievi; tie ieņem viņiem ierādīto vietu laivā. Mūsu [41] vedēji bija tērpti baltos linu uzvalkos un sarkanos kreklos, ar zaļām vadmalas cepurēm, kuru priekšpusē greznojās monogramma C II (Katrīna II). Viens no viņiem kā brauciena vadītājs un stūrmanis apsēdās pie stūres aira; pārējie gaidīja viņa mājienu, lai uzsāktu braucieni, un padevīgi uzlūkoja viņu ar uzmanīgiem skatieniem. Zīme tika dota, un ar pārsteidzošu troksni airi tika reizē iemērkti ūdenī un pievilkti. Šādā šlūpā mēs nu izbraucām ap 7 no rīta, un vienā mirklī pilsēta pazuda no mūsu redzesloka. Bet cik patīkami, cik negaidīti es tiku pārsteigts, kad bez nelielas jaukas salas, ko šeit sauc par *Holm*³ un kas paredzēta kokmateriālu novietošanai, Daugavas krastā ievēroju apvidu, kas brīnumjauki atšķīrās no tiem neapstrādātajiem un tuksnesīgajiem smilšu kalniem, kurus es [42] biju novērojis pilsētas pusē. Viss, manu K., kas vien dabā ir daiļš, šeit atklājās gan pie upes tuvu esošajās pļavās, gan pakalnos, kurus rotāja tumši krūmi un kuru pakājē izklaidus atradās izprieču muižiņas un jaukas dārza celtnes. Bet sajūsma mani pārņēma daudz vairāk, kad atskanēja jaukās meža iemītnieču – lakstīgalu dziesmas. Šeit bija tā vieta, kur es visā pilnībā ar visām maņām sajutu to, par ko savā laikā rakstīja nemirstīgais Kleists⁴ [..]

Tik lielksmojoša bija šī pilnībā romantiskā ainava, ka mēs, no šīs ainas [43] apburti, Daugavgrīvu nepamanījām ātrāk, pirms bijām piestājuši krastā. Mēs iegriezāmies angļu mājā, pēc tam uzkāpām augstajā novērošanas tornī, no kurienes var ieraudzīt reidu un

daļu no Baltijas jūras, bet pēcpusdienā apskatījām pašu cietoksni. Tā kā mēs pilsētā bijām apgādājušies ar pasēm, tad bez ierunām saņēmām atļauju apskatīt tā ārējos nocietinājumus, kas, kopš šis cietoksnis atrodas krievu rokās, ir tik priekšzīmīgi ierīkoti, ka Rīga Daugavgrīvas nocietinājumus var uzskatīt par drošu priekšposteni, ja kādreiz kādam Krievijas ienaidniekam ienāktu prātā uzbrukt šai [Vid]zemes galvaspilsētai. – Tā kā izbraukums pa ūdeni ir saistīts ar pavisam nelieliem izdevumiem, tad iedzīvotāji bieži izmanto šādu iespēju vasarās: ziemā tomēr šeit arvien biežāk tiek rīkoti izbraucieni kamanās, jo no pilsētas vārtiem līdz pat nocietinājumiem var [44] vienmēr nokļūt pa aizsalušo upi. Viņi šim nolūkam izmanto dažādu veidu kamanas, starp kurām ir arī tā saucamās Kazanas (*kasanischen*) un vēl viens veids – sacīkšu kamanas (*Rennschlitten*), ko šeit dēvē par tāšu kamanām (*Borkschlitten*), jo tās, cieši sapītas no koku mizām un labākam izskatam vēl pārvilkta ar linu audeklu un krāsotas, ir ierastākās un vieglākās. Tā kā sals šajā zemē ir visai bargs, tad, lai pret to aizsargātos, iedzīvotāji savos kamanu izbraukumos apgādājas ar lielām lāčādas segām un liek tās nostiprināt no visām pusēm; piedevām lielākā daļa no tām, lai nomaskētu mežonīgo izskatu, pārvilkta ar sarkanu vadmalu. Vasarās visi iedzīvotāji darba dienās aizņemti savos darbos, savos posteņos, ar saviem rūpaliem, saviem veikaliem; turpretim svētdienās un svētku dienās Rīga ir pilnīgi tukša no iedzīvotājiem, un visi priecājas šajās atpūtas dienās dārzos un izpriecu muižīņās, no kurām [45] lielākā daļa ir jauki uzbūvētas un iekārtotas, tomēr ir ļoti dārgas daudzo izdevumu dēļ, ko prasa to uzturēšana. Šīs izpriecu muižīņas, bet vēl jo vairāk šejienes sabiedrības spožums, kas izpaužas kā asamblejās, tā vizītēs, klubos, ballēs, koncertos, komēdijās, kā arī nedēļnieču⁵ istabās (*in den Wochenstuben*), ir pietiekams pierādījums tam, ka izšķērdību un baudas Rīgā mīl, un arī ārzemnieki var vistiešāk piedalīties visās šīs pilsētas izpriecās (*Ergötzlichkeiten*); tādēļ šis valdzinājums ir tas, kas katram ceļotājam šķiršanos no šīs pilsētas padara jo grūtāku. Tirgotājiem šajā ziņā bieži pieder spožākā loma, jo viņiem ir nauda. Tāpat kā visās tirdzniecības pilsētās, arī šeit viņi veido ļoti svarīgu slāni, jo viņu uzņēmumi atnes šai pilsētai bagātības; tādēļ Jūs nebrīnīsieties, ja arī Rīgā ir spēkā tas pats, par ko raksta Horācijs: [46] *Quaerenda pecunia prima Virtus post nummos*.⁶

Neskatoties uz to visu, es tomēr nekādā ziņā nevaru piekrist citādi ļoti nopelniem bagātajam Dr. Bišinga kungam,⁷ kad viņš saka, ka zinātnieki šajā pilsētā nepavisam netiekot pienācīgi novērtēti. Šeit pat starp mācītiem ļaudīm atrodami tādi vīri, kuru rangs un īpašums tos pietiekami aizsargā pret neievērošanu; tā es varu droši apgalvot, ka, tāpat kā tirdzniecība mūsu Rīgai gādā bagātību, tā spozmi šai pilsētai piešķir mācītie vīri, ar kuriem ir piepildīts bruņniecības solis un visi amati šajā pilsētā. Es neielaidīšos tiešākos mājienos par mūsu nopelniem bagātajiem mācītajiem ļaudīm; bet, ja Jūs kādreiz apmeklēsiet Rīgu un Jums radīsies vēlēšanās patīkami izklaidēt savu garu, tad vispirms apmeklējiet šejienes virsmācītāju fon Esenu,⁸ kurš gan savas izglītības, gan patīkamā un cilvēkmīlošā rakstura dēļ [47] tiek augsti vērtēts no daudzu zinātnieku puses, kuri ceļo cauri šai pilsētai. Viņa izmeklētā un ļoti pilnīgā bibliotēka⁹ Jums sniegs ne mazāku ielīksmojumu kā viņa skaistais manuskriptu krājums, kurš, gan pateicoties viņa plašajai korespondencei ar ārzemju mācītajiem ļaudīm, gan viņa mācīto draugu starpniecībai, ir tik stipri pieaudzis, kā reti gadās redzēt privātajās bibliotēkās. Monētu mīlotāji atrod rātskunga fon Fēgezaka¹⁰ kabinetā ļoti jauku kolekciju; tomēr no naturālījām¹¹ es Rīgā neatradu neko.¹² – Dižciltīgais, kas šeit uzturas, ne tikai izsmalcinātības un jauku manieru dēļ, bet pat izglītības ziņā bieži parāda sevi no vislabākās puses. Lai gan tam ir lielas priekšrocības, ka zināmās kolēģijās amatus ieņem vienīgi viņa kārtas pārstāvji; tomēr viņš nekad nenicina zinātņu vīrus, kam ir smalkas manieres (*Lebensart*); un es esmu pazinis vīrus, kuru raksturs ir tik jauks, ka komunikāciju ar viņiem jāatzīst par vieglāku un patīkamāku [48] nekā bieži ar vidusšķiras sabiedrību. – Tam, kas Jums stāstījis par šejienes sievietēm, ir sava daļa taisnības. Visi ārzemnieki ir vienisprātis, ka šeit var sastapt daudz skaistuļu, un pat angļu kungi, kas apmeklējuši Rīgu, ir tik laipni, ka mūsu sievietes skaistuma un dzīvesveida ziņā pielīdzina savām tautietēm. Zināms, ka jaunākajai paaudzei vecāki cenšas sniegt rūpīgāko audzināšanu un tāda veida izglītību, kāda mums, vīriešiem, tik ļoti patīk pie sievietēm. Bet, tā kā piemērs vienmēr atstāj spēcīgāku iespaidu nekā visizcilākā izglītošana, tad šejienes skaistuļu jaunajās sirdīs arī bieži iezogas neapzināta iedomība un galantērija, un es nepārspilēšu, ja Jums apliecināšu, ka kāda parasta tirgotāja meita bieži parādās tādā greznībā un izšķēr-

dībā, kādā citās aprindās tā tiktu noturēta gandrīz vai par pirmā ranga dāmu. Ekipāžas, zirgi un kalpotāji [49] ir gandrīz vai pirmais no mājas iekārtojuma, ko jaunā sieva pieprasa savam vīram; un, tā kā arī amatnieku sievas uzskata par vulgāru audzināt savus bērnus pašas, tad arī katram citam laulātam draugam jābūstas, ja tas kavētos pieņemt saviem bērniem guvernantes. – Pie visas šīs mīlestības uz greznību man bieži ir bijis jāsmejas, kad redzu dāmu, kura vēlas pretendēt uz lielāko izsmalcinātību, sēžamies pajūgā, ko šeit uz laukiem dēvē par toveri (*Butten*).¹³ Tas ir diezgan komisks un savu īpatnību dēļ ir pelnījis, ka es Jums šeit sniedzu nelielu šī priekšmeta aprakstu: tam ir liela līdzība ar tā saucamo velci (*Schleife*), kas kalpo vienīgi tam, lai pārvestu tirgotāja preces no vienas mājas uz citu. Tātad iedomājieties šādu velci, uz kuras novietots no šaurām koka mizām sapīts grozs, kas no iekšpuses izklāts ar platākām mizām. [50] Iedomājieties, ka šī tovera ārpusē noklāta ar lielu daudzumu iededzinātu hieroglifisku figūru, atbilstoši to zemnieku fantāzijai, kuri šo transporta līdzekli izgatavojuši, un vispēdīgi ņemiet vērā, ka šīnī transporta līdzekli zirgs iejūgts starp divām ilksīm ar sakām, uz kurām apsēžas kučieris, lai savus kungus vasaras vidū aizvilktu pa bruģi; tā nu Jums ir priekšstats par īstiem Rīgas toveriem, kurus var iegādāties par ceturto daļu specijdāldera vai arī par desmit labiem grašiem. Šajā briesmīgajā mašīnā nu dāmas Rīgā dodas no vienas mājas uz citu; un, lai gan šāds izbrauciens katram ārzemniekam varētu likties neparasts, tomēr šādi toveri ir iemīļots pārvietošanās līdzeklis šejienes sievietēm, tā ka tās biežāk vizītēs dodas tajos nekā parādes kariatēs un pat svētdienās ar tiem droši brauc uz baznīcu. – Gandrīz tikpat skaistas kā vācu dāmas, bet ne tik smalkas ir krievu tirgoņu [51] sievas un meitas, kuras es šeit esmu redzējis. Taču viņu tikumi daudzos gadījumos, un jo sevišķi viņu karnevālā, bet arī tā saucamajā Sviesta nedēļā,¹⁴ man likās tik uzkrītoši, ka nespēju tiem paiet garām klusējot. Šī Sviesta nedēļa patiesībā ir pēdējā nedēļa, pēc kuras tūlīt seko gavēnis, un, lai arī tautai šajā nedēļā vēl ir atļauts ēst sviestu, no gaļas tie jau spiesti atturēties; šādi šī svētku nedēļa ieguvusi savu nosaukumu. Šajā nedēļā tie rīko visvairāk kamanu izbraucienus, biežākās vizītes un savus mielastus (*Traktements*¹⁵); un es ar pārsteigumu konstatēju, kā brandvīns, kurš zemākajām šķirām ir kā nektārs, iedarbojas arī uz citām kārtām; turklāt ļoti audzinātam jaunietim ir pat

jānosarkst. Lai saudzētu Jūsu ausis, mans vismiļais, es nedrīkstu sacīt visu, vienīgi to, ka šajās dienās [52] es visbiežāk redzu pa ielām streipuļojam piedzērušās krievietes, kuras, rokās saķērušās, izpilda tādas dziesmiņas, kādas neviens no kautrīgākā dzimuma negaida. No tā seciniet par pārējo un gaidiet nākamajā vēstulē manu Rīgas iespaidu nobeigumu. Līdz tam dzīvojiet sveiki!

Sestā vēstule

Rīgā, 1770. gada 20. jūnijā

Es Jums būtu sniedzis tikai ļoti nepilnīgu priekšstatu par šīs zemes galvaspilsētu, ja nevēlētos teikt par nožēlojamajiem zemniekiem, no kuriem šī zeme ieguvusi savu nosaukumu un kuri – ja es arī nespēju padarīt viņu stāvokli ciešamāku – ir, mazākais, mūsu līdzjūtības vērti. Nezinādams neko no reliģiskajiem pienākumiem un bieži bez kādām zināšanām tajos visāda veida pirmsākumos, kas cilvēkam piešķir pārliecību, [53] ka viņš ir kas vairāk nekā tikai nesaprātīgs dzīvnieks, viņš ir tikai vergs tiem, kam pieder kā dzimt-cilvēks. –

Jums varbūt ir zināms, ka laikos, kad latvieši gluži kā pilnīgi mežonīga tauta bija ierīkojuši savas apmetnes šīs zemes tumšajos mežos, viņu dievi bija Saule, Mēness, Vējš, Pērkonis un Zibens, kuriem tie nesa upurus kā svētajos mežos, tā pakalnos. Jūra, Lauks un Mežs vienlīdz bija zemākās dievības, kam tie pierakstīja gan labumu, ar ko sastapās, gan likstas, kas tiem uzklupa. Pie tam viņi sastādīja zināmas lūgšanas, kuras tie visos gadījumos cēla priekšā šīm iedomātajām dievībām. Kristīgajai ticībai izplatoties Līvzemē un pastāvīgi izglītojot šejienes garīdzniecību, viņi, protams, tika atīrīti no rupjākajiem maldiem; tomēr zemnieks aizvien ir ļoti neziņošs, tā ka viņš, p[ar] p[iemēru], [54] pērkonu nekādā ziņā neizskaidro ar dabiskiem cēloņiem, bet vienmēr negaisa laikā lieto izteicienu, ka miļais Dievs dusmojas; taču viņš par šīm dusmām neko daudz nebēdā, jo ne kārtis, ne alus kannu no rokām neizlaiž, ja ar tām abām viņš mēģina isināt vakaru. Ka šīs zemes iedzīvotājs ir vēl ļoti mānīcīgs, pierāda tas, ka, ja zemnieks, gāžot kokus, pazaudē savu cirvi, viņš aicina palīgā meža dievu; un es pats no vienas muižas meitas, kura bija pazaudējusi adatu, dzirdēju, ka tā savā valodā skaitīja lūgšanu, kurā lūdza adatu dievieti, lai tā viņai palī-

dzētu adatu atkal atrast. Pastāvot šādam tik nožēlojamam garīgajam stāvoklim, zemnieks vēl piedevām ir sava kunga vergs, viņš tam pieder personīgi ar visu savu īpašumu; mazākais, muižas īpašniekam ir ļauts atņemt visu, kas tam pienākas, kaut vai tā būtu zemnieka skaistākā meita. Smagākās klaušas Vācijā ir nieks [55] pret latviešu pārcilvēcisko darbu, kad tie ar ratiem, zirgu un uzturu sev un savam mājdzīvniekam četras vai piecas dienas katru nedēļu ir spiesti strādāt sava kunga labā; un pēc tam viņam paliek pāri vienīgi tik daudz laika sava nelielā zemes gabaliņa apstrādei, lai viņš varētu vilkt pavisam nožēlojamu dzīvi. Ja tas ir laiks siena ievākšanai vai arī raža ir ienākusies, tad muižas kungs nosaka zemniekiem ierasties pie sevis tajās dienās, kuras ievākšanai ir tās skaistākās. Vēsajās un lietainajās dienās zemnieks var apstrādāt savas pļavas un tīrumus; un es pats ar žēlumu pret nabaga zemniekiem esmu nolūkojies, kā viņa nopļautais siens uz lauka sapūst, jo biežo darbu dēļ muižā viņam nepietiek laika savu nopļauto sienu savākt un ievest. Šī bardzība un zemnieka slinkums, kurš ar sitieniem dzenams pie darba, ir galvenais nolaidības cēlonis, kādu viņš parāda, zemi piespiedu kārtā apstrādādams tur, kur to [56] ar mazām pūlēm varētu padarīt ļoti auglīgu. – Ar tādiem pašiem draudiem, ar kādiem šeit uz zemēm zemniekus dzen uz lauka, viņš tiek spiests izpildīt savus dievbijības pienākumus – un, zināms, viņš neievērotu svētdienu un neapmeklētu baznīcu, kas atrodas divas līdz četras jūdzes tālu, ja netiktu lietoti spaidu līdzekļi, no kuriem tas baidās tieši tāpat kā no kunga zemākā ierēdņa, ko sauc par stārastu. Šādos apstākļos, zināms, nav nekāds brīnums, ka remdenība pret reliģiju, viltus un naidis pret vāciešiem valda tai tautā, kura sevi redz pilnīgi apspiestu no tiem; un ka pie šādām reiz iepotētām jūtām viņu brīvība, ja tā kādreiz arī tiktu iegūta, tiktu izmantota par ļaunu zemei. – Šo ļaužu mītnes, ko es redzēju uz laukiem, nav nekas cits kā vienīgi būdas (*blosse Hütten*), kuru jumti veidoti no salmiem, sienas no kailiem baļķiem, kuru starpas aizbāztas ar [57] sūnām, un viņu istabas nav nekas vairāk kā smirdoši dūmu kambari, jo nevienai mājai nav skursteņa, caur kuru dūmi varētu izplūst. Cilvēki un lopi uzturas vienā istabā, kas bieži ir tikko sešus soļus gara un plata; viņi vāra un cep šajā istabā, un gaismas vietā deg egļu skaida/skals, ko šeit dēvē par *Pergel*. – Ja nomirst tēvs, jaunākais dēls kļūst par saimnieku¹⁶ (*Hausvater*); vecākais kļūst viņa kalps. Tā

kā vienīgi saimnieks drīkst gulēt īpaši izgatavotā gultā, pārējā ģimene guļ vai nu uz krāsns, vai uz istabas soliem; tādēļ arī tūliņ pēc tēva nāves arī mātei jāatstāj gulta, viņa var izvēlēties solu par savu guļas vietu, un jaunākais dēls kā saimnieks ar savu sievu apguļas gultā. Zemnieka sieva bieži savu nedēļnieces gultu uzklāj uz cieta sola un, kad tā ir vesela un pietiekami spēcīga, parasti [58] ceturtajā, nereti pat trešajā dienā atkal iet pie darba. Tā kā tas nav tik smags kā vīriešiem un viņas nodarbošanās, izņemot sienu un labības novākšanu, ir galvenokārt vērpsana un rūpes par mājas uzturēšanu, tad viņa, protams, drīzāk būs gatava tāda veida darbam nekā izlutinātās pilsētnieces, kurām piemīt jauks paradums sešas nedēļas nedēļnieces gultā pieņemt vizītes, un pie viņu labās veselības bieži ir novērots, ka arī tāda nedēļniece, kura jau veic savus mājas pienākumus, kā bulta ielido gultā, ja dzird kādu karieti apstājamies mājas priekšā. – Tikpat nožēlojams, cik latviešu zemnieka dzīvoklis, ir arī viņa uzturs. Zāle, rāceņi, zaļi gurķi, zirņi, plikā ūdenī vārīti, bez tālākas apstrādes un vājpiena biežpiens ir viņa ierastais ēdiens, un viņam nav pazīstamas nekādas citas garšvielas, kā safrāns un [59] pipari. Viņa maize ir melna kā zeme, un, izņemot alu, kas pagatavots no vairākiem labības veidiem, viņš gatavo sev dzērienu no mežabolēm un ūdens. Bērzu sulas viņam jau ir nektārs, un to labprāt dzer arī pilsētās, jo tas ir jauks atspirdzinošs dzēriens. Brandvīnu viņš lieto, lai gūtu spēku (*zur Stärkung*), un kā līdzekli pret visām slimībām. Tiklīdz zemnieks nejūtas labi, tas savā valodā sūdzas par sāpēm vai spiedienu sirds apvidū, un, tā kā muižas kungam šis ārstniecības līdzeklis viņa muižā ir pārpilnībā, tad viņš izsniedz tam glāzi brandvīna, ar ko zemnieks nopietnībā tiek dziedināts. Taču šis dzēriens palīdz ne tikai pret daudzām slimībām, bet pat bēdu gadījumos: un es esmu redzējis, ka vīrieši un sievietes, lai kļiedētu skumjas, pēc apbedīšanas ir tā piedzērušies, ka pēdīgi sāk ķildoties un kauties. – Vīriešu smagais darbs [60], viņu platie svārki un pelēkais krekls priekšlaicīgi piešķir viņiem vecišķu izskatu; un, tā kā viņi bieži pēc apprecēšanās ļauj augt bārdai, tad četrdesmitgadīgs vīrs nereti izskatās pēc septiņdesmitgadīga sirmgalvja. Šo ļaužu sievas un meitas arī nēsā tādas pašas krāsas apģērbu, ko turīgākās nošuj ar sariem (*Borsten*). Svētku gadījumos viņas vēl apliek ap pleciem baltas vilnas segas, kas priekšpusē sastiprinātas ar lielu sudraba gredzenveida saspraudi. Neprecētās sie-

vietas no precētajām atšķiras ar to, ka vienmēr staigā kailu galvu un sapītiem matiem; precētajām savukārt ir neparastas formas aubes, kas jaunu, divdesmitgadīgu sievieti padara līdzīgu vecākajai matronai.¹⁷ Bet tas, kas vīriešiem un jaunekļiem, sievietēm un meitenēm ir kopīgs, ir viņu apavi no vītoli lūkiem (*Weidenbast*), kurus šeit uz laukiem [61] sauc par postalām (*Basteln*) un kuri ir nostiprināti ar auklām ap kāju ikriem. Kad tie uzpošas svētkiem vai arī dodas uz baznīcu, viņiem ir ādas kurpes, kuras tie tomēr vērtē tik augstu, ka līdz pat baznīcas durvīm nes rokās. – Viņu kāzās vēl aizvien liels iespaids ir mēnesim; un, tā kā saderināšanās visbiežāk notiek jaunā mēnesī, tad kāzas viņi labprāt svin pilnā mēnesī. Muižas meitu, īpaši ja tā ir skaista un ja muižas īpašnieks nav precējies, viņš personīgi nodod līgavainim; tādēļ viņš to savos ratos aizved uz baznīcu, kur zemnieks to pie altāra no viņa rokām saņem. – Pie šejienes zemnieku lielākajām izpriecām es pieskaitu jautro Jāņu dienas vakaru. Tas viņiem pēc smagā darba visa gada garumā ir jānosvin savā ziņā bez rūpēm; tam ir ļoti daudz savdabīga, ko Jūs varbūt vēl neesat redzējis, [62] tāpēc es vēlos Jums aprakstīt svētkus, kā es tos redzēju bruņinieku muižā¹⁸ N... Pēc deviņiem, tiklīdz iestājās tumsa, visi zemnieki, liels skaits vīriešu, sieviešu un bērnu, sapulcējās lielkunga muižā, kurā tie ieradās procesijas gājienā. Pie tam vīrieši spēlēja visa veida instrumentus, kuru vidū pārsvarā bija poļu dūdas (*polnischen Bock*) un vijole, savukārt sievietēm un meitenēm galvās bija vainagi, kas pa daļai sastāvēja no ziediem, pa daļai no kopā savītām ozolu lapām, un padusē liels zāļu klēpis. Skaļš “Līgo”, dažkārt kā laimes vēlējums, biežāk tomēr ķircināšanās dēļ (*von Possen*),¹⁹ atskanēja cauri visai muižai un atbalsojās tuvējos mežos. Savukārt vecākā no sieviešu kārtas padotajām, kas bieži lielkunga muižā izpilda arī aukles vai ārsta lomu, parasti ir viena no priekšdziedātājām, un [63] visas pārējās uz to vien gaida, lai īstajā brīdī iekristu vecās dziesmā ar *Līgo*, visu dziesmu galveno akcentu, kura nozīmi es tomēr nespēju izskaidrot. Stallis un tajā esošie lopī pirmie saņem godu tikt apdziedāti; tad zemnieku sievas nosviež lopiem priekšā zināmas zāles, kuras – ievērojiet labi! – ievāktas noteiktā dienas stundā un spēj novērst lopu mirstību, kā arī palīdz pret dažādām slimībām. No šejienes tās, joprojām dziedādamas, dodas uz muižnieces saimniecības ēkām, šķūņiem un tā joprojām, un visu to dara vienīgi ar nodomu izlūgties debesu svētību saviem

lielkungiem. Vispēdīgi, kad tās ļoti priecīgi ar dziedāšanu bija apgājušas apkārt arī dzīvojamai mājai, pienāca arī mūsu kārta. Lielmāti (*die Dame des Gutes*), viņas ģimeni un visus klātesošos svešniekus šīs dziedātājas apveltīja ar vainagiem, un ar atlikušajām zālēm tās apkaisīja mūs, [64] pavadot to ar tik daudziem laba novēlējumiem, ka daudz netrūka, lai es pie tam pazaudētu acis (*beynahe meine Augen einbüßt hätte*). Tālāk savukārt sekoja dejas dūdu pavadībā, un atlikusī nakts daļa tika jautri pavadīta laukumā muižas priekšā, gan dejojot, gan dziedot, gan dzerot un jokojoties. Izpriecu muižiņās Rīgas tuvumā to īpašniekiem ir paradums šo lauku svētku liksmības palielināšanai vēl likt aizdedzināt svētku uguni, kas notiek tādējādi, ka tie ņem lielu mucu, kurā iepriekš iepildīta darva; to piesien pie ļoti gara staba, kuru ierok zemē augstākajā uzkalnā, kādu vien tik var atrast muižas teritorijā; mucai tiek pielikta uguns, kura ar laiku iedegas stiprās liesmās un sniedz patīkamu izrādi divu līdz triju stundu garumā. – Šajā vietā nu Jums, mans draugs, ir sniegts sīks un – no kā es gandrīz baidos – pārāk garlaicīgs [65] kādas pilsētas un tās apkārtnes paražu izklāsts, kurš Jums, kā Jūs pats tikāt teicis, vēl nebija zināms. Turpmāk es krietni uzmanišos, lai tik izsmeļoši runātu [vienīgi] par tām lietām, kuras Jums labi zināmas. Kad būšu Jelgavā, rakstīšu atkal. Dzīvojiet sveiki!

Septītā vēstule

Jelgavā, 1770. gada 12. jūlijā

Jums taisnība, mans mīļais draugs, šķiršanās no Rīgas man bija smaga, un es, protams, ar nomāktu sirdi atstāju pilsētu, kur biju radis draugus. – Es aizceļoju piektdien ap diviem pēcpusdienā un ap desmitiem vakarā jau biju Jelgavā. No tā Jūs redzat, cik lieliski šeit uzbūvēti ceļi, jo attālumu starp abām pilsētām rēķina uz 7 jūdžēm; bet tik ātri kā ar krievu braucēju zirgiem [66] nevar ceļot ne ar vienu ekstrapastu,²⁰ lai tas būtu cik labs būdams. Pie Vidzemes robežām, kas atrodas četras jūdzes no Rīgas, ir pasta stacija, ko apsargā krievu sardze; tās virsnieka pienākums ir bez koferiem un kariešu kastēm vēl pārmeklēt pat ceļotāju somas un naudas makus, lai neviena krievu monēta vai neviena aizliegta prece netiktu izvesta no valsts. Es jau biju šādu gadījumu paredzējis un tiku cauri sveikā. Bet kāds tirgotājs no Liepājas, kurš ceļoja reizē ar mani un

starp tūkstoš īstu holandiešu dukātu aiz pārskatīšanās bija iejaucis vienu vienīgu krievu dukātu, tik laimīgs nebija. Šo monētu atrada, un sekoja nepatīkamais – šī sākuma dēļ viņš tika arestēts un apsardzībā nogādāts Rīgā, kur viņam savas nepiesardzības dēļ nācās attaisnoties. – Īsi [67] pirms Jelgavas mums vajadzēja celties ar prāmi pāri Lielupei, un pēc pusstundas mēs jau bijām galā.

Pilsēta ir vidēja lieluma, un tās ielas visumā ir platākas nekā Rīgā; tomēr tā ir tik izklaidus būvēta, ka sastopami daudzi tukši laukumi, pat galvenajā ielā, un tas pilsētai, pilnīgi dabiski, piešķir klajuma izskatu. Izņemot valdnieka pili un dažas īstas privātās mājas, pārējās ir zemas un būvētas pildrežģī, bieži viscaur no koka. – Lieliskā pils, kuru hercogs Ernsts Johans²¹ iesācis būvēt savā laimīgajā dzīves posmā, neapstrīdami, būtu kļuvusi par greznāko būvi, ja šis skaistais pasākums [tās celtniecība] pēc kritiena,²² kas sekoja drīz pēc tam, nebūtu tikusi stipri sašaurināta. Tā atrodas ārpus pilsētas, Vidzemes pusē, lielā līdzenumā un sevi prezentē tālu, pie tam no attāluma skaisti. Viena šīs celtnes puse [68] bija gandrīz pilnīgi gatava un pārsegta ar dārgu jumtu, kad Bīrons tika izsūtīts uz Jaroslavu. Tiklīdz tas notika, celtniecība tika pārtraukta. Visu atstāja kā ir, vienīgi atlikušo pils daļu pārsedza ar ļoti vienkāršu jumtu, lai krievi to varētu izmantot par graudu noliktavu, kādam nolūkam viņi to dažus gadus arī nolēma izmantot. Pašlaik, tā sakot, dodama nodevas visiem dabas elementiem (*allen Elementen Preis gegeben wird*), tā acīmredzami tuvojas sabrukumam. Mūri šur tur iebūrķ, un neviens, izņemot zvirbuļus un pūces, nemeklē sev patvērumu šajos dzīvokļos, kas bijuši paredzēti nesalīdzināmi augstākiem mērķiem. Kā ievēribas cienīgs objekts man kādā velvē, kur atrodas veco hercogu liķi, starp dažādiem svina zārķiem tika rādīts viens, kurā guldīts kāds zemnieks, un tas šo godu izpelņījis tādējādi, ka [69] aristokrātu sazvērestības laikā pret hercogu Ferdinandu,²³ pārgērbies hercoga drēbēs, tas atdevis savu dzīvību. – Pils, kuru hercogs apdzīvo pašlaik,²⁴ protams, ne tuvu nav tik grezna, kā, spriežot pēc tās plāniem, būtu vajadzējis būt pirmajai; tomēr tā vēl aizvien ir skaista celtnē, kas atrodas galvenajā ielā, kas caur to iegūst lielu rotājumu. – Krievijas sūtņa nams, hercoga fabrikas un vēl divas luterāņu baznīcas ļoti patīkami priecē skatu. Pirmajam ir skaistas istabas, kas iekārtotas ar gaumi; baznīcas turpretī ir iekšpusē tumšas un bez greznības, un fabriku priekšrocība ir tā, ka

tajās strādā labi un čakli strādnieki. No visām ielām vienīgais, kas ir viscaur bruģēts, ir tirgus laukums; tomēr, tā kā to no visām pusēm pārāk ieslēdz tirgotāju būdas un veikali, tas ir šaurs un nepievilcīgs, un – mazākais, pēc manām domām – ir [70] gandrīz pats nepievilcīgākais rajons pilsētā. Iedzīvotāji šajā pilsētā mīl vairāk klusas nekā trokšņainas izpriecas; tādēļ vēl lielāka uzmanība nekā Rīgā tiek pievērsta dārzu ierīkošanai un ziedu audzēšanai, tā ka pilsētā gandrīz nav mājas, kam nebūtu pašai savs dārzs. Lielākā daļa ir lieli un plaši, mazākie savukārt veidoti ar lielu gaumi, kā dārzi Rīgā un tās pievārtē, pie kuru novietojuma vēl piebilstams, ka daudzi no tiem ierīkoti cieši pie vaļņiem, kuri, tāpat kā pilsētas torņi un aizsarggrāvji, vienādi panīkuši un kļuvuši par vienkāršiem graustiem. – Šo iedzīvotāju raksturs dažā ziņā atšķiras no tā, kādu es sastapu Rīgā, citādi tiem ir daudz līdzības. – Dižciltīgie, kas šeit sastopami lielā skaitā, jo valsts pārvalde prasa to klātesamību, ir nesalīdzināmi lepnāki un stīvāki nekā Rīgā. Lielākā daļa no viņiem ir ļoti augstās domās par sevi, dzīvo ar plašu vērienu, lai gan viņu [71] manieres un apģērbs ne vienmēr izskatās pietiekami modīgi; toties viņu sejās daudz skaidrāk lasāmas priekšrocības, kādas tie bauda pār Vidzemes muižniekiem un kas patiesi ir pietiekami svarīgas. Tā, piemēram, Kurzemes dižciltīgā bruņinieka sēdeklis zināmā mērā nav nekas cits kā maza monarhija. Ar neierobežotu varu tas izmanto visas priekšrocības, kādas atrod pie savām muižām, jo tam ne nieka nav jādod savam valdniekam. Viņš kā mazs valdnieks vienīgi sev izmanto [jūras] piekrastes tiesības, kalnraktuves savās muižās, ir brīvs no jebkādas [karaspēka] izmitināšanas un bieži realizē pilnas tiesības brīvi un patvaļīgi lemt par savu padoto dzīvību un nāvi: šis privilēģijas, vismiļlais draugs, ir tās, kādu Vidzemes dižciltīgajam trūkst. Tieši šis un vēl daudzas citas priekšrocības arī ir cēlonis, kādēļ tie ar savu hercogu bieži ved neskaitāma veida iekšējos karus. Daudzi neatzīst [72] ne pašreizējo valdnieku, ne arī viņa tēvu, jo tas no jauna ticis iecelts godā caur ķeizarienes Katrīnas žēlastību; un tas, kā tie rīkojās pret iepriekšējo hercogu Kārli,²⁵ kurš, neapšaubāmi, bija cienīgs viņu mīlestības un cieņas, ir Jums zināms. Tomēr valdošais hercogs kā gudrs valdnieks prot izturēties pret visiem šiem nemieriem ar zināmu mērenību, no kuras viņš neatsakās ātrāk, pirms visi līdzekļi izrādījušies veltīgi; un tikai šādā gadījumā viņš izmanto iespējas piekļūt valdniecei, kuras

pavēle spēj iedvest paklausību un padevību. Vispār hercogs Pēteris²⁶ ir tāds valdnieks, kurš skaistu ārējo izskatu un dzīvīgu sejas izteiksmi, kas rada uzticību, savieno ar daudzām lieliskām īpašībām, kas iedveš reizē cieņu un godbijību. Nav ilgi, vēl nav pagājis gads, kopš viņš pārņēmis varas lietas no sava tēva,²⁷ un jau ir redzams, kā arvien vairāk atdzīvojas tirdzniecība, māksla un zinātnes; [73] mazākais, mūžam glaimo, ka šajā apgabalā tās atradušas sev augstu aizstāvi. Līdzās tik cildenām īpašībām valdniekā tomēr atrodamas tādas rakstura īpašības, kurām mūs jāpārlicina, ka arī valdnieki ir tādi paši cilvēki kā mēs un ka nevainojama pilnība ir priekšrocība, kuru dievi ir paturējuši vienīgi sev. Patiesi, hercogs Pēteris būtu viens no mūsu godājamākajiem firstiem, ja viņš būtu tikpat laipns arī kā laulāts draugs, kāds viņš ir kā reģents. Tomēr man diemžēl Jums jāsaka, ka laipnā hercogiene Karolīne Luīze²⁸ izšķīrās pamest šo zemi, kurā viņa bija tikusi pielūgta ar visu siržu izjūtām; un viņai, iespējams, būtu izdevies atkal nodibināt mieru šajā provincē, kura līdzšinējo hercogu daudzo likteņa pārbaudījumu dēļ šķita gandrīz zaudēta. – Tomēr lai nejaucamies valdnieka lietās! – Dižciltīgo dzimtu senuma [74] un asiņu tīrības ziņā Kurzeme ir nesalīdzināmi pārāka par Vidzemi: šīs zemes aristokrāti ir pat tik smalki, ka nevēlas savas dižciltīgās asinis naudas dēļ sajaukt ar pilsoniskajām, kā tas arvien biežāk notiek Vidzemē. Vecā un jaunā muižniecība nekur netiek nošķirta rūpīgāk kā šeit, un jaunais muižnieks var ļaut, lai viņu ieceļ par brīvkungu,²⁹ var pirkt vienu bruņinieku muižu pēc otras, var likt [ģerbonī] vienu bruņucepuri uz otras, tomēr viņš nekad, neskatoties uz spožumu, kādu tas izplata ap sevi, neiegūs tās privilēģijas, kādas pieder vienīgi dižciltīgajiem no bruņinieku sola,³⁰ kā to šeit dēvē. – Turpretim izglītotajiem šeit tiek parādīta neparasti liela cieņa. Viņi – pat ja tas viņiem nepienākas jau pēc dzimuma – ieņem ievērojamākos amatus hercogistē un kā vienkārši mācītie ļaudis tiek apveltīti ar privilēģijām, kādas tiem, zināms, mēdz piešķirt tikai ļoti retās pilsētās. – Savukārt, [75] runājot par tirgotājiem, es esmu nācis pie secinājuma, ka šejienes tirdzniecības personāla izturēšanās pret tiem, kuru vidū es pirms dažām nedēļām dzīvoju,³¹ attiecas tāpat kā Jelgavas tirdzniecība pret Rīgas. Siktirgotājs šeit spiests apmierināties ar iztikas minimumu, jo tirgotāju ienākumi Jelgavā irniecīgi, tas dzīvo nepamanīts un pilnīgā klusumā. Bez spožuma un skaļuma viņš ieslēdzas

šaurā sfērā un ir laipns un pateicīgs kaut par mazu peļņu; turpretim Pirmie [aristokrāti] pēc neatļauta laimesta mēdz tirgotājus bieži lepni un uzpūtīgi izvadīt [no savas mājas]. – Šejiens skaistulēm tomēr ir daudz līdzības ar rīdziniecēm. Šeit tās rotājas tikpat labprāt un ir tikpat ārišķīgas kā tur; tomēr vērtība un gaume, kas izpaužas priekšstatos par sievietes greznumu, šeit ir atšķirīga. Abu pilsētu skaistules visciešāk vieno tas, ka tās savu laiku tik labprāt pavada pie savu māju durvīm. Ar saviem rokdarbiem tās bieži sēž [76] tur caurām pēcpusdienām, bet noteikti – vakaros, pēc vakariņām, saņemot garāmgājēju komplimentus vai arī izsmejot kādu nabadziņu, kurš neprot uzvesties pēc modes. Šīs pilsētas saldie kungi (jo švīti atrodas arī šeit) ar to rēķinās un vai nu nomērītiem soļiem drasē pa pilsētas ielām, lai noķertu piemīlīgos skatienus, kādus bieži skaistules neapzināti raida, vai arī kavē sev laiku, sarunādami ar viņām līdz pat dziļai tumsai, kad abas puses priecīgas dodas uz savām istabām. – Tāda Jelgava izskatās ar visu to, kas tajā ir pievilcīgs, un tomēr Jūsu drauga sirdi tā nav saistījusi ne mazākā mērā. Lai nu tā paliktu šādā stāvoklī arī līdz ritam, jo tad vajadzēs paņemt sev līdzī ceļā mazāk kārtējo šķiršanās sāpju; jo rīt, mans vislabais, es aizceļoju!

Astotā vēstule

Liepājā, 1770. gada 13. jūlijā

[77] Es patiešām nevaru saprast, kāpēc ļaudis Prūsijā tik šausmīgi lamā Kurzemes ceļus! Šie ceļi un pērkons, ko šajā zemē var dzirdēt, kaimiņu karaļvalstī ir gandrīz spēcīgākie lāsti; un abas parādības ne tuvu nav tik briesmīgas, kā tās pat daudzos ceļojumu aprakstos tiek iztēlotas. – Mans ceļojums bija, mazākais, patīkams, un ceļš, kuru es mēroju divu vietējo iedzīvotāju pavadībā, ir samērā labi uzbūvēts. Kāds fon Gersdorfa³² kungs, kurš atrodas holandiešu dienestā, un Glāzenapa³³ kungs, kurš kā kornets ir piekomandēts Polijā dislocētajai krievu armijai, ir tie divi patīkamie ceļabiedri, kurus (gandrīz jāsāk domāt) man piešķirušas debesis un ar kuriem kopā es uzsāku savu ceļu no Jelgavas. Lai ātrāk tiktu uz priekšu, [78] mēs kopā ar citiem zirgiem paņēmām sev līdzī līdz Klaipēdai arī mana krievu vedēja zirgu; tā kā mūs nesteidzināja nekādas darīšanas, mēs varējām atļauties veikt vienā dienā tik mazu ceļa posmu,

ka mūsu brauciens drīzāk līdzinājās pastaigai kājām nekā īstam ceļojumam. Pirmajā vakarā mēs iegriezāmies Švandes krogā (*Schwandenkrug*) un, sev par iepriecinājumu, šajā samērā slikti iekārtotajā mājvietā sastapām kāda pazīstama hercoga virspadomnieka sievu un meitu. Lai gan mēs nekad pirms tam nebijām tikušies, abas mūs saņēma ar tādu prieku, kādu ceļinieks parasti izrāda tad, ja, garlaicības izmocīts, sastop sabiedrību, kas tam sola interesantu laika kavēkli. Abām piemita možs gars un laba izglītība, un vakaru mēs pavadījām mundrās sarunās, nemanīdami, kā pagāja laiks. Otrā rītā abas dāmas devās pie kādas kaimiņos dzīvojošas draudzenes; mēs turpretim turpinājām savu ceļu pa lielceļu un pusdienas ieturējām [79] tā sauktajā Zirņu krogā (*Erbsenkrug*), kur mēs, ņemot vērā vietējos apstākļus, tikām diezgan labi apkalpoti. Mirbaha (*Mirbach*) kungs no Lietuvas un jauka, savā daiļumā uzplaukstoša meitene, kura mātes pavadībā devās, kā likās, uz Rīgu, apsēdās pie mūsu nelielā lauku galda, un, viņām ierodoties, tas ieguva zināmu dzīvīgumu. Pēcpusdienā mēs devāmies tālāk; bet, tā kā mūsu vedējam pie visām viņa pārējām labajām īpašībām piemita tāds trūkums, ka viņš mazliet par daudz mīlēja brandvīnu, un viņam ienāca prātā pēc krievu zemnieku paraduma ļaut savam zirgam brāzties pilnos auļos, tad šīs bezgaumīgās izpriecas sekas bija tādas, ka mēs apgāzāmies, gan bez kāda kaitējuma mūsu personām, tomēr zaudējuši vienu karietes riteni, kurš šajā negadījumā salūza. – Šis nedarbs, kuru ar mums, kā es vienmēr esmu radis ticēt, izspēlēja jautrs sargeņģelis, sagādāja mums prieku, kad *Kandelschen* [?] krogā, kurā bijām iegriezušies, [80] mēs piedzīvojām ainu, kas bija tikpat jautra, cik negaidīta [...]. Nezinādami, ka viesistaba ir jau aizņemta, mēs devāmies iekšā un ieraudzījām skatu, kas izraisīja zināmu izbrīnu: kādu ārkārtīgi trūcīgi ģērbusos, toties miesās varen brangu apustuli, kuram tieši tobrīd bija nodoms ieslēgt savos apkampienos jaunu sievieti. Šādos gadījumos mēdz teikt, ka uz laukiem arī Kupidons kļūstot par dullu velnu. Tādēļ bija tikai dabiski, ka šis skats mūs no šī mācītāja vēl vairāk atsvešināja, pirms es dabūju zināt, ka jaunā persona esot viņa sieva, ar kuru tas pirms divām dienām nosvinējis kāzas un kuru tas, šorīt agri atstājot vecāku māju, bija nodomājis aizvest uz savu garīdznieka mājokli un vēl nekad neaptraipīto laulības gultu. Visiem zināms, ka karavīri un universitātes pametušie studenti [81] nav muļķi, un, tā kā incidents

ar mācītāju kapteinim fon Gersdorfam un man solīja neparasti daudz izpriecas, tad mēs vēlreiz ienācām šajā istabā, lai tuvāk iepazītos ar jauno laulāto pāri. Muļķīgs izbilis mācītāju pilnīgi izsita no savaldīguma, kāds piederētos garīgai personai. Viņš kļuva neaudzināts, lai cik jautrs arī pirms tam nebija izlicies; viņa mīļā sieva, kura kādu laiku bija bijusi kambarjumprava kādā smalkā namā un kura pasauli pazina no nedaudz cita skatu punkta nekā viņas vīra kungs, savukārt mūs saņēma ar nelielu un pēkšņu kauna sārtumu (*Schamrothe*) sejā, tomēr ar šajā zemē ierasto skūpsta sveicienu (*Eintrittskuß*), kurš mūs ar neaudzināto mācītāju no jauna nedaudz samierināja. – Tomēr dīvaina ir šī mode, kura drikst valdīt gan pasaulīgās mājās, bet nekādā ziņā – zem garīdznieka jumta! Skūpst nabaga laulātā vīra smadzenes sajauca vēl vairāk, un pēc kādas pusstundas viņš kopā ar savu mīļoto otro pusi aizbēga no vietas, kura viņam bija solījusi tik daudz saldu mirkļu [82], lai izglābtu to no iemīlējušos laupītāju rokām! – Mūsu naktsguļa bija slikta, un nākamajā dienā lietus, vētra un pērkons mūs piespieda palikt uz vietas; tomēr mēs kādā krogā, ko sauca par *Kleinmayen*,³⁴ atradām visas ērtības, kādas vien varēja vēlēties. Pēcpusdienā mums ceļā smaidīja lielāka veiksmē un labāki laika apstākļi, un mēs caur Durbi – nelielu pilsētiņu, kurā vēl redzamas kādreizējās pils drupas, vakarā nonācām Rolovas krogā (*Rolofskrüge*).³⁵ Šeit mēs pārnakšņojām plikos salmos, ietinušies savos mēteļos, un otrā rītā izbraucām cauri Grobiņai – nedaudz labāk uzbūvētai pilsētai nekā Durbe; tajā ir samērā glīta pils, ko apdzīvo kāds hercoga fogts, un beidzot pusdienas laikā ieradāmies Liepājā.

Es nevarēju Jums par šo pilsētu pastāstīt daudz tāda, lai piesaistītu tai Jūsu uzmanību; jo, lai arī tās tirdzniecība ir [83] labi nostādīta un tajā mīt daudzi bagāti iedzīvotāji, tomēr Liepāja ir vēl sliktāk uzbūvēta nekā Jelgava, jo daudzas mājas tajā ir no koka. Starp visiem pilsētas laukumiem tās rota ir tirgus laukums. Tas ir labs un viscaur bruģēts, un tam visapkārt ir mūra ēkas, kuras, ja arī neizceļas ar sevišķu gaumi, tomēr diezgan patikami izceļas uz pārējo koka ēku fona. Visas pārējās ielas Liepājā ir nebruģētas, un, tā kā vējš no netālu esošajām kāpām bieži atnes sev līdzī veselus putekļu mākonus, tad Jūs viegli varat iedomāties, kādas neērtības šie smilšu pauguri gaišās vasaras dienās sagādā kājāmgājējiem. Skaista ēka, kura labi izceltos arī katrā lielākā pilsētā, ir jaunā baznīca,³⁶ kas pabeigta

pavisam nesen un pārklāta ar itāliešu jumtu; to apjož galerija. – Es jau tiku rakstījis, ka šeit pa daļai dzīvo bagāti ļaudis, [84] un varu vēl pieminēt, ka tiek darīts viss, lai tirdzniecību, kura kopš dažiem gadiem ļoti uzplaukusi, paplašinātu arvien un arvien vairāk – kaut arī smagi piekrautie kuģi var noenkuroties vienīgi reidā, noteiktā attālumā no pilsētas. Man, šajā pilsētā iebraucot, likās uzkrītoši, ka mūsu karieti pa atvērtajiem logiem pavadīja desmitiem ziņkārīgu acu pāru – šī aina tai piešķīra tipiski sīkpiļsonisku izskatu. Tas atkārtojās vienmēr, kad vien kāds no mūsu kompānijas parādījās uz ielas; vienīgi žēl, ka starp daudzajām sieviešu galvām, kas izkārās pa logiem, nebija iespējams ieraudzīt nevienu, kuras vaibstus varētu saukt par daiļiem. Ģimene, kura šeit dzīvo pavisam pieklājīgi, labi domā un viesmīlīgi uzņem, ir kambarkunga Kolbes ģimene. [85] Šeit es atradu jautru garu, viesmīlību, neliekuļotu labvēlību, īsi sakot, visu to, kas mani, pateicoties mūsu krietnā B. ieteikumam, spēja uz visiem laikiem piesaistīt šai mājai. Kad ar viņu runāsi, pastāstiet jel, cik laimīgs es jutos Kolbes mājā. Es jūs apskauju, mans vislabais!

Devītā vēstule

Klaipēdā, 1770. gada 24. jūlijā

Tā nu mēs jau trīs dienas sēžam un gaidām uz labu vēju, lai pa ūdeni varētu doties uz Šākenu³⁷ (*Schaacken*): jo ceļš gar Kuršu jomu plūstošo smilšu dēļ būtu bijis tik grūts un ilgs, ka mēs savu vedēju nekādi nespējām pierunāt aizvest mūs uz Kēnigsbergu pa zemesceļu. – Kas attiecas uz mūsu braucienu no Liepājas līdz šejieni, tad tas bija gandrīz vēl daudz patīkamāks nekā līdz šim: jo, tā kā karstums bija kļuvis gandrīz vai svelmains, [86] mēs izšķīrāmies pa dienu gulēt un turpināt ceļu uz Klaipēdu vienīgi naktīs. Mēs šo priekšlikumu atzinām par tik piemērotu, ka izbraucām no Liepājas pagājušā ceturtdienā ne agrāk kā pulksten septiņos vakarā. Mēs braucām visu cauru nakti, un nākamās dienas rītā ieradāmies Virgā (*Würgen*), kādā Kurzemes muižā. – Ja man būtu tāds talants kā Tomsonam,³⁸ Kleistam³⁹ vai Caharijem⁴⁰ uzburt ainu, kāda šajā ceļojuma vakarā pildīja manu dvēseli ar vispatīkamākajām sajūtām, tad es Jums, mans vislabais, izteiktu, ar kādu svētlaimi mēs, aizsūtījuši sev pa priekšu līdz tuvākajam krogam karieti, soļojām cauri

plašajām druvām, lai savas acis iespējami ilgāk mielotu ar skaistajiem dabas skatiem. Patiesi, šis skats bija brīnišķīgs, jo visi strādnieku pulki, ganāmpulku daudzveidīgās balsis un pat gana stabule [87], kurš, zālē atlaidies, svilpoja savas zemes dziesmu, apkārtņi atdzīvināja vēl jo vairāk, un rietošā saule tai piešķīra jaunu krāšņumu. Labdarīgā dienas valdniece jau raidīja maigus starus pār nogurušo pļāvēju, kurš ar darbīgo sirpi garās rindās bija noguldījis viļņojošo zāli, un drīz pēc tam gaviļējoši jaunekļi un meitenes ar sirpjiem rokās bariem vien cauri druvām steidzās uz netālu esošo muižu. Ar jautru sirdi tie mums, garām iedami, sūtīja vakara sveicienu; meitenes reizēm šķelmīgi iesmējās, kad mēs šad un tad izrādījām savu piekrišanu drosmīgajiem jokiem, ar kādiem svaigās, ziedošās meitenes valdzināja pārdrošākos zemnieku puīšus. Visbeidzot mūsu vērīgo dzirdi vairs nekairināja nekāds pūļa troksnis, mēs uzmeklējām savus ratus un, tumšo ceļu apgaismojošam pilnmēnesim mūs sargājot, devāmies tālāk; pirms saule vēl bija uzlēkusi, mēs nonācām Virgā. – [88] Tā kā gandrīz visos šā nožēlojamā kroga kaktos valdīja nabadzība un netirība, mēs nolēmām bez kavēšanās turpināt savu ceļu, kad pilnīgi negaidīti kāda jauna meitene, kas bija atnākusi no tuvumā esošas bruņinieku muižas, piegāja pie mūsu karietes durvīm un ar cēlu lauciniecisku vienkāršību lūdza mūs ierādīt tai ceturto – brīvo vietu mūsu pajūgā. Lai arī sākumā mēs izbrīnījāmies par šādu pārdrošību, tomēr drīz uzzinājām, ka Papes (*Popensee*) kroņa muiža, kurā viņas tēvs bija pārvaldnieks, ir mums pa ceļam; tā nu mēs tūlīt pat nolēmām ierādīt šai jaukajai zemnieku meitenei vietu, kuru tā lūdza. Šī laipnība, lai cik maza tā būtu, mums atnesa ne tikai nebeidzami daudz pateicības vārdu no šīs mīļās meitenes tēva, bet vēl bez tam tika atalgota ar lielisku maltīti, kas mums garšoja jo labāk arī tādēļ, ka nevienā hercogistes mājvietā mēs līdz šim [89] vēl nebijām atraduši neko tādu, kas spētu ierosināt mūsu apetīti. Ļoti apmierināti mēs, saulei rietot, atstājām šo vietu un naktī sasniedzām Palangu, kur kāds poļu stārstas kā šīs vietas kungs izmantoja savas tiesības, liekot saviem ļaudīm pārmeklēt mūsu bagāžu. –

Tulkojis *Edgars Ceske*

ATSAUCES UN PIEZĪMES

- ¹ Tā, piemēram, nešķiet pārliciecināms autora apgalvojums (sk. 6. vēstuli), ka pie visa (pirms tam uzskaitītā) trūcīgā uztura latviešu zemniekiem vienīgās pieejamās garšvielas esot ... safrāns un pipari, savukārt ierastākās Daugavā nozvejotajās zivis esot reņģes un ... zuši (4. vēstule). Tāpat liekas mazticama ziņa par it kā masveidīgajiem nelaimes gadījumiem (zīdaiņu noslikšanu Daugavā) pareizticīgo kristībā Jordānas svētkos. Vēsturiskajai patiesībai neatbilst informācija, ka 1770. gada 2. aprīlī esot ķeizarienes Katrīnas II kronēšanas astotā gadadiena (patiesībā viņa tika kronēta 1762. gada 22. septembrī /3. oktobrī pēc Gregora kalendāra), tātad aptuveni piecus mēnešus pēc Meijera minētā datuma.
- ² Liellaivas paveids; krieviski *шлюпка*, no holandiešu *sloep*.
- ³ Iespējams, šeit domāta Zaķusala (*Hasenholm*), kas minēta arī J. K. Broces krājumā. – Johans Kristofs Broce (1992). *Zīmējumi un apraksti*. I sēj. Rīga: Zinātne, 70. un 72. lpp.
- ⁴ Ēvalds Kristiāns fon Kleists (*Ewald Christian von Kleist*, 1715–1759), 18. gadsimtā iecienīts vācu dzejnieks.
- ⁵ Nedēļniece – sieviete pirmās nedēļas pēc dzemdībām. Kā izriet no tālākā teksta (sk. 6. vēstuli), vācu augstāko un vidējo kārtu sievietēm Rīgā 18. gadsimtā bijis paradums pieņemt apmeklētājus, guļot gultā, vēl sešas nedēļas pēc dzemdībām.
- ⁶ Pareizi: *Quaerenda pecunia primum est, virtus post nummos*. Tulkojums: “Vispirms jātiecas pēc naudas, tikums seko monētām” (Horācijs, latīņu val.).
- ⁷ Antons Frīdrihs Bišings (*Anton Friedrich Büsching*, 1724–1793), vācu teologs un ģeogrāfs, savā *Magazin für die neue Historie und Geographie* (22 Th. 1767–1783), rakstot par Krievijas Baltijas provincēm, piemin arī Rīgas tirdzniecību (Th. 9, S. 177–226).
- ⁸ Imanuels Justus fon Esens (*Immanuel Justus von Essen*, 1719–1780), Rīgas Doma baznīcas virsmācītājs (kopš 1760. gada).
- ⁹ Uz Esena vērtīgo bibliotēku un īpaši uz rokrakstu kolekciju norāda arī Johans III Bernulli. – Johann III Bernoulli (1780). *Reisen durch Brandenburg, Pommern, Preußen, Curland, Rußland und Pohlen in den Jahren 1777 und 1778*. Bd. 6. Leipzig, S. 10–11.
- ¹⁰ Fēgezaku dzimtas izcelsme saistīta ar Minsteres apkārtni; tās pārstāvji Livonijā pazīstami kopš 15. gadsimta beigām. No šīs dzimtas nākuši vairāki Rēveles (Tallinas), Rīgas un Tērbatas (Tartu) rātskungi un birģermeistari. 1664. gadā Fēgezaki iecelti dižciltīgo kārtā. Dzimtai dažādos laikos piederējusi Anniņmuiža, Vites, Ķieģeļu, Lorbergu, Kleistu, Vaidavas, Raiskuma un citas muižas, kā arī Vējzaķsala Daugavā pie Rīgas. Tekstā kolekcijas sakarā minētais rātskungs ir Gothards fon Fēgezaks (*Gotthard von Fegesack*, 1723–1792) jeb Gothards V fon Fēgezaks, kuru tā dēvē, lai atšķirtu no priekšgājējiem ar identiem vārdiem.

- ¹¹ Ar naturālījām 18. gadsimtā minētajā kontekstā saprata dabas vēstures, zooloģijas, botānikas, mineraloģijas u.c. objektus: pārakmeņojumus, iežus, izbāžņus, herbārijus utt.
- ¹² Meijeram acīmredzot vēl nebija pieejama Rīgas ārsta Nikolausa fon Himzela bagātīgā naturāliju kolekcija, kuru Himzela māte Katarīna, izpildot dēla novēlējumu, dāvināja Rīgas pilsētai trīs vai četrus gadus vēlāk – 1773. gadā. Savukārt Johans III Bernulli 1777. un 1778. gada Rīgas apmeklējuma aprakstā diezgan atzinīgi novērtē gan Himzela, gan citu ridzinieku dabaszinātniskās kolekcijas. Tieši Meijera piezīme, ka no naturālījām viņš Rīgā “neesot atradis neko”, iespējams, bija tā, kas pamudinājusi Bernulli izteikties, ka Meijera darbā esot “daudzi balti plankumi”. – Johann III Bernoulli (1779). *Reisen durch Brandenburg, Pommern, Preußen, Curland, Rußland und Pohlen in den Jahren 1777 und 1778*. Bd. 3. Leipzig, S. 258, 266.
- ¹³ Šādas pašas kamanas – ratus apraksta arī G. Merķelis: “.. arī visi bagātnieki līdzās savām kariatēm turēja šīs dīvainās kulbas. Tās, tāpat kā zaru rati, bija zemnieku roku darbs. Rati sastāvēja no platas četrstūra kastes, kas sasista no apdedzinātiem, tumšiem dēļiem, kuros zemnieku rokas ar nazi bija iegriezušas dažādas figūras, īpaši smailus četrstūra izcilnīšus. [...] Rati bija tik plati, ka tajos varēja ievietoties veselas ģimenes.” – Garlībs Merķelis (1969). *Izlase*. Rīga: Liesma, 323. lpp. – Par tām runā arī J. K. Broce, piemērinot, ka Rīgā šis satiksmes līdzeklis senāk esot lietots bieži un pat rātskunga sievas tajā braukušas uz baznīcu vai ciemos, bet tagad (t.i., 18. gs. beigās) tajos braucot vienīgi amatnieku sievas sliktā laikā. – Broce. *Zīmējumi un apraksti*. I sēj., 118. lpp.
- ¹⁴ Krieviski *Масленица*, tātad Meteņa vai Vastlāvja nedēļa.
- ¹⁵ Pārveidots franču *traitement* – viesu uzņemšana.
- ¹⁶ Iespējams, šeit domāta tajos laikos diezgan bieži sastopamā situācija, kad saimniekam bija bērni no divām vai vairāk sievām. Tādā gadījumā jaunākā dēla māte, ja tā bija dzīva, varēja pārņemt saimniecības vadību un vēlāk sekmēt māju nonākšanu sava dēla rokās. Tomēr, tā kā 18. gadsimtā visa zemnieka manta vēl juridiski piederēja muižas īpašniekam, ne vienmēr pastāvēja garantija, ka mirušā saimnieka mājas un to inventārs noteikti nonāks viņa pēcnācēju lietojumā.
- ¹⁷ Matrona – no latīņu *matrona* – cienījama vecāka gadagājuma precēta sieviete, kundze.
- ¹⁸ Bruņinieku muiža – feodāls zemes valdījums ar īpašu statusu resp. privilēģijām. Bruņinieku muižas bija atbrīvotas no nodokļiem, to īpašniekiem bija tiesības personiski piedalīties un balsot landtāgos, kā arī dažādas t.s. reāltiesības: turēt krogus un tirgus uz savas zemes, darīt alu un dedzināt degvīnu, kā arī medību, zvejas, patronāta (mācītāju iecelšanas) u.c. Līdz 1866. gada reformai bruņinieku muižas drīkstēja piederēt vienīgi imatrikulētajiem (īpašā bruņniecības sarakstā jeb matrikulā ierakstītajiem) muiž-

niekiem. Matrikula pārvērta tajā ierakstītās muižnieku dzimtas par īpašu korporāciju, atdalītu no pārējās muižniecības. Bez tiesībām uz bruņinieku muižām imatrikulētajai muižniecībai (bruņniecībai) piederēja arī citas svarīgākās tiesības: vienīgi pie tās piederošie muižnieki drīkstēja ieņemt amatus augstākā līmeņa valsts pārvaldē. Vienkāršajai muižniecībai – t.s. landzasiem (*Landsassen, Landschafft*) šādu tiesību nebija. 1747. gadā Vidzemes bruņniecības matrikulā bija ierakstītas 172 muižnieku dzimtas, no tām pirmo vietu ieņēma 52 dzimtas, kuru priekšteči šeit bija dzīvojuši jau Livonijas laikos. 1759. gadā landtāgs pieņēma lēmumu, ka jaunus locekļus matrikulā var uzņemt vienīgi ar landtāga $\frac{3}{4}$ balsu vairākumu.

¹⁹ No franču *la pose* – mākslota, liekuļota izturēšanās.

²⁰ Ekstrapasta kariete atšķirās no parastās pasta karietes ar to, ka brauciens tajā noritēja bez pārtraukuma, arī naktīs. Lai brauciens netiktu aizkavēts zirgu pārguruma dēļ, aizjūgam blakus vai aiz tā piesieti rikšoja viens vai vairāki brīvi zirgi, ar kuriem laiku pa laikam nomainīja karieti velkošos zirgus. Protams, brauciens šādā karietē bija attiecīgi dārgāks.

²¹ Kurzemes hercogs Ernsts Johans Bīrons (*Ernst Johann von Biron*, 1690–1772).

²² Proti, pēc Ernsta Johana Bīrona aresta (1740. gada novembrī) un vēlākās izsūtīšanas uz Sibīriju.

²³ Ferdinands (1655–1737), pēdējais Kurzemes hercogu Ketleru dinastijas pārstāvis, hercoga Jēkaba Ketlera ceturtais dēls. Ilgu laiku kalpoja Polijas armijā, sasniedzot ģenerāļa pakāpi. Kad 1698. gadā Kurzemes hercoga tronī nāca mazgadīgais Frīdrihs Vilhelms, Polijas karalis, pretēji 1617. gadā pieņemtajai Kurzemes satversmei jeb Valdības formulai (*Formula Regiminis*), saskaņā ar kuru hercoga mazgadības gadījumā pavaldonība bija jānodod hercogistes virspadomniekiem no Kurzemes augstākās aristokrātijas vidus, par Frīdriha Vilhelma aizbildni un pavaldoni iecēla Ferdinandu. Tas bija sākums pastāvīgām ķildām starp Ferdinandu un virspadomniekiem. Ziemeļu kara sākumā Ferdinands cīnījās pret Zviedriju, taču tika sakauts un bēga uz Dancigu. Pēc Frīdriha Vilhelma nāves 1711. gadā Ferdinands mantoja Kurzemes troni, taču izvēlējās hercogisti pārvaldīt no Dancīgas. Tas bija otrais satversmes pārkāpums, jo tā noteica, ka hercoga prombūtnes laikā hercogisti pārvalda virspadomnieki. Drīz pēc tam Ferdinandam izcēlās vēl asākas sadursmes ar virspadomniekiem. Kurzemes muižnieki sapulcējās īpašā “brālīgā konferencē” un nolēma vērsties pie Polijas karaļa ar lūgumu iecelt komisiju sūdzību pret hercogu izmeklēšanai. Šis komisijas lēmums bija hercogam nelabvēlīgs, kas vēl vairāk nostiprināja Kurzemes muižnieku pozīcijas un neatkarību. 1737. gadā, neatstājot pēcnācējus, hercogs Ferdinands mira, un ar Krievijas atbalstu troni ieguva Ernsts Johans Bīrons, aizsākot Bīronu dinastiju.

²⁴ Bartolomeo Rastrelli projektētajā Jelgavas pilī hercoga ģimene ievācās tikai 1772. gada 8. decembrī.

- ²⁵ Saksijas Kārlis Kristiāns Jozefs, arī Saksijas Kārlis (1733–1796), no 1758. līdz 1763. gadam Kurzemes hercogs. Kopš 1740. gada, kad Ernsts Johans Bīrons atradās apcietinājumā un vēlāk trimdā, Kurzemes hercogisti pārvaldīja virspadomnieki. Drīz pēc Septiņgadu kara sākuma Polijas karalis Augusts III iecēla Kurzemes tronī savu dēlu Kārli. 1762. gadā Katrīna II atdeva Ernstam Johanam Bīronam tiesības uz Kurzemes hercogisti, bet Saksijas Kārlis atteicās atdot savu varu Bīroniem. Kurzemes muižniecība sašķēlās divās daļās: pirmā (“ernestīnieši”) atbalstīja Bīronu, otrā (“karolīnieši”) – hercogu Kārli. Tikai pēc pusgada, neizturot Krievijas karaspēka uzsākto blokādi, Kārlis atstāja Jelgavu.
- ²⁶ Pēteris Bīrons (1724–1800), hercoga Ernsta Johana Bīrona dēls, no 1770. (juridiski) vai 1769. (faktiski) līdz 1795. gadam Kurzemes hercogs.
- ²⁷ 1768. gada rudenī hercogs Ernsts Johans Bīrons pārcieta infarktu; 8. decembrī viņš sastādīja testamentu par labu savam dēlam Pēterim, bet nākamā, t.i., 1769. gada 25. novembrī atteicās no hercogistes troņa. 1770. gada 25. jūlijā jaunais hercogs Pēteris Bīrons nodeva zvērestu Kurzemes muižniecībai.
- ²⁸ Karoline Luīze, Valdekas un Pirmontas princese (*Caroline Louise von Valdeck und Pymont*, 1748–1782), hercoga Pētera Bīrona pirmā sieva.
- ²⁹ Brīvkungs (vācu val. *Freiherr*) – tiešais valdnieka vasalis ar neierobežotu jurisdikciju savās zemēs, sākotnēji amats, vēlāk – viens no augstākajiem aristokrātijas tituliem. Vācu valstīs, Zviedrijā un Somijā tam atbilda barona tituls. Šis tituls tika piešķirts pat ne visiem imatrikulētajiem muižniekiem: ar 1862. gada Krievijas senāta lēmumu barona titula lietošanas likumība tika atzīta tikai 69 Kurzemes un 29 Vidzemes muižnieku dzimtām.
- ³⁰ Bruņinieku (bruņniecības) sols (*Ritterbank*) – tas pats, kas dižciltīgo matrikula (sk. 18. piez.). Šaurākā nozīmē – arī komisija, kas šādas matrikulas sastādīšanai tika izveidota (Kurzemē tā darbojās no 1620. līdz 1634. gadam) un hercogistes matrikulā ierakstīja 110 dzimtas; līdz 1642. gadam imatrikulēja vēl 9 dzimtas. Sarakstu apstiprināja landtāgs un vēlāk Polijas karalis. Pēc tam jaunu dzimtu uzņemšana dižciltīgo matrikulā bija iespējama vienīgi ar landtāga balsu vairākumu un Kurzemes hercoga, kā arī Polijas karaļa apstiprinājumu. Kurzemes dižciltīgo matrikula bija vērsta galvenokārt pret poļu, vēlāk arī Krievijas dienestā esošo muižnieku ieplūšanu Kurzemes hercogistē, uz ko pastāvēja Polijas un Krievijas valdnieki (pazīstamākais piemērs – Ernsta Johana Bīrona dzimtas uzņemšana Kurzemes dižciltīgo matrikulā 1730. gadā, kas notika Krievijas spiediena ietekmē). Šķiet, tieši šos muižniekus Meijers domā, runādams par “jaunajiem muižniekiem”.
- ³¹ Proti, pret rīdziniekiem.
- ³² Fon Gersdorfi (*von Gersdorff*) – Silēzijā cēlusies vācu muižnieku dzimta. Kāds no tās pārstāvjiem nodibināja dzimtas vācbaltiešu atzaru, 1602. gadā ierazdamies Vidzemē Polijas dienestā. Dažādos laikos Gersdorfu īpašumā atradās Augstrozes, Blomes un citas muižas. 1747. gadā dzimtas Repas

- muižas Dienvidigaunijā (*von Glasenapp a. d. H. Repshoff*) atzars uzņemts Vidzemes bruņniecības matrikulā.
- ³³ Fon Glāzenapi (*von Glasenapp*) – vācbaltiešu muižnieku dzimta, kuras pārstāvji Livonijā izsekojami līdz 16. gadsimta pirmajai pusei, kad tie bijuši Rīgas arhibīskapa vasaļi. Glāzenapu īpašumā dažādos gadsimtos bija Duntes, Ziemeru, Trepes un Kārķu muižas, kā arī vairākas muižas Igaunijā. 1747. gadā dzimtas Saluses (Dienvidigaunijā) atzars tika uzņemts Vidzemes bruņniecības matrikulā.
- ³⁴ Mazilmājas krogs.
- ³⁵ Rolovas (*Roloff*) muižas krogs.
- ³⁶ Domāta Liepājas Trīsvienības baznīca. Lai gan tā bija iesvētīta jau 1758. gadā, tomēr nebija vēl gluži pabeigta: tornim trūka divu augšējo stāvu, interjers nebija krāsots un apzeltīts, arī ērģeles izrādījušās sliktas un bijušas jāizmet. – Imants Lancmanis (1983). *Liepāja no baroka līdz klasicismam*. Rīga: Zinātne, 77. lpp.
- ³⁷ Šākēna – nocietināta pils (līdz mūsdienām saglabājušās tikai tās drupas) un draudze Austrumprūsijā, Sembas pussalas ziemeļos. Apmēram 3 km no tās, pie pašas jūras, atradies zvejnieku ciems Šāksvīte (*Schaaksvite*), kas kalpojis arī kā osta. Tagad – Kaļiņingradas apgabala Gurjevskas rajona Ņekrasovskas pilsētas teritorijā.
- ³⁸ Džeimss Tomsons (*James Thomson*, 1700–1748), ievērojams 18. gadsimta angļu dzejnieks, poēmas “Gadalaiki” (*“The Seasons”*) sacerētājs un himnas “Valdi, Britānija, jūrās!” (*“Rule, Britannia!”*) vārdu autors.
- ³⁹ Sk. 4. piez.
- ⁴⁰ Justus Frīdrihs Vilhelms Caharije (*Justus Friedrich Wilhelm Zachariae/Zachariä*, 1726–1777), vācu rakstnieks, tulkotājs, komponists un grāmatu izdevējs.

ZINĀTNES DZĪVE

<https://doi.org/10.22364/lviz.110.07>

KONFERENCE “CASTELLA MARIS BALTICI XV” POLIJĀ

Šoruden jau 15. reizi notika Baltijas jūras piekrastes valstu viduslaiku piļu pētnieku konference “Castella Maris Baltici”, kuru 1991. gadā aizsāka tolaik jaundibinātā Somijas viduslaiku arheologu biedrība un tās toreizējais vadītājs Knuts Drake – viens no pazīstamā piļu pētnieka Armīna Tūl-ses skolniekiem. Jau uz pirmo konferenci tika ielūgti toreiz nesen brīvību atguvušo Baltijas valstu pārstāvji. Turpmāk katru otro gadu vienā no Baltijas jūras zemēm tiek rīkotas regulāras tikšanās, lai Eiropas ziemeļ-austrumu daļas viduslaiku arheologi, vēstures un arhitektūras pētnieki, kā arī muzeju darbinieki un universitāšu pasniedzēji varētu iepazīt cits cita veikumu piļu izpētē, gan klausoties referātus, gan apmeklējot attiecīgās valsts pieminekļus, gan apmainoties ar jaunāko literatūru. No 2019. gada 9. līdz 13. septembrim “Castella Maris Baltici XV” konference notika Polijā, un to bija organizējis Lodzas Universitātes Arheoloģijas institūts. Konferencē piedalījās apmēram 30 pārstāvji no astoņām valstīm – Vācijas, Dānijas, Zviedrijas, Somijas, Krievijas, Igaunijas, Latvijas un Polijas.

Konferences “Castella Maris Baltici XV” galvenā tēma bija “Vidus-laiku piļu materiālā kultūra”. Kā vienmēr, dalībnieki tēmu bija izpratuši visplašākajā nozīmē, kas atspoguļojās nolasītajos 16 referātos un divos stenda referātos. Kā jau noprotams no konferences tēmas, lielākā daļa referentu bija arheologi. Dažādu valstu pārstāvji iepazīstināja klausītājus ne tikai ar arheoloģiskajos izrakumos atrastajām senlietām un celtnu paliekām, bet arī ar citām materiālajām liecībām, kas ļāvušas spriest par daudzveidīgām ikdienas norisēm pilīs.

Pirmās grupas referāti bija veltīti arheoloģisko senlietu izpētei, pievēršoties atsevišķiem priekšmetiem vai to grupām. Poļu arheologi Aldona un Aleksanders Andžejevski (*Andrzejewski*) un Janušs Petšaks (*Pietrzak*) iepazīstināja ar Pomerānijas agro viduslaiku nocietinājumā Racionžā (*Raciqż*) atsegto kalēja darbnīcu un tajā atrastajiem priekšmetiem. Lodzas Universitātes arheoloģe Anna Marcinjaka-Kajzere (*Marciniak-Kajzer*) referēja par atradumiem, kas saistīti ar pirtīm. Šīs ēkas lokalizēt palīdzējuši apraksti 16. gs. inventarizāciju materiālos, kuros minētas priekšpilis bijušas pirtis koka ēkās ar netālu no tām ierīkotām akām vai ūdens cisternām. Helsinku Universitātes doktorante Elina Tereve (*Terävä*) referēja

par sava promocijas darba rezultātiem – viņa senlietu atradumus no pagājušā gadsimtā vairākās pilīs veiktiem izrakumiem salīdzinājusi ar vēlo viduslaiku piļu inventāriem. Krievu mākslas vēsturnieks Ilja Antipovs kopā ar arheologu Dmitriju Jakovļevu bija sagatavojuši referātu par arhibiskapa pili Novgorodā vairākās laicīgās celtnēs atrastiem priekšmetiem. Tie liecina par kādreizējo darbu virtuvē, kvasa vārītavā un alus brūzī, kas minēti arī rakstītajos avotos un atzīmēti senākajos pils plānos. Par Latvijas pils atrastajiem viduslaiku priekšmetiem referēja divi Latvijas vēstures institūta pārstāvji – Rūdolfs Brūzis par tuvciņas ieročiem, bet šīs informācijas autore – par 14.–17. gs. saules pulksteņiem. Turaidas muzejrezervāta vēsturniece Vija Stikāne bija sagatavojusi posteru par Turaidas pili atrastu bronzas zīmoga spiedi, tā attēla atšifrējumu un salīdzinājumu ar līdzīgiem atradumiem Piltenes un Limbažu pili. Čehu arheologs Josefs Hlozek (*Hlozek*) bija atsūtījis stenda referātu par Krživoklātas pils izrakumos iegūtajām dzelzs senlietām.

Otrajā grupā var apvienot referātus, kuru autori arheoloģiskos atradumus bija izmantojuši kā līdzekli pils arhitektūras attīstības vai viduslaiku ikdienas norišu skaidrošanai un datēšanai. Somu arheoloģe Tarja Knūtinena (*Knuutinen*) izpētījusi vairākās pilīs zemes uzpildījumos iegūtās senlietas un secinājusi, ka būvdarbos uzbērumu veidošanai vai ceļu labošanai izmantoti ikdienā uzkrātie atkritumi, kuros nelielā skaitā izmesti sadzīves priekšmeti ar nolietojuma pazīmēm, bet lielāko daļu veido pārtikas gatavošanā un amatniecības ražošanā radušies organiskas izcelsmes pārpalikumi, kurus nevarēja otrreiz izmantot. Dāņu arheologs Klauss Frederiks Sērensens (*Sørensen*) referēja par savu arheoloģisko pētījumu rezultātiem Niborgas pili, kur dažādos kultūrslāņa horizontos atrastos dzīvnieku kaulus noteikuši zoologi. Secināts, ka izrakumos 14. gs. slāņos atrasto dzīvnieku kaulu dažādība ir neliela, kas liecina par pils iemītnieku vienkāršu uzturu. Toties 16. gs. slāņos konstatēts tik daudz atšķirīgu zivju un putnu kaulu, kas nepārprotami norāda uz daudzveidīgu un smalku ēdienu gatavošanu un saskan ar rakstītajos avotos atrodamiem datiem par Dānijas karaļa biežu uzturēšanos šajā pili minētajā laikā. Igaunju arheologs Arvi Hāks (*Haak*) savā ziņojumā bija apkopojis informāciju par arheoloģiski atrasto keramiku tajās vācu pilīs Igaunijas teritorijā, kuru celtniecība rakstītajos avotos minēta 13. gadsimtā. Viņš secināja, ka līdz šim iegūtais arheoloģiskais materiāls parāda pakāpenisku pāreju no vietējiem māla traukiem, kas lietoti koka pilīs, uz vācu ievesto keramiku mūra pilīs. Tomēr ne visur varēts konstatēt 13. gs. darinājumus, un tas varētu būt saistīts ar ierobežoto izrakumu platību. Somu arheologs Janne Harjula (*Harjula*) iepazīstināja ar viduslaiku dzīvesvietā Koroinenā

atrastajām senlietām, kas liecina par tās labiekārtojuma līmeni un nocietinājuma raksturu.

Trešās grupas referāti bija saistīti ar piļu arhitektūras izpēti. Kopenhāgenas pieminekļu aizsardzības speciālists un arhitekts Kjelds Borhs Vests (*Vesth*) iepazīstināja ar vairākās Dānijas pils savāktajām būvīzvērtības liecībām, kas norāda uz apkures ierīču un ateju izvietojumu dažādos stāvos. Tallinas Universitātes arheologs Villu Kadakass (*Kadakas*) referēja par Virtsu (*Werder*) pils izrakumos atsegto ārējo vārtu nocietinājumu sistēmu, kuras izmantošana vēl jāpēta tuvāk. Vācu arheologs Felikss Bīrmans (*Biermann*) demonstrēja uz Greifenbergas pils cietuma sienām ieslodzīto ieskrāpētos vēlo viduslaiku "grafiti". Starp fiksētajiem zīmējumiem minami primitīvi attēloti cilvēki, zemnieku darbarīki, svēto tēli, pentagrammas jeb lietuvēna krusti, bet maz sastopami gadskaitļi un atrasti tikai atsevišķi burti. Referents uzsvēra šādu grafisko liecību vēl nepilnīgu apzināšanu, mēģināja piedāvāt attēlu skaidrojumu un salīdzināja tos ar dažu citu cietumu sienu zīmējumiem vācu pils. Mākslas vēsturnieks Kristofers Hermans (*Herrmann*) izvērtēja 14. gs. Prūsijā Marienburgas pili celtās izcilās dzīvojamās ēkas – Vācu ordeņa virsmestra rezidences arhitektūrā saskatāmo ģeometrisko stilu, uzsverot tā būtisko atšķirību no sava laika laicīgo valdnieku piļu dekora. Šim pašam arhitektūras piemineklim pievērsās arī poļu arhitekta un restauratora Izabella Bžostovska (*Brzostowska*), iepazīstinot ar 19. gs. un 20. gs. sākuma pārbūvētās Marienburgas pili rekonstruētajām celtņu daļām. Poļu mākslas vēsturnieks Kazimežs Pospiesznis (*Pospieszny*) referēja par viduslaiku arhitektūras iezīmēm karaļu un dižciltīgo pils Dienvidpolijā, no kurām daļu konferences dalībniekiem bija iespēja iepazīt pašu acīm.

Referātu sesijām sekoja autobusa ekskursijas uz vairākiem viduslaiku arhitektūras pieminekļiem, kas atrodas Polijas dienvidu daļā t.s. Juras laikmeta augstienē. Tika apskatītas iespaidīgās balta kaļķakmens pilsdrupas Olština (*Olsztyn*), Mirova (*Mirów*), Seveža (*Siewierz*) un Ogrodzeņeca (*Ogrodzieniec*), kas kļuvušas par labi apmeklētiem tūrisma objektiem. Notika iepazīšanās ar renesanses laikā pārbūvēto pili Pieskova Skala (*Pieskova Skala*), kurā iekārtots muzejs ar iespaidīgu viduslaiku mākslas darbu kolekciju, apmeklēja arī vēl arvien sākotnējo funkciju pildošā benediktīniešu abateja Tiņeca (*Tyniec*), kurā tūristiem piedāvā ielūkoties ne tikai baznīcā, bet arī nelielā vēstures ekspozīcijā un klostera ražojumu veikaliņā. Aplūkojot kāda mūsdienu poļu magnāta veikto Bobolices (*Bobolice*) pilsdrupu pārbūvi par Disnejlandai raksturīgu pasaku pili, dalībnieku vidū izraisījās dzīvas diskusijas un izkristalizējās tēma nākamajai konferencei, kura pēc diviem gadiem tiks rīkota Latvijā. Tajā no-

lemts apspriest, kāda ir viduslaiku piļu loma mūsdienu sabiedrībā katrā no Baltijas piekrastes valstīm. Konferences “Castella Maris Baltici XV” beidzamās dienas rītā Krakovā bija noorganizēta konferences dalībnieku tikšanās ar Vāveles (*Wawel*) pils pētniekiem, kas iepazīstināja ar nozīmīgākajiem arheoloģiskajiem atsegumiem un to demonstrēšanu muzeja ekspozīcijā.

2017. gadā Vācijā notikušās konferences “Castella Maris Baltici XIV” rakstu krājuma iznākšana ir aizkavējusies, bet organizatori solīja to publicēt nākamgad. Tas, tāpat kā iepriekšējie “Castella Maris Baltici” sējumi, iznāks sērijā *Archaeologia Medii Aevi Finlandiae (AMAF)*, ar kuras izdevumiem var iepazīties un tos pasūtīt Somijas viduslaiku arheologu biedrības mājaslapā <http://www.skas.fi/in-english/amaf-series/>.

Latvijas pārstāvju piedalīšanos konferencē “Castella Maris Baltici XV” Polijā finansiāli atbalstīja Valsts kultūrkapitāla fonds.

Ieva Ose

<https://doi.org/10.22364/lviz.110.08>

KONFERENCE “MIJIEDARBĪBA BALTIJAS LOKĀ BRONZAS LAIKMETĀ” HAMBURGĀ

2018. gada 22.–24. novembrī Hamburgas Universitātes Aizvēstures arheoloģijas institūtā (*Institut für Vor- und Frühgeschichtliche Archäologie*) Vācijā notika bronzas laikmetam veltīta konference – Mijiedarbība Baltijas lokā bronzas laikmetā (*Circum-Baltic interaction in the Bronze Age* jeb saīsināti CIBA). Konference bija iedalīta trijos tēmu blokos: 1) dzīvesvietas un ekonomika; 2) materiālā kultūra un 3) robežas un sakari. Kopumā, neskaitot ievadrūnas, tika prezentēti 18 pētījumi, kas skāra dažādus bronzas laikmetā notiekošos procesus Baltijas jūras reģionā. Lai gan bronzas laikmetam un aizvēstures izpētei kopumā ik gadu veltītas dažādas konferences un simpoziji (piemēram, *Nordic Bronze Age Symposium*, EAA jeb *Annual Meeting of the European Association of Archaeologists* u.c.), tomēr šī ir pirmā, kurā uzsvars likts tieši uz Baltijas jūras reģionu.

Pirmajā dienā ievadziņojumu par konferences idejas aizsākumiem sniedza Hamburgas Universitātes arheologs un profesors Franks Nikulka (*Frank Nikulka*). 2017. gadā tika izveidota darba grupa, kuru pārstāvēja bronzas laikmeta pētnieki no dažādām Baltijas jūras reģiona valstīm. Šajā sanāksmē tika izveidota konferences koncepcija un struktūra. Konferences

galvenais mērķis bija veidot vienotu skatījumu uz procesiem bronzas laikmetā Baltijas jūras reģionā. Konferenci organizēja Hamburgas Universitātes Aizvēstures arheoloģijas institūta pārstāvji – F. Nikulka, Daniela Hofmana (*Daniel Hofmann*) un Roberts Šūmans (*Robert Schumann*). F. Nikulka iepazīstināja konferences dalībniekus ar nākamo runātāju – goda viesi dāņu arheologu Kristianu Kristiansenu (*Kristian Kristiansen*), viņa darbību, pētnieciskajām interesēm un zinātniskajiem sasniegumiem.

K. Kristiansens savā ziņojumā raksturoja bronzas laikmetā notikušās globalizācijas iemeslus un virzību. Pētnieks aplūkoja šo procesu ne vien Eiropas, bet arī citu teritoriju kontekstā, minot Anatolijas stepes, izceļot Trialeti kultūru Gruzijas teritorijā un Kanešu Turcijas reģionā, kā arī Centrālāzijas reģionu u.c. Arheologs raksturoja arī vilnas lielo nozīmi maiņas sakaru izplatības procesā, secinot, ka šis materiāls varētu būt bijis pat svarīgāks par bronzu. K. Kristiansens stāstīja par to, cik daudz dažādu resursu nepieciešams, lai uzturētu bronzas laikmeta kopienas, piemēram, aplūkojot kapu piedevas Jitlandē, to izstrādei, pēc arheologa aprēķiniem, bijis nepieciešams vismaz divas tonnas bronzas gadā, savukārt dzīvesvietas uzturēšanai vienai kopienai – vismaz 152 koki u.tml. Šos materiālus vajadzējis importēt masveidā, tādējādi kopā ar tirdzniecību attīstījies arī globalizācija.

Otrajā konferences dienā tika prezentēti ziņojumi, kuri saistīti ar pirmajiem diviem tēmu blokiem – dzīvesvietas un ekonomika un materiālā kultūra. Ķīles Universitātes pārstāvji Stefānija Šefere (*Stefanie Schaefer*), Juta Kneizela (*Jutta Kneisel*) un Ingo Fēzers (*Ingo Feeser*) ziņoja par apdzīvotības pēdām Baltijas jūras dienvidrietumos, kā piemēru minot Mangu de Bargenu (*Mang de Bergen*), kur apdzīvotība ilgusi no vēlā neolīta līdz pat senākajam dzelzs laikmetam. Tomēr bronzas laikmeta apdzīvotības pēdas ir salīdzinoši slikti saglabājušās atšķirībā no apbedījumiem – fiksēts 21 urnu apbedījumu uzkalniņš. Arheologi raksturoja divas konstatētās transformāciju fāzes: 1) 1600/1500 g. p.m.ē., izmantojot ekoloģiskos datus kopā ar arheoloģiskajiem, autori identificējuši izmaiņas dzīvesvietu struktūrā, ko saista ar sociālekonomiskiem apstākļiem; 2) 1300/1200 g. p.m.ē. konstatētas izmaiņas apbedījumu izveidošanā, ko saista ar ideoloģiskiem un ekonomiskiem apsvērumiem.

Par to, ko nozīmē centrs bronzas laikmetā un vai tas ir saistāms ar maiņas sakariem, stāstīja Getingenes Universitātes pārstāvis Immo Heske (*Immo Heske*), balstoties uz pētījumiem vēlā bronzas laikmeta Hīnemburgas (*Hünenburg*) pilskalnā, kurš ticis apdzīvots aptuveni 500 gadus. Tā kā pilskalnā atrasti dažādi bronzas priekšmeti – ne vien lokāli, bet arī

importēti no citiem reģioniem, tas tiek pieskaitīts pie centra. I. Heske kopumā pilskalnus saista ar eliti, kura izvērsusi savstarpējus sakarus. Viņš atzīmēja arī trīs procesus, kas spēj padarīt dzīvesvietu par centru: 1) tirdzniecība, 2) rituāli un 3) spēles. I. Heske uzsvēra, ka, lai gan šādi procesi konstatējami arī apmetnēs, tām nav tik plaši izvērsti sakari kā pilskalniem, līdz ar to nav iespējams šāda tipa dzīvesvietas uzskatīt par centriem.

Alģimants Merkevičs (*Algimantas Merkevičius*, Viļņas Universitāte) ziņoja par pilskalnu izveidošanās iespējamajiem iemesliem Austrumbaltijas reģiona dienvidos, izdalot divas iemeslu grupas: 1) iekšējie, kas ietver ekonomiskos (lauksaimniecība un metālapstrāde), sociālos (sociālā diferenciācija) un ideoloģiskos (mirušo kremācija, depozi) aspektus; 2) ārējie, kas ietver cilvēku pārvietošanos un maiņas sakaru attīstību, kā arī karadarbību un aizsardzību.

Ķīles un Berlīnes universitāšu pētnieki Inese Beilke-Foigta (*Ines Beilke-Voigt*), Olivers Nakoincs (*Oliver Nakoinz*) un J. Kneizela skaidroja bronzas un dzelzs laikmeta pilskalnu funkciju un nozīmi sabiedrībā. Pētnieki uzsvēra, ka pilskalns ir monofunkcionāla dzīvesvieta un bieži vien tā funkciju mēdz aplami uztvert vienpusēji, respektīvi, pilskalni izveidoti un kalpojuši tikai aizsardzības nolūkiem. Pilskalnu kā dzīvesvietu arheologi saista ar funkciju (statusa simbols, aizsardzība), subjektu (cilvēks – sabiedrība – institūcija) un iemeslu (kopienas saiknes, drošības sajūta). Tādējādi pilskalni pilnā mērā atspoguļo sociālos, ekonomiskos un kultūras procesus kopienā.

Katarina Slusarska (*Katarzyna Ślusarska*, Gdaņskas Universitāte) stāstīja par vēlā bronzas uz agrā dzelzs laikmeta apdzīvotību Oderas lejtecē un lagūnas reģionā. Balstoties uz ģeoloģisko kontekstu, keramikas izplatību, apbedījumiem, kā arī uz depoziem un putekšņu analizēm, autore izdalīja divus galvenos apdzīvotības reģionus: Ūzedomas un Volinas salas Baltijas jūrā un Voltinas un Pižices zemieni.

Arheologi Vanda Visocka (LU), Ūve Sperlings (*Uwe Sperling*, Rostokas Universitāte) un Vītenis Podenis (*Vytenis Podėnas*, Viļņas Universitāte) ziņoja par Austrumbaltijas vēlā bronzas laikmeta keramikas izgatavošanas stilistiskajiem un tehnoloģiskajiem aspektiem.¹ Pētījums balstīts uz triju pilskalnu materiālu – Asvas (Igaunijā), Ķivutkalna (Latvijā) un

¹ Pētījums tapis ar Valsts kultūrkapitāla fonda finansiālu atbalstu. Projekta nosaukums: “Austrumbaltijas keramikas stilistika un tehnoloģiskie aspekti vēlajā bronzas laikmetā: Asvas, Ķivutkalna un Narkūnas pilskalnu piemērs” (projekta Nr. 2018-3KMA001-P).

Narkūnas (Lietuvā). Pētnieki secināja, ka, lai gan Narkūnas keramika pieder pie švikātās keramikas arheoloģiskās kultūras, pēc citām stilistiskajām iezīmēm tā atšķiras no Asvas un Ķivutkalna. Tomēr keramikas tehnoloģiskie aspekti bijuši līdzīgi visos pilskalnos.

Kamila Novaka (*Kamil Nowak*, Vroclavas Universitāte) sniedza ieskatu par metālapstrādi Rietumpomerānijā un Mēklenburgas reģionā. Kopumā izpētīts materiāls no 31 dzīvesvietas un vairākiem depoziem. Pētniece secināja, ka metālapstrādes pēdas konstatējamas ne vien dzīvesvietās, bet arī depožitos, kur atrasta neapstrādāta bronza.

Rostokas Universitātes pārstāvji Ū. Sperlings un Hanss Jergs Karlsens (*Hans-Jörg Karlsen*) prezentēja pirmos pētījuma rezultātus par metālapstrādi Asvas pilskalnā Igaunijā. Asvas pilskalnā atrasts vairāk nekā tūkstošis lejamveidņu, tādējādi tas bijis spēcīgs bronzas apstrādes centrs. Pēc pašreizējiem rezultātiem arheologi secināja, ka metālapstrādē bijusi ziemeļu reģionu ietekme, taču lejamveidnes izgatavotas uz vietas. Tāpat arī bronza lieta un apstrādāta uz vietas pilskalnā, par ko liecina atrastie vara izdedži.

Hamburgas Universitātes (Hella Hartena-Buga (*Hella Harten-Buga*), Birte Mellere (*Birte Meller*), F. Nikulka), Getingenes Universitātes (Tomass Terbergers (*Thomas Terberger*)) un Šverīnes Universitātes (Detlefs Jancens (*Detlef Jantzen*)) pārstāvji sadarbībā ar Jergu Oršītu (*Jörg Orschiedt*) stāstīja par Tollenzē ielejā atrastiem krama bultu galiem, to pielietojumu un izmantošanu kaujā. No 10 atrastajiem krama bultu galiem pieci tika analizēti, izmantojot gan organisko atlieku analīzes, gan digitālo mikroskopiju. Uz viena bultas gala konstatētas zīdītāja asinis (iespējams, cilvēka), uz cita – bronzas atliekas, vēl uz kāda – muskuļu audi. Pētnieki secināja, ka šie bultu gali izmantoti kaujā, nevis medībās.

Trešajā konferences dienā tika prezentēti ziņojumi, kas skāra robežas un mijiedarbību bronzas laikmetā. Helle Vandkilde (*Helle Vandkilde*, Orhūsas Universitāte) pievērsās “bronzizācijas” koncepcijas jeb bronzas laikmeta kā visaptveroša globalizācijas fenomena raksturojumam. Arheoloģe skaidroja, ka līdz ar bronzas materiāla importēšanu un eksportēšanu radās dažādu kultūru saiknes, veidojās urbānie un neurbānie reģioni, arī protozīda ceļa nomadi. Visi šie procesi noveda līdz globalizācijai. Autore savu ziņojumu noslēdza ar tēzi, ka bronzizācija ne vien izmainīja tradīcijas, bet arī radīja nevienlīdzību kopienās.

Valters Langs (*Valter Lang*, Tartu Universitāte) skaidroja protosomugru etnosa iespējamo izveidošanos, kopienu pārvietošanos un tradīciju maiņu. Lai gan Igaunijas teritorijā bronzas laikmetā dzīvojušās kopie-

nas bijušas ģenētiski viendabīgas, tās pēc materiālās kultūras bijušas ļoti atšķirīgas. Šādas materiālās kultūras un tradīciju atšķirības pētnieks saista ar jaunu kopienų pieplūdumu/pārceļošanu no viena reģiona uz citu, kā arī ar maiņas sakariem un savstarpējiem kontaktiem.

Jans Heinrihs Bunnefelds (*Jan-Heinrich Bunnefeld*, Getingenes Universitāte) ziņoja par Baltijas jūras reģionā atrastajiem zobeniem, kas datējami ar agro bronzas laikmetu. Zobenu izplatība ir ļoti nevienmērīga, piemēram, Skandināvijā un Vācijas piejūras reģionos atrasti vairāk nekā divi tūkstoši, citos reģionos daudz mazāk. Zobenu un dunču ornaments dažādos reģionos ir ļoti atšķirīgs – teritorijā no Pomerānijas līdz Somijai tie ir ar daudz vienkāršāku stilistiku nekā ziemeļos. Šobrīd nav iespējams interpretēt šo tendenci. Arheologs arī konstatējis, ka dzīvesvietās atrastie zobeni ir atšķirīgi no apbedījumos atrastajiem.

Getingenes Universitātes pārstāvji Lorencs Rāmstorfs (*Lorenz Rahmstorf*) un Nikola Jalongo (*Nicola Ialongo*) stāstīja par rievotiem akmens priekšmetiem. Pētnieki šos priekšmetus, pēc dažādām analoģijām, interpretē kā svaru atsvariņus jeb tā dēvētos rilenšteinus (*rillensteine*). Lai klasificētu šāda veida artefaktus, arheologi testēja to balansu, izmantoja arī kvantogrammas un Monte Karlo metodes. Analizējot 521 akmens atsvariņu, pētnieki izdalīja četrus izplatības reģionus: 1) Britāniju; 2) Spāniju; 3) Centrāleiropu un 4) Melnkalnes teritoriju. Atsvaru svars dažāds – no 20 gramiem līdz pat 5 kilogramiem. Atsevišķos depozītos Prūsijā arī atrasti atsvari, kas varētu liecināt par dažādiem tirdzniecības aspektiem. Pētnieki vērsa uzmanību, ka dažādos reģionos visticamāk bijušas atšķirīgas svēršanas sistēmas. To izziņāšanu apgrūtinā rakstīto avotu neesamība.

Šverīnes (D. Jancens), Getingenes (T. Terbergers) un Greifsvaldes Universitātes (Ūte Brinkere (*Ute Brinker*), Gundula Lidke (*Gundula Lidke*)) pārstāvji prezentēja pirmos pētījuma rezultātus saistībā ar karadarbību Tollenzē ielejā ap 1300.–1250. g. p.m.ē. Tollenzē upe bijusi nozīmīga maģistrāle. Pēc ģeoloģiskajiem datiem konstatēts, ka upe senatnē bijusi platāka un seklāka nekā šodien, tāpēc to bijis iespējams šķērsot. Tajā konstatētas koka konstrukcijas paliekas, kas datējamās ar 14. gs. p.m.ē. Atrasti arī dažādu ieroču fragmenti – bultu gali, koka mieti u.tml. Pētnieki skaidroja, ka kaujai bijis “skriešanas” raksturs no dienvidiem uz ziemeļiem. Kaujas kulminācija notikusi Velcinās (*Weltzin*) apkaimē. Šobrīd atrastas 144 kauju dalībnieku mirstīgās atliekas, taču tiek lēsts, ka kaujās, iespējams, piedalījušies gandrīz divi tūkstoši cilvēku. Pēc DNS analizēm tā bijusi ļoti heterogēna, lokāla populācija, kurai, spriežot pēc

izotopu analīzēm, bijusi dažāda diēta. Savukārt ķīmiskajās analīzēs konstatēts, ka ieročiem izmantotais metāls nācis no Austrumalpu un Karpatu reģioniem.

Ķīles Universitātes pārstāvji Annalēna Boka (*Annalena Bock*) un Hendriks Rēze (*Hendrik Raese*) ziņoja par kultūru robežreģioniem Baltijas jūras dienvidrietumu teritorijā pārejas posmā no neolīta uz bronzas laikmetu. Autori galvenokārt koncentrējās uz Ūņētiņas kultūru. Dzīvesvietās, kurās pārstāvēta šī kultūra, kā maiņas priekšmetus lietoja dzintaru un metālu. Atrastajos depoziēs novērojama maiņa no vēlā neolīta uz agro bronzas laikmetu. Analizējot Dienvidskandināvijā un Centrāleiropā konstatēto 365 metāla depoziē saturu, autori izdalīja trīs veidus: 1) ar dažādiem priekšmetiem bagāti, 2) ar maz māla priekšmetiem un 3) mitrā vidē (purvos u.tml.) bez māla priekšmetiem. Arheologi pēc dzīvesvietu un depoziē korelācijas, kā arī izmantojot prediktīvās modelēšanas metodi, secināja, ka kultūru robežreģioni konstatējami ik pēc aptuveni 30 kilometriem.

Marcins Macejevskis (*Marcin Maciejewski*, Vroclavas Universitāte) stāstīja par vēlā bronzas un agrā dzelzs laikmeta depoziētiem kā robežreģionu pāreju. Viņš izdalīja divu veidu depoziēti: 1) rituālu (rituālā un sociālā funkcija), 2) nerituālu (politiskā un ekonomiskā funkcija). Kalīšas reģionā konstatēts depoziē akmens šķirstā, līdzīgs atrasts arī Rosko. Pētnieks secināja, ka šādas konstrukcijas saistītas nevis ar apbedīšanas tradīcijām, bet gan ar depoziēti funkcionālo nozīmi. Autors izcēla arī Kovalfko depoziēti, kurš atrasts purvainā vidē pie nelielas upes starp diviem kultūru robežreģioniem. Savukārt Šuzefko depoziēti atrasts pie jūras. Tādējādi pētnieks šāda veida depoziēti interpretēja kā robežzīmes.

Joakims Vēlins (*Joakim Wehlin*, Upsalas Universitāte) ziņoja par akmens laivveida krāvumiem, īpaši koncentrējoties uz Gotlandi. Šāda tipa apbedījumi saistāmi ar jūrniekiem un tirdzniecību. Arheologs Gotlandi interpretēja kā maiņas sakaru punktu, kurā norisinājušās arī sociāla rakstura aktivitātes, par ko liecina fakts, ka visi uz salas esošie pieminekļi atrodas netālu no jūras.

Agne Čivilīte (*Agne Čivilytė*, Viļņas Universitāte), runājot par Austrumbaltijas nozīmi bronzas laikmetā, pievērsās jautājumam, vai šo reģionu iespējams dēvēt par perifēriju. Aizvēstures pētnieki par bronzas laikmeta centru Baltijas jūrā uzskata Skandināviju, citi reģioni zināmā mērā bijuši politiski un ekonomiski atkarīgi no tās. Savukārt Baltijas valstu teritorija tiek raksturota kā ziemeļu kultūru perifērija. Arheoloģe uzskata, ka Baltijas valstu reģionu nedrīkst uzskatīt par perifēriju, vismaz sākot no vēlā bronzas laikmeta, kad notikuši aktīvi maiņas sakari un pa-

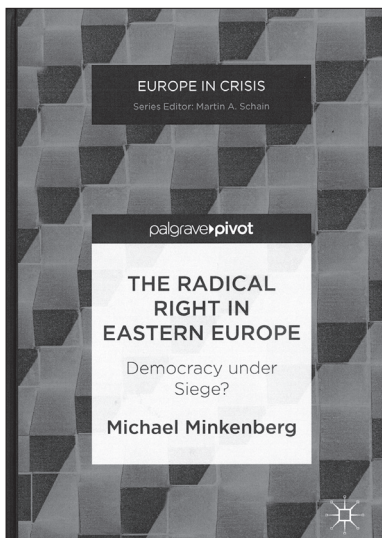
stāvējušas vairākas kultūras, kurām bijušas savas tradīcijas un ideoloģiskie uzskati.

Konferences noslēgumā uzstājās Norvēģijas institūta Romā direktors, vēlā neolīta un agrā bronzas laikmeta pētnieks Kristofers Preskots (*Christopher Prescott*). Prezentētajos pētījumos K. Preskots saskatījis divus galvenos ziņojumu blokus: 1) kopaina par Baltijas jūras reģionu un tā fragmentārisms un 2) saikne starp diviem reģioniem – ziemeļiem un mūsdienu Baltijas valstu teritoriju. Arheologs akcentēja, ka šajā konferencē pietrūcis ziņojumu un diskusiju par Volgas reģionu un tā saikni ar Baltijas jūras reģionu. Balstoties uz prezentētajiem pētījumiem, plānots izdot konferences rakstu krājumu.

Vanda Visocka

RECENZIJAS

<https://doi.org/10.22364/lviz.110.09>

Michael Minkenberg. *The Radical Right in Eastern Europe. Democracy under Siege?* New York: Palgrave Macmillan, 2017. 194 p. ISBN: 978-1-349-95147-5 [Mihaels Minkenberg. *Radikāli labējais spārns Austrumeiropā. Demokrātija aplenkuma stāvoklī?*]

Mihaels Minkenberg savā zinātniskajā darbībā lielākoties ir pētījis radikāli labējo¹ spārnu (angļu valodā *radical right*) ASV un Eiropā. Viņa jaunākajā monogrāfijā apkopoti vairāk nekā 15 gadu ilgušie pētījumi

par radikāli labējo spārnu Austrumeiropā, un tādējādi tā ir loģisks turpinājums iepriekšējai viņa rediģētajai antoloģijai par radikāli labējo spārnu reģionā.² Kā norāda darba apakšvirsraksts, šeit galvenais fokuss ir vērsts uz radikāli labējā spārna ietekmi uz liberālās demokrātijas attīstību reģionā.

Darbs ir strukturēts loģiski, kopumā septiņās nodaļās. Pirmā nodaļa ir ievads, kurā izklāstītas darba galvenās domas un saturs. Otrajā nodaļā

¹ Minkenberg šeit apskatītajā darbā (īpaši 14.–15. lpp.) definē radikāli labējo ideoloģiju kā politisku opozīciju pret notiekošo sociālo modernizāciju, kura izraisījusi individuālās autonomijas pieaugumu (attiecībā pret kolektīvu vai grupu) un sociālo diferenciāciju. Tāpēc radikāli labējie uzsver viendabīgas grupas (nācijas) nozīmi, kas mazina sociālo diferenciāciju, un atgriešanos pie indivīda tradicionālās lomas un statusa šādā kolektīvā (t.i., indivīda pakļaušanos nācijas pārākumam). Nācija šīnī ideoloģijā ir definēta, akcentējot kolektīva etniskos un kultūrālos aspektus, kas tiek izmantoti, lai definētu vairāk vai mazāk skaidrus izslēgšanas kritērijus (t.i., kas vai kuras grupas nepieder “tīrajai” nācijai). Tāpēc arī radikāli labējie atbalsta stingru valsts lomu (autoritārismu), kas varētu iedzīvināt un nostiprināt nācijai nepiederīgo un nāciju apdraudošo nošķiršanu un izslēgšanu.

² Michael Minkenberg (ed.) (2015). *Transforming the Transformation? The East European Radical Right in the Political Process*. London: Routledge.

autors definē galvenos teorētiskos jēdzienus. Trešajā nodaļā Minkenberg pievēršas Austrumeiropas īpašajam kontekstam. Ceturtajā nodaļā tiek analizēti Austrumeiropas radikāli labējā spārna organizāciju veidi un ideoloģiskie profili. Piektajā nodaļā tiek raksturota radikāli labējā spārna mobilizācija un sasniegumi. Sestā nodaļa veltīta mobilizācijas seku analīzei. Nobeigumā tiek apkopoti galvenie secinājumi. Tā vietā, lai turpinājumā sniegtu ieskatu katrā nodaļā, pievērsīšos trim Minkenberga tēzēm, kuras, manuprāt, ir vai nu atšķirīgas no iepriekšējās literatūras, vai arī oriģinālas, un recenziju noslēgšu ar īsu monogrāfijas vērtējumu.

Viena no Minkenberga galvenajām tēzēm ir tā, ka radikāli labējā spārna nozīme Austrumeiropā ir būtiski pieaugusi. Savā ziņā Minkenberga darbu var lasīt arī kā zinātnisku polemiku ar nīderlandiešu pētnieku Kāsu Mudi (*Cas Mudde*), kurš savulaik apgalvoja, ka Rietum- un Austrumeiropas radikāli labējie principā ir ļoti līdzīgi, tikai austrumeiropiešu partijas ir mazāk veiksmīgas un “patētiskas”.³ Minkenberga argumentāciju var lasīt kā Mudes slēdziena atspēkojumu, kurš pievēršas gan Ungārijai, gan Polijai, kur agrāk konvencionālās, labējās partijas *Fidesz* (saīsinājums no ungāru valodas *Fiatal Demokraták Szövetsége* – Jauno demokrātu alianse) un *Prawo i Sprawiedliwość* (no poļu valodas Likums un taisnīgums) pēdējo desmit gadu laikā ir radikalizējušās un pēc nonākšanas valdībā, piemēram, mazinājušās masu mediju un tiesu sistēmas neatkarību. Tieši pretēji gaidītajam, ka labējais radikālisms pakāpeniski izzustu pēc politiskā režīma, sabiedrības un ekonomikas pārveides procesa beigām, tas ir ienācis vidusmēra politikā⁴ gandrīz visās reģiona valstīs politisko partiju, sociālo kustību (kuras atšķirībā no partijām necinās par politisko varu) vai mazāku un vēl radikālāku grupu (kuras, organizētas kā tiklojums, ne vairās lietot vardarbību savā darbībā) veidolā. Ja kādās vēlēšanās radikāli labējā partija vairs neieklūst parlamentā un pazūd no politikas, tad tās retoriku un ideoloģiju turpina vai nu kāda sociālā kustība, vai neliela grupa, kura vēlāk pārtop jaunā partijā vai piesienas esošai vidusmēra partijai. Tāpat dažās valstīs (piemēram, Polijā) vidusmēra labējās partijas absorbēja radikāli labējo ideoloģiju, retoriku un dienaskārtību. Lai arī radikāli labējo partiju pastāvēšanas ilgums Austrumeiropā

³ Cas Mudde (2005). Central and Eastern Europe. In: Cas Mudde (ed.). *Racist Extremism in Central and Eastern Europe*. London: Routledge, p. 269.

⁴ Ar terminu vidusmēra politika (angliski *mainstream politics*) šeit tiek saprasts konvencionālais politiskais process, kurā konvencionālās politiskās partijas, piedaloties vēlēšanās, cinās par politisko varu liberālās demokrātijas ietvaros.

ir vidēji aptuveni 9 gadi, šīs partijas tiek aicinātas piedalīties koalīcijas valdībās vai atbalsta mazākuma valdības.

Otra, manuprāt, nozīmīga Minkenberga tēze ir tā, ka radikāli labējais spārns Austrumeiropā būtiski atšķiras no tā līdzinieka Rietumeiropā. Rietumeiropā radikāli labējie spēki mobilizējās pēc pārejas no industriālās uz postindustriālo sabiedrību (kuru cita starpā raksturoja 1968. gada kreisi noskaņoto studentu protesti, tradicionālās kārtības pārveide un globalizācijas paātrināšanās), bet Austrumeiropā politisko un sociālo kontekstu raksturo daudz dziļāki pārveides procesi, kuri aizsākās 20. gs. 80. gadu beigās. Politisko pārveidi radīja gan komunistisko režīmu sabrukums un to leģitimējošo ideju morālais bankrots, gan politiskās sistēmas demokratizēšanās, kas savukārt bija cieši saistīta ar dziļu sociālo un ekonomisko pārveides procesu. Šo pārveīžu procesu radītās “izmaksas”, sociālā dezorientācija, pretrunīgā attieksme pret jauno iekārtu un kultūras pārmaiņas (t.sk. konflikti starp “tradicionālistiem” un “modernizētājiem”) bija auglīga augsne radikāli labēji noskaņotiem “politiskajiem uzņēmējiem”, kuri izmantoja izdevību, lai radītu noturīgu politisko plaisu (angliski *cleavage*), uz kuras būvēt politisku kustību vai partiju. Minkenberg norāda, ka tieši citādā politiskā, ekonomiskā un sociālā konteksta dēļ Austrumeiropas radikāli labējais spārns atšķiras no Rietumeiropas radikāli labējiem. Tādēļ Rietumeiropas radikāli labējo vidū populārās tēmas – piemēram, imigrācija un nedrošība – nav tikpat lielā mērā populāras Austrumeiropā, kur imigrācija ir salīdzinoši neliela un kur radikāli labējais spārns lielākoties fokusējas uz vēsturiskajiem aizvainojumiem, pāridarījumiem, naratīviem (piemēram, par autoritāro režīmu līderiem starpkaru periodā), etniskajām minoritātēm un robežjautājumiem. Viņaprāt, pārveides procesu (valsts neatkarības atgūšanas, demokratizēšanās un nepabeigto nācijas veidošanas procesu) dēļ radikāli labējais spārns Austrumeiropā ir savdabīgs un unikāls, organizācijas ziņā nepastāvīgs un mainīgs un ideoloģiski radikālāks nekā Rietumeiropas radikāli labējais spārns.

Trešā nozīmīgākā Minkenberga tēze, manuprāt, ir, ka radikāli labējais spārns ir bijis viens no aktīvākajiem un nozīmīgākajiem politiskajiem spēkiem, kas ir atstājis nopietnas sekas uz liberālās demokrātijas attīstību reģionā. Tomēr arī vidusmēra (konvencionālo) partiju reakcija un stratēģijas attiecībā pret radikāli labējām partijām lielā mērā nosaka radikāli labējo partiju ietekmi. Šī ietekme nereti var būt tieša, ja konvencionālās partijas sadarbojas un iekļauj radikāli labējās partijas valdības koalīcijā, taču ietekme var būt arī netieša, ja vidusmēra partijas pielāgo savu politiku radikāli labējo partiju politikai, bet tieši nesadarbojas ar radikāli

labējiem. Ja konvencionālās partijas nolemj izolēt radikāli labējās partijas no politiskās varas – ko literatūrā sauc par *cordon sanitaire*⁵ stratēģiju –, tad radikāli labējām partijām tieši vai netieši ietekmēt politisko lēmumu pieņemšanu ir ārkārtīgi grūti vai pat neiespējami. Minkenbergš uzsver, ka radikāli labējo ietekmi nosaka arī tas, vai un kādā mērā radikāli labējās partijas ir izvēlējušās piemērotu laiku, lai reaģētu un mijiedarbotos ar valsts iestādēm (piemēram, policiju, tiesām, birokrātiju) un pilsonisko sabiedrību. Tieši šis faktoru kopums nosaka, vai radikāli labējais spārns tiks norobežots un konfrontēts vai arī tas tiks inkorporēts un pieņemts vidusmēra sabiedrībā, kas var atvērt vārtus uz vidusmēra sabiedrības radikālizāciju.

Apskatot radikāli labējo partiju dalību koalīcijas valdībās, Minkenbergš secina, ka Austrumeiropā šīs partijas visai drīz pēc politiskās sistēmas demokratizēšanās vai ļoti drīz pēc šo partiju izveides tika iekļautas valdībā. Rietumeiropā lielākoties paiet aptuveni 20 gadi no šādu partiju iekļūšanas parlamentā līdz to iekļaušanai koalīcijas valdībā. Tādēļ Austrumeiropas radikāli labējās partijas, kuras tiek iekļautas koalīcijā, parasti mēdz būt radikālākas nekā to līdzinieki Rietumeiropā, kur šādām partijām ir bijis jāpierāda, ka tās ir pieņemamas kā koalīcijas partneri. Slovākijā, Bulgārijā un Rumānijā, atšķirībā no Rietumeiropas, radikāli labējās partijas nereti iekļaujas koalīcijas valdībā ar kreisajām partijām. Tas savukārt nozīmē, ka vismaz daļā Austrumeiropas nepastāv līdzīgs sanitārais koridors starp radikāli labējām partijām un vidusmēra partijām kā Rietumeiropā. Autors norāda, ka, mērot radikāli labējā spārna (t.i., gan partiju, gan kustību un grupiņu) ietekmi, var secināt, ka lielākoties var novērot radikāli labējā spārna ietekmes palielināšanos publiskajā sarunā (no angļu valodas *public discourse*) vai publiskās sarunas radikalizēšanos. Tāpat vidusmēra labējās partijas radikalizējas un rīcībpolitiku ziņā var novērot vai nu mazāk, vai arī vairāk izteiktu pārvietošanos uz labējo polu politiskajā spektrā. Bet vai šīs pārmaiņas nozīmē, ka tiek īstenota pakāpeniska politiskā režīma maiņa no liberālās demokrātijas uz autoritāru (vai vismaz autoritārāku) politisko režīmu? Minkenbergša atbilde ir niansēta. Viņš uzsver, ka kopumā radikāli labējais spārns ir lielākā vai mazākā mērā mazinājies 20. gs. 90. gadu sākumā vērojamās politisko režīmu liberalizācijas tendences, īpaši, politizējot minoritāšu jautājumu un veicinot politikas polarizēšanos. Minkenbergš akcentē, ka

⁵ No franču valodas “sanitārais kordons” vai “sanitārais koridors”, kas ir termins, ko sākotnēji lietoja, lai apzīmētu zonu, kas tika izveidota, lai novērstu epidēmijas tālāku izplatību.

tieši minoritāšu tiesības un cilvēktiesības ir pamatos izaicināti jautājumi, jo arī vidusmēra partijas ir pielāgojušās radikāli labējai retorikai un dienaskārtībai. Tas nozīmē, ka tieši minoritāšu aizsardzība un cilvēktiesību jautājumi ir īpaši akūtas problēmas Austrumeiropā, sevišķi Ungārijā un Polijā. Lai arī Minkenbergs nekādā ziņā nav panikas cēlājs, tomēr smagas pārdomas raisa viņa secinājumi par to, ka Austrumeiropā lielākoties vēsturiski izveidojošās situācijas politizēšana un politikas polarizēšana ir novedusi pie liberālās demokrātijas atrašanās aplenkuma stāvoklī.

Minkenberga darba stiprā puse ir uzsvars uz Austrumeiropu, kura salīdzinājumā ar radikāli labējo spārnu Rietumeiropā⁶ ir mazāk pētīta tēma, un viņa sistemātiskie salīdzinājumi ar situāciju Rietumeiropā. Tāpat ir uzteicams darba plašais ģeogrāfiskais tvēriens (ir apskatītas deviņas Austrumeiropas, t.sk. arī Baltijas, valstis) un pētnieka centieni radīt teorētisku izskaidrojumu notiekošajam reģionā. Īpaši gribu izcelt autora interesi par apskatīto valstu vēsturisko mantojumu, kuram politikas zinātnieki diemžēl ne vienmēr pievērš nepieciešamo uzmanību. Tāpat ir svarīgi novērtēt autora centienus kontekstualizēt Austrumeiropas radikāli labējo spārnu, ko var kontrastēt ar K. Mudes veikumu un mēģinājumiem radīt teju vai universālo (bet diemžēl teju vai paviršo) teorētisko izskaidrojumu.⁷ Tomēr arī vispārīnāt situāciju Austrumeiropas valstīs ir grūti, jo, par spīti līdzībām, vēsturiskā mantojuma un konteksta ziņā šis reģions varētu tikt dalīts mazākos ģeogrāfiskos un vēsturiskos apakšreģionos ar attiecīgajām īpatnībām.

Jautājums, uz kuru Minkenbergs dažādu (un varbūt arī saprotamu) iemeslu dēļ neatbild, ir, vai radikāli labējā spārna izveide bija neizbēgams pārveides un iepriekš pārrauto nācības veidošanas procesu rezultāts. Lasot Minkenberga padziļināto skaidrojumu, var rasties iespaids, ka dažādi makrolīmeņa faktori un partiju racionālās stratēģijas ir svarīgākas par

⁶ Sk., piemēram, Herbert Kitschelt, with Anthony McGann (1995). *The Radical Right in Western Europe: A Comparative Analysis*. Ann Arbor: The University of Michigan Press; Piero Ignazi (2003). *Extreme Right Parties in Western Europe*. Oxford: Oxford University Press; Pippa Norris (2005). *Radical Right: Voters and Parties in the Electoral Market*. Cambridge: Cambridge University Press; Cas Mudde (2007). *Populist Radical Right Parties in Europe*. Cambridge: Cambridge University Press; David Art (2011). *Inside the Radical Right: The Development of Anti-Immigrant Parties in Western Europe*. Cambridge: Cambridge University Press; Hanspeter Kriesi, Takis S. Pappas (2015). *European Populism in the Shadow of the Great Recession*. Colchester: ECPR Press.

⁷ Piemēram, Mudde. *Populist Radical Right Parties in Europe*.

Austrumeiropas radikāli labējiem “politiskajiem uzņēmējiem” un viņu uzskatiem, lēmumiem un darbību.

Tomēr gribu uzsvērt, ka Minkenberga darbs ir devis būtisku pieensumu Austrumeiropas pēdējo trīsdesmit gadu politisko procesu izpratnē, kā arī īpaši palīdz izskaidrot labēji radikālā spārna ietekmi reģionā.

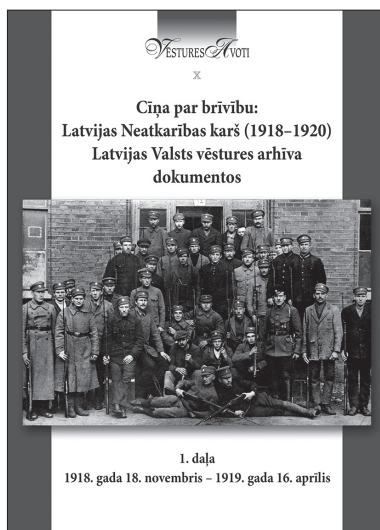
Pēteris Timofejevs

<https://doi.org/10.22364/lviz.110.10>

SEKMĪGS SĀKUMS

Cīņa par brīvību: Latvijas Neatkarības karš (1918–1920) Latvijas Valsts vēstures arhīva dokumentos. 1. daļa:
1918. gada 18. novembris – 1919. gada 16. aprīlis. Sast.: Ēriks Jēkabsons, Jānis Šiliņš. Rīga: Latvijas Nacionālais arhīvs, 2019. 335 lpp. (Vēstures avoti, X)

Daudzie Latvijas vēstures intere-senti var būt gandarīti: neilgā laikā viņu rīcībā būs dokumentu krājums četrās daļās, veltīts Latvijas Neatkarības karam. Kā pamatoti atzīmē tā sastādītāji, līdz šim nav tapis neviens Latvijas Neatkarības karam pilnīgi veltīts dokumentu krājums. Pirmā daļa jau ir iznākusi un ir daudzsološs sākums. Tā aptver visgrūtāko Neatkarības kara posmu – no Latvijas Republikas bruņoto spēku veidošanas sākuma līdz vācu spēku īstenotajam 1919. gada 16. aprīļa apvērsumam. Tajā ievietoti 190 dokumenti, no kuriem 152 ir pirmpublicējumi. Visi do-kumenti ir pamatīgi komentēti, bez tam krājuma vērtību ceļ akadēmiski precīzs ievads un nobeigumā burtiski pa dienām sastādītā notikumu hro-nika, atsedzot laikmeta kolorītu un daudzveidību. Šādu hroniku varēja sastādīt tikai laikmeta ļoti labi pārzinātāji. Lai arī sastādītāji ir uzsvēruši, ka krājums neietver dokumentu kopas, kas attiecas uz Padomju Latviju

un tās armiju, kā arī uz vācu, krievu, igauņu, somu un citu militāro formējumu darbību Latvijas teritorijā, viņi pamatoti atzīst, ka tam būtu nepieciešami atsevišķi izdevumi, tomēr arī šajā krājumā rodama plaša informācija par tiem: piemēram, šķiet, ka lasītāju vairākumam – vai vismaz tiem, kuri nav cītīgi sekojuši Ērika Jēkabsona plašajām akadēmiskajām interesēm, – tā būs pirmā reize, kad viņi iepazīsies ar krievu pulkvedi Mihailu Afanasjevu (1884–1941), kura 270 cilvēku lielā pretpadomju partizānu vienība – tajā dienēja arī liels skaits latviešu – bija pirmā, kura 1918. gada 30. novembrī sadūrās ar Latvijā iebrukušo Sarkanā armiju, bet pēc tam, atkāpusies uz Rīgu, 9. decembrī stājās Latvijas Pagaidu valdības dienestā (“Es, zemāk parakstījies [...] pulkvedis Afanasjevs, apņemos: 1. No šī līguma parakstīšanas brīža kopā ar manis saformēto jātnieku nodaļu [...] aizsargāt Latvijas robežas no boļševiku bandu iebrukuma” – dok. Nr. 17, 62. lpp.). Krājumā, protams, liela vērtība ir veltīta latviešu karaspēka formēšanai Igaunijā un latviešu un igauņu cīņām Ziemeļlatvijā – par ko vēl būs runa turpmāk, taču sastādītāju uzmanībai nav paslidējusi arī interesanta detaļa no cīņām Kurzemes frontē: tur 1919. gada 29. janvārī latviešu atsevišķā bataljona (un vācu un krievu daļu) pusē uzbrukuma kaujā pie Skrundas piedalījās no Igaunijas ar tvaikoni “Vaasa” atbraukusi igauņu Studentu bataljona neliela karavīru grupa (vajadzības gadījumā viņi veiktu arī Latvijas Pagaidu valdības evakuāciju uz Igauniju – dok. Nr. 92, 144. lpp.; arī 307. lpp.).

Latvijas neatkarība tika pasludināta 1918. gada 18. novembrī, bet jau 22. novembrī Sarkanās armijas daļas sāka iebrukumu Latvijā un ieņēma Rozentavu (Zilupi). Jautājums par karaspēku, kas spētu aizstāvēt proklamēto neatkarību, uzreiz bija kļuvis par Latvijas Pagaidu valdības galveno, faktiski – dzīvības un nāves jautājumu. Kā zināms, jau 11. novembrī, nedēļu pirms Latvijas neatkarības proklamēšanas, bet pāris dienu pēc tam, kad Rīgā bija pasludināta t.s. Baltijas valsts,¹ vācu 8. armijas (kura bija okupācijas karaspēks Latvijā) vadība atļāva veidot Baltijas landesvēru kā šīs Baltijas valsts zemessardzi, kurā izšķiroša vieta bija ierādīta vācbaltiešiem.² Savukārt – kā mēs redzam krājumā – dažas dienas vēlāk, sākot ar 16. novembri, Rīgā aktīvu darbību oficiāli atjaunoja un izvērsa 1917. gadā izveidotā Latvju kareivju nacionālā savienība Roberta

¹ Par to sīkāk sk.: Raimonds Cerūzis (2004). *Vācu faktors Latvijā (1918–1939): Politiskie un starpnacionālie aspekti*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 61.–63. lpp.

² Sīkāk sk.: Inesis Feldmanis (2019). Kad dzima Latvijas valsts? No: *Varas Latvijā no Kurzemes hercogistes līdz neatkarīgai valstij: Esejas*. Rīga: Latvijas Universitāte, 540.–541. lpp.

Dambiša vadībā, un tieši šajā dienā arī politiķi, kuri gatavoja Latvijas neatkarības pasludināšanu, uzsāka diskusijas par tās bruņoto spēku izveidi. 17. novembrī, pieņemot jaundibināmās Tautas padomes politisko platformu, tika nolemts, ka “Latvijas Tautas milicija (apsardzības spēks) dibināma uz iesaukšanas pamatiem, neizslēdzot brīvprātīgo pieteikšanos” (dok. Nr. 2, 41. lpp.). Lai arī bija paredzēta iesaukšana, izsludināt vispārējo mobilizāciju Kārļa Ulmaņa vadītā Pagaidu valdība neuzdrošinājās, galvenokārt baidoties no vācu okupācijas varas negatīvas nostājas pret eventuālu karaspēka boļševizēšanos – šādas bažas bija pamatotas, un Pagaidu valdībai uzticamu latviešu vienību veidošanās balstījās uz iesaukšanas elementiem un brīvprātību, un kopumā, kā 30. novembrī uz Rīgu ziņoja Valkas apriņķa apsardzības priekšnieks, “pieteikšanās tautas armijā iet pagaidām gausi” (dok. Nr. 8, 47. lpp.). Pat tas neapmierināja vācu okupācijas varas iestādes, un, kā 2. decembrī atzina Ulmanis, “apsardzības nodaļu organizēšanā valdībai ir bijis jāatduras uz okupācijas varas celtiem šķēršļiem, kura nepieļauj pastāvīgas armijas dibināšanu” (dok. Nr. 9, 49. lpp.). Pagaidu valdībai bija jāmeklē līgumisks attiecību veids ar vācu okupācijas varu, kurš noregulētu Pagaidu valdības rīcībā esoša karaspēka izveidošanu. No tā cēlās zināmā mērā bēdīgi slavenais 7. decembra – un vēl vairāk 29. decembra – Latvijas Pagaidu valdības līgums ar Vācijas ģenerālpilnvaroto Baltijā Augustu Vinnigu par Latvijas zemessardzes (landesvērā) izveidošanu, kurš, jo īpaši tāpēc, ka saglabāja vācisko landesvēra nosaukumu, sagādāja Ulmaņa valdībai neslavu kā vācu marionetei un vēl vairāk veicināja simpātiju pieaugumu lieliniekiem (tiesa, nav viegli atbildēt uz jautājumu, kādas Ulmanim bezcerīgajā situācija bija alternatīvas). Par to krājums sniedz ļoti pārlicinošus pierādījumus.

Lai arī sastādītāji neuzskata, ka Latvijā bija sācies pilsoņu karš,³ vismaz daži pilsoņu kara elementi pastāvēja, un par to mēs krājumā varam pārlicināties. Tas, ka 22. novembrī, tieši tajā dienā, kad Sarkanā armija iebruka Latvijā, Valkā sāka iznākt lieliniecisks laikraksts “Sarkanais Karogs”, vai tas, ka 26. novembrī Valmierā lielinieku sasauktā tautas sapulcē tika nosūtīts apsveikums Ļeņinam un Trockim, vēl nebūtu nekas liels, bet 24. decembrī izveidotā Rīgas kara organizācija ar mērķi organizēt bruņoto sacelšanos vai, īpaši, aktīvā pretdarbība Pagaidu valdības darbībai – bija kas cits. Vidzemes apgabala apsardzības priekšnieks Jānis Apinis 13. decembrī no Cēsīm ziņoja uz Rīgu, ka “vietējie iedzīvotāji ir ļoti

³ Vai par to var runāt, sīkāk sk.: Aldis Miņins (2015). *Cīņa par varu Krievijas postimpērijas Rietumu perifērijā 1917–1920*. Rīga: Aut. izdevums, 197.–201. lpp.

uztraukti. Viņi tiek terorizēti no lieliniekiem ar draudiem” un tā rezultātā Valmierā ir izdevies saformēt tikai 5 cilvēku vienību Pagaidu valdības karaspēkam, “citi atturas, baidīdamies no lielinieku atriebības” (dok. Nr. 24, 68. lpp.). Šāds ziņojums nebija viens: 16. decembrī Apinis ziņoja, ka “Raunas pagastā vietējie lielinieki izsludinājuši republiku”, un ka “Cēsis pagājušo nakti [...] nezināmas personas apšaudīja kazarmu, kura nolemta dibināmām rotām [Pagaidu valdības]” (dok. Nr. 30, 75. lpp.); savukārt Vidzemes apsardzības apgabala 5. rotas komandieris J. Vēbers 26. decembrī informēja, ka viņam uzticētā rotā ir tikai 6 cilvēki un ka Limbažos “visi strādnieki izturējās pret mums ļoti naidīgi. Katru rītu uz māju stūriem līmētas proklamācijas “Nāve baltiem gvardiem un Pagaidu valdībai”” (dok. Nr. 50, 97. lpp.). Lai arī Kurzemē un Rīgā ar latviešu vienību formēšanu veicās labāk nekā Vidzemē (Latgalē to vispār nepaspēja uzsākt, Sarkanajai armijai strauji ieņemot novadu), Pagaidu valdībai jau 9. decembra sēdē nācās konstatēt, ka “sakopotās rotās ir arī diezgan liels lielinieku procents” (dok. Nr. 16, 60. lpp.).

Nekas tik dramatiski neapstiprināja šo secinājumu kā notikumi Rīgā 1918. gada decembra pēdējās dienās un 1919. gada janvāra sākumā, kad lielākā daļa no jaunizveidotā latviešu karaspēka izrādījās pilnīgi nelojāla Pagaidu valdībai. Krājums par to sniedz jaunus un interesantus materiālus, kuru vidū ar savu oriģinalitāti īpaši izceļas liecība par II Rīgas brīvprātīgo rotas leitnanta Ernesta Maršala (1890–1941) sekmēm, pārliecinot rotas vairākumu neatstāt Rīgu līdz ar Pagaidu valdību, bet, kā viņš sludināja, gaidīt Sarkano armiju un pievienoties tai: “Lielākā daļa no kareivjiem, paklausot leitnantam Maršalam, palika Rīgā, tā ka no 190 tikai 16 aizgāja” (dok. Nr. 75, 121. lpp.; laikmeta sarežģītības liecība ir arī paša Maršala liktenis – nodienējis Padomju Latvijas armijā, viņš 1919. gada 22. maijā, līdzīgi šīs armijas vairākumam, dezertēja, iestājās Latvijas Pagaidu valdības bruņotajos spēkos, kas drīz vien pārtapa par Latvijas armiju, un par kaujās parādīto varoņdarbu ne tikai izbeidza apsūdzību par viņa 1919. gada janvāra rīcību, bet pat viņu apbalvoja ar Lāčplēša Kara ordeni – turpat, 122. lpp.). Savukārt pārskatā par Cēsu rotas darbību Rīgā 1919. gada janvārī lasāmi vienkārši, bet ļoti iespaidīgi vārdi par atkāpšanos 3. janvārī: “. kad karaspēks bija pārgājis pār Daugavu, pulkvedis Kolpaks [Kalpaks, tobrīd apakšpulkvedis] pārliecinājās, cik ir līdzgājēju. Rezultāti bija ļoti bēdīgi. Izrādījās, ka tikai mazākā daļa ir Rīgu atstājuši” (dok. Nr. 184, 261. lpp.). Rīgā par šo dienu briesmīgumu laikam vispārliciecināšāk liecināja 12 privātpersonu liķi, kuri gulēja pie Rīgas pilsētas 2. teātra; viņus bija nošāvuši deģenerējušies Vācijas armijas zaldāti (turpat, 303. lpp.).

Būdamā spiesta faktiski bēgt uz Liepāju, Pagaidu valdība arī tur nonāca ļoti smagā situācijā: no vienas puses, kā tika atzīmēts valdības sēdē 7. janvārī, “latviešu iedzīvotāju lielākā daļa simpatizē lieliniekiem” (dok. Nr. 78, 127. lpp.), bet, no otras puses, kā tika spriests 8. janvārī, vācu militārā pārvalde “grib paturēt vienīgo varu Liepājā un vācu radītā Liepājas guberņā, tā ka Pag[aidu] valdības darbība šeit būtu lielā mērā traucēta” (dok. Nr. 81, 131. lpp.). Šādos apstākļos valdība tomēr sāka īstenot vairākas nelielas, vācu varas iestāžu neatļautas vai daļēji slepenas mobilizācijas Liepājā un apkārtējos pagastos, kuras nespēja dot lielākus panākumus, kamēr valdība nebija skaidri un viennozīmīgi deklarējusi to, ko no tās visvairāk gaidīja latvieši: agrārā jautājuma risinājumu, muižu sadali un zemes piešķiršanu bezzemniekiem.⁴ To lieliski izjuta pulkvedis Kalpaks, kurš februārī rakstīja apsardzības ministram: “.. visus mobilizētos stipri interesē zemes jautājums. Lai varētu uz viņu noteikti atbildēt un dot tiem tēvijas sargiem pārliecību, ka viņu dziņa pēc zemes tiks apmierināta, lūdzu attiecīgu Pagaidu valdības skaidrojumu” (dok. Nr. 111, 169. lpp.). Dot tādu skaidrojumu, kādu no tās gaidīja karavīri, valdība, būdamā militāri atkarīga no vietējo vāciešu zemessardzes, kuras rindās bija tieši tie vācu muižnieki, kuri zaudētu savus zemes īpašumu, vēl nespēja: 27. februārī valdība gan publicēja rīkojumu par bezzemnieku apgādāšanu ar zemi, bet vēl ne uz privāto, bet uz valsts un zemnieku agrārbankai piederošo muižu un valsts mežu rēķina.⁵ Tas bija pietiekoši, lai pastiprinātu vācu landesvēriešu un viņu atbalstītāju nepatiku pret Pagaidu valdību, bet vēl nepietiekoši, lai būtiski mainītu latviešu nostāju pret to: Apsardzības ministrijas ziņojumā martā atzīts, ka “Iedzīvotāji nav skaidrībā par Pagaidu valdību. Viņi saprot Pagaidu valdību kā vācu baronu aizstāvjus” (dok. Nr. 150, 207. lpp.).

Kā jau atzīmēts, krājums sniedz plašu priekšstatu par atšķirīgo stāvokli Ziemeļvidzemē, sākot ar 1919. gada 7. janvāri, kad no Liepājas uz Tallinu devās par militāro pārstāvi Igaunijā ieceltais kapteinis Jorgis Zemītāns (1873–1928), kurš 20. janvārī noslēdza vienošanos ar Igaunijas armijas virspavēlniecību par latviešu vienību izveidi Igaunijas armijas sastāvā un militāro sadarbību; 3. februārī viņš tika iecelts par latviešu kara spēka pavēlnieku Igaunijā un Ziemeļvidzemē: tobrīd tika veidots kara spēks, kurš, atšķirībā no stāvokļa Kurzemē, nebija pakļauts vācu kontrolei

⁴ Sikāk sk.: Jānis Šiliņš (2016). Karš par zemi: karojošo pušu agrārā politika Latvijā 1919. gadā. *Latvijas Arhīvi*, 1, 92.–130. lpp.

⁵ Sikāk sk.: Valdis Bērziņš (atb. red.) (2003). *20. gadsimta Latvijas vēsture. II. Neatkarīga valsts, 1918–1940*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 82.–83. lpp.

un pretdarbībai. Zemitāna vārds lasītājiem ir vairāk zināms – vismaz viena Rīgas dzelzceļa stacija par to atgādina, bet Pagaidu valdības pilnvarnieka Markusa Gailiša, tāpat kā daudzu Zemitānam pakļauto latviešu virsnieku vārdi laikam ir mazāk pazīstami: lasot krājuma dokumentus, tie kļūst mums zināmi (dok. Nr. 95, 106, 142 u.c. dokumenti). Pretēji Kurzemei, Zemitāns varēja brīvi izsludināt latviešu mobilizāciju Igaunijā un atbrīvotajās Ziemeļvidzemes daļās (“mobilizācija [...] norisinājās gludi”, viņš secināja 12. martā – dok. Nr. 144, 202). Krājums sniedz ļoti svarīgas ziņas par Ziemeļvidzemes atbrīvošanas gaitu – īpaši nozīmīgs ir Zemitāna rūpīgais pārskats par karadarbību no 27. marta līdz 12. aprīlim (dok. Nr. 175, 242.–245. lpp.), kurš atsedz arī neizbēgamās problēmas attiecībās ar igauņu karaspēku (“Pateicoties tam, ka igauņu kara spēks negrib iet uz priekšu un pavēles paliek neizpildītas, mūsu abi spārni, uz priekšu ejot, palika nepiesēgti..” – 245. lpp.). Krājumā arī pirmo reizi publicēts Latvijas un Igaunijas 18. februāra militārās sadarbības līgums, kuru Tallinā parakstīja Jorģis Zemitāns un Jānis Ramans un kurš “par pagaidām ietilpstošām Igaunijas republikā” noteica ne tikai Valkas pilsētu un Valkas apriņķi, bet pat divus pagastus Valmieras apriņķī (dok. Nr. 109, 167. lpp.). Šis līgums patiešām bija ļoti strīdīgs no Latvijas interešu viedokļa, tāpēc vērtīgi ir tas, ka krājumā ir ievietots Ramana vēlākais skaidrojums Pagaidu valdības ārlietu ministram Zigfrīdam Meierovicam par līguma noslēgšanas apstākļiem (tajā, cita starpā, rakstīts: “.. nekā nelīdz, vai mēs līgumu parakstām vai ne, igauņi tā kā tā rīkojas Valkā un Valkas apkārtnē kā savā zemē..” – dok. Nr. 186, 275. lpp.). Viens no vērtīgākajiem publicējumiem ir Oto Hasmaņa, vēlākā Satversmes sapulces locekļa, 1928. gadā rakstītās atmiņas par stāvokli Ziemeļvidzemē 1919. gada sākumā. Lai arī tās Ēriks Jēkabsons jau pirms vairākiem gadiem ir publicējis un komentējis “Latvijas Vēstures Institūta Žurnālā”,⁶ tagad, pateicoties krājumam, tās iegūs plašāku apriti. Viens no aizkustinošākajiem momentiem Hasmaņa atmiņās ir stāsts par civiliedzīvotāju atbalstu latviešu karaspēkam. Viņu vidū izcēlās kāda Emīlija Skrīvere, kura “atnāca pie manis un uz galda uzlika lielāku čupu naudas – 5000 rbļ. Par tādu patriotismu pārsteigts, es jautāju viņai, vai viņa arī zina, ko dara. Uz to viņa man atbildēja: “Jā, es zinu: ja nebūs brīvas Latvijas, tad arī man tā nauda nav vajadzīga”” (dok. Nr. 185, 266. lpp.).

⁶ Ēriks Jēkabsons (2011). Stāvoklis Ziemeļlatvijā 1919. gada sākumā: Valkas latviešu sabiedriskā darbinieka Oto Hasmaņa liecība. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 3, 140.–158. lpp.

Atgriezīsimies pie notikumiem Kurzemē. Nav šaubu, ka Kurzemes un Rīgas atbrīvošanā no barbariskās lielinieku diktatūras galvenā loma piederēja vācu – vietējo un valsts vāciešu – karaspēkam, bet līdz brīvībai vēl bija jāpiedzīvo šausmīgi brīži. Padomju varas izvērstais sarkanais terors ļoti smagi skāra vācbaltiešus, īpaši muižniecību un pat sievietes. Un masveida slepkavības, kad, Padomju Latvijas armijai 30. janvārī ieņemot Ventspili, tika nogalināti 100 gūstā kritušie vācu karavīri, izraisīja vēl lielāku atriebību no vācu daļām: 24. februārī, pēc septiņu stundu ilgajām ielu kaujām, tās padzina sarkanos no Ventspils, atriebjoties par gūstekņu nošaušanu, tika nošauti 400 pilsētas iedzīvotāji. Tas pats vēlāk notika citās pilsētās (“Visa vara atrodas vāciešu rokās, kuri izved teroru visšausmīgākajos apstākļos.”; lasāms vienā no dokumentiem – dok. Nr. 167, 235. lpp.). Ieņemot Jelgavu 18. martā, netika paspēts atbrīvot cietumā ieslodzīto 351 cilvēku, kurus bēgošie lielinieki aizdzina sev līdzī, – 250 tika nogalināti un nosviesti ceļmalā; atriebībai tika nogalināti 500 cilvēki (308., 313. lpp.; Kurzemes atbrīvošanā piedalījās arī krievu daļas firsta Anatola Līvena vadībā, bet tās Jelgavā, kā atzīmēja latviešu prese, “pret iedzīvotājiem izturējās korekti” – 35. lpp.).

Jau 19. februārī Pagaidu valdība uzskatīja par vajadzīgu izveidot izmeklēšanas komisiju prokurora Kārļa Kvelberga (1876–1945) vadībā, kurai bija jāizmeklē vācu karavīru veiktā nošaušana. Piemēram, nav zināms, vai kaut ko ļaunu padomju varas laikā bija nodarījuši Kuldīgas apkaimes iedzīvotāji Jēkabs Strazdiņš un Herberts Akerblūms, taču viņus 9. februārī noslepkavoja vācu zaldāti – acimredzot no kādas valsts vāciešu (Vācijas) daļas; lieta tika izmeklēta, un izmeklēšanas slēdziens tika aizsūtīts Ulmanim; pat šodien tas lasāms ar šausmām: “Nošauto liķus zaldāti paņēma aiz kājām un aizvilka aiz šķūņa, un paši aizjāja uz mājām. Otrā dienā atkal atjāja pie šķūņa vācu zaldāti, apskatīja liķus un iejāja kalpu mājās, kur pavēlēja, lai abi liķi tiktu aprakti. Lieli cilvēki kalpu mājās nebija, tāpēc liķus vajadzēja aprakt pie minētā šķūņa vienam vairāk kā 60 gadus vecam vīram ar 3 puiku no 10 līdz 12 gadiem palīdzību” (dok. Nr. 179).

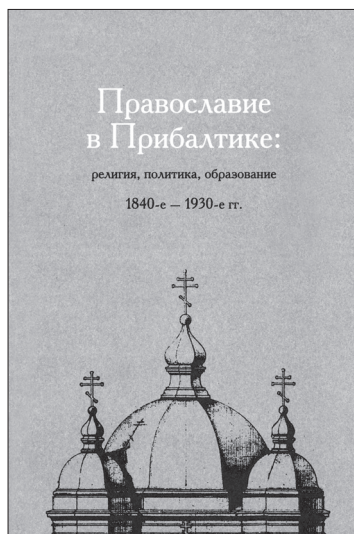
Vairāki dokumenti parāda 1919. gada 16. aprīļa puča sagatavošanu. Neapmierināti ar Pagaidu valdības politiku – latviešu karaspēka palielināšanu, pirmajiem solījumiem par agrāro reformu, arvien konsekventāku orientāciju uz Antantes valstīm –, vietējie vācu landesvērīši un viņu atbalstītāji Dzelzsdivīzijā un citās vācu daļās centās visiem spēkiem pretdarboties Pagaidu valdības nostiprināšanās procesam. Tē nozīmīgs ir Jelgavas pilsētas un Dobeles apriņķa komandanta vietas izpildītāja A. Grundmaņa (1887–1920) 2. aprīļa ziņojums no Jelgavas (pēc tam, kad

latviešu virsleitnants F. Zommers bija Jelgavā uz ielām izlimējis Pagaidu valdības uzsaukumu par bezzemnieku apgādāšanu ar zemi, “Zommers kungs tika arestēts, pa priekšu novests uz cietumu. Pēc tam uz vācu komandantūru – Zommers kungs vēl nav atlaists [...] No vācu kareivjiem cieš sevišķi Jelgavas pagaidu valdības mantu krājumi un noliktavas. Pastāvīgi žēlojas par vācu rekvizīcijām un laupīšanām vietējie iedzīvotāji” – dok. Nr. 164, 230. lpp.) un Ventspils un aprīņķa komandanta A. Krišjāņa (1896–1933) ziņojums 10. aprīlī (“Visas Pagaidu valdības iestādes tiek pilnīgi paralizētas un attīstīt savu darbību nevar, jo vācu vietējas iestādes liek viņiem šķēršļus uz katra soļa” – dok. Nr. 176, 246. lpp.). Ar to vēl nebija gana; tika uzsākta Ulmaņa Pagaidu valdības gāšanas gatavošana: 13. aprīlī viena vācu daļa jau apšaudīja latviešu karavīrus, nākamajā dienā vācu karavīri apcietināja latviešu munīcijas sardzi; tika uzsākta Pagaidu valdības telefona sakaru bloķēšana (dok. Nr. 177, 247. lpp.; arī 316. lpp.). Vācieši sāka izplatīt baumas par gaidāmo latviešu komunistu sacelšanos Liepājā, lai ar to maskētu gatavošanos pučam (dok. Nr. 178, 248. lpp.).

Kas notika tālāk – to mēs uzzināsim jau pavisam drīz: krājuma sastādītāji prot strādāt ne tikai kvalitatīvi, bet arī raiti, saņemot arī savu studentu palīdzību, par ko viņi tiem ir laipni izteikuši pateicību. Tas ir patīkami.

Aivars Stranga

<https://doi.org/10.22364/lviz.110.11>

Pravoslavie v Pribaltike: reliģija, politika, obrazovanie 1840-e – 1930-e gg. Sost. Irina Piart.
Tartu: University of Tartu Press, 2018. 527 s.
ISBN 9789949776795
[*Pareizticība Baltijā: reliģija, politika, izglītība, 19. gs. 40. gadi – 20. gs. 30. gadi.* Sast. Irina Pjarta]

Pareizticība Latvijā, tāpat kā Igaunijā, atjaunotās neatkarības laikā ir visstraujāk augošā kristīgā denominācija,

ja vērtējam to pēc iedzīvotāju reliģiskās pašidentifikācijas. Lietuvā, kur dominē Romas Katoļu baznīca, pareizticīgo kopienas ir ievērojami mazāk izplatītas, taču arī tur tā ir viena no stabilākajām vēsturiskajām reliģiskajām minoritātēm. Šāda dinamika Latvijā un mūsu ziemeļu kaimiņvalstī nav negaidīta. Aizvien vairāk austrumslāvu etnisko minoritāšu pārstāvju apzinās sevi kā krievus, ukraiņus, baltkrievus u.c., nevis kā “padomju cilvēkus” bez īpašas reliģiskās identitātes. Etniskās pašapziņas augšanai un stabilizācijai līdzī ir nākusi identificēšanās ar pareizticību kā etniskās identitātes nozīmīgu vēsturisku komponentu, kaut arī visus ar pareizticību identificējušos iedzīvotājus nevarētu uzskatīt par aktīviem kristietības praktizētājiem. Protams, ne visi pareizticīgie ir austrumslāvu izcelsmes, pareizticīgajās kopienās ir arī daudz latviešu, igauņu un citu neslāvu tautību iedzīvotāju – pareizticība nekādā gadījumā nav “krievu reliģija” – uz šo izplatīto apzīmējumu ievadā ironiski atsaucas arī grāmatas sastādītāja. Līdztekus reliģiskās identitātes noskaidrošanās procesam radusies arī interese par savas baznīcas vēsturi. Pareizticīgās baznīcas Baltijas valstīs ir ne vien straujāk augošās, bet arī salīdzinoši labi izpētītas. Pēdējo divdesmit gadu laikā publicēti gan monogrāfiski pētījumi par procesiem baznīcās kopumā, gan par atsevišķiem baznīcu vadītājiem, gan vēstures avotu izdevumi, gan virkne akadēmisku rakstu dažādos izdevumos, kurus visus īsā recenzijā neuzskaitīt.¹ Īpaša vieta šeit ir pāragri mūžībā aizsauktā Latvijas Universitātes profesora Aleksanda Gavriļina darbam un viņa iedibinātajam turpinājumizdevumam “Pareizticība Baltijā” (*Pravoslavie v Pri-baltike*). Aizstāvētas arī doktora disertācijas. Pētnieciskā rosība vērojama ne vien Baltijas valstīs, bet arī plašākā starptautiskā vidē. Tartu Universitātes pētnieces Irinas Pjartas sastādītais apjomīgais, teicamā poligrāfiskā kvalitātē izdots krājums ir vēl viens pienesums šai akadēmisko žanru greznībai.

Krājumā iekļauti trīspadsmit raksti, kuru autori pārstāv visas Baltijas valstis, Krieviju un Vāciju. Tematiski šeit izdalāmas vairākas virstēmas.

¹ Tikai daži piemēri: Aleksandrs Gavriļins (2015). *Jānis (Garklāvs): Pareizticīgais latvietis*. Rīga: LU FSI; Igor' Prekup (1998). *Pravoslavie v Estonii: Kratkii istoricheskie ocherk*. Tallinn: Trukis Astrukis; Iurii L. Sidiakov (sost.) (2011). *Russkii mir i Latviia: Iz arkhiva sviashchennomuchenika arkhiepiskopa Rizhskogo i Latviiskogo Ioanna (Pommer)*. *Pis'ma i drugie dokumenty*. T. III (Al'manakh obshchestva Seminarium hortus humanitatis, vyp. XXIV). Rīga: Seminarium hortus humanitatis; Igumen Feofan (Pozhidaev) (2004). *Sviashchennomuchenik Ioann, arkhiepiskop Rizhskii*. Rīga: Balva; Sebastian Rimestad (2012). *The Challenges of Modernity to the Orthodox Church in Estonia and Latvia (1917–1940)*. Frankfurt am Main: Peter Lang; Jānis Kalniņš (2007). *Latvijas pareizticīgā baznīca: vēstures komentārs*. Rīga: San Estera.

Pirmkārt, Krievu Pareizticīgās baznīcas centra attiecības ar perifēriju un saistītie procesi, kas ietver gan centrītes, gan centrībēdzes tendences (t.i., pareizticīgo draudžu tiekšanos pēc institucionālas neatkarības). Otrkārt, pareizticības vieta Krievijas impērijas politikā. Treškārt, pareizticīgo kopienu visai komplicētās attiecības ar citām reģionā pārstāvētajām denominācijām. Katrs no krājuma rakstiem izgaismo vienu vai vairākas no minētajām tēmām. Īpaši gribētos izcelt dažus no tiem.

Pēdējās desmitgadēs reliģiju zinātnē iezīmējas tendence runāt ne tik daudz par reliģijām kā noslēgtām sistēmām, bet vairāk par reliģiskajām kultūrām visā to daudzšķautņainībā. Šo ceļu gājuši arī krājuma autori. Te atrodams Aleksandra Bertaša raksts par dievnamu celtniecību Latvijā un Igaunijā 19. gadsimta sešdesmitajos un septiņdesmitajos gados, identificējot “Rīgas stilu” pareizticīgo baznīcu arhitektūrā, tāpat arī Tatjanas Šoras raksts par pareizticīgo skolām Baltijas provincēs šajā pašā laika posmā un Ludmilas Dubjevas pētījums par izglītības administrāciju. Pareizticīgajai izglītībai pievērsušies arī citi autori. Krājuma sastādītāja Irina Pjarta rakstā, kas veltīts garīdzniecības aktivitātēm izglītības organizācijā, nonākusi pie interesanta secinājuma – pretrunu frontē, kur sadūrās impērijas centra un Krievijas politiskās varas, vietējās vācbaltiešu muižniecības un luteriskās garīdzniecības, dzimstošo nacionālo kustību konfliktējošās intereses, pareizticīgie garīdznieki uzskatīja savu draudžu locekļus par viegli ievainojamu un aizsargājamu grupu un to trauslās identitātes aizstāvību – par savu misiju.

Baltijas pareizticības vēsturē mazāk izpētītiem jautājumiem – procesiem Kurzemē pievērsusies Kristīne Ante. Viņa analizējusi pareizticīgo kopienu situāciju galvenokārt divos laika nogriežņos – 19. gadsimta piecdesmitajos un astoņdesmitajos gados, kad to funkcionēšanas parametri bija visai atšķirīgi. Viņa norāda, ka astoņdesmitajos gados – visaktīvākajā konvertēšanās laikā – Pareizticīgajai baznīcai, kurai visu laiku nācās konkurēt ar reģionā spēcīgo luterisko tradīciju, izdevās novērst virkni apstākļu, kas iepriekš bija bremsējuši pareizticības izplatību. Bremsējošie faktori bija daļēji ekonomiski (grūtības iegādāties un apsaimniekot nekustamos īpašumus, draudžu locekļu salīdzinoši trūcīgie dzīves apstākļi), daļēji etniski un lingvistiski (liturģisko materiālu tulkojumu, teoloģisku tekstu latviešu valodā un vietējās garīdzniecības trūkums). Jautājums par to, kas bija primārie iemesli masveidīgajai latviešu pāriešanā pareizticībā 19. gadsimta otrajā pusē – sociāli ekonomiski apsvērumi vai tomēr patiesības meklējumi, ir bijis strīda ābols baznīcas vēsturnieku vidē, kopš šī tēma vispār historiogrāfijā tikusi aplūkota. K. Antes analīze runā par labu pirmajam viedoklim. Cits nozīmīgs secinājums viņas rakstā, kas sasaucas

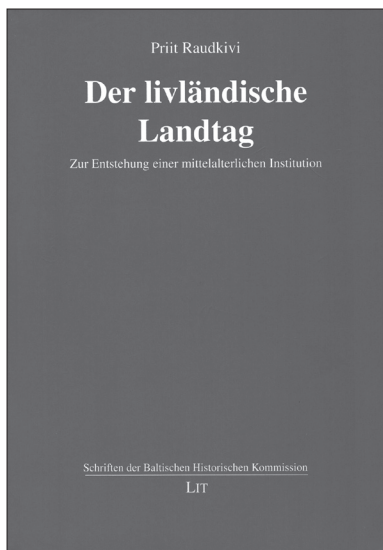
ar I. Pjartas atziņām, ir norāde uz nepārvērtējamo lomu, kas kristietības izplatības procesos (tiklab nākšanā pie ticības, kā palikšanā tajā) ir garīdzniecības prasmēm un degsmei. Tas, ka ticība ceļas no sludināšanas un mācīšanas, nav nekas jauns vai pārsteidzošs, un K. Antes pētījums ir vēl viena avotos pamatota liecība par to.

Kā allaž vērtīgi ir Aleksandra Gavriļina un Sebastiana Rimestada raksti. Pirmais veltīts maz aplūkotai tēmai – Pareizticīgās baznīcas darbībai Pirmā pasaules kara laikā, parādot tās aktīvo iesaisti žēlsirdības darbā, īpaši hospitāļos. Otrais aplūko “jurisdikciju jautājumu”, t.i., analizē Baltijas pareizticīgo baznīcu attiecības ar Maskavas un Konstantinopoles patriarhātiem. Tas arī mūsdienās ir tiklab reliģisks, kā politisks jautājums. No trijām Baltijas valstīm tikai Igaunija ir piedzīvojusi pareizticīgās kopienas sašķelšanos divās jurisdikcijās. S. Rimestads mūsdienu procesus skaidro, izmantojot atskatu pagātnē – no 1917. līdz 1923. gadam un analizējot atšķirīgo izpratni par valsts un reliģisko organizāciju attiecībām, kas izveidojās Baltijas valstīs to neatkarības sākuma posmā.

Divi krājuma autori pievērsušies “minoritātēm minoritāšu vidū”, izgaismojot dažus no šo minoritāšu savdabīgo kultūru aspektiem. Nađežda Pazuhina analizējusi vecticībnieku izglītību 20. gadsimta divdesmitajos un trīsdesmitajos gados kopienas interiorizācijas gaismā, parādot, ka vecticībnieku līderi apzinājās – reliģiskās tradīcijas tālāknodošanā nepietiek ar ģimenes un draudzes pūliņiem, ļoti būtiski ir tas, kas notiek skolā. Andreass Kalkuns pievērsies setiem – “citādajiem igauņiem”, kuru īpašo identitāti raksturo gan viņu vernakulārā pareizticība, gan sava valoda.

Priecājoties par šo vērtīgo, saturiski interesanto, faktiem un pārdomātām interpretācijām bagāto izdevumu, jānorāda arī uz vienu tehniskas dabas trūkumu, kas var apgrūtināt nopietnāku darba lasīšanu. Ļoti traucē tas, ka personu rādītājā izmantota tikai krievu valoda, nenorādot oriģinālo rakstību neslāvu uzvārdiem. Turklāt atrodams tikai personu, bet ne priekšmetu rādītājs – arī tādu tomēr pieņemts ievietot akadēmiskās grāmatās, kas tiecas uz poligrāfisku izcilību.

Agita Misāne

<https://doi.org/10.22364/lviz.110.12>

Priit Raudkivi. *Der livländische Landtag: zur Entstehung einer mittelalterlichen Institution* [The Old Livonian Diet (Landtag): the formation of a medieval institution/ Livonijas landtāgs: Viduslaiku institūcijas izcelšanās]. (Schriften der baltischen Historischen Kommission. Hrsg. von Stefan Donecker, Matthias Thumser und Ralph Tuchtenhagen. Bd. 21). Berlin: Lit. Verlag, 2018. 152 S. ISBN 978-3-643-14066-1

The array of publications by the Baltic Historical Commission is now complemented by a monograph on the Livonian Diet (*Landtag*), written by Estonian historian Priit Raudkivi. His book discusses the formation of this institution in the context of political history, analyzing separate elements of its system (*curiae*, social classes, territorial lords (*Landesherren*) from the point of view of social sciences. The Livonian Diets are also viewed in the broader context of the estates of the realm in medieval Europe – their formation, typology, and functions.

The main topics are discussed in six chapters, of which the first three provide a concise characteristics of the political and social background of Livonia, as well as its links with the external factors (both the German Emperor and Papacy) during its formation, and its internal powers (the Teutonic Order and the bishoprics) and their legal relations.

A brief characteristics of the second and third estate (the vassals/nobility and the burghers) of Livonia is also given, followed by a description of its internal relations and the assemblies of territorial lords and curiae in the 14th century, as well as a detailed analysis of the procedure of the Livonian Diets during the 1420s.

The four sociopolitical groups or curiae were involved in the Diets of the Livonian–Prussian relationships. The main focus is on the history of the Teutonic Order, nevertheless highlighting all curiae in terms of their policy, self-identification, spheres of mutual contact, and impact on the Diet's decisions.

Separate sub-chapters are devoted to the inner relations of Livonia until the so-called confederation of Walk of 1435, asking a question whether it changed the stately and political development of Livonia. It is then concluded that in the 14th century the assemblies of the territorial lords and curiae of Livonia were mainly held in the interests of the Livonian branch of the Teutonic Order, but in the 15th century it was necessary to achieve a balance between the two main political players – the master of Livonia and the Archbishop of Riga – in order to hold an assembly. The Diets were a battlefield between these two centres of power, but the Order was still the dominant one. The author of the book believes that during the initial stage of forming of Diets the interests of the vassals and burghers were not represented, and concludes that the Diets of that time were not assemblies of the estates of the realm, but of the territorial lords only.

The German version of P. Raudkivi's book is a translation of its Estonian edition of 2007. However, in the list of literature used by the author, describing the political structure of Livonia and the stratification of medieval society, the most recent publications are from the 1990s. When characterizing the processes of the 13th century, such concepts as “feudal fragmentation” and “freedom fight” are used, the narrative of conquest is also prominent.

Surprisingly, no attention has been paid to some well-known Estonian researchers (such as Anti Selart, Marek Tamm, Juhan Kremm) who have been researching the issues of Livonia's formation and its political history for decades. The contribution of the 21st century historians of other countries to the study of Livonia is also mentioned only scarcely. Also, the debate of historians, which is methodologically significant for this work, about the roots of parliamentarism in the European medieval stratified societies, corporatism and representative democracies stops with the 1980s–1990s.

There is more focus on the authors that have concentrated on Livonian Diets – Misāns (2001), Jaron Sternheim (2015). This historiographic tendency might be explained by the following: even though P. Raudkivi's book has been first published in 2007, its main topics have been

elaborated already much earlier. He obtained his PhD degree in 1987 and published a monograph on the origins of the Livonian Diets in 1991¹. Around the same time in the 1980s, the Latvian historian Ilgvars Misāns also turned to this topic, analysing the urban policies in Livonian Diets. So did the Polish historian Jan Kostrzak (1946–2004), and P. Raudkivi particularly points out J. Kostrzak's academically well-grounded interpretation of the formation of Landtags of Livonian Diets in Prussia. P. Raudkivi also emphasizes that he shares the views of I. Misāns regarding the role of the Diets².

The 21st century historiography about Livonia, its formation, power balances and internal conflicts is rather copious; many issues have now been analysed in a rather detailed way and conceptually differently from the late 20th century viewpoints. The involvement of social groups or communities in administration not only remains a relevant topic in the European context, but also acquires ever new dimensions as the Western cultural sphere is searching for its identity. Moreover, its relevance is recognized outside the academic sphere as well – thus, in 2013 the UNESCO programme “Memory of the World” was complemented by the oldest documentary evidence of a European parliamentary system, namely, the Decrees of León of 1188³ (in contemporary Spain).

Thus, it was confusing to read what P. Raudkivi denotes as “proposed in the previous research” and “a new approach” (for instance, at pages 120–121), because after a closer look it is obvious that he is referring to the studies of Baltic German and sometimes also German and Polish historians of a rather long time ago. The Estonian author also uses very little research done by Latvian colleagues, and a Latvian reader of his book might also be puzzled by the fact that P. Raudkivi concludes his description of the formation (conquest) of Livonia with the subjugation of Kurzeme in the 2nd half of the 13th century, quoting the articles by Philipp Schwarz (1951–1908) (Leipzig, 1885⁴) and Paul

¹ Priit Raudkivi (1991). *Maapäeva kujunemine: peatükk Liivimaa 14.–15. sajandi esimese poole ajaloost*. Tallinn.

² Nevertheless, P. Raudkivi's list of literature is lacking an important work written by this author on the topic of Diets: Ilgvars Misāns (2005). *Organisation und Ablauf der Livländischen Land- und Städtetage*. In: K. Neitmann, W. Neugebauer (Hrsg.). *Jahrbuch für die Geschichte Mittel- und Ostdeutschlands*. Bd. 51. München, S. 49–62.

³ <http://www.unesco.org/new/en/communication-and-information/memory-of-the-world/register/full-list-of-registered-heritage/registered-heritage-page-8/the-decreta-of-leon-of-1188-the-oldest-documentary-manifestation-of-the-european-parliamentary-system/>

⁴ A source that has been little used in historical literature: Philipp Schwarz (1851–1908), dissertation “Kurland im dreizehnten Jahrhundert bis zum Regierungsantritt Bischof Edmund's von Wer”. Leipzig, 1885.

Johansen (1901–1965) (Weimar, 1940/1941; Leipzig, 1939) about Kurzeme.

The next landmark is the legal formation of Livonia after the Saint George's Night uprising of 1346. It is unclear whether P. Raudkivi doubts the Semigallian warfare after the battle at Aizkraukle (1279), or maybe regards them as belonging to Kurzeme.

Similarly, the author neglects the activity of the papal legates and does not see it as a purposeful intervention in the domestic affairs and in the secular administration of Livonia (page 41).

Regardless of all the above-mentioned, the central debate of P. Raudkivi's book cannot lose its significance – this debate is with the Baltic German authors who even in the 19th century were emphasizing the role of the nobility and burghers in the formation of Diets. There is an article (1861) by Julius Eckardt and the works (1893–1896) of Adolph von Gernet which are lesser known in the Latvian historical literature, but the research done by the Baltic German legal historian Friedrich Georg von Bunge (1802–1897) has left a lasting impact. Meanwhile, the Latvian publications regarding the formation of Diets in the 1420s certainly do not glorify the 2nd and 3rd estate. Their increasing role in the policy of the 15th century Livonia is evaluated in the context of the lack of interest shown by vassals and burghers in the centralization of power and the hegemony of the Order. Moreover, unlike the conclusions drawn by P. Raudkivi, it is highlighted clearly that the opponents of the Order benefitted from the initiative of the Riga Archbishop Johannes VI Ambundi to call the general Diets, while the Order was forced to adapt to the new situation.

P. Raudkivi's assessment of the role of Livonia's nobility is based on some questions to which we cannot find affirmative answers in historic sources. He emphasises that there is no information about the self-identification of the vassals and their involvement in the political life of Livonia and institutions of nobility existed separately each in its own territory. Thus, there were six distinct groups of nobility, each with a different chronological course of corporative development. The author of the book also claims that even the extended privileges of fief inheritance in the 15th century refer only to the relations of the particular vassals to their particular territorial lords, but do not provide any evidence about the political role of vassals in Livonia on a broader political scale (pages 44–45).

This claim, however, is not very convincing. For instance, in the introduction to the so-called Silvester's Grace (Germ. *Sylvestersche Gnade*)

of 1457 the Archbishop of Riga refers to the “*humble request by the whole nobility of the Bishopric of Dorpat, Bishopric of Ösel, and the regions of Harrien and Wieck*”⁵. This document not only regulated the inheritance rights of the vassals in the archbishopric of Riga, but also allowed the vassals and even members of the Cathedral Chapter and clergymen of the above-mentioned bishoprics to inherit fief manors.

Already in the 14th century, among the nobility many were fief holders in various bishoprics in Livonia, and at least legally there was an awareness of unity. For instance, in the Manntag of the Riga Archbishopric of 19 February 1392, in Limbaži, the 80-year-old Bartholomeus von Tiesenhausen, a knight and vassal of the Riga Archbishopric and the Ösel-Wieck bishopric, spoke about the issue of pledge rights and pointed out laws observed by the vassals of all Livonia or the diocese of Riga⁶.

Notwithstanding the fact that Livonia was regarded as a united entity in many aspects, one can agree with P. Raudkivi’s conclusion that there existed several competitive territorial lords (*Landesherren*) with their own administration and policy, and there is no reason to search in Livonia for any characteristics of a formation process of the classic “estates of realm” (Germ. *Ständestaat*).

Vija Stikāne,
tulkojusi *Dace Strelēvica-Ošiņa*

⁵ *Liv-, Esth- und Curländisches Urkundenbuch nebst Regesten*. Hermann Hildebrandt (Hrsg.). Bd. 9: 1436–1443. Riga; Moskau, 1889, Nr. 644.

⁶ *Livländische Güterurkunden (aus den Jahren 1207 bis 1500)*. Hrsg. von Hermann von Bruining und Nicolaus Busch. Riga, 1908, Nr. 138, p. 158.

AUTORI

Daina Bleiere – vēsturniece, Dr. hist., Latvijas Universitātes Latvijas vēstures institūts, Kalpaka bulv. 4, Rīga, LV-1050
daina.bleiere@lu.lv

Edgars Ceske – vēsturnieks, Dr. hist., Turaidas muzejrezervāts, Turaidas iela 10, Sigulda, LV-2150
ceske@inbox.lv

Anita Čerpinska – vēsturniece, Dr. hist., Latvijas Universitātes Latvijas vēstures institūts, Kalpaka bulv. 4, Rīga, LV-1050
anita.cerpinska@gmail.com

Mihajs Dragnea – vēsturnieks, PhD, Balkānu vēstures asociācija, Rumānija
mihaidragnea2018@gmail.com

Agita Misāne – Dr. phil., Rīgas Stradiņa Universitātes Komunikācijas fakultāte, Dzirciema iela 16, Rīga, LV-1007
agita.misane@rsu.lv

Aukse Noreikaite – etnoloģijas doktorante, Vītauta Dižā universitātes Kultūru studiju katedra, V. Putvinskio g. 23-420, Kauņa, LT-44243
aukse.noreikaite@vdu.lt

Ieva Ose – arheoloģe, Dr. hist., LZA īstenā locekle, Latvijas Universitātes Latvijas vēstures institūts, Kalpaka bulv. 4, Rīga, LV-1050
ieva@lza.lv

Liene Rokpelne – vēsturniece, Mg. hist., Valmieras muzejs, Bruņinieku iela 3, Valmiera, LV-4201
liene.rokpelne@valmiera.lv

Vija Stikāne – vēsturniece, Dr. hist., Turaidas muzejrezervāts, Turaidas iela 10, Sigulda, LV-2150
vija.stikane@turaida-muzejs.lv

Aivars Stranga – vēsturnieks, Dr. habil. hist., profesors, Latvijas Universitātes Vēstures un filozofijas fakultāte, Aspazijas bulvāris 5, Rīga, LV-1050
aivars.stranga@lu.lv

Pēteris Timofejevs – politikas zinātnieks, PhD, Ūmeo Universitātes Politikas zinātnes nodaļa, Ūmeo, SE-90187, Zviedrija
peteris.f.timofejevs@umu.se

Vanda Visocka – arheoloģe, Mg. hist., Latvijas Universitātes Latvijas vēstures institūts, Kalpaka bulv. 4, Rīga LV-1050
vanda.visocka@lu.lv

AUTHORS

Daina Bleiere – historian, Dr. hist., senior researcher, Institute of Latvian History, University of Latvia, 4 Kalpaka Blvd., Riga, LV-1050, Latvia
daina.bleiere@lu.lv

Edgars Ceske – historian, Dr. hist., senior researcher, Turaida Museum Reserve, 10 Turaidas Street, Sigulda, LV-2150, Latvia
ceske@inbox.lv

Anita Čerpinska – historian, Dr. hist., researcher, Institute of Latvian History, University of Latvia, 4 Kalpaka Blvd., Riga LV-1050, Latvia
anita.cerpinska@gmail.com

Mihai Dragnea – historian, PhD, Balkan History Association, President, Bucharest, Romania
mihaidragnea2018@gmail.com

Agita Misāne – Dr. phil., leading researcher, Faculty of Communication, Riga Stradiņš University, 16 Dzirciema Street, Riga, LV-1007, Latvia
agita.misane@rsu.lv

Auksė Noreikaitė – doctoral student of ethnology, Department of Cultural Studies, Vytautas Magnus University, V. Putvinskio g. 23–420, Kaunas, LT-44243, Lithuania
aukse.noreikaite@vdu.lt

Ieva Ose – archaeologist, Dr. hist., senior researcher, Full Member of the LAS, Institute of Latvian History, University of Latvia, 4 Kalpaka Blvd., Riga, LV-1050, Latvia
ieva@lza.lv

Liene Rokpelne – historian, Mg. hist., senior researcher, Valmiera Museum, 3 Bruņinieku Street, Valmiera, LV-4201, Latvia
liene.rokpelne@valmiera.lv

Vija Stikāne – historian, Dr. hist., deputy director of scientific work, Turaida Museum Reserve, 10 Turaidas Street, Sigulda, LV-2150, Latvia
vija.stikane@turaida-muzejs.lv

Aivars Stranga – historian, Dr. habil. hist., professor, Faculty of History and Philosophy, University of Latvia, 5 Aspazijas Blvd., Rīga, LV-1050, Latvia
aivars.stranga@lu.lv

Pēteris Timofejevs – political scientist, PhD, Department of Political Science, Umeå University, Umeå, SE-90187, Sweden
peteris.f.timofejevs@umu.se

Vanda Visocka – archaeologist, Mg. hist., Institute of Latvian History, University of Latvia, 4 Kalpaka Blvd., Riga, LV-1050, Latvia
vanda.visocka@lu.lv

- Ieva Ose (sast.). **Latvijas viduslaiku pilis, VI. Pētījumi par Vidzemes un Zemgales pilīm.** Rīga: LVI apgāds, 2010. 439 lpp.: il. + 16 lpp. krāsu il. EUR 9,56.
- Andris Caune (sast.). **Regina in castro Wenda.** Rakstu krājums – veltījums Cēsu ordeņpils pētniecei arheoloģei Dr. hist. h. c. Zigrīdai Āpalai 75 gadu dzīves jubilejā. Rīga: LVI apgāds, 2011. 182 lpp.: il. EUR 6,37.
- Antonija Vilcāne (sast.). **Arheoloģija un etnogrāfija, XXV.** Veltījums akmens laikmeta pētniecei arheoloģei Dr. hist. Ilgai Zagorskai 70. dzīves gadskārtā. Rīga: Zinātne, 2011. 295 lpp.: il.
- Ēvalds Mugurēvičs. **Mana dzīve – no ganu zēna līdz akadēmiķim.** Rīga: LVI apgāds, 2013. 591 lpp.: il. EUR 9,56.
- Andris Caune (sast.). **Ģenerāļa Jāņa Baloža pēdējie mūža gadi Latvijā, 1956–1965: Laikabiedru atmiņas un liecības.** Rīga: LVI apgāds, 2014. 335 lpp.: il. EUR 11,20.
- Jānis Balodis. **Atmiņu burtnīcas, 1918.–1939. gads.** Rīga: LVI apgāds, 2015. 303 lpp.: il. EUR 8,00.
- Ieva Ose (zin. red.). **Senā Rīga 8: Pētījumi pilsētas arheoloģijā un vēsturē.** Rīga: LVI apgāds, 2015. 319 lpp.: il. EUR 6,00.
- Andris Caune (sast.). **Ģenerālis Jānis Balodis Krievijas izsūtījumā un cietumā, 1940–1959.** Rīga: LVI apgāds, 2016. 271 lpp.: il. EUR 8,00.
- Ieva Ose (sast.). **Latvijas viduslaiku pilis, IX. Pētījumi par Vidzemes, Kurzemes un Zemgales pilīm.** Rīga: LVI apgāds, 2016. 383 lpp.: il. EUR 8,00.
- Ainārs Lerhis (sast.). **Latvijas Republikas oficiālā nostāja Latvijas diplomātiskā dienesta dokumentos 1940.–1991. gadā:** Dokumentu krājums. Rīga: LVI apgāds, 2015. 399 lpp. EUR 8,00.
- Rūdolfs Brūzis. **Tuvciņas ieroči Latvijā 14.–16. gadsimtā.** Rīga: LVI apgāds, 2016. 383 lpp.: il. EUR 16,00.
- Gunārs Alfrēds Jansons. **Savas dzīves piemiņai.** Rīga: LVI apgāds, 2017. 479 lpp.: il. EUR 6,00.
- Ēriks Jēkabsons. **Latvijas un Amerikas Savienoto Valstu attiecības 1918.–1922. gadā.** Rīga: LVI apgāds, 2018. 831 lpp.; 32 lpp. il. EUR 15,00.
- Ieva Ose (zin. red.). **Senā Rīga 9: Pētījumi pilsētas arheoloģijā un vēsturē.** Rīga: LVI apgāds, 2018. 343 lpp.: il. EUR 10,00.
- Andris Caune. **Rīga laikmetu griežos, 1901–1918.** Rīga: LVI apgāds, 2018. 287 lpp.: il. EUR 11,20.
- Māris Atgāzis. **Tuvciņas ieroči Latvijā 10.–13. gadsimtā.** Rīga: LVI apgāds, 2019. 366 lpp.: il. EUR 11,20.
- Līga Lapa. **Kaujnieki un mežabrāļi 1905. gada revolūcijā Latvijā.** Rīga: LVI apgāds, 2018. 446 lpp.: il. EUR 11,20.

Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls: 2000. g. 3., 4. nr. • 2001. g. 1.–4. nr. • 2002. g. 1., 2. nr. • 2003. g. 2., 3. nr. • 2004. g. 2. nr. • 2005. g. 1.–4. nr. • 2006. g. 1.–3. nr. • 2007. g. 1.–4. nr. Cena: EUR 1,00 • 2008. g. 1.–4. nr. • 2009. g. 1.–4. nr. • 2010. g. 1.–4. nr. • 2011. g. 1.–4. nr. • 2012. g. 1.–4. nr. • 2013. g. 1.–4. nr. • 2014. g. 1.–4. nr. • 2015. g. 1.–4. nr. • 2016. g. 1.–4. nr. • 2017. g. 1.–4. nr. • 2018. g. 1.–3. nr. • 2019. g. 1. nr. Cena: EUR 2,50.

Grāmatas, kurām norādīta cena, un žurnālus var iegādāties Latvijas vēstures institūtā Kalpaka bulv. 4, 2. stāvā, 208. ist., Rīgā, LV-1050, tālr. 67034869.

LATVIJAS VĒSTURES INSTITŪTA ŽURNĀLS.
2019. – Nr. 2. – 1.–208.

ISSN 1025-8906

9 771025 890006

02

